

माध्यन्दिनक्रमपाठः

प्रथमो भागः
(पूर्वविंशतिः)

युधिष्ठिरमीमांसकेन
संपादितः

माध्यन्दिनक्रमपाठः

प्रथमो भागः
(पूर्वविंशतिः)

युधिष्ठिरमीमांसकेन
सम्पादितः

राष्ट्रिय-वेद-विद्याप्रतिष्ठानेन
दिल्लीस्थ-मोतीलाल-बनारसीदास-पब्लिशर्स-प्राईवेट-लिमिटेड्-इत्येतेषां
सहयोगेन प्राकाश्यं नीतः

प्रथमसंस्करणम्: १९९३

© सर्वाधिकारि राष्ट्रियवेदविद्याप्रतिष्ठानम्

सर्वाधिकारः स्वायत्तीकृतः । अस्य प्रकाशनस्य कोऽपि अंशः प्रकाशकस्य लिखितानुमतिं विना कस्मिन्नपि रूपे केनापि प्रकारेण वा प्रकाशयितुं न शक्यः ।

नवदेहल्यां—११०००२ २१०—दीनदयाल-उपाध्यायमार्गस्थ-राजेन्द्रभवनस्य तृतीयसौधस्थितराष्ट्रियवेदविद्याप्रतिष्ठानार्थं सदस्यसचिवेन प्रकाशितम् ।

सहयोगिनः

मोतीलाल-बनारसीदास-पब्लिशर्स-प्राइवेट्-लिमिटेड्-इत्याख्याः

बंगलो रोड, जवाहरनगम्, देहली—११०००७

शाखाः :

चौक, वाराणसी—२२१००१

अशोक-राजपथः, पटना—८००००४

२४ रेसकोर्स रोड, बैंगलोर—५६०००१

१२० रॉयपेट्टा हाई रोड, माइलापुर, मद्रास—६००००४

मुद्रकः श्री जैनेन्द्र प्रेस, नरायणा, नवदेहली(भारतम्)

नैवेद्यम्

को न जानीते वेद-वेदाङ्ग-पापरदृश्वानं पण्डितप्रवरमाचार्ययुधिष्ठिरमीमांसकम् । अस्य जीवनमेव समस्तं वेद-वेदाङ्गमयम् । अनेनैव विद्वद्वरेण्येन कृतभूरिपरिश्रमेण विद्या-महादीपस्तम्भभूतेन नवा आलोकिताः पन्थानोऽनेके निरस्ताश्च प्रवादान्धकारा भूयांसो वेदावेदाङ्गेविषया इति नाविदितं विदितवेदितव्यानाम् ।

अस्यैव वेदज्ञशिरोमणेः चिररात्राय चीयमाना उत्तरोत्तरं समेधमानाश्च कल्पना माध्यन्दिन-शाखाक्रमपाठप्रकाशनविषयिण्य इदानीं प्रस्तूयमाने ग्रन्थरत्नाकरे मूर्तिमत्यः फलेग्रहयः समाह्लादयन्ति मानसं समेषां वेदस्वाध्यायपरायणानाम् ।

सत्यमेवोक्तं स्वभूमिकायां मीमांसकवरेण 'सर्वशाखाध्येतृणां प्रतिष्ठास्थानमपि वाजस-नेयचरणमित्युच्यत' इति । समस्तेऽप्युत्तरभारते वाजसनेयमाध्यन्दिनशाखैव प्राथम्यं लभत इत्यपि सुविदितं नः । यथा संहितापाठः प्रकृतिः पदपाठस्य तथैव क्रमपाठोऽपि प्रकृतिः सर्वेषां विकृतिपाठानामित्यपि सुविज्ञातं सम्प्रदायविदाम् । इत्येवं द्वयोरपि

प्रतिष्ठास्थानयोः (वाजसनेयचरणप्रमुखाया माध्यन्दिनसंहितायाः समस्तविकृतिपाठ-
प्रकृतिभूताया माध्यन्दिन-क्रमपाठपरम्परायाश्च) पण्डितमीमांसकप्रवरेण, ग्रन्थेऽस्मिन्नेकत्र
सन्निवेशं विधाय, वेदस्वाध्यायपरम्परा-संरक्षणविधेरनुत्तमं निदर्शनं प्रास्तावीति मोमुदीति
नश्चेतः ।

निखिलमपि राष्ट्रियवेदविद्याप्रतिष्ठानकुलमनुगृहीतं श्रीयुधिष्ठिरमीमांसकस्य संपादक-
शिरोमणेरेनेन परमोपयोगिना प्रकाशनेन।

आशासे प्रकाशनमिदमभिनन्दिष्यन्ति वेदस्वाध्यायपरायणा वेदविद्याव्रताश्च सुधिय
इति ।

किरीटो जोशी

माध्यन्दिन-संहितायाः क्रमपाठः

महाभाष्यकारेण भगवता पतञ्जलिना शब्दप्रयोगविषयं
निदर्शयता पस्पशाह्निक उक्तम्—

“चत्वारो वेदाः साङ्गाः सरहस्या बहुधा भिन्नाः । एक-
शतमध्वर्युशाखाः, सहस्रवर्त्मा सामवेदः, एकविंशतिधा
बाह्वच्यम्, नवधाऽऽथर्वणो वेदः।”

तदेवम् अध्वर्युसम्बन्धिनो यजुर्वेदस्य एकशतम् अर्थाद्
एकोत्तरशतं शाखाः सन्ति। सहस्रमार्गी सामवेदः, सहस्र-
शाखीय इत्येके मन्यन्ते, अपरे तु सामवेदस्य त्रयोदशैव
शाखाः, सामगानं तु सहस्रमार्गीयमित्याहुः। बह्वचानामा-

म्रायस्य ऋग्वेदस्य एकविंशतिः शाखाः, अथर्ववेदस्य नव
शाखाः।

सामवेदस्य सहस्रं शाखाः स्वीक्रियन्ते चेच्चतुर्णामपि
वेदानामाहत्य ११३१ शाखाः सम्पद्यन्ते। तत्रैकेऽस्यां संख्यायां
चतुर्णां वेदानां मूलभूताश्चतस्रः संहिता अपि सङ्कलिताः
सन्ति, ता न्यूनीकृत्य ११२७ चतुर्णां वेदानां शाखा मन्वते।

तत्र यजुर्वेदः शुक्लकृष्णभेदेन द्विधा भिन्नः। शुक्लयजुर्वेदस्य
पञ्चदश शाखाः, कृष्णयजुर्वेदस्य षडशीतिरिति चरणव्यू-
हादिषु परिगण्यन्ते।

शुक्लकृष्णनाम्नोर्विषये विप्रवदन्ते वैदिकाः। अस्मन्मते तु
तत्र भगवता कृष्णद्वैपायनेन स्वशिष्याय वैशम्पायनाय या

यजुःसंहिता प्रोक्ता, सा प्रवक्तुः 'कृष्ण'-नामसंबन्धात् कृष्णयजुरिति व्यपदेशमलभत। अनन्तरं वैशम्पायनेन 'चरक' इत्यपरनामधेयेन या संहिता प्रोक्ता, सा तच्छिष्यैः प्रशिष्यैश्च प्रवचन-भेदेन बहुधा भिन्ना । एवं सर्वा अपि षडशीतिः शाखाः कृष्णयजुर्नाम्ना प्रसिद्धिं गताः। वैशम्पायनस्य 'चरक' नामसंयोगात् सर्वासां कृष्णयजुः-शाखानामध्येतारश्चर-काश्चरकाध्वर्यवाश्च अभिधीयन्ते।

वाजसनीपुत्रो याज्ञवल्क्यः प्रथमं वैशम्पायनस्य शिष्योऽ-भूत्। अनन्तरं कस्मिंश्चिद् विषये विग्रहे समुत्पन्ने स वैश-म्पायनस्य शिष्यत्वमपहाय आदित्यायनानां कस्माच्चिद् गुरोः सकाशाद् यजुर्वेदमधिजगौ। तदधीता यजुःसंहिता कृष्णप्रतिपक्षीभूतेन शुक्लनाम्ना प्रसिद्धिं गता। कृष्णयजुषि मन्त्रब्राह्मणयोः संमिश्रीभावत्वमपेक्ष्य शुक्लयजुषि मन्त्र-

ब्राह्मणभागयोः पार्थक्यात् शुद्धत्वात् शुक्लनाम्ना प्रसिद्धिं गता इत्येके मन्यन्ते। भगवता याज्ञवल्क्येन स्वयं शतपथान्ते स्व-प्रोक्तायाः संहितायाः शुक्लविशेषणेन निर्देशः कृतः। तथाहि—
“आदित्यानीमानि शुक्लानि यंजूषि वाजसनेयेन याज्ञवल्क्ये-नाख्यायन्ते ।”

तत्र भगवता याज्ञवल्क्येन स्वगुरोः सकाशाद् अधीता शुक्लयजुःसंहिता जाबालप्रभृतिभ्यः पञ्चदशशिष्येभ्योऽ-ध्यापिता। तैश्च पुनरपरेभ्यः स्वशिष्येभ्यः प्रवचनमकारि। एवं च प्रवचन-भेदेनैकैव शुक्लयजुःसंहिता पञ्चदशभेदमवाप्ता। एताः पञ्चदश शाखाः स्वस्वप्रवक्तृनाम्ना^१ प्रसिद्धिं गताः। आसां सर्वासां शाखानां मूलभूता वाजसनेयसंहिताऽभूद्

१. आख्या प्रवचनात् । मीमांसा १।१।३० ॥

इत्यत एताः सर्वा वाजसनेयसंहितानाम्नाऽपि स्मर्यन्ते। सर्व-
शाखाध्येतृणां प्रतिष्ठास्थानमपि वाजसनेयचरणमित्युच्यते।

चरणव्यूहेषु, प्रतिज्ञापरिशिष्टे, वायुब्रह्माण्डपुराणयोः,
काण्वशाखायाः सायणभाष्योपोद्धाते एषां ग्रन्थानां हस्तलेखेषु
च पञ्चदशशाखानां विविधानि नामान्युपलभ्यन्ते। आहत्य
सर्वनामानि चतुर्विंशतिसंख्याकानि भवन्ति^१। सत्येवं शुक्ल-
यजुषां पञ्चदशैव शाखा इति सर्वजनीया प्रसिद्धिः। कात्या-
यननाम्ना प्रसिद्धेषु अष्टादशपरिशिष्टेषु स्तो द्वे चरणव्यूह-

१. द्र०-पं० भगवद्दत्तविरचितस्य “वैदिक वाङ्मय का
इतिहास” नाम्नो ग्रन्थस्य “वेद की शाखाएँ” नाम्नि प्रथमे
भागे पृष्ठ २१०-२२२ (नवम्बर १९७८)।

प्रतिज्ञापरिशिष्टाख्ये^२ परिशिष्टे। अनयोर्यानि पञ्चदशनामानि
स्मर्यन्ते तानीमानि—

१. जाबालाः,^३ २. बौधेयाः, ३. काण्वाः, ४. माध्यन्दिनाः
(माध्यन्दिनीयाः), ५. शापेयाः, ६. तापायनीयाः,
७. कपोलाः (कापोताः), ८. पौण्ड्रवत्साः, ९. आवटिकाः
१०. परमावटिकाः, ११. पाराशराः (पाराशर्याः),
१२. वैनधेयाः, १३. गालवाः, १४. कात्यायनाः
(कात्यायनीयाः), १५. वैजवापाः (वैजवापनीयाः)।

१. प्रतिज्ञापरिशिष्टनामनी द्वे परिशिष्टे कात्यायननाम्ना प्रसिद्धे।
तत्रैकं प्रातिशाख्यस्य परिशिष्टम्। इह स्मृतं तु श्रौतसूत्रस्य
परिशिष्टात्मकेष्वष्टादशपरिशिष्टेष्वन्यतमं ज्ञेयम्।
२. इमानि नामानि न शाखाग्रन्थानाम्, अपि तु “छन्दोब्राह्मणानि
च तद्विषयाणि” (अष्टा० ४।२।६६) नियमेन तत्तच्छा-

एषु चतुर्थैकादश-चतुर्दश-पञ्चदशसंख्याकेषु नामसु प्रत्ययभेदमात्रं भेदः। सप्तमे नामि यो भेदः स लेखकप्रमादरूपः सम्भवति। अत्र “कपोताः” इत्येव शुद्धं नाम स्यात्।

शुक्लयजुषः पञ्चदशशाखासु सम्प्रति द्वे एव शाखे उपलभ्येते। एका माध्यन्दिनी, अपरा काण्वी। कात्यायनी-शाखायाः केवलं शतपथब्राह्मणस्य एको हस्तलेखः चतुर्थ-काण्डात्मको होशियारपुरस्थे पुस्तकालये वर्तते। कात्यायनीयं प्रातिशाख्यं तु “पदप्रकृतीनि सर्वचरणानां पार्षदानि” (निरुक्त १।१७) इति वचनाद् वाजसनेयचरणान्तर्गतानां सर्वासां पञ्चदशशाखानां समानम् । श्रौतगृह्ये अपि सर्व-शाखासम्बन्धिनी इति वैदिकैः स्वीक्रियते ।

खाध्येतृणां वाचकानि । जाबालेन प्रोक्तां शाखामधीयते, ते जाबालाः । एवं सर्वत्र ज्ञेयम् ।

तत्रोत्तरभारते माध्यन्दिनशाखाया एव एकच्छत्रं साम्राज्यं वर्तते। गुर्जरमहाराष्ट्रयोरपि प्रदेशयोरियं शाखा पठ्यते । काण्वशाखायास्तु उत्कलेषु दक्षिणे भारते एव च सम्प्रति प्रचारो वर्तते।

पञ्चदशशाखासु माध्यन्दिनी मुख्या मूलरूपा सर्व-साधारणी च

मद्रासराजकीयहस्तलेखपुस्तकालये अस्त्येको हस्तलेख आद्यन्तभाग-विहीनोऽनिर्ज्ञातनामा। हस्तलेखानां सूची-पत्रनिर्मात्रा वास्तविकनाम्नोऽविज्ञातत्वात् “माध्यन्दिन-शाखाविषयः” इति सांकेतिकनाम्नाऽयं निर्दिष्टः (द्र.-सूचीपत्र, भाग ३, पृष्ठ ३४२६)। अस्य सम्पूर्णस्य हस्तलेखस्य आद्यन्तयोर्यः पाठो निर्दिष्टः, तत्रेत्यं पाठ उपलभ्यते—

अथ पञ्चदशशाखासु माध्यन्दिनशाखा मुख्येति वेदित-
व्या । ... तथा च होलीरभाष्यम्^१—

यजुर्वेदस्य मूलं हि भेदो माध्यन्दिनीयकः ।

सर्वानुक्रमणी तस्याः कात्यायनकृता तु सा ॥

तस्मान्माध्यन्दिनीयशाखा एव पञ्चदशसु वाजसनेयशाखासु
मुख्या सर्वसाधारणी च। अतएव वसिष्ठेनोक्तम्—

माध्यन्दिनी तु या शाखा सर्वसाधारणी तु सा।

इति वशिष्ठस्योक्तवचनं प्रतिज्ञासूत्र-परिशिष्टस्य^२ भाष्यकृता
अनन्तदेवेनापि १।३ सूत्रभाष्य इत्थं निर्दिष्टम्—

१. होलीरभाष्यं याजुषसर्वानुक्रमण्या वर्तते ।

२. इदं प्रतिज्ञापरिशिष्टं शुक्लयजुःप्रातिशाख्ये वर्तते । बहोः
कालात् प्राक् काश्यां मुद्रितस्य सभाष्यप्रातिशाख्यस्यान्ते
मुद्रितमभूत् । सम्प्रति नोपलभ्यते ।

अत एवोक्तं वसिष्ठेन—माध्यन्दिनी तु या शाखा सर्व-
साधारणी हि सा।

मुख्या—माध्यन्दिनशाखाया मुख्यत्वं तु पञ्चदश-
शाखास्वस्यैव सम्पूर्णे उत्तरभारते व्याप्तत्वात् निर्विवादम् ।

यजुर्वेदस्य मूलभूतता सर्वसाधारणता च

अस्ति माध्यन्दिनशाखाया नवमेऽध्याये चत्वारिंशत्तम
एको मन्त्रः—“एष वोऽमी राजा” (राजसूये राजपुरोहितः
प्रजा उद्दिश्य ब्रवीति—हे अमी प्रजाः। एष कृताभिषेको
राजाऽस्ति। अत्र प्रजायाः सम्बोधनार्थम् “अमी” इति
सामान्यं पदं निर्दिष्टमस्ति। तत्र पञ्चदशसु शाखासु याऽपरा
शाखोपलभ्यते, तत्रायं पाठः—

एष वः कुरवो राजैष वः पञ्चाला राजा।

—काण्व सं. ११।१ ॥

काण्वशाखायाः कुरुदेशे पञ्चालदेशे च प्रचार आसीत्।
अतस्तयोर्देशयोः प्रजाया “हे कुरवः प्रजाः, हे पञ्चालाः
प्रजा व एष राजा” इति विशेषेण कुरवः पञ्चालाश्च
पठिताः। एतेन माध्यन्दिन-शाखायाः सर्वसाधारणता मूलता
च हस्तामलकवत् स्पष्टा । कृष्णयजुःशाखास्वपि
विशिष्टदेशीयाः प्रजास्तत्तन्नाम्ना स्मर्यन्ते। तथाहि—

तैत्तिरीयसंहितायाम्—एष वो भरता राजा। १।८।९० ॥

मैत्रायणीसंहितायाम्—एष ते जनते राजा। २।६।९४ ॥

काठकसंहितायाम्—एष ते जनते राजा १५।७ ॥

तैत्तिरीयसंहिताया भरतानां देशे प्रचाराद् भरता राजा
इत्युक्तम्। मैत्रायणीसंहितायाः कठसंहितायाश्च यत्र प्रचार
आसीत् तत्र जनतन्तत्वाज्जनता एव प्रत्यक्षं सम्बोधिता।

माध्यन्दिनशाखाया मूलत्वेऽपरं कारणम्

माध्यन्दिनसंहितायां पुनरुक्तमन्त्राणां द्विधा पाठो दृश्यते।
केचन पुनरुक्तमन्त्राः सकलपाठेन पठ्यन्ते, अपरे प्रतीक-
निर्देशेन। अस्य द्विरूपपाठस्य किं कारणमिति विचारे कृते
विज्ञायते—ये पुनरुक्ता मन्त्राः सकल-पाठेन पठ्यन्ते ते
शुक्लयजुषोऽङ्गभूताः सन्ति, ये च प्रतीकेन कर्मविशेषे
विनियोगार्थं पुनः पठ्यन्ते ते प्रतीकरूपेण स्मर्यन्ते ।
सत्येवम् इदं शक्यते वक्तुम् अस्याः शाखायाः प्रवक्त्रा
कर्मविशेषे स्मरणाय येषां मन्त्राणाम् आवश्यकताऽनुभूता ते
स्वगुरुणा याज्ञवल्क्येन प्रोक्तायां संहितायां प्रतीकरूपेण
निर्दिष्टाः। अनेन प्रयत्नेन माध्यन्दिनिना स्वगुरुणा याज्ञवल्क्ये-
नोपदिष्टा यजुःसंहिता अप्यक्षुण्णरक्षिता, कार्यकाले चापे-
क्ष्यमाणानां मन्त्राणां तत्तत्स्थाने स्मरणाय प्रतीकरूपेण

निदर्शिता । सम्भवत इदमेव कारणं स्याद् येन होलीरभाष्ये
माध्यन्दिनशाखाया मूलत्वमुक्तम्।

मन्त्रपाठस्य संरक्षणाय विशिष्टा उपायाः

अस्मत्पूर्वजैर्मन्त्रपाठस्य यथावत् संरक्षणाय विविधा
उपाया विहिताः। ते च याजुषचरणव्यूहे इत्थं निर्दिष्टाः—

मन्त्रः पदः क्रमश्चैव चतुर्थं स्याज्जटा तथा ।

क्रम-माला-शिखा-रेखा ध्वजो दण्डो रथो घनः ॥

अष्टौ विकृतयः प्रोक्ता क्रमपूर्वा मनीषिभिः।—द्वितीयखण्डे

अत्र मन्त्रः “परः सन्निकर्षः संहिता” (अष्टा. १।४।१०९)
इत्येवं संहितया पठनीयो भवति। पदपाठे प्रतिपदं संहिता
विच्छिद्य पठ्यते। परन्तु पदकारैरर्थावबोधनार्थं प्रगृ-
ह्यावग्रहादयो विशेषा अपि पदपाठे निदर्शिताः। पदपाठस्य

प्रकृतिः संहितापाठः, तत्प्रसूत्वात् पदपाठस्य। क्रमपाठे
पदपाठानुसारं द्वे द्वे पदे यथाक्रमं संयुज्य पठ्यन्ते। यथा—
इषेत्वा।त्वोर्जे।ऊर्जेत्वा।त्वावायवः।वायवस्थ इत्येवमादि।

एवं च क्रमपाठस्य प्रकृतिः पदपाठः। जटाद्या घनान्ता या
विकृतयः तासां क्रमपाठः प्रकृतिः। एवं च त्रय आद्याः
पाठाः प्रकृतिरूपा जटाद्याश्च विकृतयः। जटादीनामष्टानां
विकृतीनां लक्षणानि व्याडिप्रभृतिभिराचार्यै-र्विकृति-
वल्ल्यादिषु निर्दिष्टानि।

ये वैदिकाः संहितां, पदपाठं, क्रमपाठं च गुरुपरम्परया-
ऽधीयते ते वैदिकेषु “त्रिपाठी” इत्यास्पदभागिनो भवन्ति।
ये विकृतीरप्यधीयते ते “घनान्तपाठिनः” इत्येवं स्मर्यन्ते।

माध्यन्दिनसंहिता वैदिकानां पाठानुसारं यथायथं केषुचिदेव
स्थानेषु मुद्रिता। आधिक्येन अस्याः संहिताया मुद्रण-

मर्धजरतीयन्यायमनुसरति। नैव तासां 'परः सन्निकर्षः
संहिता'—रूपो न च पदच्छेदरूपः। न चासु यथालक्षणं व्य-
ञ्जनानां द्वित्वमुपलभ्यते, न चानुस्वारस्य परसावर्ण्यं दृश्यते।
एतादृशो विकृतः पाठः प्रथमं पाश्चात्त्यैः प्रवर्तितः। गता-
नुगतिकतया परम्परानभिज्ञैर्बाहुल्येनानुसर्यते।

पदपाठः—अस्याः संहितायाः पदपाठः पुरा काश्यां
मुम्बय्यां च मुद्रितमभूत्। उभे अपि संस्करणे बहोः काला-
दनुपलब्धे आस्ताम्। २०१८ वैक्रमाब्दे अजयमेरु (अज-
मेर) मण्डलान्तर्गत-केकड़ीनगरनिवासिना वेदमूर्तिना
श्रीमदनमोहनव्यासविदुषा एकं १४७१ वैक्रमाब्दे लिखित-
मतिपुरातनं पदपुस्तकमानीय मह्यं प्रदत्तम्। एनमतिदुर्लभं
हस्तलेखं प्राप्य मया अस्य प्रकाशनस्य निश्चयो व्यधायि।
अनेकनगरेभ्यो हस्तलेखानां संकलनं निधाय सम्पादनं

कृत्वा २०२८ वैक्रमाब्देऽस्य सुन्दरं शुद्धं च संस्करणं
प्रकाशितम्।

पदपाठे यानि पदानि मन्त्रा वा पुनरायान्ति ते लुप्यन्ते
अर्थात्र तानि पुनः पठ्यन्ते। अतएव बहुत्र संहितायाः
कण्डिकासंख्यया सह पदपाठस्य कण्डिकासंख्या भिद्यते।

क्रमपाठः—यतः क्रमपाठस्य प्रकृतिः पदपाठः, अतएव
पदपाठे यानि पदानि लुप्यन्ते तानि क्रमपाठेऽपि न पठ्यन्ते।
पदपाठे यथानिर्दिष्टे द्वे द्वे पदे संयोज्य पठ्यन्ते। अनुवाकान्ते
यदन्तिममेकाकिपदमवशिष्यते तस्यैव द्विपाठः क्रियते।
यथा—पशून् पाहि। पाहीति पाहि। हव्यं रक्षा। रक्षेतिरक्षा।
अनुवाकान्तर्गतानां कण्डिकानामन्तिमं पदम् उत्तरकण्डिकाया
आद्येन पदेन संयुज्यते। यथा—ह्यार्षीच्छतधारम्। अधुक्षः
सा।

क्रमपाठस्योपगिता—क्रमपाठ एव उत्तरासां विकृतीनां प्रकृतिः। अतः क्रमपाठमेवाधारीकृत्य जटाद्या विकृतयः प्रवर्तन्ते। अपि च क्रमपाठान्नान्यत् पदं क्वचित् प्रक्षेप्तुं शक्यते पदान्तरं वा क्वचित् कल्पयितुं शक्यते।

क्रमपाठस्य कः प्रवक्ता—माध्यन्दिनक्रमपाठस्य कः प्रवक्तेति न कथमपि ज्ञायते, क्रमपाठान्ते कस्यापि नाम्नोऽ-दर्शनात्। ऋग्वेदस्य क्रमपाठस्य प्रवक्ता बाभ्रव्यः पाञ्चालो गालव आसीदिति महाभारताद् विज्ञायते। तथाहि—
पाञ्चालेन क्रमः प्राप्तस्तस्माद् भूतात् सनातनात् ।
बाभ्रव्यगोत्रः स बभूव प्रथमं क्रमपारगः ॥
नारायणाद् वरं लब्ध्वा प्राप्य योगमनुत्तमम् ।
क्रमं प्रणीय शिक्षां च प्रयणयित्वा स गालवः ॥

—शान्ति. ३४२।१०३, १०४

ऋक्संप्रातिशाख्ये(११।६५)ऽपि गालवः प्रथमः क्रमप्रवक्ता बभूव इत्युक्तम् —“इति प्र बाभ्रव्य उवाच च क्रमं क्रम-प्रवक्ता प्रथमं शशंस च।”

आभ्यां प्रमाणाभ्यां विज्ञायते यत् पञ्चालदेशीयेन बाभ्रव्यगोत्रेण गालवेन ऋग्वेदस्य प्रथमं क्रमपाठस्य प्रवचनमकारीति।

पदक्रमयोरध्ययनव्यवस्थाया आरम्भो भगवतः पाणिनेः प्रागेव बभूव। एतएव पाणिनिना क्रमादिभ्यो वुन् (अष्टा. ४।२।६१) सूत्रेण पदमधीते वेद वा पदकः^१, क्रममधीते वेद

१. क्रमादिगणे “पद” शब्दोऽपि पठ्यते । क्रमापेक्षया पद-पाठस्य अध्ययनं प्रथमं क्रियते, ततः क्रमपाठस्य । भगवता पाणिनिना “पदादिभ्यो वुन्” इत्यनुक्त्वा “क्रमादिभ्यो वुन्” इति सूत्रं प्रणीतम्, तस्य रहस्यं तु देवा ज्ञातुमर्हन्ति।

वा क्रमकः इति पदे अन्वाख्याते। अपि च “अध्ययन-
तोऽपिप्रकृष्टाख्यानाम्” (अष्टा. २।४।५) सूत्रेण ययोर-
ध्ययनेऽव्यवधानं भवति तेषां द्वन्द्व एकवद् भवतीत्युक्तम्।
अस्य सूत्रस्य काशिकायां “पदक्रमकं” इत्युदाहरणं
निर्दिष्टम्।^१

क्रमपाठस्य द्वैविध्यम्—क्रमपाठस्यापि पदपाठस्येव
द्विविधः पाठः। प्रथमे पाठे यथालक्षणं पदान्तर्गतं व्यञ्जनं
द्विः पठ्यते, अपरे पाठे निमित्तविशेषे एव क्वचिद् व्यञ्जनस्य
द्विः पाठः। अस्माभिः पदपाठे उभे अपि पाठे मुद्रिते।
इत्थमेव क्रमपाठेऽपि द्वैविध्यं ज्ञेयम्।

क्रमपाठस्य प्रकाशनस्याभिलाषः— पदपाठस्य
प्रकाशनानन्तरं क्रमपाठस्य प्रकाशने ममेच्छा समुत्पन्ना।

१. इदानीन्तने दयानन्दसरस्वतीस्वामिनाऽपि संस्कारविधौ
पठनपाठनव्यवस्थायां पदक्रमसहितं वेदानामध्ययनमुक्तम्।

अतः क्रमपाठस्य हस्तलेखप्राप्त्यर्थं नासिकक्षेत्रादीनि स्था-
नानि गत्वा प्रयत्नोऽकारि, परन्तु पण्डितानां क्षुद्रवृत्त्या तत्र
साफल्यं न प्राप्तम्। अनन्तरं ‘केकड़ी’-निवासिना पण्डित-
प्रवरेण मदनमोहनव्यासेन अन्विष्य क्रमपाठस्य पूर्वार्धस्यैको
हस्तलेखः प्रेषितः। मया पण्डितमहाभागाः सूचिता यावत्
कृत्स्नस्य क्रमपाठस्य हस्तलेखो न प्राप्यते, प्रकाशनं न
सम्भवति। वर्षद्वयानन्तरं समग्रस्य क्रमपाठस्य हस्तलेखो-
ऽन्विष्य सम्प्रेषितः। एतस्मिन् काले मम स्वास्थ्यं नितरां
नष्टम्, मम सहधर्मचारिणी अपि दिवंगता, द्रव्यप्राप्तिमार्गोऽपि
विच्छिन्नः। अतो विगतेषु चतुःपञ्चेषु वर्षेषु क्रमपाठस्य
प्रकाशने समर्थो नाभवम्। गच्छति कालेऽकस्माद्
देहलीस्थराष्ट्रियवेदविद्याप्रतिष्ठानस्य अध्यक्षैस्तत्र भवद्भिः
किरीटजोशिमहाभागैः सह सम्पर्कः समभवत्। वेदविद्या-

रक्षणतत्परैर्जोशिमहाभागैरस्य प्रकाशने रुचिः प्रदर्शिता।
वैदिकग्रन्थानां सस्वरप्रकाशनस्य व्यवस्थाया अभावाद्
हस्तलेखस्यैव प्रतिच्छायारूपेण प्रकाशनस्य निश्चयः कृतः।

यावत्यो वेदसंहिता उपलभ्यन्ते तासु द्वित्रिवर्जमन्यासां
पदपाठानां तु मुद्रणं समभूत्, परन्तु क्रमपाठस्यैकस्याप्यद्य
यावन् मुद्रणं नाभूत्। एतन्महत्कार्यसिद्धये महता परिश्रमेण
क्रमपाठस्य हस्तलेखप्रदातृणां वेदमूर्त्तीनां श्रीमदनमोहन-
व्यासमहाभागानां शुभाशंसनं करोमि, तथैव वेदविद्याप्रचाराय
प्रयतमानानां जोशिमहाभागानामपि धन्यवादं विदधामि।

प्रकाश्यमानोऽयं क्रमपाठस्य हस्तलेखो वैदिककुला-
दुपलब्धः पठनपाठने व्यवहृतत्वात् प्रायेण शुद्धो वर्तते। अयं
हस्तलेखः पूर्वार्धोत्तरार्धयोर्द्वयोर्भागयोर्विभक्तो वर्तते। उभयो-
रपि भागयोर्लेखकौ भिन्नौ स्तः।

पूर्वार्धस्यान्तेऽयं पाठ उपलभ्यते—“इति वाजसनेय-
संहितायां क्रम विंशतितमोऽध्याय ॥ २० ॥ इमम्मे ॥ शके
१७९२ ॥ साधारणनामसंवत्सरे ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे सप्तम्याम्
गुरुवासरे ॥ तद्दिने समाप्तम् ॥ शुभं भवतु ॥ श्री ॥”

उत्तरार्धान्ते—“शके १७२४ दुन्दुभिनामाऽब्दे उदगयने
ग्रीष्मर्तौ ज्येष्ठे मासे कृष्णपक्षे अष्टम्यां सौम्यवासरे तद्दिने
भृगुपुरस्थे त्र्यम्बकात्मज सदाशिवदेव ब्राह्मण गुरु सान्निध्ये
लिखितं समाप्तं ॥६॥”

यत उपलब्धे हस्तलेखे यथालक्षणं व्यञ्जनानां द्वित्वं
नोपलभ्यते, अतो वैदिकानां यो मुख्यो व्यञ्जनद्वित्वरूपः
तस्य प्रदर्शनाय तथाविधपाठस्य द्वे पृष्ठे मुद्रयेते।

विदुषां वशंवदो
युधिष्ठिरो मीमांसकः

ओ३म्

यजुःक्रमपाठसंहिता

प्रथमोऽध्यायः

॥ ओ३म् ॥ इ॒ष्टे॒र्वा । त्वी॒र्जे । ऊ॒र्जे॒र्वा । त्वा॒व्यव॑ । च्वा॒व्यव॑स्थ । स्थ॒देव॑ । दे॒वो॒र्व॑ । व॒स॒वि॒ता ।
स॒वि॒ता॒प् । प्रा॒र्ष्य॒तु । अ॒र्ष्य॒तु॒श्चे॒ष्ट॒त॒मा॒य । श्रे॒ष्ट॒त॒मा॒य॒क॒र्म॒णे । श्रे॒ष्ट॒त॒मा॒ये॒ति॒श्चे॒ष्ट॒त॒मा॒य । क॒र्म॒ण॒ऽआ ।
आ॒प्या॒य॒द्ध॒वम् । प्या॒य॒द्ध॒वम्॒ग॒न्या॑ । अ॒ग॒न्या॑ऽइन्द्रा॒य । इन्द्रा॒य॒भा॒गम् । भा॒ग॒म्प्र॒जा॒व॑ती । प्र॒जा॒व॑ती॒र॒न॒मी॒वा॑ ।
प्र॒जा॒व॑ती॒रि॒ति॒प्र॒जा॒व॑ती । अ॒न॒मी॒वा॑ऽअ॒य॒व॒क्ष॒मा॑ । अ॒य॒व॒क्ष॒मा॒मा । मा॒व॑ । व॒स्ते॒न॑ । स्ते॒न॑ऽई॒श॒त॒ ।
ई॒श॒त॒मा॒ । मा॒घ॒श॑ऽस॒ । अ॒घ॒श॑ऽसो॒द्भ॒वा॑ । अ॒घ॒श॑ऽस॒इ॒त्त॒य॒य॒ श॑ऽस॒ । ध्रु॒वा॑ऽअ॒स्मि॒न् । अ॒स्मि॒न्-
न्गो॒प॑तौ । गो॒प॑तौ॒स्या॒त॒ । गो॒प॑ता॒वि॒ति॒गो॒प॑तौ । स्या॒त॒ब॒ह्वी॑ । ब॒ह्वी॑ऽव॒र्ज॑मानस्य । व॒र्ज॑मानस्य॒प॒शून् ।
प॒शून्पा॑हि । पा॒ही॒ति॒पा॑हि ॥१॥

व्वसोःप्रवित्तम् । प्रवित्तमसि । असिद्यौः । यौःपृथिवी । पृथिवीमातरिःश्वनः । मातरिःश्वनोयुष्मः ।
 युष्मोर्विविश्वधाः । विश्वधाःपरमेण । विश्वधाऽइतिविश्व धाः । परमेणयाम्मना । याम्मना-
 द्दंस्व । द्दंस्वमा । माह्वाः । ह्याम्मा । माते । तेयुज्यति । युज्यतिह्यापीन् । युज्यतिरितिप्रु-
 पतिः । ह्यापीच्छतधारम् ॥२॥ शतधारंस्वहस्रधारम् । शतधारमितिशत धारम् । सहस्रधारन्देवः ।
 सहस्रधारमितिसहस्र धारम् । देवस्त्वा । त्वासुविता । सुवितापुनातु । पुनातुव्वसोः । व्वसोःप्रवित्तेन ।
 प्रवित्तेनशतधारेण । शतधारेणमुष्वा । शतधारिणेतिशत धारेण । सुष्वाकाम् । सुष्वेतिमुष्वा । काम-
 युक्क्षत । अयुक्क्षतसा ॥३॥ साविश्वायुः । विश्वायुर्विश्वकम्मा । विश्वायुरितिविश्व आयुः ।
 विश्वकम्माविश्वधायाः । विश्वकम्मेतिविश्व कम्मा । विश्वधायाऽइन्द्रस्य । विश्वधायाऽइतिविश्व
 धायाः । इन्द्रस्यत्वा । त्वाभागम् । भागंलोमेन । लोमेनातनच्छिम् । आतनच्छिम् । तनच्छिम्विष्णोः ।
 विष्णोर्हव्यम् । विष्णोऽइतिविष्णोः । हव्यतरक्ष । रक्षेतिरक्ष ॥४॥

माध्यन्दिनक्रमपाठः

प्रथमो भागः

(पूर्वविंशतिः)

एकाक्षरवक्त्रस्य निपातस्थेऽयदा भवेत् ॥ संहितायां लघुर्जाति १
दकाले गुरुर्भवेत् ॥ १ ॥ इति माध्यंदिनी शिक्षायां ॥

ॐ
॥९॥

ॐ
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ हरिः ॐ ॥ इषेत्वा । त्वोर्जेत्वा । त्वावायकः । वा
यवस्थ । स्युदेवोः । देवोर्वः । वः । सविता । सविता प्रा । प्रार्थयतु । अप्ययतु
श्रेष्ठतमाय । श्रेष्ठतमायु कर्मणे । श्रेष्ठतमायेति श्रेष्ठ । तमाय । कर्म
णः । आप्यायद्धम् । आप्यायद्धम् । प्यायद्धम् । अष्माऽइन्द्रा
य । इन्द्राय भागम् । भागम् प्रजावतीः । प्रजावती रनमीवोः । प्रजा
वती रिति प्रजावतीः । अनुमीवाऽअयुक्ष्माः । अयुक्ष्मामा । मावम्
वुस्तेनोः । स्तेनऽईशत । ईशुतमा । माघशंऽसः । अघशंऽसो ध्रुवोः । ॥९॥
घशंऽसुऽइत्युघाशंऽसः । ध्रुवाऽअस्मिन् । अस्मिन्नोपे नो । गो

पेतोऽस्यानागोपतावि तिगो॥पेतो॥स्यानुबुद्धी॥बुद्धीर्मानस्याय
 जमानस्पृशन्पृशन्पाहि॥पाहीर्निपाहि॥१॥ब्रह्मसौःपुवित्रम॥पु
 वित्रमसि॥असिद्योऽद्योः॥दृष्टिर्वी॥दृष्टिर्वीर्मातरिश्चनः॥मातरि
 श्वनोद्युर्मः॥द्युर्मोद्विश्वधाः॥द्विश्वधाःपरमेण॥द्विश्वधाःइतिवि
 श्वधाः॥पुरमेणधाम्ना॥धाम्नादृहस्य॥दृहस्यमा॥माकाः॥
 क्वाप्मी॥माते॥तेयुजपतिः॥युजपतिर्कृषीत्॥युजपतिरितियु
 जपतिः॥कृषीद्युतधारम्॥२॥शुतधारः॥सहस्रधारम्॥शुत
 धारमिति॥शुतधारम्॥सहस्रधारदेवः॥रुहस्रधारमिति॥सह

क०
॥२॥

स।धारम।देवस्त्वा।स्वासुविना।सुविनापुनतु।पुनानुवसोः।वसे
पुवित्रेण।पुवित्रेणशुतधारेण।शुतधारेणसुषु।शुतधारेणेतिशु
शुतधारेण।सुषुकासुषुवेतिसुषु।कांधुक्षः।अधुक्षःसा॥३॥सा मे ३
विश्वायुः।विश्वायुर्विश्वकर्मा।विश्वायुरिति विश्व।आयुः।विश्व
कर्माविश्वधायाः।विश्वकर्मेति विश्व।कर्मा।विश्वधायाः।इन्द्र
स्य।विश्वधायाः।इति विश्व।धायाः।इन्द्रस्यत्वा।त्याभागम।भाग
६।सोमेन।सोमेनात नचि।आतनचि।तनचि।विष्टो।वि ॥२॥
स्तो।दुष्यम।विष्टोः।इति विष्टो।दुष्य६।रक्ष।रक्षेति रक्ष॥४॥अथे

३३
ब्रतपते। ब्रतपुते ब्रतम्। ब्रतपुतः इति ब्रतपते। ब्रतञ्चरिष्यामि। च
रिष्यामि तन्। तर्ध्वेयम्। श्वेयन्तन्। तन्मे। मेरुधत्ताम्। श्वेयन्तन्। मिद
म्। इदमुहम्। अहमन्तन्। अन्तन्। अहमन्तन्। ससमुपे। उपेमि। ए
मिक्तः॥५॥ कस्त्वा। त्यायुनक्ति। युनक्तिः। सिकस्मे। कस्मेतस्मे। त
स्मेकर्मणे। कर्मणेवाम्। वाम्बेषा। वेषायवाम्। वाम्प्रसुष्टम्॥६॥ प्रसु
ष्टः रक्षमप्रसुष्टमिति प्रति। उष्टम्। रक्षः। प्रसुष्टम्। प्रसुष्टम्। अरानयः।
प्रसुष्टम्। इति प्रति। उष्टम्। अरानयोनिष्टम्। निष्टम्। रक्षमनिस्त
प्तमिति निः। तप्तम्। रक्षोनिष्टम्। निष्टम्। अरानयः। निस्तप्ता॥७॥

हविर्दनिमिच्छन्तु॥ हविर्दनिमितिहविः॥ धानम॥ विष्णुस्त्वा॥ त्याक्रम
ताम॥ क्रमुतामुरु॥ उरुवार्ताया॥ वातायार्पहतम्॥ अर्पहतुर्दक्षः॥ अ
र्पहतुमित्यर्प॥ हतम्॥ रक्षोभर्त्तन्ताम्॥ भर्त्तन्तापञ्च॥ पञ्चेतिपञ्च॥ १॥
देवस्यत्या॥ त्यासवितुः॥ सवितुःमसवे॥ प्रसवेऽश्विनोः॥ प्रसवः इति
प्र॥ सवे॥ अश्विनोबृहज्याम्॥ बृहज्यामृषः॥ बृहज्यामितिबृह
ज्याम्॥ पुष्टोहस्ताज्याम्॥ हस्ताभ्यामृषः॥ अमयेजुष्टम्॥ जुष्टं
हामि॥ गुरुमृषः॥ ग्रीषोमाज्याम्॥ अग्रीषोमाज्याजुष्टम्॥ जुष्टं
हामि॥ गुरुमिभ्रुनाय॥ १॥ भूनायत्या॥ त्यानानारनये॥ अरानयेत्यः॥

和

۱۱۹۱۱

स्वरभिविरत्येषम्। अमिविरत्येषु नृहं न्नाम्। अमिविरत्येषु मित्यमि।
विरत्येषम्। हृहं न्नादुर्गः। दुर्गः। दधिबाम्। दधिबामुरु उर्व
न्तरिक्षम्। अन्तरिक्षमनु। अन्वेमि। एमि दधिव्याधे। दधिबास्ये।
त्यानाभौ। नाभौ सादयामि। सादयाम्म दित्याः। अदित्याः।
पस्थे। उपस्थे नै। उपस्थेऽसुप। स्थे। अनेहवम्। हवः रक्षारु
क्षेतिरक्ष॥३३॥ पुवित्रेऽस्यः। पुवित्रेऽदतिपुवित्रे। स्योर्वे अद्यो। वै
अद्यो सवितुः। सवितुर्धमवः प्रसवे। प्रसवेऽतः। प्रसवेऽदति
प्रासवे। उत्पुनामि। पुनाम्यर्धे द्रेणे। अर्धे द्रेण पुवित्रेण। पुवित्रे ॥४॥

क०
॥५॥

नृत्तय्यः इति वृत्तः। तर्क्यः। युयुमिन्द्रम्। इन्द्रं मृदणीधम्। अवुणीं वृत्तु
नृत्तय्यः। वृत्तय्यः प्रोक्षिताः। वृत्तय्यः इति वृत्तः। तर्क्यः प्रोक्षिता
स्था प्रोक्षिताः इति प्रोक्षिताः। स्थानये। अनयेत्वा। त्याजुष्टम्।
जुष्टम्। प्रोक्षामि। उक्षाम्युतीषोमा। भ्याम्। अनीषोमा। भ्यान्देव्या
यादेव्यायु कर्मणे। कर्मणे सुस्थुष्टम्। सुस्थुष्टुदेवयुज्याये। देवयु
ये। जायत। देयेवेज्यायाः इति देवयुज्याये। यद्वन्धो मृदा। अमृदा। पराजु
गधुः। पराजुगधुरिदम्। पराजुगधुरिति परा। जुगधुः। इदम्वन्धुस्तत्। न
वृन्धामि। सुधा मीति सुन्धामि॥३॥ शर्मसि। अस्य वन्धूतम्। अवन्धू ॥५॥

नृरक्षम अवधूतमित्यवधूतमूरक्षोवधूताः। अवधूताऽअरंतयः।
अवधूताऽइत्यवधूताः। अरंतयोदित्याः। अदित्यास्त्यक्। त्वर्गसि।
असिप्रति। प्रतित्या। त्यादितिः। अदितिर्वेत्तु। वेत्तुर्द्रिम अद्रिरसि। अ
सिब्रानुस्यस्ये। ब्रानुस्यस्ये। ग्रावासि। असिदुधुबुद्धः। दुधुबुद्धः
प्रति। दुधुबुद्धऽइति दुधुबुद्धप्रतित्या। त्यादित्याः। अदित्यास्त्यक्।
त्वर्गेत्तु। वेत्तुमे। १४॥ अनेस्तनः। तनूरसि। असिब्राचः। ब्राचोवि
सर्जनम्। विसर्जनदेववीतये। विसर्जनिमिति। विसर्जनम्। देव
वीतयेत्या। देववीतयुऽइतिदेव। वीतये। त्याश्रुमि। श्रुनिदृह

ॐ
॥६॥

वा। बृहद्वासि। बृहद्वावेति बृहत्। यावा। असिद्यानस्यसः। द्यानस्य
 संसः॥ स॥ इदम। इददेवेभ्यमदेवेभ्यो हविः॥ हविः शमीषा। शुमीषु सु
 शमि। शुमिषेति शमिषा। सुशमिः शमीषा। सुशमिति सु। शमि। शुमीषु
 विष्णुः। शमिषेति शमिषा। हविष्णुदेहं हविः कुदिति हविः। कन। एहि
 इहिकु कुटः॥ १३५॥ कुकुटोसि। असिमधुजिकः। मधुजिक् इषम
 मधुजिक् इति मधु। जिकः। इषमूर्जम। उर्जमावे द। आवद। व
 दत्वया। त्वया वयम। वयः संघातः संघातम। सद्यानः संघातजेष्मा संघा
 तः संघातुमिति संघातम। संघातम। जेष्मवृषर्वदम। वृषर्वदमसि। ॥६॥

वृषेऽमुमिति वृषेऽद्वयम् असिप्रति प्रति त्वात्वा वृषेऽद्वयम् वृषेऽद्वयम्
 म्वेत्तु वृषेऽद्वयम् मिति वृषेऽद्वयम् वेत्तु रौपे वृत्तम् परावृत्तः रक्षम् पर
 वृत्तमिति परावृत्तम् रक्षः परावृत्तः परावृत्तः अरातयः परावृत्तः
 इति परावृत्तः अरातयोपहतम् अपहतः रक्षम् अपहतमिति परावृत्तः
 रक्षम् रक्षोद्यायुः वायुर्वहः बोधि विविनक्तु विनक्तु देवः देवोक्तम्
 वः सुविताः सुविता हिरण्यपाणिः हिरण्यपाणिः प्रति हिरण्यपाणिः
 ति हिरण्यपाणिः प्रति भ्रान्तु गृभ्रान्तु चिद्रेण अचिद्रेण पाणिना
 पाणिनेति पाणिना ॥ ३६ ॥ ४८ हिरसि अस्पष्ट अर्थात् अमेऽग्निम् अ

॥ ६ ॥

आर्देव्यर्जम्।

निमामादम्। आमादञ्ज। हे। आमादुमित्याम्। अदम्। जदुनिः। नि
क्रमादम्। क्रमाददः। सेध। क्रमादुमिति क्रमा। अदम्। सेधादेव य
जम्। देवयजं वरु। देवयजुमिति देव। यजम्। बुरुध्रुवम्। ध्रुवम्। सि।
असिधृथिवाम्। धृथिवीददः। ददः। ददः। ब्रह्मवर्नि। ब्रह्मवर्नित्वा। ब्र
ह्मवर्नीति ब्रह्म। वर्नित्वाक्षत्र वर्नि। क्षत्रवर्निसजातवर्नि। क्षत्रव
नीतिक्षत्र। वर्निसजातवन्त्युप। सजातेनीतिसजातवर्नि। उपद
धामि। दधामि। भ्रातृव्यस्य। भ्रातृव्यस्य बुधाय। बुधायार्ने॥३७॥ अ
ग्ने ब्रह्म। ब्रह्म गृणीषा गृणीषध रुणम्। ध रुणम्। न्तरेक्षम्। अ

१

1161

नरिसधुर्नमधुर्नदिवमदितुम्विश्वाम्यद्विश्वाम्य स्यात्वाशं
भ्यः॥ आशंभ्य उय॥ उयदधामि॥ दधामिचित्तमचित्तस्यास्योर्द्ध्वचि
तम॥ उर्द्ध्वचित्तोभर्गणाम॥ उर्द्ध्वचित्त॥ इत्तुर्द्ध्वचित्तमभर्गणामर्द्ध्व
साम्॥ अर्द्ध्वसाम्नयसा॥ तपसातप्यद्वम॥ तप्यद्वमिर्नितप्यद्वम
॥३८॥ ध्रुवणासि॥ असिपर्वती॥ पर्वतीप्रति॥ प्रतित्वा॥ त्वादित्याः॥
आदित्यास्तव॥ त्ववेतुवेतुदिवः॥ दिवस्कसुनीः॥ स्कसुनीरसि॥
असिध्रुवणा॥ ध्रुवणासि॥ असिपार्वतेयी॥ पार्वतेयीप्रति॥ प्र
तित्वा॥ त्वापर्वती॥ पर्वतीवेतुवेतुधान्मम॥ ३९॥ धान्ममसि॥ अ

ॐ
॥६॥

ना

सिधिनुरि।धिनुरि देवान्।देवान्प्राणाय।प्राणायत्वा।त्योदनाय।उ
दानाय।ब्रानाय।उदानयेत्युत्।आनाय।ब्रानायदीर्घमि।ब्रानाये
तिवि।आनाय।दीर्घमनु।अनुप्रसितिम्।प्रसितिमायुषे।प्रसिति
मितिप्र।सितिम्।आयुषेधाम्।धाज्यक्षुषे।चक्षुषेत्वा।त्यामुदीनाम्।
मुदीम्ययमपयोसि।अ सीत्सि॥२॥सम्बयामि।वृषाम्पाम्।आयुः
अषधीभिः।अषधीभिरोषधयः।अषधयोरसेन।रसेनरेवतीः।रे
वतीज्जगतीभिः।जगतीभिः।एच्यन्ताम्।एच्यन्तामधुमतीः।म
धुमतीमधुमतीभिः।मधुमती रितिमधुमतीः।मधुमतीभिः॥६॥

२ म ती

एच्यन्ताम्। मधुमिरिति मधु। म नीभिः। एच्यन्ता अनेयसे ॥ २३ ॥ ज
नयेतेत्वा। त्वासम्। संभोमि। यो मुद्मम्। इदमग्ने। अग्नेरिदम्। इदम्
ग्नीषोमयोः। अग्नीषोमयो र्षिषे। इषेत्वा। त्वाधुर्मः। धुर्मोसि। असि
विश्वार्युम्। विश्वार्युरुप्रथाः। विश्वार्युरिति विश्व। आर्युः। उरुप्रथाः
उरु। उरुप्रथाः इत्युरु। प्रथाः। उरुप्रथस्व। प्रथस्वोरु। उरुते। तेयत्त
यतिः। यज्ञपतिः प्रथनाम्। यज्ञपतिरिति यज्ञ। पतिः। प्रथनामग्निः। अ
ग्निष्टे। तेत्वाचम्। त्वचुम्मा। माहिँसीत्। हिँसीद्देवः। देवस्त्वा। त्वासवि
ता। सविता श्रपयतु। श्रपयतु वर्षिष्टे। वर्षिष्टेधि। अधिनाके। नाकः

क्र०
॥६॥

रुतिनाके ॥२२॥ मा भेः ॥ मेष्मा मा सम ॥ संविंक्काः ॥ विक्का अतमेरुः ॥ अ
तमेरु र्यज्ञः ॥ बुद्धोतमेरुः ॥ अतमेरु र्यजमानस्य ॥ जमानस्य प्रजा ॥ प्रजा
भयात् ॥ प्रजेति प्रजा ॥ भूया त्रिताय ॥ त्रिताय त्वा ॥ त्वा द्विताय ॥ द्विताये
कताय ॥ एकताये ते कताय ॥२३॥ आददे ॥ दुहेदुरकृतम् ॥ अदुर
कृतं देवेभ्यः ॥ अदुरकृतमित्यदुर ॥ कृतम् ॥ देवेभ्यः ॥ इन्द्रस्य ॥ इन्द्र
स्य बाहुः ॥ बाहुरसि ॥ असि दक्षिणः ॥ दक्षिणः ॥ सुहस्तं भरुष्टिः ॥ सुह
स्तं भरुष्टिः ॥ शत तेजाः ॥ सुहस्तं भरुष्टिरिति सुहस्तं ॥ भरुष्टिः ॥ शत तेजा
बायुः ॥ शत तेजाः ॥ इति शत तेजाः ॥ वायुरसि ॥ असिति गत तेजाः ॥ त्रि ॥६॥

मनेजादिषुतेः॥ तिमनेजाऽरतिंतिमनेजाः॥ द्विषुतोबुधः॥ बुधः॥ एधि
वि॥ २४॥ एधि विदेवयजनि देवयुजन्मोषध्याः॥ देवयुजनीतिदेव
यजनि॥ अषध्यास्ते॥ तेमूलममलुम्मा॥ माहि॥ ६॥ सिषम॥ हि॥ ६॥ सिषं
ब्रजम॥ ब्रजम॥ छाग॥ छागो॥ छानम॥ गो॥ छानम॥ वर्षतुगो॥ स्थानमितिगो॥
स्थानम॥ वर्षतुते॥ तेद्योः॥ द्योर्बधाना॥ बधानदेव॥ देवसुवितः॥ सुवि
तः॥ परमस्याम॥ सुवित॥ रितिसवितः॥ पुरस्याम॥ धिआम॥ एधिआ
६॥ रुतेन॥ रुतेन॥ पार्श्वे॥ पार्श्वे॥ बोस्मान्॥ अस्मान्देहि॥ देहिषम॥ य
ज्य॥ च॥ घ॥ यम॥ वयद्विष्मः॥ हि॥ अस्तम॥ तमतेम॥ अतोमा॥ मामोक्मो

क्र०
॥३०॥

गर्ग्य॥२५॥ अपारं रूम् अरं रूम् अथिद्ये। एथिद्ये देव यजनात् देव य
जनाद् दद्यात् सम देव यजनादिति देव यजनात् दद्यात् समरो॥ अरं रूम्
रो दिवं म॥ अरं रूम् उरं रूम् रो दिवुम्मा॥ मा पपः॥ पुत्तो द्रुसः॥ द्रुप्सस्ते।
ने धाम् धाम्मा॥ मा स्कन् स्कन्ना युत्रेण॥ २६॥ गायत्रेण त्वा॥ त्वा
हं देसा॥ छन्दसा परि॥ परि गृह्णामि॥ गृह्णामि त्रेष्टुभेन त्रेष्टुभेन जा
गतेन त्रेस्तुभेनेति त्रेस्तुभेन जागतेन सुक्ष्मा॥ सुक्ष्मा च॥ चासि॥
असि शिवा॥ शिवा च॥ चासि॥ असि स्योना॥ स्योना सुखदा॥ सु
खदोर्जस्वती॥ सुसदेति सुसदा॥ उर्जस्वती पर्यस्यती॥ पर्यस्तु

रं २

॥३०॥

नानि पर्यस्य ती॥२७॥पूराक्कुरस्य॥कुरस्यविस्मयः॥विस्मयोविर
प्सिन॥विस्मयुर्इतिवि॥स्यः॥विरप्सिन्नुदादाय॥विरप्सिनिति
वि॥रप्सिन॥उदादाय॥एषिवीम॥उदादायेत्युत्तर॥अदाय॥एषिवी
जीवदानुम॥जीवदानुमितिजीव॥दानुम॥बोमेरयन॥रेरयश्चन्द्रम
सि॥चन्द्रमसिस्वधाभिः॥स्वधाभिस्ताम्र॥ताम्रंभीरासः॥उं॥इत्यंभी
रासो॥अनुदिश्य॥अनुदिश्ययजन्ते॥अनुदिश्येतनु॥दिश्यय
जन्तुर्इतियजन्ते॥प्रोक्षणीरासादय॥प्रोक्षणीरितिप्र॥उक्षणी॥आ
सादय॥सादयद्विषतः॥द्वितोबुधः॥बुधोसि॥असीतसि॥२८॥अ
ष

क्र०
॥३४॥

निशितोसि। अनिशितुः इति नित्येति शितः। असिसपत्नक्षित्। सपत्नक्षि
द्वाजिनम्। सपत्नक्षिदिति सपत्नक्षित्। वाजिनत्वा। त्वाच्चाजेच्या
ये। वाजेच्यायेसम्। वाजेच्याया इति वाज। इच्याये। सम्माज्मि।
मज्मिनिशिता। अनिशितासि। अनिशितेत्यनिशिता। असिस
पत्नक्षित्। सपत्नक्षिद्वाजिनीम्। सपत्नक्षिदिति सपत्नक्षित्।
वाजिनीत्वा। त्वाच्चाजेच्याये। वाजेच्यायेसम्। वाजेच्याया इति
वाज। इच्याये। सम्माज्मि। मा ज्मिदित्येति ॥२९॥ अदित्ये रस्ना। रस्ना
सि। असिद्वित्तोः। द्विहन्तोर्वष्यः। द्वेष्योसि। अस्यूर्जे। उर्जेत्वा।

॥३४॥

त्वा दधेन । अ दधेन त्वा । त्वा च क्षुषा । च क्षुषा व । अव पश्या मि । पश्या
ममुने । अ मे जिह्वा । जिह्वा सि । असि सुहो । सुहो देवे ष्य । सुहो रि
ति सुहो । देवे ष्यो धाम्ने धाम्ने । धाम्ने धाम्ने मे । धाम्ने धाम्ने ३
ति धाम्ने । धाम्ने मे पुव । पुव यजुषे यजुषे । यजुषे यजुषे सवितुः । मा
जुषे यजुषे ३ इति यजुषे । यजुषे ॥ ३० ॥ सवितु र्स्या । त्वा ते जः । ते जो सि ।
असि शुक्रम । शुक्रम मृतम । अमृत न्धाम । धाम नाम । नाम प्रियम् । प्रिय
देवानां । देवानां मना धृष्टम् । अना धृष्ट देवु यजनम् । देवु यजन मसि ।
देवु यजन मिति देव । यजनम् । अ सीत्यसि ॥ ३१ ॥ ॥ इति वाजसने त्रिपद

ॐ
॥३२॥

क्रमसंहितायां प्रथमोऽध्यायः ॥३॥ ॥ ह्रस्वोऽसि। अस्यास्वरेष्टः॥ आ
स्वरेष्टोऽनये। आस्वरेस्सऽरत्तास्वरे। स्सः॥ अमयेत्वा। त्वाजुष्टम्। जुष्ट
म्। प्रोक्षामि। उक्षामिवेदिः॥ वेदिं रसि। असिबुर्हिषे। बुर्हिषेत्वा। त्वाजुष्ट
म्। जुष्टम्। प्रोक्षामि। उक्षामिवुर्हिः॥ बुर्हिं रसि। असिस्तुग्भ्यः॥ तुग्भ्य
स्यास्तुग्भ्यऽरतिस्तुक्। भ्यः॥ त्वाजुष्टम्। जुष्टम्। प्रोक्षामि। उक्षाम्य
दिस्ते॥३॥ अदिस्ते व्युन्दनम्। व्युन्दनमसि। व्युन्दनमिति वि। उन्दनम्। अ
सिविस्तेः॥ विस्तेस्तुपः॥ तुपोऽसि। अस्यूर्ध्वम्। दसम्। उर्ध्वम्। दस
त्वा। उर्ध्वम्। दसमि। तूर्ध्वम्। दसम्। त्वास्तृणामि। स्तृणामि। स्तृणामि। स्तृणामि।

॥३२॥

म॥ स्वास॥ स्वां देवेभ्य॥ म॥ स्वास॥ स्वामिति सु॥ ओ॥ स्वा॥ देवेभ्यो॥ भुव॥ प॥ स॥
तये॥ भुव॥ पतये॥ स्वा॥ हा॥ भुव॥ पतयु॥ इति भुव॥ पतये॥ स्वा॥ हा॥ भुव॥ न॥ पत
ये॥ भुव॥ न॥ पतये॥ भू॥ ताना॥ म॥ भुव॥ न॥ पतयु॥ इति भुव॥ न॥ पतये॥ भू॥ ताना॥ प
तये॥ पतये॥ ग॥ न्य॥ र्व॥ स्त्वा॥ त्वा॥ विश्वा॥ सु॥ र्वे॥ विश्वा॥ र्व॥ सु॥ परि॥
विश्व॥ र्व॥ सुरिति॥ विश्व॥ र्व॥ सु॥ परि॥ द॥ धा॥ तु॥ द॥ धा॥ तु॥ विश्व॥ र्व॥ सु॥
रि॥ ष्टे॥ अ॥ रि॥ ष्टे॥ य॥ ज॥ मान॥ स्या॥ य॥ ज॥ मान॥ स्य॥ परि॥ धि॥ परि॥ धि॥ र॥ सि॥
पु॥ रि॥ धि॥ रि॥ ति॥ प॥ रि॥ धि॥ अ॥ स्य॥ मि॥ अ॥ मि॥ रि॥ उ॥ उ॥ इ॥ इति॥
इ॥ ति॥ इ॥ न्द्र॥ स्य॥ इ॥ न्द्र॥ स्य॥ वा॥ दु॥ वा॥ दु॥ र॥ सि॥ अ॥ सि॥ द॥ क्षि॥ ण॥ द॥ क्षि॥ णा॥ मि॥

॥३३॥

आवरुणो॥ मित्रावरुणौत्वा॥ त्योत्तरतः॥ उत्तरतः॥ परि॥ परिधत्ताम्॥ धु
 त्ताभ्रवेण॥ ध्रुवेण धर्मणा॥ धर्मणेति धर्मणा॥ ३॥ वीति होत्रत्वा
 वीति होत्रमिति वीति॥ होत्रम्॥ त्वाकवे॥ कवेद्युमन्तम्॥ द्युमन्तः॥ स
 म्॥ द्युमन्तमिति द्यु॥ मन्तम्॥ समिधीमहि॥ इधीमहीतीधीमहि॥ अ
 नेबृहन्तम्॥ बृहन्तमध्वरे॥ अद्वुरः॥ इत्यद्वुरे॥ ४॥ समिदसि॥ समि
 दितिसम्॥ इत्॥ असिसूर्यः॥ सूर्यस्त्वा॥ त्वापुरस्तात्॥ पुरस्तात्वा
 तु॥ पातुकस्याः॥ कस्योश्चिदभिर्शस्ये॥ अभिर्शस्ये सवि ॥ १३॥
 तुः॥ अभिर्शस्ये॥ इत्यभि॥ शस्ये॥ सवितुर्बादू॥ बादूरस्यः॥ बादूरः

निवाहस्य जुर्ध्वम् अदसम् जुर्ध्वम् अदसन्त्वा जुर्ध्वम् अदसुमित्पूर्वम्
अदसम् त्वास्तुणामि। स्तुणामिस्त्या सुस्थम्। स्त्या सुस्थ नेवेभ्यः
स्त्या सुस्थमिति सु। आ सुस्थम्। देवेभ्यः अत्वात्त्वा। त्वावसवः॥ ३ आ ३
सर्वोरुद्रो॥ रुद्राऽआदित्यो॥ आदित्याः सदनम्। सुदन्ति तिसद
न्तु॥ ५॥ छतान्यसि। असि जुहूः। जुहूर्नाम्ना॥ नाम्ना सा। से
दम्। रुदमिष्येण॥ मिष्येण धाम्ना॥ धाम्ना प्रियम्। प्रियं स दम्
सदुः आसीद। आसीद। सीदो य भरत। उप भरद्वा। उप भरदिषुपु।
भरत। ध्रुवा ध्रुवा। ध्रुवाऽअसदनम्। अ सुदन्तस्य। भरतस्य वो

ॐ
॥३४॥

भो॥ नो नोता॥ ना विस्लो॥ विस्लोपादि॥ विस्लोऽरति विस्लो॥ पादिपादि॥
 पादियुत्तम॥ युत्तम्यादि॥ पादियुत्तपतिम॥ युत्तपतिम्यादि॥ युत्तपतिमि
 ति युत्त॥ पतिम॥ पादिमाम॥ मांशुत्तम॥ युत्तम्युमिति यत्त॥ न्यम॥ ६॥
 अनेवाजजित॥ वाजुजिद्वजम॥ वाजुजिदिर्तिवाज॥ जित॥ वाजन्वा॥
 त्वासरिष्यन्तम॥ सरिष्यन्तवाजुजितम॥ वाजुजितुःसम॥ वा
 जुजितुमिति वाजु॥ जितम॥ सम॥ जिर्म॥ माजिर्मनम॥ नमो देवेभ्यः
 देवेभ्यः स्वधा॥ स्वधा पितृभ्यः पितृभ्यः सुयमे॥ पितृभ्युऽरति पितृ॥
 भ्यः सुयमेमे॥ सुयमेऽरति सु॥ यमे॥ मेभ्यः पास्तम॥ भूपास्तमरंजन ॥१४॥

म॥७॥ अस्कं न मुद्य॥ अद्य देवेभ्यः देवेभ्यः आज्यम् आज्यं सम॥
सन्निया सम॥ न्नियु समञ्जिणा॥ अञ्जिणा विष्णो॥ विष्णो मा॥ वि
ष्णोऽरति विष्णो॥ मात्वा॥ त्वाव॥ अवन्त मिषम्॥ क्रमिषम्ब सुमतीम्
व सुमतीमग्ने॥ व सुमतीमिति व सुमतीम्॥ अग्ने ते॥ तेष्टायाम्॥
ष्टायामुप॥ उपस्थेषम्॥ स्थेषम्विष्णोः॥ विष्णोः स्थानम्॥ स्थानम्
सि॥ असीतः॥ इतऽइन्द्रः॥ इन्द्रो वीर्यम्॥ वीर्यं महणोत्॥ अह
णोऽहः॥ अहो हुरः॥ अहुरऽआस्थात्॥ आस्थात्॥ अस्थादित्य
स्थात्॥ अग्ने वः॥ वेहो नम॥ हो नम्वे॥ वे ह्यसुम्॥ ह्यसुमवता

क०२
॥९५॥

म॥ अवन्तां त्वाम॥ त्वान्यैवा॥ पृथिवी॥ द्यावा॥ पृथिवी॥ अव॥ द्यावा॥ पृ
थिवी॥ इति द्यावा॥ पृथिवी॥ अवत्त्वम॥ त्वन्यावा॥ पृथिवी॥ द्यावा॥
पृथिवी॥ स्थि॥ कृत्वा॥ द्यावा॥ पृथिवी॥ इति द्यावा॥ पृथिवी॥ स्थि॥ कृ
त्वा॥ देवेभ्यः॥ स्थि॥ कृत्वा॥ इति स्थि॥ कृत्वा॥ देवेभ्यः॥ इन्द्र॥ इन्द्र॥ आ
ज्येन॥ आज्येन॥ दु॥ विष्वा॥ इति विष्वा॥ इति विष्वा॥ इति विष्वा॥ इति विष्वा॥
अपोतिषा॥ ज्योतिषा॥ ज्योतिः॥ ज्योतिरिति॥ ज्योतिर्भाडि॥ मयू॥ दम॥
इदमिन्द्र॥ इन्द्र॥ इन्द्र॥ इन्द्र॥ इन्द्र॥ इन्द्र॥ इन्द्र॥ इन्द्र॥ इन्द्र॥ इन्द्र॥
स्मान्नायः॥ शयौ॥ मुखवानः॥ मुखवानः॥ सचन्ताम॥ मुखवानु॥ इन्द्र॥ ॥९५॥

तिमुघादीनः। सचन्तामुस्माकम्। अस्माकं सन्तु। सन्त्वाशिषः॥
 आशिषःससोः। आशिषु इत्सु। शिषःसुत्यानेनः सन्तु। सन्त्वाशि
 षमआशिषु उपहृता। आशिषु इत्सु। शिषम उपहृता पृथिवी। उपहृ
 तितुपहृता। पृथिवीमाता। मातोप। उपमाम्। मा पृथिवी। पृथिवीमा
 ता। माता ह्ययताम्। ह्ययतामग्निः। अग्निरग्नीध्रात्। आग्नीध्रात्त्वा
 हा। स्वाहेति स्वाहा॥३०॥ उपहृतोद्यौः। उपहृतु इत्सुपहृतः। द्यौष्यता।
 पितोप। उपमाम्। मां द्यौः। द्यौष्यता। पिता ह्ययताम्। ह्ययतामग्निः। अग्नि
 रग्नीध्रात्। आग्नीध्रात्त्वा हा। स्वाहेति स्वाहा॥ प्रतिगृह्णामि। गृह्णाम्य

यन्तामा मादुयन्तामो ३ मा ॐ प्र। प्रतिष्ठ। तिष्ठेति तिष्ठ ॥ ३३ ॥ एषा
ने। ते ५ अने। अने समित्। समित्तया। समिदिति सुम्। इत्। तपा वक्त्र
स्या। वक्त्रे स्वचा। चाचा। आचा। चुप्यायुस्याप्यायुस्येति प्यायस्य। वृद्धि
षीमहिच। चुचुयमाचुयमाचा। आचा। चुप्यासिषीमहि। प्यासिषीमही
ति प्यासिषीमहि। सुसुवा ८ सम्वा जजितम्। सुसुवा ८ सुमिति स
सु। द्वा ८ सम्। द्वा जजितुमिति वाजु। जितम् ॥ ३४ ॥ अग्निषोमयोरुज्जि
तिम्। उज्जिति मनु। उज्जिति मिसुत। जितिम्। अनूत। उज्जेषम्। जे
षुम्वाजस्य। धाजस्यमा। मा प्रसवेन। प्रसवेन प्रा। प्रसवेनेति प्रा। सवे

क० २
॥१६॥

न। प्रो हामि। उहाम्पुनीषोमौ। अग्नीषोमो नम। नमयं। अयं नुद ना
म। नुद ना म्वाजस्य। वाजस्ये नम। एनम्पुसुवेन। प्रसुवे नार्य। प्रसु
वेनेति प्र। सुवेन। अयो हामि। उहामीन्द्राग्योः। इन्द्राग्योरिन्द्राग्री।
इन्द्राग्री वसुभ्यः। इन्द्राग्रीऽइतीन्द्राग्री॥१५॥ वसुभ्यस्त्वा। वसुभ्य
ऽइति वसुभ्यः। त्वारुद्रेभ्यः। रुद्रेभ्यऽआदित्येभ्यः। आदित्येभ्यः स त्वे
म। स आनाथाम। जानाथा न्वावा एथिवी। धावा एथिवी मित्राव
रुणो। धावा एथिवीऽइति धावा एथिवी। मित्रावरुणोत्वा। त्वा वृष्ट्या।
वृष्ट्यावनाम। अ वनाम्बन्तु। बन्तु वर्यः वयोक्तम। अक्तं रिरि ॥१६॥

होणाः। रिहाणामुरुतोम। मरुतां पृषतीः। पृषतीर्गच्छ। गच्छचुशा। चुशा
पृश्निम्। पृश्निर्बुधा। भु त्वादिर्वम्। दिर्वङ्गच्छ। गच्छततेम। ततो नः। नो
ह वृष्टिम्। वृष्टिमावो। आवह। वृहेति वह। चक्षुष्याऽअं मे। चक्षुःपा
ऽइति चक्षुः। पाः। अनेसि। असि चक्षुः। चक्षुर्मो। मेपाहि। पा हीति
पाहि॥३६॥ यम्यदिधिम। परिधिमुर्धधं त्याः। परिधिमिति परि
धिम। पुर्धधं त्याऽअं मे। पुर्धधं त्याऽइति परि। अधं त्याः। अनेदे
वादेव पुणिभिः। पुणिभिर्गुम्मानः। पुणिभिरिति पुणि। भिः। गुम्
ह मानऽइति गुमानः। ततो। तु एतम्। एतमनु। अनुतोषम्। जोषम्

क०२
॥९६॥

शमि। नृशम्पेः। एष नानेन। इत्यन्यत्पदेन योते। अपचेतया ना
५ अग्नेः। अपचेतया तु ५२ संपाचेतयाते। अग्नेः प्रियम् प्रिय
म्यार्थः। पाथोपि। अ वीतम्। इतुभिर्नानम्। ॥९७॥ संपुंस्त्रवभागास्था
संपुंस्त्रवभागाऽइति संपुंस्त्रवभागाः। स्त्रेष्वा। इषा बृहन्तः। बृहन्तः-
प्रस्तरेष्वाः। प्रस्तरेष्वाः परिधेयाः। प्रस्तरेष्वाऽइति प्रस्तरेष्वाः।
परिधेयाः। परिधेयाऽइति परिधेयाः। च देवाः। देवाऽइति देवाः।
इमाम्वाचम्। वाचमुमि। अभिविधे। विधे गणन्तः। गणन्तऽआस
द्ये। आसद्यास्मिन्। आसद्येसा। सद्ये। अस्मिन् च हि वि। बृहिविनाह

॥९६॥

यद्धम। मादयुद्धं स्यात्। स्याद्वाद्वाडिति वाद्॥३८॥ घृता
चीस्थः। घृताची इति घृताची। स्थो धुर्यो। धुर्मो पातम्। पातुर्
सुम्मे। सुम्मे स्थः। सुम्मे इति सुम्मे। स्थः सुम्मे। सुम्मे मा। माधु
न्तम्। धुत्तमिति धन्तम्। यत्तु नर्मन्तम्। चते। तज् उप। उपचा
चुयुत्तस्य युत्तस्य शिवे। शिवे सम। सन्तिष्ठस्व। तिष्ठस्व स्थिष्टे। स्थि
ष्टे मे। स्थिष्ट इति सु। इष्टे मे सम। सन्तिष्ठस्व। तिष्ठस्वेतिष्ठस्व॥३९॥ ति
अग्नेदध्यायो। अदध्यायो शीतम्। अदध्यायो इत्यदध्या। आयो।
अशीतमपाहि। अशितमेत्यशितम्। पाहि मा। मादियो। दियोः प्र

क्र०२
॥१९॥

सिसे। प्रसिसे। दुरिष्टे। प्रसि त्वाऽइति प्र। सिसे। दुरिष्टे। दुरम्मुन्ने।
दुरिष्ट्याऽइति दुः। इष्टे। दुरम्मुन्माऽअविषम। दुरम्मुन्माऽइति दुः।
अम्मुन्ने। अविषन्तमनःपितुम्। पितुङ्कुणु। कुणुसुषदा। सुषदा यो
नो। सुसदेति सु। सदा। यो नो स्वाहा। स्वाहा वा द। वा उग्नये। अग्नये
सम्बेशपतये। सम्बेशपतये स्वाहा। सम्बेशपतयऽइति स। सम्बेशप
तये। स्वाहा सरस्वत्ये। सरस्वत्ये व शो भगिन्ने। व शो भगिन्ने स्वाहा।
व शो भगिन्माऽइति यशः। भगिन्ने। स्वाहेति स्वाहा ॥२०॥ द्वे द्वे सि।
असियेन। येन त्वम। त्वदेव। देव द्वे द। द्वे द देवेभ्यः देवेभ्यो द्वे द। द्वे

॥१९॥

दोर्भवः। अवैभेस्तेन। तेन मत्स्यम। मत्स्ये दे। दे दे भयाः। भया
उदति भयाः। देवाणा तु विदः। गा तु विदो गा तु म। गा तु विदुः इति
गा तु विदः। गा तु चित्वा। चित्वा गा तु म। गा तु मित। इते तीता म
न स स्प्यते। पतुः इम म। इम दे वा दे व बुज्ञ म। बुज्ञ पं स्वा हा। स्वा
हा वा ते। वा ते धाः। धाः इति धाः। २३। समुहिः। बुहिः। २५
अक्कां रुविषा। रुविषा घृतेन। घृतेना दित्येः। आदित्ये वसु
भिः। वसुभिर्मरुद्भिः वसुभिरिति वसुभिः। मरुद्भिरिति मरु
रुद्भिरिति मरुत। मिः इन्द्रे विश्वदेवेभिः। विश्वदेवेभिरक्का म।

क०२
॥२०॥

विश्वदेवेतिरिति विश्वादेवेतिः। अङ्गान्दिव्यमदिव्यन्तमः। नभोगच्छ
नु। गच्छनु यन्। यत्त्वाह। स्वाहेति स्वाहा॥२२॥ कस्त्वा। त्वावि। विभु
अति। मुञ्चतिसः। सकस्मे। कस्मेनस्मे। तस्मेपोषाय। पोषायुरक्ष
सामूरक्षसाम्रागः। भागोसि। असीतसि॥२३॥ सम्ब्रजसा। व
ज्रसापयसा। पयसासम। सन्तुनूभिः। तुनूभिर्गन्तमहि। अगन्त
दिमनसा। मनसासम। सः। शिवेन। शिवेनेति शिवेन। त्वष्टासुद
त्रः। सुदत्रोधि। सुदत्रः इति सु। दत्रः। विदधातु। दुधातुरायः। रापो
नु। अनुमा। ऋ। मा। ऋतन्वः। तन्वो यन्। यद्विलिष्टम्। विलिष्टमिति ॥२०॥

वि। लि। एम॥ २४॥ दिवि विष्णुः। विष्णुर्वि। व्यंक्तं स्त। अन्तं स्त
जागते न। जागते न चन्दसा। चन्दसा ततः। ततो निर्ब्रक्तः। निर्ब्र
क्तो न्तरिक्षे। निर्ब्रक्तुः इति निः। भक्तः। अन्तरिक्षे त्रेष्टुभे न। त्रे
ष्टुभे न पृथिव्या मन्त्रेस्तुभे नेति त्रेस्तुभे न। पृथिव्या ह्ययन्त्रेणागा
यन्त्रेणास्माः। त। अस्मादन्तात्। अन्तादस्ये। अस्मै प्रतिष्ठायाः।
प्रतिष्ठायाः अगन्तम्। प्रतिस्थायाः इति प्रतिस्थायाः। अगन्तम्
सुः। स्वः समः। स्वरिति सुः। सज्योतिषा। ज्योतिषा भूम। अमुमेत्य
भूम॥ २५॥ स्वयम्पूरसि। स्वयम्पूरिति सयम्पूरः। असि श्रेष्ठं श्रे

क्र०२
॥२९॥

द्वोरुस्मिः। रुस्मिर्वर्चोदाः। वर्चोदाऽअसि। वर्चोदाऽइतिवर्चुः। दाः। अ
सिर्वर्चमवर्चमे। मेदेहि। देहीतिदेहि। सूर्यस्यावृतम्। आवृत्तमनु
आवृत्तमित्यावृतम्। अन्वावर्त्ते। आवर्त्ते। वर्त्तेमे॥२६॥ अग्नेरु
रूपते। गृहपते। सुगृहपतिः। गृहपतुऽइतिगृहपते। सुगृहपतिस्त
यो। सुगृहपतिरिति। सुगृहपतिः। त्वयामे। अग्नेरुम्। अहर्गृहप
तिना। गृहपतिनाभूयासम्। गृहपतिनेतिगृहपतिना। भूयासः
सुगृहपतिः। सुगृहपतिस्त्वम्। सुगृहपतिरिति। सुगृहपतिः। त्वम
यो। मयामे। अग्नेरुपतिना। गृहपतिनाभूयाः। गृहपतिनेतिगृ ॥२९॥

हृपतिना। मृयाऽ इति मृयाः। अस्मुरिणो। नो गार्हपत्यानि।

। गार्हपत्यानि सन्तु। गार्हपत्यानीति गार्हपत्यानि। सन्तु श्रुतम्।

श्रुतम्। हिमाः। हिमाऽ अचारिषम्। अचारिषन्तन्। तदेकम्। अश्रु

कुन्तन्। तन्मै। मेराधि। अराधीदम्। इदम्। अहम्। अहम्। अहम्। अहम्।

वास्मि। अस्मि सः। सौस्मि। अस्मीत्यस्मि। २७। अग्नये कव्यवा

हनाय। कव्यवाहनाय स्वाहा। कव्य वाहनायेति कव्यवाह

नाय। स्वाहा सोमाय। सोमापितुम ते। पितुम ते स्वाहा। पितुम त

इति त्वम्। म ते। स्वाहेति स्वाहा। अयं हता। असुराः। अयं हताऽ

१३

२५

वि

क०२
॥२३॥

सर्पाहताः। असुरा रक्षाः। सिरक्षाः। सिवेदिषदः। वेदिषदोषे।
वेदिसदः। इति वेदि। सदेभः। २३। येरूपाणि। रूपाणि प्रतिमुच्यमा
नाः। प्रतिमुच्यमानाः। असुराः। प्रतिमुच्यमानाः। इति प्रति। मु
च्यमानाः। असुराः सन्तः। सन्तः स्वधया। स्वधया चरन्ति। चै
रुन्तीति चरन्ति। पुरापुरोति पुरः। पुरापुरः। इति पुरा। पुरः। निपुरोषे।
निपुरः। इति नि। पुरः। येभारन्ति। भरन्त्यग्निः। अग्निष्टान्। तान् लो
कात्। लोकात्प्र। प्रणु दाति। नु दात्यस्मान्। अस्मादितुस्मान्।
॥२४॥ अत्र पितरः। पित रोमादयधुम्। मादयधुन्। याभागम्।

॥२३॥

यथाभागमावृषायद्धमृयथाभागमिति यथाभागमृआवृषाय
द्धमृवृषयुद्धमिति वृषायद्धमृअमीमदन्तपितरः पितरो यथा
भागमृयथाभागमावृषायिषतयथाभागमिति यथाभागमृ
आवृषायि षत। आवृषायिषतेत्यवृषायिषत॥३॥ नमो वः वुः
पितरः पितारो रसाय रसायुशोषाय शोषाय जीवाय जीवाय
स्वधायै स्वधायै घोराय घोराय मन्मवे मन्मवे नमो वः वुः
पितरः पितरः पितरः पितरो नमो वः वुः गुरु गुरु गुरु नः
नः पितरः पितरो दत्ता दत्तसुतः सुतो वः वुः पितरः पितरो देवः

क्र०२
॥२३॥

दिष्टेन न। एतद्वं ब्रः पितरः। पितरो वा सभवा सु० आधत्त ॥३३॥
आधत्त। धत्त पितरः। पितरो गर्भं मा गर्भं दुःमार मा कुमार मुष्कर
स्त्रज मा पुष्कर स्त्रज मिति पुष्कर। स्त्रज मा यथे ह। इह पुरुषः। पुरुषो
सत्। असदित्सत् ॥३३॥ पुर्जम्बहन्तीः। बहन्ती रमृतं मा। अ
मृतं शुत मा। घृत म्पयं मपयं कीलालं मा। कीलालं म्परि स्तुतं मा।
परि स्तुत मिति परि। स्तुतं मा। स्वधा स्य। स्तुतु प्ययं त। तप्ययं त मे।
मै पितृ न। पितृ निति पितृ न ॥३३॥ ॥ इति वाजसनेय क्रम संहि
ता यां द्वितीयो ध्यायः ॥२॥ सुमिधाग्नि मा। सुमिधेति सु मा। इधा। अ ॥२३॥

निन्दुवस्य न। दुवस्य न घृतेः॥ घृते बौधय न। बोधयुता तिथिम्। अ
तिथिमित्यतिथिम्। आस्मिन्। अस्मिन् रुद्धा। रुद्धा जुहोत न। जुहोत न हो
ति जुहोत न॥३॥ सुसमिद्धाय शोचिषे। सुसमिद्धायेति सुसमिद्धाय।
शोचिषे घृतम्। घृतन्ती ब्रम्। तीव्र सुहोत न। जुहोत न ति जुहोत न।
अग्नये जातवेदसे। जातवेदसु इति जातवेदसे॥२॥ तन्वा। त्वासमि
र द्विमसमिद्विरद्विः॥ समिद्विरिति समित्। मिः। अद्विरो घृतेन। घृतेन
वर्द्धयामसि। वर्द्धयामसीति वर्द्धयामसि। बृहद्योच। शोचा बृविष्टु।
बृविष्टोति यविष्टु॥३॥ उपत्वा। त्वाग्ने। अग्ने रुविष्मतीः। रुविष्मती

॥२३॥

३०३१

अर्धतार्क्षीः। अर्धतार्क्ष्यन्तु। यन्तु हर्षत। हर्षतेति हर्षत। जुषस्व समिधेः।
 समिधो मर्म। समिधुः इति समु। इधं ममेति मर्म॥ ४॥ भूर्वभुवः
 स्वः। स्वद्यौरिव। द्यौरिव भुम्भा। द्यौरिवेति द्योः। इव। भू मना पृथिवी
 व। पृथिवी व वरिम्णा। पृथिवी वेति पृथिवी। इव। वरिम्णाति वरि
 म्णा। तस्यास्ते। ते पृथिवि। पृथिवि देवयजनि। देवयजनि पृष्टे।
 देवयजनीति देव। जयेनि। पृष्टे ग्निम्। अग्निर्मन्ता दम्। अन्ता द
 मन्ता द्याय। अन्ता दमित्यन्ता। अदम्। अन्ता द्याया दधे। अन्ता द्या
 येत्यन्ता। अद्याय। आदधे। दधुः इति दधे॥ ५॥ आयम्। अय द्योः। गोः॥ २३॥

हस्तिमहस्तिरक्त मीनः। अकृमीदसंदत्तः। असंदन्मातरं ममातरं सपुरः।
पुरः इति पुरः। पितरं च। च प्रयत्नः। प्रयत्नं स्वः। प्रयत्नं निप्रः। यत्नः। स्वरिति
स्वः॥६॥ अन्तश्चरति। अन्तरि सुन्तः। चरति रोचुना। रोचुनास्य। अ
स्य प्राणात्। प्राणादपानुती। अपानुती सप। अनुती। ह्यख्यत्। अख
न्महिषः। महिषो दिवम्। दिवमिति दिवम्॥७॥ त्रिदशद्वारम्। धामुचि
विशजति। राजति वाक्। वाक्यं तु ज्ञाय। पुतु ज्ञायधीयते। धीयुतु इ
ति धीयते। प्रतिवस्तोः। वस्तोरहः। अदुद्युमिः। द्युमिरिति द्युमिः॥८॥
अग्निर्ज्योतिर्मज्योतिर्ज्योतिर्मज्योतिरग्निः। अग्निः स्वाहा। स्वाहा

क्र० ३
॥२५॥

सूर्यं सूर्यो ज्योतिर्मज्योति ज्योतिर्मज्योतिः सूर्यं सूर्यं स्वाहा स्वा
हेति स्वाहा अग्निर्वर्चं वर्चो ज्योतिर्मज्योतिर्वर्चं वर्चः स्वाहा स्वा
हा सूर्यं सूर्यो वर्चं वर्चो ज्योतिः ज्योतिर्वर्चं वर्चः स्वाहा स्वा
हेति स्वाहा ज्योतिः सूर्यं सूर्यं सूर्यं सूर्यो ज्योतिः ज्योतिः स्वाहा स्वा
हेति स्वाहा ॥९॥ सजर्द्वेन सजूरितिसजः देवेन सवित्रा सवित्रा
सजो सजुरा सजूरितिसजः रात्रेन्द्रवसा इन्द्रवसेतीन्द्रवसा
जुषाणोऽग्निः अग्निर्वैतु वेतु स्वाहा स्वाहेति स्वाहा उपसा सूर्यं
सूर्यो इति सूर्यः ॥१०॥ उपप्रयन्तोऽअदुरम उपप्रयन्तु इ युप प्र ॥२५॥

ॐ

यन्तः॥ अक्षुरमन्त्रम्॥ मन्त्रम्बोचेम॥ द्योचेमाग्रये॥ अग्नयुऽइत्यग्रये॥ आ
रेऽअस्मे॥ अस्मेर्चा॥ अस्मेऽइत्यस्मे॥ चक्षुष्वते॥ शृण्वतऽइतिशृण्वते॥
॥१३॥ अग्निर्मूर्धा॥ मूर्ध्नादिवः॥ दिवःककुत्त॥ ककुत्सतिः॥ पतिः॥ पृथिव्याः
पृथिव्याऽअयम्॥ अयमित्ययम्॥ अयादेरेता॥ सिरेता॥ सिजिन्व
ति॥ जिन्वतीतिजिन्वति॥१२॥ उभावाम्॥ वामिन्द्राग्नी॥ इन्द्राग्नीऽआ
दुवर्ध्वे॥ इन्द्राग्नीऽइतीन्द्राग्नी॥ आदुवर्ध्व्याऽउभा॥ आदुवर्ध्व्याऽइत्यादु
वर्ध्वे॥ उभारार्धसः॥ रार्धसःसुह॥ सरुमादयर्ध्वे॥ मादयर्ध्व्याऽइतिमा
दयर्ध्वे॥ उभादातारौ॥ दाताराविषाम्॥ इषा॥ रयीणाम्॥ रयीणामुभा॥

शु०३
॥२५॥

उभावाजस्य। वाजस्यसातये। सातयेदुवे। दुवेवामु। वामिति वाम्।
॥१३॥ अयत्ते। तेयोनिः। योनिर्ऋत्विष्यम् ऋत्विषो यतः। यातो जातः।
जातोऽअरोचथाः। अरोचथाऽइत्यरोचथाः। तज्जानन् जातन्
मे। अग्नऽअरोह। आरोह। रोहार्थ। अर्थानः। नो बर्द्धय। बर्द्धया
रुयिम्। रुयिमिति रुयिम्॥१४॥ अयमिह। इह प्रथमः। प्रथमोधा
यि। धाप्रिधातृभिः। धातृभिर्होता। धातृभिरिति धातृभिः। हो
तायजिष्ठः। यजिष्ठोऽअदुरेषु। अदुरेषी अयम् इत्युऽइती अयम्
ममवानः। अमवानो भर्गवः। भर्गवो विरुरुचुः। विरुरुचुर्वने ॥२५॥

षु। विरुचुरिति वि। रुरुचुः। वनेषु चित्रम्। चित्रम् विभम्। विभुं वि
शेर्विशे। विभुमिति वि। भुम्। विशेर्विशुः इति विशे। विशे॥ ३५॥
अस्य प्रत्नाम्। प्रत्नामनु। अनुद्युतम्। द्युतः। शुक्रम्। शुक्रन्दुदुः।
दुदुः। अरुयः। अरुयुः इत्यरुयः। पर्यः। सस्ते हे साम्। सहस्रम्।
सहस्रम्। सहस्रमिति सहस्रम्। साम्। ऋषिम्। ऋषिम्॥ ३६॥ त
नुपाः अग्ने। तनुपाः इति तनुपाः। अग्नेसि। असितनुयम्। तनु
मे। मेपाहि। पाह्यायुर्दीः। आयुर्दीः अग्ने। आयुर्दीः इत्ययुः।
दाः। अग्नेसि। अस्पायुः। आयुर्मे। मेदेहि। देहि वृद्धो दाः। वृद्धोः

क०३
॥२७॥

दा० अ० मे० वृ० चो० दा० इति वृ० चो० दा० अ० मे० सि० अ० सि० वृ० चो० वृ० चो० मि० मे० वे०
हि० दे० ही० ति० दे० हि० अ० मे० य० त० य० न्मे० मि० त० न्त्वा० त० न्त्वा० शु० न० म० शु० न० न० त०
त० न्मे० मु० आ० र्प० ण० आ० र्प० ण० पु० णे० ति० र्प० ण० ॥२७॥ इ० धी० ना० र० सा० त्वा० शु० न०
म० शु० त० र्हि० मा० हि० मा० यु० म० न्त० म० यु० म० न्त० स० म० यु० म० न्त० मि० ति० यु० म० न्त० म०
स० मि० धी० म० हि० इ० धी० म० हो० ती० धी० म० हि० वृ० य० स्व० नो० वृ० य० स्व० कृ० त० म० वृ० य० स्व० कृ० त०
स० ह० स्व० न्त० वृ० य० कृ० त० मि० ति० वृ० य० कृ० त० म० स० ह० स्व० न्त० स० ह० स्व० कृ० त० म० सु०
ह० कृ० त० मि० ति० स० ह० कृ० त० म० अ० मे० स० प० त्नु० द० म्र० न० म० स० प० त्नु० द० म्र० न० म० द० ध्वा०
स० स० प० त्नु० द० म्र० न० मि० ति० स० प० त्नु० द० म्र० न० म० अ० द० ध्वा० सो० आ० र्प० ण० म० अ० ॥२७॥

दा॒मि॒सदा॒मम॒चि॒त्रा॒वसो॒खु॒स्ति॒। चि॒त्र॒वसो॒ऽरति॒चि॒त्रा॒वसो॒खु॒
स्ति॒ते॒। ते॒पा॒रम॒पा॒रमं॒शी॒या॒। अ॒शी॒ये॒सं॒शी॒या॒॥१६॥ स॒न्त्वम॒त्वमे॒ने॒। अ॒
ने॒सूर्य्य॒स्य॒। सूर्य्य॒स्य॒वर्द्ध॒सा॒। वर्द्ध॒सा॒ग॒थाः॒। अ॒ग॒थाः॒ऽऋषी॒णाम्॒। ऋ॒
षी॒णां॒ऽस्तु॒ते॒न॒। स्तु॒ते॒ने॒ति॒स्तु॒ते॒न॒। प्रि॒ये॒ण॒धा॒म॒ना॒। धा॒म॒ना॒ह॒म॒। अ॒ह॒
मा॒यु॒षा॒। अ॒यु॒षा॒वर्द्ध॒सा॒। वर्द्ध॒सा॒प्र॒ज॒या॒। प्र॒ज॒या॒रा॒यः॒। प्र॒ज॒ये॒ति॒प्र॒ज॒
या॒। रा॒य॒स्यो॒षे॒ण॒। पो॒षे॒ण॒मि॒षी॒या॒। मि॒षी॒ये॒ति॒मि॒षी॒या॒॥१७॥ अ॒न्ध॒स्य॒।
स्य॒ान्धं॒म॒अ॒न्धो॒वः॒। वो॒भ॒क्षी॒या॒। भ॒क्षी॒य॒म॒हः॒। म॒ह॒स्य॒। स्य॒म॒हं॒म॒हो॒वः॒।
वो॒भ॒क्षी॒या॒। भ॒क्षी॒यो॒र्ज॒ः॒। उ॒र्ज॒स्य॒। स्यो॒र्जं॒म॒। उ॒र्ज॒म्वः॒। वो॒भ॒क्षी॒या॒।

क्र०३
॥२६॥

भक्षीयुरायः। रायस्योषधं पोषस्य। स्मरायः। रायस्योषधम्। पोषधं चोभक्ष
य। भक्षीयेति भक्षीय ॥२०॥ रेवतीरमंदमरमंदमुस्मिन। अस्मिते।
नो। नो नो गोष्ठे। गोष्ठे लोके। गोस्थ इति गो। स्थे। लोके क्षये। क्षय इति
क्षये। इहेव। एव स्त। स्तमा। मापं। अर्पगात। गतेति गात ॥२१॥ सुदं हिता
सि। सुदं हिते समहिता। असि विश्वरूपी। विश्वरूप्युज्ज। विश्वरूपी
ति विश्वरूपी उज्जमी। माविश। आविश। विश्वगोपुसेन। गोपुसेने
ति गोपुसेन उर्पत्वा। त्वाग्रे। अग्रे दिवे दिवे। दिवे दिवे दोषावस्त। दिवे
दिव इति दिवे। दिवे। दोषावस्तर्हिया। दोषावस्तुरिति दोषा। वस्तः धि ॥२६॥

। एमसि।

पावुयम। वुयमिति वुयम। नमो। भरन्तः। भरन्तुः एमसि। इमसी तीमसि।
॥२२॥ राजन्तमदुराणाम्। अदुराणाङ्गोयाम्। गोयामृतस्य। त्रुतस्य दी
दिविम। दीविदिमिति दीदिविम। वृद्धमानु० स्वे। स्वेदमे। दमुः इति मे॥ २३॥ द३
सर्नमनुः पितेव। पितेव सुनवे। पितेवे पितेता। ईव। सूनवेने। अनेस
पायुनेः। स्यायुने। भव। स्यायुनः इति सु। उपायुनेः। पुवेति भव। सच
स्वानः। नः। स्वस्तये। स्वस्तयुः इति स्वस्तये॥ २४॥ अनेत्वम। तन्तमानो
अन्तमः। अन्तमः। उत। उत। ज्ञाता। ज्ञाता। शिवेः। शिवे। भव। भुवा। वृ
रुथु॥ वुरुथुः इति वुरुथुम। वसुरुग्निः। अग्निर्वसुश्रवाः। वसुश्रवा

क्र०३
॥२९॥

३ दीः

अच्छा वसु श्रवा इति वसुः श्रवाः अछा नक्षि नक्षि द्युमत्तमम् द्युम
त्तमः रुयिम् द्युमत्तममिति द्युमत्तमम् रुयिन्दीः द्यु इति दाः ॥२९॥ त
न्वा त्वा शोचिष्ठ शोचिष्ठ दिवः दी दिवः सुम्नाय दी दिव इति दी
दिवः सुम्नाय नूनम् नूनमी महे इमहे सरिवम् सस्विभ्य इति
सरिवम् सने नो बोधि बोधि श्रुधि श्रुधी हवम् हवम् मुरुष्या उ
रुष्या नो अघायतः अघायतः समस्मान् अघायत इ स
घायतः समस्मादिति समस्मान् ॥२६॥ इड इहि इहि इ ह्यदिने
अदितु इहि इहि इहिकाम्याः काम्या इत एत इते तीता मयि ॥२९॥

वः। वः। कामुधरणम्। कामुधरणम्। कामुधरणमिति कांम्। धर
णम्। धुयादिति नूयात्॥ २७॥ सोमानुं स्वरणम्। स्वरणम्। णुहि।
ह्रणुहि ब्रह्मणः। ब्रह्मणस्पते। पुतुऽइति पते। कुक्षीवन्तजः। य
शि ५ ओं न्रि यः। ओं जुऽइति सौ न्रि जः॥ २८॥ योरुवान्। रेवान्मभयोऽं
मीवहा। अमीवहा वसुवित्। अमीवहेत्यमीवहा। वसुवित्पुष्टिवर्द्ध
नः। वसुविदिति वसुवित्पुष्टिवर्द्धनऽइति पुष्टि। वर्द्धनः। सनमनुः। सि
पुक्तु। सिपुक्तु यः। सि सक्विवितिसि सक्तु। वस्तुरः। तुरऽइति
मुरः॥ २९॥ मानमनुः। रदः सनमनुः। सोऽअररु यः। अररु यो धुतिः। धु

क०३

॥३०॥

सिः प्रणक्। प्रणप्नर्त्तस्य। मर्त्तस्येति मर्त्तस्य। रक्षाणः। नो ब्रह्मणः।
ब्रह्मणस्पते। पुतः इति पते ॥ ३० ॥ मर्हि त्रीणाम्। त्रीणामर्त्तम्। अर्त्तम्।
स्तु। अस्तु दुक्षम्। दुक्षमिन्नस्य। मिन्नस्य अर्त्तम्। अर्त्तम्। इत्य
र्त्तम्। दुरधर्षम्बरुणस्य। दुरधर्षमिति दुः। आ धर्षम्। वरुण
स्येति वरुणस्य ॥ ३१ ॥ नृहितेषाम्। तेषामुमा। अमाचन। चनन। ना
ध्वसु। अध्वसु वारुणेषु। अद्वस्वित्सु। सु वारुणेष्विति वारुणेषु।
इतिरिपुः। रिपुरुघर्षः। सः। अघर्षः। सुइत्युघ। र्घः। सः ॥ ३२ ॥ तेहि। हिपुत्रा
सम्पुत्रासोऽअदितेः। अदितेः प्रा। प्रजीवसे। जीवसे मर्त्तस्य। मर्त्तस्ये ॥ ३३ ॥

निमर्त्याय। ज्योतिर्ष्यं छन्ति। वधुन्यजं स्त्रम्। अजं स्त्रुमि सजं स्त्रम् ॥ ३३ ॥
कदाचुन। चुनस्तुरीः। स्तुरीरसि। असिन। नेन्द्र। इन्द्रुसुश्रुसि। सुश्रुसि
दाशुषे। दाशुषुः इति दाशुषे। उपोपेत्। उपोपेत्सुप। उप। इन्द्रु। नुमंघवन
मधुवृक्षं मधुवृक्षं निति मधु। वन। मधुः इत्। इन्द्रु। नुते। तेदानं म। दान
देवस्य। देवस्य पृच्यते। पृच्यतुः इति पृच्यते ॥ ३४ ॥ सैते वितुः। सुदि
तुर्वरेण्यम्। वरेण्यमर्गः। भर्गो देवस्य। देवस्य धीमहि। धीमहि ति धी
महि। धियो यो नः। यो नं न त्प्र चोदयात्। प्रचोदयादिति प्र। चोदयात्।
॥ ३५ ॥ परिते। तेदुःखं न दुःखं नो र थः। दुर्दम् इति दुः। दम् न रथो

क्र०३

॥३३॥

स्मान्। अस्मा रं। अस्मो नु। अस्मो मु वि श्व तः। वि श्व तु इति वि श्व तं ये
न रक्षं सि। रक्षं सि दा शुषं। दा शुष इति दा शुषं॥ ३६॥ स्वं सु प्र जाः। सु
रिति सुः। सु प्र जाः प्र जा मिः। सु प्र जा इति सु प्र जाः। प्र जा मिः स्यात्।
प्र जा मि रिति प्र जा मिः स्यात्। सु वी रं। सु वी रं वृ रैः। सु वी र इति सु
वी रः। वृ रैः सु पो षं। सु पो षं पो षैः। सु पो ष इति सु पो षं। पो षै रिति
सु पो षैः। न र्थं प्र जा म्। प्र जा मि। प्र जा मि ति प्र जा म्। मे पा हि। पा हि र
उ स्य। उ स्य पु म्। न। पु म् न र्थं। अ र्थं पि तु म्। पि तु मि ति पि तु म्।
॥३७॥ आ ग न्त म्। अ ग न्त म् वि श्व वे द स म्। वि श्व वे द स मु स्मा म्॥ ३८॥

विष्णवे दसमिति विष्णवे दसम् । अस्मभ्यं स्वसुवित्तमम् । ब्रह्मसुवित्तममि
ति ब्रह्मसुवित्तमम् । अग्ने सक्ताद् । सक्ताऽग्निः । सक्ताऽति सक्ताद् । द्रो
अभिद्युम्नम् । धुम्नमुनिः । अभि सहे न सह । आयेच्छस्व । आयेच्छस्व । ब्र
ह्मस्वेति यच्छस्व ॥ ३६ ॥ अयमुग्निः । अग्निर्गृहपतिः । गृहपतिर्गार्हपत्यः ।
गृहपतिरिति गृहपतिर्गार्हपत्यः । प्रजायाः । गार्हपत्य इति गार्हपत्यः ।
प्रजाया ब्रह्मसुवित्तमः । प्रजाया इति प्रजायाः । ब्रह्मसुवित्तमम् । इति ब्रह्म
वित्तमम् । अग्ने गृहपते । गृहपते पुरीषम् । गृहपते इति गृहपते । पुरी
षो रयिमान् । रयिमान् पुष्टिर्वर्धनः । रयिमानिति रयिमान् । पुष्टिर्वर्ध

क्र०३
॥३२॥

नृऽरतिपुष्टिबर्द्धनः। अनेपुरीष्य। पुरीष्येतिपुरीष्य॥३१॥ गृहामा। मावि
भीत। विभीतमा। मावेपद्धम। वेपद्धमूर्जम। उर्जम्बिर्न तः। विभंत्तु
मसि। एमसि। इतसी। तेनसि। उर्जम्बिर्न। विभदः। बुः। सुमनाः। सुमनाः
सुमेधाः। सुमनाऽरतिः। सुमनाः। सुमेधाः। गृहान्। सुमेधाऽरतिः। सुमेधाः।
गृहानेति। ऐति। एमिमनसा। मनसा। मोदमानः। मोदमानऽरतिः। मोदमानः।
॥४०॥ वेषामुद्येति। अध्येति। प्रवसन्। अद्ये तीसंधि। एति। प्रवसन्नेषु।
प्रवसन्ति। ति। प्र। वसन्। येषु। सोमनुसः। सोमनुसोबुद्धः। बुद्धिरितिबुद्धः। गृह
नुप। उप। व्यासदे। व्यासदेते। तेनमनोज्ञानत्तु। ज्ञानत्तु। ज्ञानतः। ज्ञानतः॥३२॥

उरतिजानतः॥४१॥ उपतोहेऽरुह उप हुताऽरुष हुताऽरुहगवभगाव
उपहुताऽउपहुताऽअजावयभउपहुताऽरुष हुताऽअजावयुऽरसका
वयभअथोऽअन्नस्य।अथोऽरसथो।अन्नस्यकीलालंकीलालऽउप
हुतऽउपहुतोऽरुहेषुऽउपहुतऽरुष हुतऽरुहेषुनऽनऽरतिनऽक्षेमा
यवः॥बुःशान्ते।शान्तेप्र।प्रपद्ये।पद्येऽशिवम्।शिवं शुग्मम्।शुग्मं शु
ब्धोः।शुब्धोः शुब्धोः।शुब्धोरिति शुम्।बोः।शुब्धोरिति शुम्।बोः॥४२॥
प्रधासिनो हवामहे।प्रधासिनऽरतिप्र।धासिनं हवामहे मरुतं
मरुतं मरुतं च रिशादसः।रिशादसुऽरतिरिशादसः।करुषेण सुजोष

ॐ०३
॥३३॥

सः॥सुजोषसुऽइति सु।जोषसः॥४३॥यद्रामे।ग्रामेरं।एये।अरं।एये सुभाया
म।सुभायामिन्द्रिये।इन्द्रियऽइतीन्द्रिये।एनं।स्य।लुम।च।लुमाद्ययम।वयमिद
म।इदन्तत्।नदवै।अवयजामहे।युजा।महे।स्वाहा।स्वाहेतिस्वाहा॥४४॥
ति मोषूणभमोऽईमो।सुनभ।नईन्द्र।इन्द्रात्रे।अत्रे।ए।स्य।त्सु।एत्सु।देवैः।एत्स्विमि
एत्सु।सु।देवैरस्ति।अस्तिहि।हिर्ष।स्माते।तेषु।ष्मिन्।शुष्मिन्।वर्षा।अव
याऽइसंव।याः।महर्षित्।चिद्यस्य।यस्य।मी।दुर्षममी।दुर्षो।बुद्ध्या।बुद्ध्याह
विषतः।हविर्षतो।मुरुत्तम।मुरुतो।वन्दते।वन्दते।गीः।गीरितिगीः॥४५॥अ
कृत्कर्म।कर्मकर्म।कृतं।कर्म।कृतं।सुह।कर्म।कृतऽइतिकर्म।कृतः॥

सुखाचा। द्याचा मयो भुवा। मयो भुवेति मयः भुवा। देवेभ्यः कर्म। कर्म कृत्वा।
कृत्वा स्तम। अस्तम। प्रेत। इत सचा भुवः। सचा भुवः इति सचा। भुवः॥४६॥
अव नथ निचुम्पुण। अव नथे सर्व। नथ। निचुम्पुण निचेरुः। निचुम्पुणेति
नि। चुम्पुण। निचेरु रसि। निचेरु रिति नि। चेरुः। असि निचुम्पुणः। निचुम्पुण
इति नि। चुम्पुणः। अव देवैः। देवैर्देव कृत म। देव कृत मेन न देव कृत मिति
देव। कृत म। एनो या सिष म। अया सिषुर्वे म। अव मर्से। मर्से मर्से कृत म। म
र्से कृत म्पुरु रा क्क म मर्से कृत मिति मर्से। कृत म। पुरु रा क्को देव। पुरु रा क्को
इति पुरु। रा क्को न देव रिषे। रिष स्या हि। पा ही ति पा हि॥४७॥ पूर्ण दर्शि। दर्शि

क० ३
॥ ३४ ॥

परा। परापत। पुत सुपूष्पा। सुपूष्पपुनः॥ सुपुष्पेति सु। पूष्पा। पुनरापत। आ
पत। पुतेति पत। वस्नेव वि। वस्नेवे वि वस्ना। इव। विक्रीणा बंधे। क्रीणाव
ह ५३ षम। इष मूर्जम। उर्ज ६० शत क्रतो। शुत क्रतो ५ इति शत। क्रतो
॥ ४६ ॥ देहि मे। मे ददामि। ददामि ते। ते नि। नि मे। मे धेहि। धेहि नि। नि ते। ते
दधे। दध ५ इति दधे। निहार च। निहारमिति नि। हारम। चहरासि। हरासि
मे। मे निहारम। निहार नि। निहारमिति नि। हारम। निह रणि। ह रणिते।
ते स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥ ४७ ॥ अक्षन्त तीमदन्त। अमीम दंतहि। ह
व। अवप्रियाः। प्रिया ५ अंधूषत। अंधूषते संधूषत। अस्तोषत स्वप्ना ॥ ३४ ॥

४ मघवन्वन्दिषीमहि।

नवः। स्वभानवोविप्राः। स्वभानवुः इति स्य। भानवः। विप्रानविष्णुया।
नविष्णुयामुती। मुतीबोजे। बोजेनु। न्विन्द्राद्रुद्रने। तेहरी। हरीऽइतिह
री॥५०॥ सुसन्दत्वा। सुसन्दशमिति सु। सन्दशमत्वा वृयम्। वृयम्मघ
वन्। मघवन्वन्तिति मघे। वन्। वन्दिषीमहीति वन्दिषीमहि। प्रनूनमान
नपुष्पवन्धुरः। पुष्पवन्धुरस्तु नः। पुष्पवन्धुरुऽइति पुष्प। वन्धुरः। स्तु
तोभासि। यासि वृशान्। वृशान्॥५१॥ अनु। अन्विसर्तु॥५१॥ मनोनु। न्नाहामहे।
आहामहे। हामहे नाराशुः। सेन। नाराशुः। सेनस्तोमेन। स्तोमेनेति स्तोमे
न। पितृणाञ्च। चमन्मभिः। मन्मभिरिति मन्मभिः॥५२॥ आनननुऽनु।

क्र०३

॥३५॥

एतुमनेममनः पुनमपुनः क्रत्वे। पुनरिति पुनम क्रत्वे दक्षाय। दक्षायजीवसे।
जीवसु इति जीवसे। ज्योक्क। चुसुर्षम। सुर्षमिदुशे। शैदे इति दुरे॥५३॥ पु
नर्नः। नः पितरः। पितरोमनेममनोददातु। ददातु देवमदेवो जनः। ज
नु इति जनमजीवम्वान्तम। वान्तः सचेमहि। सचेमहीति सचेमहि॥५४॥
ब्रुयः सोम। सोम वृते। वृतेन वा तव मनः। मनस्तनुषु। तनुषु विभ्रतः। वि
भ्रतु इति विभ्रतः। प्रजावन्तः चेमहि। प्रजावन्तु इति प्रजावन्तः। स
चेमहीति सचेमहि॥५५॥ एष ते। ते रुद्रा रुद्रा गः। भागः सुह। सुह स्वस्ती।
स्वस्त्विकया॥ अम्बिकया तम। तनुषु स्व। तनुषु स्वस्ती। स्वाहा स्वस्ती॥ ॥३५॥

आसुस्ते। ते पुशुं। पुशुरिति पुशुः॥ ५६॥ अवरुद्रमरुद्रमदीमहि। अदीमरु
 द्वा। अवरुदेवमरुदेवत्वं कम्। अम्बकुमिति त्रि। अम्बकम्। अर्थानः। नो व
 स्येसः। वस्येसुस्क रत्न। करुष्येयसः। श्रेयसो व्यवसाययात्। व्यवसायया
 दिति वि। अवसाययात्॥ ५७॥ भेषुजमसि। असि भेषुजम्। भेषुजः वैग
 वेश्याय। अश्वायपुरुषाय। पुरुषाय भेषुजम्। भेषुजमिति भेषुजम्। सुष
 मेषाय। सुषमिति सु। सम। मेषाय मे छेय। मे व्याऽइति मे छेय॥ ५८॥ अम्बक
 म्। अजामहे। अम्बकुमिति त्रि। अम्बकम्। अजामहे सुगन्धिम्। सुगन्धिम्
 पुष्टिवर्द्धनम्। सुगन्धिमिति सु। गन्धिम्। पुष्टिवर्द्धनमिति पुष्टि। वर्द्धनम्। उ

क्र०३

॥ ३६ ॥

वृरुक् मिबुबन्धं नान् उवृरुक् मिवे सुवृरुक् म् इव। बन्धं नान् म् सोः॥
मुसोर्मुक्षीय। मुक्षीय मा। मा मत्तात् अमत्तादिसम्। त्तात् पतिवेदं न
मितः॥ पतिवेदं न मिति पति। वेदं न म् इतो मुक्षीय। मुक्षीय मा। मा मुतः॥
अमुतः इत्समुतः॥ ५९॥ एत तै। ते रुद्र। रुद्रावुसम्। अवुसन्ते न। ते न पृ
रः॥ पुरो मुजवतः। मूजवतो ती। मूजवतु इति मूजावतः। अतीहि। इही
तीहि। अवतत धन्वा पिनाकावसः। अवतत न्वे धुसवतत। धन्वा। पि
नाकावसुः कृत्तिवासाः। पिनाकावसु इति पिनाकावसः। कृत्तिवा
साः अहिंसन्। कृत्तिवासा इति कृत्तिवासाः। अहिंसन्तः। नुः शिवः॥ ३६॥

शिवोति। अतीहि। इहीतीहि॥६०॥ आयुष-जमदेनेः। आयुषमितिनि। आ
युषम्। जमदेनेकेस्यस्य। जमदेनेरितिजमत्। अनेः। केस्यस्यआयु
षम्। आयुषमितिनि। आयुषम्। देवेषु। देवेषुआयुषम्। आयुषन्तौ
आयुषमितिनि। आयुषम्। तन्मनो॥ अस्तु। अस्तुआयुषम्। आयुष
मितिनि। आयुषम्॥६१॥ शिवोनामं। नामोस्ति। अस्तिस्वधितिः। स्वधिति
स्ते। स्वधितिरितिस्वधितिः। तेषिता। पितानमं। नमस्ते। ते॥ अस्तु। अस्तु
मा। मा। माहिःसीः। हिःसीरितिहिःसीः। निवर्तयामि। वर्तयाम्यायु
षे। आयुषेन्नाद्याय। अन्नाद्यायप्रजननाय। अन्नाद्यायेसन्तु। अद्याय।

क्र० ३

॥ ३७ ॥

प्रजननाय रायेः । प्रजननायेति प्र । जननाय । रायस्योषाय । पोषाय सुप्र
जा स्वार्य । सुप्रजा स्वार्य सुवीर्णाय । सुप्रजा स्वार्येति सुप्रजाः । त्वार्य । सु
वीर्णायेति सु । वीर्णाय ॥ ६२ ॥ इति षट्क्रमसंहितायां तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ ३ ॥ एदम । इदमगन्तम् । अगन्तु देवयज्ञे जम । देवयज्ञे नम्य प्रियमाः । देवय

५ य जनुमिति देव । जनम । एदमाय न । यज्ञे देवा सम । देवा सोऽ । अजुषन्त । अ शि ५

जुषन्तु विश्वे । विश्वे इति विश्वे । ऋक्सामाभ्यां । सुत्तरन्तः । ऋक्सामा
भ्यामित्येक । सामाभ्याम् । सुत्तरन्तो यजुर्भिः । सुत्तरन्तु । इति सम । तर्
न्तः । यजुर्वीरायः । यजुर्विरिति यजुर्मभिः । रायस्योषेण । पोषेण सम । समि ॥ ३७ ॥

षा। दुषाम देम। मुदेमेति मदेम। रुमा ५ आर्षः॥ आपुः॥ शमः॥ शमं मे। उँ॥ इँ॥ मे
सन्तु। सन्तु देवीः॥ देवी रोष धे। अष धे त्राय स्व। त्राय स्व स्व धिते। स्व धिते
मा। स्व धिते॥ इति स्व। धिते। मे न म। एतद्। हि॥ सीः॥ हि॥ सीरिति हि॥ सीः॥
॥३॥ आवो ५ अस्मान्। अस्मान्मातरं॥ मातरं॥ सुन्धयन्तु। सुन्धयन्तु
द्यतेन। द्यतेन नः। नो द्यतं॥ ॥ द्यतं॥ पुनन्तु। द्यतं॥ इति द्यतं।
पुनः॥ पुनन्ति॥ पुनन्तु। विश्व॥ हि॥ हि रि प्रम। रि प्रम वरुन्ति। प्रवरुन्ति
देवीः॥ प्रवरुन्तीति प्र। वरुन्ति। देवी रूत उदित। इदीम्। आ॥ अः॥ सुर्विः॥
सुर्विरापुतः॥ आपुतः॥ पुतः॥ एमि। एमी सेमि। दीक्षानुप सोस्तनूः। ननर

क०४

॥३६॥

सि। असिनाम। तान्त्वा। त्वाशि वाम। शिवा ६ शुगाम। शुगामपरि। परि
दधे। दुधेभद्रम। भद्रम्वर्षम। वर्षमपुष्यन। पुष्यन्तिनिपुष्यन॥२॥
बृत्रस्यासि। असिकुनीनकर। कुनीनकश्चक्षुर्दः। चक्षुर्दः असि।
चक्षुर्दः इति चक्षुः। दः। असि चक्षुः चक्षुर्मो। मेदेहि। देहीतिदेहि
॥३॥ चित्तिर्तिर्मा। चित्तिरिति चित्। पतिः। मापुनानु। पुनानुवा
क्य तिः। वाक्य तिर्देवो। वाक्यतिरिति वाक्। पतिः देवः सविता।
सवितेति सविता। तस्य ते। तेपुवित्रपुते। पुविपुतेपुवित्रपूतस्या।
पुवित्रपुत इति पवित्र। पते। पुवित्रपूतस्य षट्कामः। पुवित्रपू ॥३६॥

तुस्येतिपुवित्रं। पूतस्य। बल्लामः पुनः। बल्लामुऽइति यत्। कामः। पु
नेतत्। तर्षकेयम्। शुक्रेयमिति शुक्रेयम्॥४॥ आ वंम वौ देवासः।
देवासः। ईमहे। ईमहे वामम्। वामम्प्रयति। प्रयसुध्वरे। प्रयतीति
प्रायति। अध्वरः। ईसध्वरे। आ वंम वौ देवासः। देवासः। आशि
षम्। आशिषो बुक्षियासः। अशिषुऽइत्सा। शिषः। बुक्षियासो हवा
महे। हुवामहः। इति हवामहे॥५॥ स्वाहा। अतम्। अतम्मनसः। म
नसः। उरोः। उरोरुत्तरिक्षात्। अन्तरिक्षा द्यावा एथिवीज्याम्।
द्यावा एथिवीज्याम्वाता नवाता दारप्रै। आरप्रै। रुप्रै स्वाहा॥

नेतुर्मर्तममर्तवुरीत। बुरीतसुक्कमसुक्कमिति सुक्कममविम्वो
राये। रायइषुअति। इषुअतिद्युम्मममममणीत। वृणीतपुष्य
सै। पुष्यसेस्वाहा। स्वाहेतिस्याहा॥६॥ ऋक्तामायोः शिल्पे। ऋक्ता
मयोरित्क। सामयोः। शिल्पेस्य। शिल्पेइति शिल्पे। स्यस्ते। तेवा
मनेइतिने। वामारभे। आरभे। रभेने। नेमा। नेइतिने। मापानुम
पानुमास्य। आस्य। अस्यभुजस्य। भुजस्योदचमउदचुइत्युत। ऋचम
शर्मसि। असिशर्म। शर्ममे। मेयुष्ट। युष्टेनियुष्ट॥७॥ उर्मसि। अस्या
प्रिरसी। आदिरस्यूर्ध्वमदाः। उर्ममदाः। उर्जम। उर्ममदाः। इत्युर्म।

ॐ ७

॥४०॥

मदाः। उज्जमायि। मयि धेहि। धेहीति धेहि। सोमस्य नीविः। नीवि रंसि। अ
सि वि सोः। वि सोः। शर्म। शर्मासि। असि शर्म। शर्मिष जमानस्य। यज
मानस्येन्द्रस्य। इन्द्रस्य मोतिः। मोति रसि। असि सु सुस्योः। सु सुस्योः क
षीः। सु सुस्योः इति सु। सुस्योः। कृषी रक्षधि। कृषीति कृषि। उक्त्रयस्व। म
यस्व वृनस्यते। वृनस्यतः। उर्द्धः। उर्द्धोर्मा। मापाहि। पास्व रंसः। अ रंसः
सु इ रंस रंसः॥१०॥ वृनर्द्धः पुन। कृणुत वृनम्। वृनर्द्धः पुन। कृणुतामिः।
अग्निर्ब्रह्म। ब्रह्माग्निः। अग्निर्ब्रह्म। यज्ञो वृनस्यति। वृनस्यति ब्रह्म
यम्। यज्ञियु इति युज्ञियम्। देवीन्धियम्। धियम्। मनामहे। मनामहे सुम् ॥४०॥

ॐ काम सुमृडी काम निष्टये। सुमृडी कामि ति सुमृडी काम अमिष्टये च
चो धाम। वृचो धाम्नु रवा ह सम। वृचो धामि ति वृचः॥ धाम्नु रवा
त २ ह सः सुती र्था। वृवा ह समि ति युत्त। वृवा ह सम। सुती र्थान्म सुती र्थे ति सु
ती र्थानो॥ असन् असु द्वौ। वृश्च इति व र्शे। देवै वा। देवाम नो जा
ताः। मनो जाता मनो युजः। मनो जाता इति मनः जाताः। मनो युजो
दक्ष क्रतवः। मनो युज इति मनः। युजं दक्ष क्रतवस्ते। दक्ष क्रतव
इति दक्ष क्रतवः। ते न मनो वन्तु। अवन्तु ते। ते न अनः। यान्तु। यान्तु ते
मम तेभ्यः स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥३९॥ स्वात्रोः पीताः। पीता भवन्त। भव

क्र०४
॥४९॥

तयुयम। युयमायः। आपोऽअस्माकम्। अस्माकैन्तः। अन्तरुदरैः।
उदरैः सुशेवा। सुशेवाऽइति सु। शेवाः। ताऽअस्मभ्यम्। अस्मभ्यमयु
क्ष्माः। अयुक्ष्माऽअ। न मीवाः। अनुमीवाऽअनागसः। अनागसः
स्वदन्तु। स्वदन्तु देवीः। देवीरुमताः। अमताऽऋता वधम् ऋतुव
धुऽइत्यनु। वधम्। ३२। इमन्ते। तेषु क्षिया। क्षियातनूः। तनूरुपः। अ
पोर्मुञ्चामि। मुञ्चामिन। न प्रजाम्। प्रजामिति प्र। जाम्। अ६ होमुचुः
स्वाहा कताः। अ६ होमुचुऽइत्य६ हुः। मुचम्। स्वाहा कताः। पृथिवीम्।
स्वाहा कताऽइति स्वाहा। कताः। पृथिवीमाविशत। आविशत। चि ॥४९॥

आग्नं आग्नं अग्निसंगतं वैश्वानरोऽअदब्धः। अर्धेदेस्तनुपाः
 न तपाऽअग्निः। तनुपाऽइति तनुपाः। अग्निर्नमनः। पातु पातु दुरिता
 न। दुरितादवुधातु। दुरितादिति दुः। इनातु। अवुधादिसवुधातु॥३५॥
 तमने। अग्ने वृत्तपाः। वृत्तपाऽअसि। वृत्तपाऽइति वृत्तपाः। असि
 देवाः। देवऽआमर्सेषु। आमर्सेषु। मर्सेषा। एसा। त्वय्यज्ञेषु। वृत्तेष्वीर्जम्
 र्ज्यऽइतीर्जम्। रास्तेषु। इत्यस्तोम। सोमा नृपम्। आ नृपम्। नृपो भर।
 भर देवः। देवो नमनः। सविता। सविता वसो। वसो। र्दुना। दाना
 व। वसु। स्वदातु। अदुदिसदातु॥३६॥ एषा तं ते सुक्र। सुक्र तनो। तनो ॥४२॥

इतपुष्टिमा। पुष्टिमासमासर्वव। पुवेतिभव॥१३॥ अनेत्वमत्वेऽसु।
सुजायहि। जायहिबुयम्। बुयःसु। सुमन्दिषीमहि। मुष्टिषाम्। हृतिमन्दि
षीमहि। रक्षोणः। नोऽअप्रयुचन। अप्रयुचन्प्रबुधैः। अप्रयुचन्नि स
प्रायुचन। प्रबुधैः। प्रबुधुःइतिप्रबुधैः। पुनः। पुनस्कधि। पुन
रितिपुनः। कृधीति कृधि॥३४॥ पुनर्मनःमनुः। पुनः। पुनरायुः। आयु
मे। मुः। आगन्। आगन्। अगन्पुनः। पुनः। प्राणः। पुनरितिपुनः। प्राण
पुनः। पुनरात्मा। आत्मा मे। मुः। आगन्। आगन्। अगन्पुनः। पुनः। पुनः।
पुनरितिपुनः। चक्षुः। पुनः। पुनः। श्रोत्रम्। पुनरितिपुनः। श्रोत्रम्। मुः

तत्। एतद्वर्चः। वर्चस्तथा। तया समः। सर्वव। प्रवृत्ता जं मू। ज्ञा जंग मू। गु
 वेति ग मू। जं रं सि। असि धृता। धृता मनसा। मनसा जुष्टा। जुष्टा विस्
 वे। विस्ववृद्धति विस्ववे॥३७॥ तस्यास्ते। ते सुसं वसः। सुसं वसः
 स प्रसुवे। सुसं वजं इति सुस। सं वसः। प्रसुवे तु न्वां प्रसुव इति प्रासु
 वे। तु न्वां यज्ञ मू। यज्ञ मं शीया। अशी यु स्वा हा। स्वा हेति स्वा हा। शुक्रं म
 सि। असि चन्द्र मू। चन्द्र म मृतं मू। अमृतं म्वैश्व देव मू। वैश्व देव मिति
 वैश्व देव मू॥३८॥ चिन्मना। मुना धीः। धीर्दक्षिणा। दक्षिणा क्षत्रिया।
 क्षत्रिया बुद्धिया। बुद्धिया दितिः। अदिति रुभयतः। शीर्षी। उभयतः। शी

क्र०४

॥४३॥

क्रीयुं न पतः। शीर्ष्णी। सानेन नः सुप्राची। सुप्राची सुप्रतीची। सुप्राची
तिसुप्राची। सुप्रतीच्येधि। सुप्रतीची तिसुप्राची। एधिमित्रः मित्र
स्ता। त्वापुदि। पुदि बंधीताम्। बंधीताम् पुषा। पुषा ध्वनः। अध्वन
स्यानु। पात्विन्द्राय। इन्द्राय ध्वक्षाया। अध्वक्षायै सधि। अक्षा
य॥१॥ अनुत्वा। त्वा माता। माता मन्मताम्। मन्मताम् पिता। पि
ता भ्राता। भ्राता सर्गर्ष्यः। सर्गर्ष्यः सर्वा। सर्गर्ष्य इति सर्गर्ष्यः
सखा सयुष्यः। सयुष्य इति सयुष्यः। सार्देवि। देवि देवम्। देव
मर्ष्य। अर्षेहि। इहीन्द्राय। इन्द्राय सोमम्। सोमं रुद्रः। रुद्र स्ता। त्वा ॥४३॥
म

वर्त्तयन्तु। आवर्त्तयन्तु। वर्त्तयन्तु। सुस्ति। सोमं सखा। सोमं सखा पुनः॥
सोमं सखेति सोमं। सखा। पुनरेहि। एहि। दुहीतीहि॥२०॥ वस्वसि। अ
स्यदिति। अदितिरादिसा। आदिसा रुद्रा। रुद्रा चन्द्रा। चन्द्रे तिचन्द्रा।
बृहस्पतिश्चा। त्वा सुम्ने। सुम्ने रम्णातु। रम्णातु रुद्रो। रुद्रो वसुभिः।
वसुभिराचंके। वसुभिरिति वसुभिः। आचंके। चक्रुर्दतिचंके॥२१॥
आदिसा स्या। त्वा मुर्धन। मुर्धना जिघर्म्भि। आजिघर्म्भि। जिघर्म्भि देव
यजने। देव यजने ष्टमा। देव यजनुर्दति देव यजने। एषिष्याऽरु
या। इडा यस्य दम। पुदमसि। असि घृतवत्। घृतवत्त्वा हा। घृतव

क्र०४

॥४४॥

दिति द्युत। वृत्त। स्वाहेति स्वाहा। अस्मे रं मस्व। अस्मेऽसु स्मे। रुमस्वा
स्मे। अस्मेते। अस्मेऽसु स्मे। ते वन्धुम बन्धुस्वे। ते रायः। तेऽइति ते।
रायो मे। मे रायं म मेऽइति मे। रायो मा। मा वृयम्। वृयं रायः। रायस्पो
षेण। पोषेण वि। वियौष्म। योष्म तो तम्। तो तो रायः। रायुऽइति रायं
॥२२॥ समं रव्ये। अरव्ये देव्या। देव्या धिया। धिया सम। सन्धिष्येणया।
दक्षिणयोरुचक्षसा। उरुचक्षसे सुरु। चक्षसा। मामे। मुऽआयुं म
आयुः प्र। प्रमोषी। मोषी मो। मोऽअहम्। मोऽइति मो। अहन्त व।
तव वीरम्। वीरन्वि देयु। वि देयु तव। तव देवि। देवि सन्धि। सन्धि ॥४४॥

निसुम। दर्शि॥ २३॥ एष ते। तेग। युत्रे। गायत्रोभागे। भागऽ इति। इति
 मे। मे सोमाय। सोमाय ब्रूतात। ब्रूतात्रेष्टुमः। त्रेष्टुभोजागंतः। त्रेस्तुभ
 ५ इति त्रेस्तुमः। जागंतश्च देनामनाम्। छन्देनामनां साम्ना
 ज्यम्। छन्देनामानामिति छन्दः। नामानाम् साम्ना ज्यम्। साम्ना
 ज्यमिति साम्ना ज्यम्। गच्छास्माकः। आस्माकोसि। असि शुक्रः।
 शुक्रस्ते। तेग। त्वं। त्वो विचितं। विचितं स्ता। विचितुऽ इति वि। चि
 तं। त्वो वि। विचिन्वतु। चिन्वन्ति चिन्वतु॥ २४॥ अग्निसम्।
 स देवम्। देवः स विनारम्। स विनारं मो एयो। ओ एयोः क्विक्

क्र० ४

॥४५॥

मु कविऋतुमञ्चमि। कविऋतुमिति कवि। ऋतुम। अञ्चमि सु
त्यसवम। सस संव रत्न धाम। सुस संवमिति सुस। संवम। रत्न
मु धामि। रत्न धामिति रत्न। धाम। अभिप्रियम। प्रियममुतिम। मुतिमु
विम। कविमिति कविम। उद्धमस्य। मस्यामतिम। अमतिम। भा
५ अदिद्युतन। अदिद्युतनसर्वीमनि। सर्वीमनि हिरण्यपाणिः। हि
रण्यपाणिरमिमीत। हिरण्यपाणिरिति हिरण्यपाणिः। अमि
मीत सुऋतुः। सुऋतुः कृपा। सुऋतुरिति सुऋतुः कृपा स्यम
स्वरिति स्वम प्रजा मस्वा। प्रजा म् इति प्रजा म् न तु प्रजाः ॥४५॥

प्रजास्त्यो॥ प्रजाऽइति प्रजाः॥ त्वानुप्राणन्तु॥ अनुप्राणन्तु प्रजाः॥
अनुप्राणन्ति संतु॥ प्राणन्तु॥ प्रजास्त्वम्॥ प्रजाऽइति प्रजाः॥ त्व
मेनुप्राणिहि॥ अनुप्राणिही संतु॥ प्राणिहि॥ २५॥ शुक्रन्त्वा॥ त्वशु
क्रेण॥ शुक्रेण कीणामि॥ कीणामि चन्द्रम्॥ चन्द्रश्चन्द्रेण॥ चन्द्रेण
मत्तम्॥ अमत्तम् मत्तेन॥ अमत्तेन समत्तेन॥ समत्ते॥ ते गो॥ गोर
स्मे॥ अस्मेते॥ अस्मेऽइत्यस्मे॥ ते चन्द्राणि॥ चन्द्राणि तपसः॥ तपस्तु स
नः॥ तनूरसि॥ असि प्रजापतेः॥ प्रजापतेर्बर्षम्॥ प्रजापतेरिति
प्रजापतेः॥ बर्षम् पुरुमेण॥ पुरुमेण पुरुना॥ पुरुना कीमसे॥ की

क्र०४

॥४६॥

युसेसुहस्रपोषम्। सुहस्रपोषमुषेयम्। सुहस्रपोषमिति सहस्रपो
षम्। पुषेयुमिति पुषेयम्॥४६॥ मित्रो नमः नुः एहि। एहि। इहिसुमित्रधः।
सुमित्रधः इन्द्रस्य। सुमित्रधः इति सु। त्रैमिधः। इन्द्रस्योरुम्। उरुमा ३
विश। आविश। विशुदक्षिणम्। दक्षिणमुशनः। उशनः। उशनः। उशनः।
नमः स्योनः। स्योनः। स्योनम्। स्योनमिति स्योनम्। स्वानुभाजः। भा
जाज्यारे। अज्यारे। वज्यारे। वज्यारे। हस्तः। हस्तसुहस्तः। सुहस्तकृशः
नो। सुहस्तेति सु। हस्तः। कृशानवेने। कृशानोऽइति कृशानो। एते
क्र वः। सोमः। क्रयणाः। सोमः। क्रयणास्तान्। सोमः। क्रयणाऽइति सो ॥४६॥

मु। ऋयणाः। नान्नेक्षदुमरुक्षुमा। मार्वेन द्वादभनूदभनितिदभ
नू॥ २७॥ परिमा। माने। अनेदुश्चरितान्। दुश्चरिताद्वाधस्यादुश्च
रितान्। दितिदुः। चरितान्। बाधस्वामी। आमा। मासुचरिते। सुच
रिते। ज। सुचरितुः। इति सु। चरिते। भजेतिभज। उदायुषा। आयुषा
स्यायुषा। स्वायुषेत्। स्वायुषेति सु। आयुषा। उदस्थाम्। अस्थाम्। मना
नू। अमना॥ २८॥ अर्नु। अन्वि सनु॥ २९॥ प्रतिष्ठां। पश्चां। मप यम
हि। अप यम हि स्वस्तिगाम्। स्वस्तिगाम्। नेह सम्। स्वस्तिगामिति
स्वस्तिगाम्। अनेह समिसेनेह सम्। येनु विष्वां विष्वाः परि परि

१

क्र०४

॥४७॥

व

द्विषमद्विषोवृणक्ति। वृणक्तिचिन्द ते। चिन्दतेवसुस्वितिवसु॥२९॥ अ
दित्यास्तक। त्वगसि। अ स्यदित्ये। अदित्येसदमसदु-आसीदोसी आसीदर
देति सीद। अस्तन्ताद्याम्। याम्बुषुमः। वृषुमोऽ अन्तरिक्षम्। अन्त
रिक्षममिमीत। अमिमीतवुरिमाणम्। वुरिमाणम्पृथिव्याः। पृथि
व्याऽरति पृथिव्याः। आसीदत्। असीदुद्विष्या। विश्वानुवन्नानि। पुव
नानि सुम्नाद्। सुम्नाद्विष्या। सुम्नादिति सुम्नाद्। विश्वेत्। इत्तानि।
तानि वरुणस्य। वरुणस्य व्रतानि। व्रतानि। व्रतानि॥३०॥ वनेषु
वि। अन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षन्तान। तानुवाजम्। वाजुमर्षे ॥४७॥

सु। अर्धसुपयम अर्धस्विसर्वतः सु। पयः उस्त्रिया सु। उस्त्रिया स्त्रिसुस्त्रि
या सु। त्सु त्तु मत्तु त्स्त्रि त्तु त्तु सु। त्तु त्तु वणः। वरुणो विष्णु विष्णु
मिम्। अग्निद्विवि। द्विविस्त्रिम्। स्त्रिम् मद्धान्। अद्धान् सोमम्। सो
ममद्रौ। अद्वा विसद्रौ॥ ३१॥ सर्वस्य चक्षुः चक्षुरा रौह। आ रौह। रौहने।
अनेरुक्षः। अक्षः कुनीनं कम्। कुनीनं कुमिति कुनीनम्। यत्रे
नं रेभिः। एतं रेभिरीयसे। ईयसे। लाजमानः। लाजमानो विपुश्चिना।
विपुश्चिनेति विपुः। चिना॥ ३२॥ उस्त्रावेतम्। एतम्। इतम्। धूर्पा हो। धु
र्पा हो। युजेथाम्। धुः सहा विति धुः। सहो। युजेथामनुम्। अनुम्। अ

रु २

क्र०४

॥४६॥

वीरहणो। अनुष्णः इत्यनुष्णः। अवीरणो ब्रह्मचोर्द नो। अवीरहना विलंबी
राहणो। ब्रह्मचोर्द नो विनिर्ब्रह्मचोर्द नो। सुस्ति बर्जमानस्य। यज
मानस्य गृहान् गृहानां कृतम्। गृहं तु मिति गृहं तम्॥ ३३॥ नु शे मे।
मेसि। असि प्रा। प्रच्यस्वैवे। च्युवुस्वुतुवु। भुवुस्स्यते। पुते विश्वानि।
विश्वान्यनि। अभिधा मानि। धाम्नीति धामानि। मात्वा। त्वापुदि
पुरिणः। पुरिपुरिणो द्विदम्। पुरिपुरिणः इति परि। पुरिणः द्विदुन्पुरिष
शिनम्। पुरिपुशिनो बृकाः। पुरिपुशिनः इति परि। पुशिनः बृका
अघायवेः। अघायवः इत्यंघ्रिबकम्। सेनो भूत्वा। भूत्वापरा। परा ॥४६॥

पुनः पुनश्च जमानस्य। यजमानस्य गृहान्। गृहानां च। गच्छन्तून्। तन्नो।
नो संस्कृतम्। संस्कृतमिति संस्कृतम्॥ ३४॥ नमो मित्रस्य। मित्रस्य
वरुणस्य। वरुणस्य चक्षसे। चक्षसे महो। महो देवाय। देवायुतन्। त
दुतम्। नूनं संपर्षित। संपर्षितेति संपर्षित। दूरे दूरे देवजाताय।
दूरे दूरे इति दूरे। ईहे। देवजाताय केतवे। देवजातायेति देवजा
ताय। केतवे दिवो। दिवस्युत्राय। पुत्राय सूर्याय। सूर्याय शंसते।
शंसतेति शंसते॥ ३५॥ वरुणस्योत्तर्जनम्। उत्तर्जनमसि। अ
सि स्तु सज्जनी। स्तु सज्जनी स्थ। स्तु सज्जनी इति स्तु

क्र० ४

॥४९॥

सु। सज्जनी। स्युः ऋतुसदनी। ऋतुसदन्तु। सदनम्। ऋतुसदनी
हृतु। सदनी। ऋतुसदनुमासीद। ऋतुसदनमिहृतु। सदनम्।
आसीद। सीदेति सीद॥ ३६॥ याते। ते धामानि। धामानि हविषा
हविषा जैवेन्ति। यजन्ति न। ताते। ते विश्वा। विश्वा परिभूः। परिभू
रस्तु। परिभूरिति परिभूः। अस्तु भुजम्। भुजमिति भुजम्। गुयुस्फा
नं प्रतरणः। गुयुस्फानुः इति गुयुस्फानं प्रतरणः सुवीरं प्र
तरणः इति प्र। तरणः। सुवीरो वीरहा। सुवीरुः इति सु। वीरं अ
वीरहा प्र। अवीरुहे सवीरहा। प्रचरा चरा सोम। सोमदुर्गन्ति। दुर्गन्ति ॥४९॥

नितिदुर्गन्नि॥३७॥इतिपदक्रमेचतुर्थोऽध्यायः॥४॥अग्नेस्तुनूः॥तुनूर
 सि॥असिद्विर्लवे॥द्विर्लवेत्वा॥त्वा॥सोमस्य॥सोमस्यातिथेः॥अतिथे
 रातिथम्॥आतिथ्यं॥श्वेनार्य॥श्वेनार्यसोमभर्त॥सोमभर्त॥सो ३
 मभर्तुः॥इति॥सोम॥भर्त॥अग्नये॥रायस्योषुदे॥रायस्योषुद॥इतिरा
 यस्योषुदे॥३८॥अग्नेर्जुनिर्जम॥जुनिर्जमसि॥असिर्बृषणो॥बृषणो
 व
 स्य॥स्युः॥उर्शा॥उर्वस्यायुः॥अयुःपुरुर्वा॥पुरुर्वा॥मथ्यामि॥
 मथ्यामीति॥मथ्यामि॥३९॥भवतन्त॥नः॥सर्मनसो॥सर्मनसो॥सचे
 तसो॥सर्मनसावितिसा॥र्मनसो॥सचैतसावरेपसो॥सचैत

क्र० ५

॥५०॥

साविति तु चेतसो॥ अरेपसाविसंरेपसो॥ माशुज्ञमशुज्ञं हि हि
शिशुन हि हि शिशुमा॥ माशुज्ञपतिमशुज्ञपति आतवेदसो॥ शुज्ञ
पतिमिति शुज्ञ॥ पतिम॥ जातवेदसो शिवो॥ जातवेदसाविति
जातवेदसो॥ शिवो भवतम॥ भवतमय॥ अद्य नमनु इति न
॥३॥ अग्नवृत्तिः॥ अग्निश्चरति॥ चरति प्रविष्टः॥ प्रविष्टः ऋष
णाम॥ प्रविष्ट इति प्र॥ विष्टः॥ ऋषीणाम्पुत्रः॥ पुत्रोऽ अग्निश्च
स्ति पावो॥ अग्निस्ति पावेत्यग्निस्ति॥ पावो॥ स नमनुः स्योनः॥
स्योनः सुयज्ञो॥ सुयज्ञो यज्ञ॥ सुयज्ञेति सु॥ यज्ञो य॥ यज्ञेह॥ इह दे

॥५०॥

वेत्यं दे वेव्यो ह्यमू ह्यदः सदम् । सदमप्रयुक्तम् । अप्रयुक्तम्
 हा । अप्रयुक्तं तिस्रः । युक्तम् । स्वाहेति स्वाहा ॥ ४ ॥ आपतयेत्वा ।
 आपतयुऽइत्या । पतये । त्वापरिपतये । परिप तये गृह्णामि । परि
 पतयुऽइति परिपतये । गृह्णामि तनुनम्रे । तनुनम्रे शक्राय ।
 तनुनम्रे इति तनुनम्रे । शक्राय शक्रने । शक्रने ओजिष्ठा
 य । ओजिष्ठायै सोजिष्ठाय । अनाधृष्टमसि । अस्पृताधृष्ट्यम् ।
 अनाधृष्ट्यं देवानाम् । देवानामो जैः । ओजो नैमिशस्ति । अन
 मिशस्ति मिशस्ति पार् । अनमिस्ती सनमि । शस्ति । अमिशस्ति

क्र० ५

॥५३॥

पा० अ० नमि० शस्ते० नम० अ० मि० शु० पा० स्ति० इत्य० मि० शस्ति० पा० अ० नमि०
शस्ते० नम० मंज० सा० अ० नमि० शस्ते० नम० मि० त्य० मि० शस्ते० नम० अ० ज्ञ० सा० सु० म० सुर
स० स० मु० प० उ० य० गे० ष० म० गे० ष० उ० स्वि० ते० स्वि० ते० मा० स्वि० त० इ० ति० सु० इ० ते० मा०
ध्या० ध्या० इ० ति० ध्या० ॥५॥ अ० नै० ब्र० त० पा० ब्रु० त० पा० स्ते० ब्रु० पा० इ० ति० व्र० त० न०
पा० त्वे० व्र० त० पा० त्वे० इ० ति० त्वे० ब्रु० त० पा० ब्रु० पो० ने० इ० ति० व्र० त० पा०
पा० त० व० त० व० त० न० न० न० रि० य० म० इ० प० र्क० सा० साम० यि० म० यि० षो० षो० म० म०
षो० इ० ति० यो० म० म० ते० न० न० न० र० षो० ए० षा० सा० सा० त्व० यि० त्व० यी० ति० त्व० यि०
स० ह० नो० नो० ब्र० त० प० ते० ब्र० त० प० ते० व्र० त० तानि० ब्र० त० प० त० इ० ति० व्र० त० प० ते० ॥५३॥

ब्रुतान्मनु। अनुमे। मेदीक्षाम्। दीक्षान्दीक्षार्पतिः। दीक्षार्पतिर्मन्य
नाम्। दीक्षार्पतिरिति दीक्षा। पतिः। मन्यं तु मनु। अनुतर्पयतपु
स्तर्पस्यति। तर्पयतिरिति तर्पयपतिः। ६। अ६। सुर६। सुष्टे। अ६।
सुर६। सुरिसु६। सुः। अ६। सुः। ते देवा देवसोम। सोमाप्यायना
म्। आप्यायताम्। व्यायुतामिन्द्राय। इन्द्रायैकधनुविदे। एक
धनुविदुः। इत्येकधनु। विदे। आतुष्यम्। तुष्यमिन्द्रम्। इन्द्रुःप्या
यताम्। प्यायतामालम्। आत्वम्। त्वमिन्द्राय। इन्द्रायप्यायस्व।
व्यायुस्वेति प्यायस्व। आप्यायय। व्याययास्मान्। अस्मान्सरवी

市心

॥५२॥

[illegible]

वधीन्। अवधीत्स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥ रजःशुयाह रिशुया। रजः
शुयेति रजः। शुया। हरिशुयेति हरि। शुया॥ दी। तुप्तायनी मे। तुप्ता
यनीति तुप्ता। अयनी। मेसि। असि वित्तायनी। वित्तायनी मे। वि
त्तायनीति वित्ता। अयनी। मेसि। अस्ववतात्। अवतान्मा।
सानुश्रितात्। नुश्रितादवतान्। अवतान्मा। माद्युश्रितात्।
द्युश्रितादिति द्युश्रितात्। विदेदग्निः। अग्निर्नर्भन्नभोना
म। नामाग्ने। अग्नेऽअग्निरः। अग्निरुऽआयुना। आयुनाना
मन्ता। नाम्नेहि। रहि। इहियः। योस्याम्। अस्यामृश्रिताम्। इ

क्र. ५

॥५३॥

शिव्यामसि। असि यत्नं च नै। तेनाधृष्टम्। अनाधृष्टनाम। नाम
भुजियम्। भुजियुन्ते न। तेन त्वा। त्वादधे। आदधे। दधे द्वितीयस्या
म्। द्वितीयस्या नृतीयस्याम्। नृतीयस्यामिति नृतीयस्याम्। आ
नुत्वा। त्वा देववीनये। देववीयेसि ६६। देववीनयुः इति देववी
नये ॥५॥ सि ७७। सि। असि सुपुत्र साही। सुपुत्र साही देवैः
सुपुत्र साहीति सपत्न। सुही। देवैः कल्पस्य। कल्पस्य सु
धुस्व। सुधुस्व सुधुस्व। सुधुस्वेति सुधुस्व ॥३॥ इन्द्रघोषस्वा।
इन्द्रघोष इतीन्द्र। घोषः। त्वा वसुभिः। वसुभिः पुरस्तात्। व ॥५३॥

सुभिरिति वसुभिः। पुरस्तात्। पातु प्रचेताः। प्रचेतारुद्रैः। प्रचे
ताः इति प्र। चेतारुद्रैः। पुश्यात्। पुश्यान्मनोजवाः। मनोजवाः।
पितृभिर्मनोजवाः इति मनोजवाः। पितृभिर्दक्षिणतः। पितृ
भिरिति पितृभिर्दक्षिणतो विश्वकर्मा। विश्वकर्मादित्येः।
विश्वकर्मेति विश्वकर्मा। आदित्ये रत्नरतः। उत्तरतः। उदम्।
उदम्। अहन्तमम्। तमं वाः। वा बहिर्द्धा। बुद्धिर्द्धा। बुद्धि
र्द्धेति बहिर्द्धा। बुद्धान्निः। निःसृजामि। सृजामीति सृजामि॥३३॥
सि० सुसि। असिस्वराह। स्वराहदिसुवर्निन आदिसुवर्निब्रह्मव

क्र.५

॥५७॥

निम्न आदिसुवनिरिसादिसु। वनिम्न ब्रह्मवनिःक्षत्रवनिः। ब्रह्म
वनिरिति ब्रह्म। वनिम्न क्षत्रवनिःसुप्रजावनिः। क्षत्रवनिरिति
क्षत्र। वनिम्न सुप्रजावनी रायस्योषु वनिः। सुप्रजावनिरिति सु
प्रजा। वनिः। रायस्योषु वनिरावह। रायस्यो वनिरिति रायस्ये। पु४
षु। वनिम्न आवह। ब्रह्म देवान्। देवान् जमाना य। जमाना
युस्वाहा। स्वाहा भुतेभ्यम्। भुतेभ्यस्त्वा। त्वेति त्वा॥३२॥ ध्रुवोसि।
असिष्टृषिवीम। ष्टृषिवीदह। दहध्रुवक्षित्। ध्रुवक्षिदन्तरि
क्षम। ध्रुवक्षिदिति ध्रुव। क्षित्। अन्तरिक्षमच्युतुक्षित्। अच्यु ॥५७॥

तुक्षिद्विवम। अत्युतुक्षिदित्तच्युत। क्षित। दिवमुनेः। अनेः पुरी
षम। पुरीषमसि। असीत्तसि॥३३॥ सुअतेमनममनजुत। उत
पुजते। सुअतेधियमधियोविप्राः। विप्राविप्रस्य। विप्रस्य बहु
तः। बहुतोविपुश्चित्तमविपुश्चित्तुः। इतिविपुः। चित्तः। विहोताः।
होतादधे। दधेव्युनावित्। व्युनाविदेकं। व्युन विनिव्युन। दि५
वित्। एक इत्। इन्मुही। मुही देवस्य। देवस्य सवितुः। सुवि
तुः परिष्टुतिः। परिष्टुतिः स्वाहा। परिस्तुतिरिति परि। स्तुतिः स्वा
हेतिस्वा॥३४॥ इदंविष्णुमविष्णुर्वि। विचक्रमे। चक्रमेतेधा। ते
हो१

क्र० ५

॥५५॥ धानि। निदधे। दुधेपुदम्। पुदमिति पुदम्। समूढमस्य। समूढमिति स
मूढम्। अस्य पा० सुरे। पा० सुरे स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ॥५५॥
इरावती धेनुमती। इरावतीऽरतीरा। वती। धेनुमती हि। धेनुमतीऽ
इति धेनुमती। हि भुतम्। भुतः स्य वृषिनी। सुयवृषिनी मर्नवे।
सुयवृषिनीऽइति सु। वृषि नी। मर्नवे दशुस्या। दशुस्येति दशुस्या।
ह्यस्वभ्ताः। अस्वभ्ता रोदसी। रोदसी विष्मो। रोदसीऽइति रोद
सी। विष्मवेते। विष्मोऽइति विष्मो। एते द्वा धर्ष्य। एतेऽइत्येते। द्वा ध
र्ष्ये पृथिवीम्। पृथिवीमुभितः। अभितो मुयुरैः। मुयुरैः स्वाहा ॥५५॥

स्वाहेतिस्वाहा॥३६॥ देवश्रुतौ देवेषु देवश्रुताविति देवश्रुतौ दे
वेष्वार्योषतम् आर्योषतम् घोषतुम्नाची प्राची प्राची
इति प्राची प्रेतम् इतम् ध्वरम् अध्वरकुल्यपन्ती कुल्यप
न्ती शुद्धम् कुल्यपन्ती इति कुल्यपन्ती शुद्धम् शुद्धम्
यतम् नुयुतम् माजिद्ध रतम् जिद्ध रतमिति जिद्ध र
तम् स्वर्गोष्टम् गोष्टमावदतम् गोष्ठमिति गोष्ठम् आ
वदतम् घटतु देवी देवी दुर्गे देवी इति देवी दुर्गे आयुम्
दुर्गे इति दुर्गे आयुम् मानि नि दीदिष्टम् वादिष्टम् जा

क्र० ५
॥५६॥

म॥ जौ प्रुमा॥ प्रुजा मिति प्रु॥ जाम॥ मानि॥ निर्वी दिष्टम॥ द्वा दिष्टम
न॥ अत्रैर मे थाम॥ र मे थुं वृ कर्मन॥ वृ कर्मन॥ थिमा॥ ॥ ५६ ॥
इति ॥ थिमा॥ ॥ ५६ ॥ वि ल्लो नु॥ तु कर्म॥ कं वृ पुाणि॥ वृ पुाणि
प्र॥ प्र वो च म॥ वृ चं वृ॥ वृ॥ पार्थि वानि॥ पार्थि वानि विमु मे॥ वि
मु मे र जा ० सि॥ विमु म॥ इति वि॥ मु मे॥ र जा ० सीति र जा ० सि॥
मो॥ अस्क॥ भा यत्॥ अस्क॥ भा यु दु त्त र म॥ उ त्त र ० सु ध स्य म॥
उ त्त र मि तु न॥ त्त र म॥ सु ध स्यं वि च क्र मा णः॥ सु ध स्य मि ति सु
ध॥ स्य म॥ वि च क्र मा ण स्ते धा॥ वि च क्र मा ण इति वि॥ च क्र मा ॥ ५६ ॥

ॐः। त्रेधोरुगायः। उरुगाये विष्मवे। उरुगायः रसुरुगायः। विष्मवे
त्वा। त्वेति त्वा॥ १६॥ दिवो वा। द्वा विष्मो। विष्म उत। विष्मोऽरति
विष्मो। उत वा। द्वाष्टिव्याः। द्वाष्टिव्यासुहोः। सुहो वा। द्वा विष्मो।
विष्म उरोः। विष्मोऽरति विष्मो। उरोरुत्तरिक्षात्। अन्तरिक्षा
दिसुत्तरिक्षात्। उभाहि। हिहस्ता। रुस्ता वसुना। वसुनाष्टणः
स्याष्टणस्याप्र। आप्राप्रयच्छ। यच्छुदक्षिणात्। दक्षिणा दोन।
ओत। उत सुव्यात्। सुव्यादिष्मवे। विष्मवेत्वा। त्वेति त्वा॥ १७॥ प्र
तत्। तदिष्मभविष्मस्तवने। स्तवने। वीर्येण। वीर्येण मृगो। मृगो

क्र. ५

॥५७॥

नानभीमोः। भीमः कुचुरः। कुचुरो गिरिष्ठाः। गिरिस्थाः इति गिरि। २
स्थाः। यस्योरुषु। उरुषु त्रिषु। त्रिषु द्विक्कर्मणेषु। द्विक्कर्मणेष्वधि
क्षियन्ति। द्विक्कर्मणेष्विति विक्कर्मणेषु। अधिक्षियन्ति। भुवं ना
नि। अधिक्षियन्तीत्यधि। क्षियन्ति। भुवं नानि द्विक्वा। द्विक्वेति वि
श्वं॥ २०॥ द्विक्कर्मणोरुराट्म। रुराट्मसि। असि शत्रौ। शत्रौ स्युः।
शत्रौ इति शत्रौ। स्युः स्युः। स्युर्द्वे। ध्रुवो वै स्रुवम्। द्वै स्रुवं द्वि
स्रुवं। द्वि स्रुवं त्वा। त्वेति त्वा॥ २३॥ नासि। असीदम्। इदम्
हम्। अरुहः रक्ष साम्। रक्ष साम्। ग्रीवाः। ग्रीवाः अ पि। अपि ह

॥५७॥

न्नामि। कृन्तामीति कृन्तामि। बृहन्तसि। असि बृहद्रवाः। बृहद्रवा बृ
हतीम्। बृहद्रवाः इति बृहन्। रवाः। बृहती मिन्द्राया। इन्द्राया चाम्।
वाचं बृहद। बृहदेति बृहद॥ २२॥ रक्षो हर्षं वल्लग्नं हनम्। रक्षो हनमिति
रक्षः। हनम्। वल्लग्नं हनं मे सुवीम्। वल्लग्नं हनमिति वल्लग्नं हनम्।
वै सुवीमि दम्। इदम् हम्। अहन्तम्। तम् वल्लग्नम्। वल्लग्नं मुत्। उत्कि
रामि। किरामि यम्। यमे। मेनि ह्यः। नि ह्यो यम्। यम् मात्सः। अमा
सो निचुरवान्। निचुरवान् समानः। निचुरवानेति निचुरवान्। सु
मानो समानः। असमानः सर्वधुः। सर्वधुरसर्वधुः। सर्वधुरिति

क्र०५
॥५६॥

सावन्धुः। असवन्धुः सजातः। असवन्धुरितसावन्धुः। सजातो सजा
तः। सजातः इति साजातः। असजातः उत। उल्लुसाम्। लुसाकिं रा
मि। किरामीति किरामि॥२३॥ स्वराडसि। स्वराडिति स्वराट्। असि
सपुत्रहा। सपुत्रहा सत्रराट्। सपुत्रहेति सयत्नाहा। सत्रराडेभि
मातिहा। सत्रराडिति सत्रराट्। अभिमातिहा जनुराट्। अभिमा
तिहेत्यभिमातिहा। जनुराट् रक्षोहा। जनुराडिति जनुराट्। रक्षो
हा सर्वराट्। रक्षोहेति रक्षुहा। सर्वराडिति सर्व
राट्। अभिनेहेत्यभिनेहा॥२४॥ रक्षोहणौवः। रक्षोहनु इति रक्षुः॥

॥५६॥

हनन्मद्योबुलुगहनन्मद्युलुगहनः। बुलुगहनः इति वलगाहनः। प्रो
क्षामि। उक्षामि वै सुवान्। वै सुवान्। अवन्तयामि। नयाम्मन्।
अवन्तयामि। स्तणामि। स्तणामि रक्षो हनो। रक्षो हनो वाम्। रक्षो हनो वि
तिरक्षः। हनो। वां बुलुगहनो। बुलुगहना उप। बुलुगहनाविति
वलगाहनो। उप दधामि। दधामि वै सुवी। वै सुवी परि। वै सुवी
इति वै सुवी। पम्हामि। उहामि वै सुवी। वै सुवी वै सुवम्। वै
सुवी इति वै सुवी। वै सुवर्मसि। असि वै सुवा। वै सुवास्य।
स्थिति स्थ। ॥ २५॥ यवोसि। असि युवय। युवया स्मत्। अस्मद्वेयम्वे

क्र० ५

॥५९॥

पौषवयं। शुवयारातीः। अरातीद्विवे। दिवेत्वा। त्वान्त रिक्षाय। अन्त
रिक्षाय पृथिव्ये। पृथिव्येशुभ्यन्ताम्। शुभ्यन्ता लोकाः। लोकाः पितृ
षदनाः। पितृषदनाः पितृषदनम्। पितृसदनम्। इति पितृ। सदनम्।
न० पितृषदमसि। पितृसदनमिति पितृ। सदनम्। असीत्सि॥ २६॥
उदिवम्। दिवं० स्तभाना। स्तभानान्तरिक्षम्। आन्तरिक्षम्। अन्त
रिक्षम्। पृणदृ६० ह्रस्व। दृ६० ह्रस्व पृथिव्याम्। पृथिव्याद्युत्ताने।
युत्तानस्या। त्वामारुतः। मारुतोर्मिनोनु। मिनोनुमित्रावरुणो। मि
त्रावरुणो ध्रुवेण। ध्रुवेण धर्मणा। धर्मणेति धर्मणा। ब्रह्मवर्णि ॥५९॥

त्वा॥ ब्रह्मवनीति ब्रह्म॥ घनि॥ त्वाक्षत्रवनि॥ क्षत्रवनि रायस्योषु
 वनि॥ क्षत्रवनीति क्षत्र॥ घनि॥ रायस्योषुवनि परि॥ रायस्योषुवनी
 ति रायस्योषु॥ घनि॥ पर्षद्दामि॥ उद्दामीत्सुदामि॥ ब्रह्मदृष्टि॥ दृष्टि॥
 न॥ दृक्षत्रम्॥ क्षेमायु॥ आयुःप्रजाम्॥ प्रजामिति प्र॥ जाम्॥ ॥२७॥ धु
 वासि॥ असिधुवो॥ धुवोयम्॥ अयं व्रजमानः॥ व्रजमानोस्मि
 न॥ अस्मिन्नायतने॥ आयतने प्रजया॥ आयतनं इत्या॥ यतने॥
 प्रजयापुशुभिः॥ प्रजयेति प्र॥ जया॥ पुशुभिर्बुधात्॥ पुशुभिर्बुध
 शुभिर्बुधादिनिर्बुधात्॥ एतेन द्यावापृथिवी॥ द्यावापृथिवीपु

क्र० ५
॥ ५॥

वि०

अथामाद्यावाष्टवीऽरतिद्यावाष्टयिवी॥ पुण्येथामिन्द्रस्य॥ इन्द्रस्य बुद्धिः॥
बुद्धिरसि॥ असिद्विष्वज्जनस्य॥ विष्वज्जनस्य कृपा॥ विष्वज्जनस्य
तिविष्वज्जनस्य॥ कृपेति कृपा॥ २६॥ परित्या॥ त्वागिर्बुधः॥ गिर्बुधः
गिरभगिरऽरुमाः॥ रुमाभवन्तु॥ भवन्तु विष्वज्जनस्य॥ विष्वज्जनस्य इति वि
ष्वज्जनस्य बुद्धायुमनु॥ बुद्धायुमिति बुद्ध॥ आयुम॥ अनुबुद्धयः॥ बुद्ध
यो जुष्टः॥ जुष्टाभवन्तु॥ भवन्तु जुष्टयः॥ जुष्टयः इति जुष्टयः॥ २७॥
इन्द्रस्य स्यः॥ स्यूरसि॥ असिद्विष्वज्जनस्य॥ ध्रुवः॥ ऐन्द्रम॥ ऐन्द्रमैश्वदेवम॥
वैश्वदेवमिति वैश्वदेवम॥ २८॥ विभूरसि॥ विभूरिति विभूः॥ ॥ ६०॥

शिर

असिप्रवाहं णः प्रवाहं णो बन्दिम प्रवाहं नु इति प्रवाहं नः बन्दिहं
अवाहं नः रुध्रवाहं नः श्वानः रुध्रवाहं नु इति रुध्रवाहं नः
श्वानः प्रचेताः प्रचेतास्तुभः प्रचेता इति प्रचेताः तु योधि
श्ववेदाः विश्ववेदाः कुं कवि श्ववेदा इति विश्ववेदाः ३३ ॥ ३
शिकुविः कविरद्यादिः अद्यादिर्वप्रादिः वप्रादिर्वस्यः अव २५
स्यर्हवस्वानः रुवस्वास्तुभ्यः शुभ्यर्माज्जालीयः माज्जालीयः
संम्राट् सम्राट् शानुमं सम्राडिति समुद्राट् शानुमं परिषद्यम्
परिषद्यः पर्वमानः परिसद्य इति परिषद्यः पर्वमानो नर्भम्

क्र० ५
॥६१॥

नमः प्रतका। प्रतका मुष्टेः। प्रतकेति प्रानका। मुष्टो हृद्यसुदे
नः। हृद्यसुदेनः प्रतधामा। हृद्यसुदेनः प्रतिहृद्य। सुदेनः प्र
तधामाः प्रज्जोतिः। प्रतधामे सुतधामा। स्वज्जोतिः सुमुद्रः।
स्वज्जोतिरिति सुवज्जोतिः। ३२॥ समुद्रो विष्वक्काः। विष्वक्का
३ अजः। विष्वक्काः प्रतिविष्व। क्काः अजः एकपात्। एक
पादहिः। एकपादिते कपात्। अहिर्बुध्न्युध्नो वाक्। वागेन्द्रम्।
ऐन्द्रः सहस्रसदुः प्रतस्य। प्रतस्य दारो। दारो मा। मा मा। मासम्।
सन्नासम्। ता प्रमध्वनाम्। अध्वनामध्वपते। अध्वपुते प्र। अ ॥६३॥

अपतु ५३ सध्व। पने। प्रमा। मातिरु। तिरुस्वस्ति। स्वस्ति मे। मेसि
न। अस्मिन्पुथि। पुथिदेवयाने। देवयानेभूयान। देवयान ५३
तिदेव। याने। भूयान्मित्रस्य। मित्रस्यमा। माचक्षुषा। चक्षुषेक्ष ॥३३॥
ध्वमा। ईक्षध्वमर्गयः। अर्गयः। सर्गराः। सर्गराः। सर्गराः। सर्गराः।
स्युसर्गरेण। सर्गरेण नाम्ना। नाम्ना रेद्रेण। रेद्रेणानी केन। अ
नी केनपात। पातमा। मानयुः। अयुः। पिष्टना। पिष्टतगोपा
यत। गोपायतुनमनमोवः। बोस्तु। अस्तुमा। मामा। मादि ६.
सिष्ट। हि ६. सिष्टेति हि ६. सिष्ट। ३५। ज्योतिरसि। अस्मिन्विश्वे

和

॥६२॥

पम। द्विश्वरूपम्विश्वेषाम्। द्विश्वरूपमिति विश्वरूपम्। द्विश्वे
षान्देवानाम्। देवानां ७ समित्। समिदिति सम्। इत्। त्वत्। सौ
म। सोमत्तनुक्तभ्यः। तनुक्तभ्यो द्वेषोभ्यः। तनुक्त भ्यः इति त
नु। क्तत्। भ्यः द्वेषोभ्यो न्य क्तेभ्यः। द्वेषोभ्यः इति द्वेषःभ्यः। अ
न्य क्तेभ्यः उरु। अन्य क्तेभ्यः इत्यन्य। क्तेभ्यः उरु भुन्ता।
भुन्तासि। असि वरूपम्। वरूपं स्वाहा। स्वाहा जुषाणः। जु
षाणोऽ अमुः। अमुराजस्य। आरजस्य वेतु। वेतु स्वाहा। स्वा
हेति स्वाहा॥ ३५॥ अनेनयं। नयं सुपथा। सुपथां गये। सुपथे

॥६२॥

निसुपथा। रायेऽ अस्मान् अस्मान्निश्चानि। विश्वानिदेव।
नो२ देवद्युनानि। द्युर्मुनिविद्वान्। विद्वानिनिविद्वान्। युयोऽस्म
ण३ त्। अस्मज्जुदुराणम्। जुदुरांमेनेन॥ एनोभूर्यिष्ठाम्। भूर्यिष्ठान्ते।
तेनमेऽउक्तिम्। नमेऽउक्तिम्विधेम्। नमेऽउक्तिमितिनमे॥
उक्तिम्। विधेमेतिविधेम्॥ ३६॥ अयन्तं नोऽ अग्निः। अ
ग्निर्वरिवः। वरिवस्फुणोत्तु। ह्युणोत्तुयम्। अयमर्थः मर्थः यु
रः। पुरः एतु। एतुप्रतिन्दन्। प्रतिन्दन्तिप्रतिन्दन्। अम्बा पर
जान्। बाजा अयत्तु। जयत्तु बाजसातो। बाजसातावयम्। बा

ॐ५
॥६३॥

ज।१९

जसाताविति वासा नो॥ अमर्शः शत्रून् च शत्रून् अयनु॥ जयनु
जर्ह पाणः॥ हृजे पाणः स्वाहा॥ स्वाहेति स्वाहा॥ ३७॥ उरुविंदो॥
विंदो वि॥ वि॥ स्तो॥ इति विंदो॥ वि॥ नमस्व॥ नमस्वो॥ उरु
क्षयाय॥ क्षयाय नः॥ नस्तु॥ धि॥ लुधीति॥ लुधि॥ घृतघृतयोने॥
घृतयोने पिबु॥ घृतयो नः॥ इति घृत॥ योने॥ पिबु प्र प्र॥ प्र प्र॥ यु
जयेति म॥ प्र प्र॥ नि प्र॥ प्र॥ अजयेति निर॥ अजयेति मि॥ ति यु॥
यति म॥ ति र॥ स्वाहा॥ स्वाहेति स्वाहा॥ ३८॥ देव सवि॥ सवि
तारिषो॥ एष ते॥ ते सोम॥ सोमस्तु॥ तर्ह रक्षस्व॥ रक्षस्व मा॥ ॥६३॥

मात्वा। त्वाद्भुतु। दभुन्तिर्नि दभन। एतत्त्वम्। त्वर्देव। देव सोम। सो
मुदेवः। देवो देवान्। देवा रं उप। उपागा। अगु। उदम्। उदमुहम्।
अहमनुष्टान्। मुनुष्टान्सह। सहशुयः। शुयस्योर्षेण। पोर्षेण स्वा
हो। स्वाहोनिः। निर्वर्णस्य। वर्णपाशान्। पाशान्मुच्ये। मुच्युर्द स्थ
तिमुच्ये। अर्धयथायुथम्। युथायुथमर्मं स्त। युथायुथमिति यथा।
युथम्। अमुं स्तेसमं स्त॥ ३९॥ असुन्त्यान्। अन्त्या रं॥ अर्ग
म्। अगुन्त। नान्मान्। अन्त्या रं॥ उप। उपागाम्। अगामर्वाक्।
अर्वाक्। त्वापरैर्भ्यः। परैर्भ्योर्विदम्। अविदम्पुः। पुरोर्वैर्भ्यः।

ॐ५

॥६४॥

अवरेभ्यः सर्वरेभ्यः तन्त्वा। त्वजुषामहे। जुषामहे देव देव
बुनस्पते। बुनस्पते देवयज्माये। देवयज्माये देवाः। देवयज्माया
इति देव। यज्माये। देवास्त्वा। त्वा देवयज्माये। देवयज्माये जुषन्ता
म। देवयज्माया इति देव। यज्माये। जुषन्ता म्वि सवे। वि सवेत्वा।
त्वेति त्वा॥४०॥ द्याम्मा। मा लेखी। लेखीरुन्तरिक्षम्। अन्तरिक्ष
म्मा। मा हिंस्री। हिंस्रीः पृथिव्या। पृथिव्या समू। समू च। भवेति
भव। अयं हि। हित्या त्वा स्वधिति। स्वधिति स्तेति जान। स्वधि
तिरिस्वेति धितिः। नेति जानः प्रणिनाय। प्रणिनाय महने।

॥६४॥

प्रनिनायेति प्रा॥ निनाय॥ मुहुने सौ भगाय॥ सौ भगायेति सौ भगाय॥
अनुस्त्वम्॥ त्वन्देव॥ देवुवुनस्पते॥ वुनस्पते शतवल्गुः॥ शत
वल्गुाधि॥ शतवल्गुः॥ इति शत॥ वल्गुः॥ विरीह॥ रोहसुहस्रवल्गुः॥
सुहस्रवल्गुाधि॥ सुहस्रवल्गुः॥ इति सुहस्र॥ वल्गुः॥ विवुयम्॥
वुयर्क॥ रुहेम॥ रुहेमेति रुहेम॥ ४॥ इति वाजसनेयपदक्रमे पं
चमोऽध्यायः॥ ५॥ ॥ अग्ने गीरसि॥ अग्ने नारि सग्ने॥ नीः॥ असि
स्वावेशः॥ स्वावेश उन्नेतुणाम्॥ स्वावेश इति सु॥ आवेशः॥ उ
न्नेतुणामेति सु॥ उन्नेतुणामि सु॥ नेतुणाम्॥ एतस्य चिन्तात्॥

शृङ्गाऽअयासंभृतिशृङ्गाऽइतिभृतिशृङ्गाऽअयासुऽइत्ययासंभ
अत्राह। अहन्तत्। तदुरुगायस्य। उरुगायस्यविष्मोऽउरुगायस्ये
सुरुगायस्ये। विष्मोऽपरमम्। परमम्पदम्। पदमव। अवभाति। भा
तिभृति। भृतीतिभृति॥२॥ विष्मोऽकर्माणि। कर्माणिपश्यन्। प
श्यन्तवतः। वातोब्रूतानि। ब्रूतानिपश्यन्ते। पश्यन्तेइतिपश्य
न्ते। इन्द्रस्यबुधमबुधः। सर्वो। सर्वेतिस्त्वं॥३॥ तद्विष्मोऽविष्मोऽ
परमम्। परमम्पदम्। पदम्सदा। सदापश्यन्ति। पश्यन्ति। सुरयन्
सुरयुऽइति। सुरयः। दिव्यवचसुः। दिव्येतिदिवि। इवाचक्षुरानन

क०६

॥६६॥

म॥ आनंतुमिसा॥ नंतम॥ ४॥ पुरिवीरसि॥ पुरिवीरिति पुरि॥ वीः॥ अ
सिपदि॥ पुरित्वा॥ त्वादेवी॥ देवीर्विशः॥ विशोऽमयन्ताम॥ अयन्ता
मपदि॥ पुरिमम॥ इमं यजमानम॥ यजमानु६॥ रायः॥ रायो॥ मनुष्या
णाम॥ मनुष्याणामिति॥ मनुष्याणाम॥ दिवः॥ सुनुः॥ सुनुरसि॥ अ
स्येषः॥ एषते॥ ते॥ पृथिव्याम॥ पृथिव्याल्लोकः॥ लोक॥ औरुएयः॥
आरुएयस्ते॥ ते॥ पुषुः॥ पुषुरिति॥ पुषुः॥ ॥५॥ उपावीरसि॥ उपावी
रित्युप॥ अवीः॥ अस्युप॥ उपदेवान्॥ देवान्देवीः॥ देवीर्विशः॥ विश
शुः॥ प्रा॥ प्रा॥ अगुरुशिजं॥ अगुरुशिजो ब्रह्मन्तमान् ब्रह्मन्तमानि ॥६६॥

निवर्हि। नमान्। देवत्वष्टः। तुष्टुर्वसु। वसुरम। रमुष्टुष्टु। दृष्टुष्टु। ते
स्वदन्ताम्। स्वदन्तामिति स्वदन्ताम्॥ द्वारेवतीरमंष्टुष्टु। रमंष्टुष्टु
स्यते। चरुस्यते धारया। धारया चरुस्यति। वसुनीति वसुस्यति। अतस्मा
त्वा। त्वा देवा हविः। देव हविः पार्श्वेन। देव हविरिति देव। हविः। पा
शेन प्रति। प्रतिमुञ्चामि। मुञ्चामि धर्ष। धर्षमानुषः। मानुषः
तिमानुषः। अग्नीषोमाभ्यां जुष्टम्। जुष्टम्। नियुनज्मि। युनज्मी
नियुनज्मि। अद्भ्यस्त्वा। अद्भ्यः इत्यन्तः। त्वोषधीभ्यः। ओष
धीभ्यः इत्योषधीभ्यः॥ १॥ अपाम्येरुः। पेरुरसि। अस्पायमआ

क्र. ६

॥६७॥

पौदेवीः। देवीः स्वदन्तु। स्वदन्तुस्वानमू। स्वा नञ्चिन्। चित्सन्। सदैव
हविः। देवहविरिति देवा हविः सन्ने। तेषां प्राणः। प्राणो द्वातेन। द्वाते
नगच्छताम्। गच्छतामङ्गानि। अङ्गानि यजत्रैः। यजत्रैर्षु जपतिः।
युजपतिरुशिषा। युजपतिरितियुज। पतिः। आशिषे साशिषा
॥६॥ धृतेनाक्ते। अक्तेपुषुनू। पुषुस्त्रायेशाम्। त्रायेथां रेव
ति। रेवति यजमाने। यजमाने प्रियम्। प्रियम् आधि। धाऽआवि
श। आविश। द्विशेति विश। उरोरन्तरिक्षान्। अन्तरिक्षात्सज्जः।
सज्जर्देवेन। सज्जरिति स। जः। देवेन द्वातेन। द्वातेनास्य। अ ॥६७॥

नी

स्यदुविषमदुविषुत्तमनी। त्वनयज। युजुसम। समस्य। अस्यतनु
। तनुनाभव। भवेतिभव। वर्षोवर्षीयसि। वर्षोऽशतिवर्षो। वर्षीय
सिपुत्रे। पुत्रेपुत्रपतिम्। पुत्रपतिश्चाः। पुत्रपतिमितिपुत्र। प
तिम्। धाःस्वाहा। स्वाहादेभ्येवेभदेवेभ्योदेवेभ्यमदेवेभ्यःस्वाहा
। स्वाहेतिस्वाहा॥९॥ माहिमअहिर्ब्रह्म। भुमर्मा। माएदाकुः। एदा
कुर्न्ममः। नमस्ते। नऽआतान। आतानानर्वा। आतानेसा। ता
नी। अनर्वाप्र। प्रेहि। इहीतीहि। एतस्य कुल्माः। कुल्माऽउ
प। उपऽऽतस्य। अतस्यपथ्याः। पथ्याऽअनु। अन्वितनु॥१॥

क्र० ६।

॥६६॥

देवीरापः। आपुः सुदोः। सुदावोदम। बोदुदः सुपरिविष्टाः। सुपरि
विष्टादेवेषु। सुपरिविष्टाऽइति सु। परि विष्टाः। देवेषु सुपरिविष्टाः वि।
सुपरिविष्टाव्ययम्। सुपरिविष्टाऽइति सु। परि विष्टाः। व्ययम् परि
वेष्टारः। पुरिवेष्टारो भूयास्म। पुरिवेष्टारुऽइति परि। वेष्टारः। भू
यास्मेति भूयास्म॥३३॥ द्वाते चै। ते शुध्यामि। शुध्यामि प्राणा
म्। प्राणश्चक्षुः चक्षुः श्रोत्रम्। श्रोत्रान्ताभिम्। नाभिमेदम्
मिदं म्यायुम्। प्रायुश्चरित्रान्। चरित्रान्तिर्तिचरित्रान्॥३४॥
मनस्ते। तुऽआप्यायताम्। आप्यायताम्। प्रायुताम्वाक्॥६६॥

वाक् प्राणः। प्राणश्चक्षुः श्रोत्रम्। श्रोत्रमिति श्रोत्रम्। च
नैते कुरम्। कुरं वत्। यदा स्थितम्। आस्थितुन्तम्। आस्थितुमि
त्यास्थितम्। तन्नै। तुऽआप्यायताम्। आप्यायताम्। प्यायता
निः। निष्पायताम्। स्थाप्यताम्। तन्नै। ते शुध्यन्तु। शुध्यन्तु
म्। रमहो भः। अहो न्युऽइत्यहो न्यः॥३३॥ निरस्तः रक्षः। निर
स्तमिति निः। स्तम्। रक्षः इदम्। इदमुद्दम्। अहः रक्षः रक्षो
भिः। अभितिष्ठामि। तिष्ठाम्यव। अव वाधे। बाधे धूमम्। अध
मन्तमेभतमोनयामि। नयामीति नयामि। घृतेन दद्याद्यधिवी॥

क. ६

॥ ६९ ॥

द्यावापृथिवीप्र॥ द्यावापृथिवीऽऽति॥ द्यावापृथिवी॥ प्रो॥ पु॥ वा॥ थ॥ म॥
पु॥ पु॥ वा॥ थ॥ म॥ वा॥ यो॥ वे॥ ॥ द्या॥ यो॥ ॥ इति॥ वा॥ यो॥ ॥ वे॥ स्तो॥ का॥ ना॥ म॥
स्तो॥ का॥ ना॥ मु॥ नि॥ ॥ अ॥ नि॥ रा॥ ज्य॥ स्य॥ ॥ आ॥ ज्य॥ स्य॥ वे॥ तु॥ वे॥ तु॥ स्वा॥ हा॥
स्वा॥ हा॥ स्वा॥ हा॥ ह॥ ते॥ स्वा॥ हा॥ ह॥ ते॥ ॥ उ॥ र्द्ध॥ न॥ भ॥ स॥ म॥ स्वा॥ हा॥ ह॥ ते॥ ॥ इ॥
ति॥ स्वा॥ हा॥ ह॥ ते॥ ॥ उ॥ र्द्ध॥ न॥ भ॥ स॥ म॥ आ॥ रु॥ न॥ म॥ ॥ उ॥ र्द्ध॥ न॥ भ॥ स॥ मि॥ सु॥ र्द्ध॥
॥ न॥ भ॥ स॥ म॥ ॥ आ॥ रु॥ न॥ भ॥ ह॥ न॥ म॥ ॥ गु॥ ह॥ न॥ मि॥ ति॥ ग॥ ह॥ न॥ म॥ ॥ ३४ ॥ इ॥ द॥
मा॥ प॥ ॥ आ॥ पु॥ ॥ प्र॥ प्र॥ व॥ ह॥ न॥ ॥ व॥ ह॥ न॥ व॥ द॥ म॥ ॥ अ॥ व॥ द॥ च॥ ॥ च॥ म॥ ल॥
म॥ म॥ ल॥ च॥ ॥ च॥ म॥ न॥ ॥ य॥ दि॥ नि॥ य॥ त् ॥ य॥ च॥ ॥ च॥ मि॥ दु॥ द्रो॥ ह॥ ॥ अ॥ मि॥ दु॥ ॥ ६९ ॥

द्रोहान्नमः। अग्निदुद्रोहेत्यभि। दुद्रोहः। अनन्तं यत्। यच्च।
ब्रूये। ब्रूयेऽभिनीरुणम्। अभिनीरुणमित्यभिनीरुणम्। आ
पोमा। मानस्मान्। नस्मादेनसः। एनसुः पर्वमानः। पर्वमा
नश्च। चमुच्चतु। मुच्चलित्तिमुच्चतु॥३५॥ सन्ते। तेमनः। म
नोमनसा। मनसासम्। सम्प्राणः। प्राणः प्राणेन। प्राणेनग
च्छतामृगच्छतामिति गच्छतामरेऽसि। अस्यन्तिः। अग्निष्टु।
त्वाश्रीणानु। श्रीणात्वापः। आपस्त्वा। त्वासम्। समरिणन्। अ
रिणन्त्वानेस्य। दानस्पत्या। त्वाज्येधो। धाज्येधुः। धुमोरं

ॐ॥

॥३०॥

ॐ॥ रं वा ॥ उषणं ॥ उषणो अथिषन ॥ अथिषुत्तुनम ॥ प्र
युतुन्नेषं प्रयुतुमिति प्र ॥ युतम ॥ देषु ॥ इति देषं ॥ ३६ ॥ घुन
युतपावानः ॥ घुनपावानः ॥ पिबुत ॥ घुनपावानः ॥ इति घ
न ॥ पावानः ॥ पिबुत ॥ वसाम ॥ वसाम्बसापावानः ॥ वसापावा
नः ॥ पिबुत ॥ वसापावानः ॥ इति वसा ॥ पावानः ॥ पिबुत ॥ नरि
क्षस्य ॥ अन्तरिक्षस्य हविः ॥ हविरसि ॥ असि स्वाहा ॥ स्वाहेति
स्वाहा ॥ दिशं ॥ प्रदिशं ॥ प्रदिशं ॥ आदिशं ॥ प्रदिशं ॥ इति प्र ॥
दिशं ॥ आदिशं ॥ विदिशं ॥ आदिशं ॥ इत्यादिशं ॥ विदिशं ॥ ॥ ३० ॥

दिशंमघिदिशुऽरतिविदिशः। उदिशोदिय्यः। उदिशुऽरसुन।
दिशंमदिय्यः स्वाहा। दिय्यऽरतिदिकु। भ्येः स्वाहेति स्वाहा।
॥३७॥ ऐन्द्रेः प्राणोः। प्राणोऽअङ्गेऽअङ्गे। अङ्गेऽअङ्गेनि। अङ्गे
ऽअङ्गेऽरसङ्गे। अङ्गे। निधीधन। दी ध्येन्द्रेः। ऐन्द्रेऽउं दानः
। उ दानोऽअङ्गेऽअङ्गे। उर्द्वेनऽरसुन। आनोः। अङ्गेऽअङ्गेनिधी
तः। अङ्गेऽअङ्गेऽरसङ्गे। अङ्गे। निधीतुऽरतिनि। धीनः। देवत्व
एः। लुष्टुर्भूति। भूतिने। ते सः समू। सः समेनु। सः समितिस
मू। समू। एनु सलक्ष्म। सलक्ष्मा यनू। सलक्ष्मेति स। लक्ष्मा य

ऋ०६

॥७१॥

द्विषुरूपम्। द्विषुरूपमवाति। द्विषुरूपमिति द्विषुरूपम्। अवाती
ति अवाति। देवनामन्तम्। देवनेति देव। ना। अन्तमवसे। अवसेस
खायः। सखायानु। अनुत्वा। त्वामाता। मातापितरं पिरोते म
दन्तु। मदन्त्विति मदन्तु॥३६॥ समुद्रं कृणु स्वाहा। स्वाहान्त
रिक्षम्। अन्तरिक्षदेवम्। देवः सवितारम्। सवितारमित्रा
वरुणो। मित्रावरुणावहोरुत्रे। अहोरुत्रे कृदां सि। अहोरु
त्रेऽस्यहोरुत्रे। कृदां सिद्यावापृथिवी। द्यावापृथिवी
ज्ञम्। द्यावापृथिवीऽतिद्यावापृथिवी। अहोः सोमम्। सोमम् ॥७१॥

द्विचमू। द्विचन भन न भोग्निमू। अग्निमैवै श्वानुरमू। वै श्वानुरमनः। मनो मे। मे हार्दि। हार्दि च छ। य छु दिवमू। दिवन्ते। ते धूमं धूमो गच्छतु। गच्छतु स्वमस्व ज्योतिः। ज्योतिः च पृथिवी मू। पृथिवी मस्मना। मस्मना षण। आ षण। षण स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥ ३९॥ मापः। अपो मा। मो षधीः। ओ षधीर्हि षः सीः। हि षः सीर्धा म्मो धाम्नां धाम्मो धाम्नो राजन। धाम्नो धाम्नुर्इति धाम्नम धाम्नः। राजन्त तन मन तौ वरुण। वरुण नु। नो मुञ्च। मुञ्चेति मुञ्च। यद्गुहः। अदुरघ्माः। अघ्मा इति।

ॐ६
॥७२॥

इतिघरुण।घरुणेति।इतिशपामहे।शपामहुइतिशपामहे।सु
मित्रियानः।सुमित्रियाइतिसुमित्रियाः।नुआपमआपु
ओषधयः।ओषधयःसन्तु।सन्तुदुर्मित्रियाः।दुर्मित्रियास्त
स्मै।दुर्मित्रियाइतिदुः।मित्रियाः।तस्मैसन्तु।स न्विति
सन्तु॥२०॥हविष्मन्तीरुमाः।रुमाआपमआपेहविष्मान्।
हविष्मन्॥आविवासति।आविवासति।विवासुनीतिवि
वासति।हविष्मान्देवः।देवोअध्वरुः।अध्वरोहविष्मान्।
हविष्मन्॥अस्तु।अस्तुसूर्यमसूर्यइतिसूर्यम॥२१॥ॐ॥७२॥

मेर्धम द्योपन्नगृहस्य। अर्धन्नगृहस्य सदसि। अर्धन्नगृहस्येत्य
पन्नगृहस्य। सदसि सादयामि। सुदुया मीदुग्मोः। इन्द्राग्नोर्ध्व
गुधेयीः। भागुधेयीस्य। भागुधेयीरिति भागुधेयीः। स्युमित्रा
वरुणयोः। मित्रावरुणयोर्विश्वेषाम्। विश्वेषां देवानाम्। देवा
नामिति देवानाम्। अमृष्यः। याउउप। उपसृष्य। सृष्येयार
भिः। याभिर्वा। द्वा। सृष्यः। सृष्यः। सह। सहेति सह। तान्न नोहि
न्वन्तु। हिन्वन्तु ध्वरम्। अध्वरमित्यध्वरम्॥२२॥ इदेत्वा। त्वा
मनसे। मनसेदिवे। दिवे सृष्येय। सृष्येयेति सृष्येय। उर्ध्वमि

ॐ

॥६३॥

ति

मम। इममध्वरम। अहुरन्निवि। दिवि वेदैषु। दिवेषु होत्राः। होत्रा यद्य
। युच्छेयच्छ॥२३॥ सोमराजन। राजन्विश्वामधिस्यास्त्वम। त्वमृ
जाः। प्रजाऽउपावरोह। प्रजाऽइति प्रजाः। उपावरोह विश्वाम
उपावरोहेत्युप। अवरोह। विश्वास्त्वाम। त्वामृजाः। प्रजाऽउपा
वरोहन्तु। प्रजाऽइति प्रजाः। उपावरोहन्त्वित्युप। अवरोह
न्तु। शृणोत्यग्निः। अग्निः समिधा। समिधा हवम। समिधेति
सम। इधा। हवमो मे शृण्वन्तु। शृण्वन्त्वापन्न आपो धिषणाः
। धिषणां श्य। उदेवीः। देवीरिति देवीः। श्रोता ग्रावाणः। ग्रावा ॥६३॥

णो द्विदुष्म द्विदु षोना ननु जम् ननु जम् षु णो तु । षु णो तु देवः
देवः सविता । सविता हवम् । हवम् मे । मे स्वाहा । स्वाहेति स्वाहा
॥ २४ ॥ देवी रापः । आपोऽअपाम् । अपान्नपान् । नपाद्यः । नोर्वम्
बुधुमिः । बुधुमिर्हविष्युम् । हविष्युऽइन्द्रियावान् । इन्द्रियावा
न्मुदि न्तमः । इन्द्रियवानितीन्द्रिय । दान् । मुदिन्तमुऽइति मु
दिनः । तमः । तन्देवेभ्यः । देवेभ्यो देवुत्रा । देवुत्रा दन्त देवुत्रेति
देवुत्रा । इत्युक्तपेभ्यः । सुक्तपेभ्यो वेषाम् । सुक्तपेभ्यऽइति
सुक्तपेभ्यः । वेषाम् । प्रागः । प्रागस्स । स्स स्वाहा । स्वाहेति स्वाहा ।

ॐ
॥६४॥

॥२५॥ कार्ष्णि रसि। असि सुमुद्रस्य। सुमुद्रस्येत्वा। त्वाक्षित्ये। अ
क्षित्याऽउत्। उन्नयामि। नृणां। मीतिं नयामि। समार्षेभ आयेऽ
अद्रिः। अद्रिरंगमन। अद्रिरित्युत्। निः। अग्न्युत् सम। समोष
धीनिः। ओषधीनि रोषधीः। अर्षधी रित्योषधीः॥२६॥ अम
ने। अग्नेष्टु। एत्सुमर्त्यम्। एत्स्वितिष्टुत्। सु। मर्त्यमर्चाम अ
वाचा जेषु। वाजेषु म्। यजुनाः। जुनाऽइति जुनाः। सव
न्ता। मन्ता शश्वतीः। शश्वती रिषेभ इषुः स्वाहा। स्वाहेति स्वा
हा॥२७॥ रावासि। असि गभीरम्। गभीरमिमम्। इममेध्व ॥६४॥

रम्। अङ्कुरङ्कुरधि। ह्यधीन्द्राय। इन्द्राय सुषुर्नमः। सुसुर्नममिति
सुसुर्नमम्। उत्तमेन प्रविना। उत्तमेनेत्युत्तमेन। प्रविनोर्ज्जस्व
न्तम्। उर्जस्वन्तु मधुमन्तम्। मधुमन्तु मयस्वन्तम्। मधुम
न्तमिति मधुमन्तम्। पयस्वन्तन्निग्राह्याः। निग्राह्याः स्थानि
ग्राह्याः इति निग्राह्याः। स्य देवश्रुतम्। देवश्रुतस्तु पयसः।
देवश्रुत इति देवश्रुतः। तु पयसः नमः। मा मनः॥ २६॥ मनो
मि। सेतुर्पयतु। तपयतु द्वाचम्। द्वाचं प्राणम्। प्राणश्च
सुमचसुः श्रोत्रम्। श्रोत्रमात्मानम्। आत्मा म्रुने जायते। शु

॥ क्र० ६

॥ ७५ ॥

जाम्युष्मन्। प्रजामितिष्ठ। जाम्। पुष्पन्। नान्। नान्। नान्। नान्। गुण
मे। मेमा। मावि। विर्त्तपन्। तृषुन्। तित्तपन्॥ २९॥ इन्द्रायत्वा।
त्यावसुमते। वसुमतेरुद्रवते। वसुमत्तुऽइति वसुमते। रु
द्रवतऽआदित्यवते। रुद्रवत्तुऽइति रुद्रवते। आदित्य
वतेऽजिमातिघ्ने। आदित्यवत्तुऽइत्येसादित्यवते। अजिमा
तिघ्नऽइत्यजिमातिघ्ने॥ ३०॥ यत्ते। ते सोम। सोमोऽदिविदि
विज्योतिः। ज्योतिः। एषिआम्। एषिआमुरे। उरावन्तरि
क्षे। अन्तरिक्षे। इत्यन्तरिक्षे। तेनास्मे। अस्मेषजमानाय॥ ७५॥

वज्रमाना योरु। उरुशुये। शुये छधि। ह्यधि। अधि दाने। द
ने वीचम वीचु उति वीचम॥ ३३॥ स्वात्रा स्या। स्य वृत्रतुरे
वृत्रतुरो राधोग्गताः। वृत्रतुर उति वृत्र। तुरः। राधोग्गता
उ अ मन्स्य। राधोग्गता उति राधमग्गताः। अ मन्स्य प
त्नीः। पत्नी रिति पत्नी मन्ता देवीः। देवीर्द्वि वृत्रा। देवने ममा दे
वनेति देव। त्रा। इमं शुक्लम्। शुक्लनेयन। नुपुनोर्प हताः। उप
हताः। सोमस्य। उपहता उत्युर्प। हताः। सोमस्य पिबता। पि
बतेति पिबता॥ ३२॥ उर्जं धत्स्व। धत्स्वधिषणे। धिषणे वी

ॐ०६
॥७६॥

३॥ धिषणेऽइति धिषणे। वी३ सुती। वी३ इति वी३। सुती वी३
उयेथाम्। सुतीऽइति सुती। वी३ उयेथाम्। उज्जन्दधाथा
म्। दुधाथामिति दधाथाम्। पाप्मादुतः। हुतो न। न सोमः।
सोमऽइति सोमम्॥३॥ प्रागपाक। अपागुदक। उदगधु
राक। अधराकसर्वतम्। सर्वस्त्वोत। त्यादित्रम्। दिशुऽआ
धावन्तु। आधावन्तु। धावन्त्विति धावन्तु। अम्बुनिः। नि
ष्परा। पुरसम्। सुमुरीः। अरी विदाम्। विदामिति विदाम्।
॥३॥ त्वमुक्त। अङ्ग प्र। प्रश० शिषः। शु० शिषो देवः। देवः॥७६॥

शुविष्ट। शुविष्टुमर्त्यम्। मर्त्यमिति मर्त्यम्। न त्वत्। त्वदुन्मः। अ
न्यो मे धवन्। मुघ्रवन्। न्नुस्ति। मुघ्रवन्। निति मघावन्। अस्ति मुर्धु
ता। मुर्धितेन्द्र। इन्द्रवर्चमि। वर्चमिति। तेवर्चः। वचुः इति व
चुः। ३५॥ इति क्रमसंहितायां षष्ठोऽध्यायः॥ ६॥ द्वाचस्य
तये। पतये पवस्व। पुवस्य वधः। वसोः अ६। शुभ्यो म॥ अ
६। शुभ्याऽर्धं स्ति पूतः। अ६। शुभ्यामि सु६। शु॥ भ्याम॥ गर्भ
स्ति पूतः इति गर्भस्ति। पूतः। देवो देवेभ्यः। देवेभ्यः पवस्व।
पुवस्येषाम्। येषाम्। भागोऽस्ति। असीत्सि॥ ३॥ मधुम

क०५

॥६६॥

नीर्त्तः। मधुमतीरिति मधु। मतीः। नु० इषेन इषेस्तुधि। कृधि
न। मती। ते सोम। सोमादा भ्यम्। अदा भ्यन्ताम। नामुजा गृवि। जा
गृवितस्मै। तस्मै ते। ते सोम। सोम सोमाय। सोमाय स्वाहा। स्वा
हा स्वाहा नः। ॥२॥ स्वाहु नो सि। स्वाहु नु० इति स्वाम्। कृतः। अ
भ्यः सिद्धिश्चे। विश्वे भ्यः इन्द्रिये भ्यम्। इन्द्रिये भ्यो दिवे भ्यम्। दिवे भ्यः
पार्थिवे भ्यः। पार्थिवे भ्यो मनस मनस्त्वा। त्याष्टु। अष्टु स्वाहा। स्वा
हा त्या। त्या सुभवा सुभव सुर्वाय। सुभवे निसु। भवा सुर्वाय देवे
भ्यम्। देवे भ्यस्त्वा। त्या मुरीचिपे भ्यम्। मुरीचिपे भ्यो देवा। मुरीचिपे ॥६६॥

अ॒रु॒ति॒मरी॒चि। पे॒य॒ः॒ दे॒वी॒ शो॒। अ॒रु॒ शो॒ष॒सै॒। अ॒रु॒ शो॒रु॒
त्य॒रु॒ शो॒ष॒सै॒त्या॒। त्वे॒ते॒। ई॒ते॒ न॒त॒। त॒त्स॒स॒म॒। स॒त्य॒मु॒प॒रि॒श्रु॒ता॒।
उ॒प॒रि॒श्रु॒ता॒ भु॒ङ्गे॒न॒। उ॒प॒रि॒श्रु॒ते॒त्यु॒प॒रि॒श्रु॒ता॒। भु॒ङ्गे॒न॒ ह॒तः॒। ह॒तो
सौ॒। अ॒सौ॒ फ॒ट्। फ॒ट् प्रा॒णाय॑। प्रा॒णाय॑त्या॒। त्या॒द्या॒नाय॑। द्या॒ना
य॑त्या॒। द्या॒नाये॒ति॒वि॒। आ॒नाय॑। त्वे॒ति॒त्वा॒॥ ३॥ उ॒प॒या॒म॒र्ग॒तो॒ ही॒सि॒
उ॒प॒या॒म॒र्ग॒ही॒तु॒ इ॒त्यु॒प॒या॒म॒र्ग॒ही॒तः॒। अ॒स्य॒न्तः॒। अ॒न्त॒र्ग॒च्छ॒। अ॒
च्छ॒मु॒घ॒व॒न्। मु॒घ॒व॒न्पा॒हि॒। मु॒घ॒व॒न्ति॒र्नि॒म॒घा॒व॒न्। पा॒हि॒सो॒म॒म॒।
सो॒मु॒मि॒ति॒सो॒म॒म॒। उ॒रु॒ष्य॒राय॑भ॒राय॑। ए॒षभ॑। ए॒षभ॑ इ॒षो॒भ॑ ज॒स्व॒।

क्र० ६

॥६६॥

भुजस्वेति यस्वेजे ॥४॥ अन्नस्ते । अन्नरिसुन्ते । तेद्यावापृथिवी ।
द्यावापृथिवीर्दधामि । द्यावापृथिवीऽइति द्यावापृथिवी । दधाम्युन्ते । अन्नर्दधामि । दधाम्युरु । उर्ध्वन्तरिक्षम् । अन्नरिक्षमि
त्युन्तरिक्षम् । सज्जर्द्वेर्जिम् । सज्जरिति स । ज्जे । देवेभिरर्वरे । अ
र्वरे । परे । परेश्व । चान्तर्भूमि । अन्तर्भूमिर्मघवन । अन्तर्भू
मऽइत्यन्तः । शुभे । मघवन्त्मादयस्य । मघवन्तिर्तिमघाघन । म
दयस्वो दानाय । उदानायत्वा । उदानायेत्यु । आनाय । त्वेति त्या ॥५॥
आवीयो । द्यायो भूयो । द्यायोऽइति वायो । भूषु शुचिपा । शुचिपा ॥६॥

उउर्ष। सुचिपाऽइति सुचिपाः। उर्षनः। नः। सहस्रम्। सहस्रन्ते। ते
नियुर्तम्। नियुर्तो द्विश्चवार। नियुत्। इति नि। नुत्तम्। द्विश्चवारेति वि
श्व। द्वार। उर्षोते। उपोऽइत्युर्पो। तेऽअर्धम्। अर्धो मर्धम्। मर्धमय
मि। अयामिषस्य। यस्य देव। देवदधिषे। दधिषे पूर्वपेयम्। पूर्वपे
यम्वायवे। पूर्वपेयमिति पूर्वपेयम्। वायवेत्या। तेनित्या॥ ६॥ इन्द्र
वायुऽइमे। इन्द्रवायुऽइतीन्द्रवायुऽइमे सुताः। सुताऽउर्षा। उप्र
योभिः। प्रयोऽनिरागतम्। प्रयोऽनिरिति प्रयम्भिः। आगतम्। गन्तु
मिति गतम्। इन्द्र वोचाम्। वामुशन्ति। उशन्ति हि। हीति हि। वाय

ऋ-६

॥६९॥

भ्या

वे॒ऽऽ॒द्र॒वा॒यु॒भ्या॒म् । इ॒न्द्र॒वा॒यु॒भ्या॒न्वा॒ । इ॒न्द्र॒वा॒यु॒भ्या॒मि॒ती॒न्द्र॒वा॒यु॒भ्या॒
म॒ल्ले॒षः । ए॒ष ते॒ । ते॒ यो॒निः॒ यो॒निः॒ सु॒जो॒षो॒भ्या॒म् । सु॒जो॒षो॒भ्या॒न्वा॒ ।
सु॒जो॒षो॒भ्या॒मि॒ति॒ सु॒जो॒षः॒ । भ्या॒म् । त्वे॒ति॒ त्वा॒ ॥ ६॥ अ॒य॒म्वी॒म । द्या॒मि॒
त्रा॒व॒रु॒णा॒ । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ सु॒तः॒ । सु॒तः॒ सो॒मः॒ । सो॒मः॒ ऋ॒ता॒ व॒धा॒ । ऋ॒
तु॒ व॒धे॒ त्व॒त॒ । व॒धा॒ । म॒मे॒न॒ । इ॒दि॒ह॒ । इ॒ह॒ श्रु॒त॒म् । श्रु॒त॒ ह॒व॒म् । ह॒व॒
मि॒ति॒ ह॒व॒म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒न्वा॒ । त्वे॒ति॒ त्वा॒ ॥ ८॥ रा॒या॒ वृ॒ष॒म् । वृ॒ष॒
ह॒ स॒स॒वा॒ ॥ स॒स॒वा॒ ॥ सो॒म॒ दे॒म॒ । स॒स॒वा॒ ॥ सु॒ऽइ॒ति॒ स॒स॒
वा॒ ॥ स॒स॒म॒ दे॒म॒ ह॒व॒मे॒न॒ । ह॒व॒मे॒न॒ दे॒वाः॒ । दे॒वा॒ ष॒व॒ से॒न॒ । ष॒व॒ से॒ ॥६९॥

नुगावभगावुद्रतिगावभनाभ्येनुमूधुनुर्मिआवरुणा।मि
त्रावरुणावुवमूधुवन्मनोविश्वाहाविश्वाहाधनमूधु
तुमनप स्फुरन्तीमूअनपस्फुरन्तीमूतुपुभ्यामूअनप
स्फुरन्तीत्यनपस्फुरन्तीमूकृतापुभ्यान्त्वा॥कृतपुभ्यामि
त्तुपुभ्यामूत्वेति॥१॥आर्वामूधाङ्कशा॥कशामधुम
तिती॥मधुमुसम्बिना॥मधुमुती॥मधु॥मती॥अम्बिनासुनरती
वती॥सुनरतीवतीति॥सुनरती॥वती॥नय॥इमूधुनमि॥क्षमि॥
नमूमिमिक्षुनमिति॥मिमि॥नमूअम्बिभ्यान्त्वा॥अम्बिभ्या
क्ष

॥ ८० ॥

॥ ८० ॥

मिसृष्टि। म्याम। ल्यामादी। म्याम। मादी। म्यान्ता। वेनित्वा ॥ ३० ॥ तम्भ
त्तथा। प्रुत्तथा। पुर्वथा। प्रुत्तथेति। प्रुत्त। था। पुर्वथा। द्विश्वथा। पु
र्वथेति। पुर्वथा। विश्वथेति। विश्वथा। द्विश्वथेति। विश्वथा। इमथा। ज्ये
ष्ठतातिम्। इमथेति। मथा। ज्येष्ठतातिम्। बर्हिषदम्। ज्येष्ठताति
मिति। ज्येष्ठतातिम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्।
सदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्।
। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्।
यासु। यासु। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। बर्हिषदम्। ॥ ८० ॥

वीरनाम्पाहि। पुत्रपमष्टः। अपमष्टः। शरुः। अपमष्टः। इत्य
पमष्टः। शरुः। देवाः। देवास्त्वा। त्वाशुक्रपाः। शुक्रपाः। प्र। शुक्र
पाः। इतिशुक्रपाः। प्रणयन्तु। तपुन्वनीधृष्टा। अनाधृष्टासि
। असीत्यसि॥३३॥ सुवीरं वीरान्। सुवीरुः। इति सुवीरं वीरं
रान्। जनयन्। प्रजनयन्परि। प्रजनयन्ति। ति। प्र। जनयन्। प
रीहि। इत्यभि। अभिरुयः। रुयस्योषेण। पोषेणुर्जमानम्
यजमानमि नियजमानम्। सज्जमानो दिवा। सज्जमान
इति समज्जमानः। दिवा दृष्टिमा। दृष्टिमा शुक्रः। शुक्रः

क्र० ६

॥८९॥

सुक्रशोचिषा। सुक्रशोचिषानिरस्तः। सुक्रशोचिषेति सुक्र।
शोचिषा। निरस्तः। राए३॥ निरस्तः इति निः। अस्तः। राए३॥ सु
क्रस्य। सुक्रस्याधिष्ठानम्। अधिष्ठानमसि। अधिस्थानमसि
धि। स्थानम्। असीतसि॥३२॥ अद्विन्नस्यने। तेदेव। देवसो
म। सोमसुवीर्यस्य। सुवीर्यस्यरायः। सुवीर्यस्येति सु। वीर्य
स्य। रायस्योषस्य। पोषस्यददितारम्। ददितारम्स्याम। स्या
मेति स्याम। साप्रथुमा। प्रमोषुस्त्वेति। सस्त्वेति द्विष्ववा
। द्विष्ववारुसः। द्विष्ववारेति विष्व। वीरा। सप्रथुमः। प्रथुमोव ॥८९॥

क. 6

॥८५॥

न

ना

द्राविस्तुभ्यामितीन्द्राविस्तुभ्याम् ॥२२॥ मूर्धन्निवः ॥ दिवोऽ अरुति
मू अरुतिमृष्टिष्वाः ॥ दृष्टिष्वावैश्वानुरमू वैश्वानुरमृते ॥ अ
नऽ आजातमू आजातमू जातमग्निमू अग्निमिसुग्निमू
कविऽ सम्राजमू सम्राजमतिथिमू सम्राजमिति सुमू
राजमू अतिथिजनीमू जनानामासनू आसन्तापात्रमू आ
पात्रमू पात्रे अनयन्ता जुनुन्त देवाः ॥ देवाऽ इति देवाः ॥२३॥ ध्रुवो
सि ॥ असिध्रुवक्षितिः ॥ ध्रुवक्षितिर्दुवाणामू ध्रुवक्षितिर्दुवा
क्षितिः ॥ ध्रुवाणां ध्रुवर्तमः ॥ ध्रुव तमोच्यतानामू ध्रुवर्तमुऽ इति

॥८५॥

रुणः। वरुणो मित्रः। मित्रोऽग्निः। अग्निरसुमिः॥१३॥ सुप्रथमः
। प्रथमो बहुस्यतिः। बहुस्यतिश्चिकित्वा न। चिकित्वास्तस्मै। न
स्मादन्द्राय। इन्द्राय सुतम्। सुतमा जुहोत। आजुहोत। जुहोत स्याह हो ३
। स्वाहेति स्वाहा। तुभ्यन्तु होत्राः। होत्रा मद्धम मद्धोषाः। यास्वि
ष्टाः। स्विष्टायाः। स्विष्टा इति सु। इष्टाः। याः सुप्रीताः। सुप्रीताः सु
दुताः। सुप्रीता इति सु। प्रीताः। सुदुता यत्। सुदुता इति सु। दु
ताः। यत्स्याह। स्वाहा यादू। अया उग्नीन्। अग्नीदित्यन्त॥१४॥ गी २
अयम्बुनेः। ब्वेन प्र्योदयन्। चोदयत्तृप्तिगर्वाः। चृप्तिगर्वाजो

तिर्ज्जरायुः। दृष्टिगर्भा इति दृष्टिगर्भाः। ज्योतिर्ज्जरायुरज
 सः। ज्योतिर्ज्जरायुरिति ज्योतिः। जरायुः। रं सो द्विमाने। द्विमानु-
 इति विमाने। इममुपायम्। अया ६ संकुमे। संकुमे सूर्यस्य। सुशु
 म इति समू। गुमे। सूर्यस्य शिशुम्। शिशुं न। न द्विप्राः। द्विप्रामुति
 नि। मुतिभीरिहन्ति। मुतिभिरिति मुति। नि। रिहन्ति। तिहरेन्ति
 । मर्कयत्वा। त्वेति त्या॥३५॥ मनो न। न येषु। येषु हव नेषु। हवने
 षुतिग्मम्। तिग्मं चिपं। चिपः। च्या। च्या चनुथः। चनुथो द्रव
 न्ता। द्रवन्तेति द्रवन्ता॥ आयः। यः। शर्माभिः। शर्माभिस्तुवि ॥६२॥

क्र० ६
॥६३॥

सीहि। उलुभि। अत्रिशुयोः। शुयस्योषेण। योषेणु यजमानम्। यज
मानुमितियजमानम्। सञ्जमानो दिवा। सञ्जमानः इति सन्
। जमानः। दिवा एधिष्ठा। एधिष्ठा मुभी। मुभी मन्त्रिशोचिषा।
मुन्त्रिशोचिषानिरस्तः। मुन्त्रिशोचिषेति मुन्त्रि। शोचिषा। निर
स्तो मर्कभनिरस्तः इति निः। अस्तः। मर्को मुन्त्रिनः। मुन्त्रिनो
धिष्ठानम्। अधिष्ठानमसि। अधिस्थानमित्यधि। स्थानम्।
असीत्यसि॥३७॥ ये देवासः। देवा सो दिवि। दिवेका दश। एका
दशस्य। स्पष्टधिष्ठा। एधिष्ठा म धि। अथेका दश। एका ॥६३॥

दशस्य।स्येति स्य।असु।क्षिनोमहिना।असुक्षिनः३ तं
सु।क्षितंममहिनेकादश।एकादशस्य।स्यने।तेवोदेसः।देवा
सोयुजम्।युजमिमम्।रुमञ्जुषध्वम्।जुषध्वमितिजुषध्वम्।
॥३६॥आग्रायणोसि।असिर्जुगयणः।स्वाग्रयणःइति सु।
आग्रयणः।पाहि युजम्।युजम्पाहि।पाहियुजपतिम्।युजपतिं ति
।लुम्भयुजपतिमिति युज।पतिम्।वि लुम्भस्वाम्।त्वामिन्द्रियेण।
इन्द्रियेणपातु।पातुवि लुम्भम्।वि लुम्भस्वाम्।त्वामिन्द्रियेण।
अभिसर्वनानि।सर्वनानिपाहि।पाहीतिपाहि॥३७॥सोमंभव

क० ६

॥८४॥

ने। पुवते सोमः। सोमः पवते। पुवते सोमै। अस्मे ब्रह्मणे। ब्रह्मणे
क्षत्राय। क्षत्राय सुवते। सुवते यजेमानाय। यजेमानायैषे। इ
षः ऊर्जे। ऊर्जे इयः॥ अयः अर्षधीभ्यः। अयः इत्यन॥ भ्यः
ओर्षधीभ्योद्यावापृथिवीभ्याम॥ द्यावापृथिवीभ्योऽसुभुता
य। सुभुताय विश्वेभ्यः। सुभुतायेति सु। भुताय। विश्वेभ्यस्त्वा॥
त्वादेवेभ्यम॥ देवेभ्यः इति देवेभ्यमा॥ २०॥ इन्द्राय त्वा। त्वा बृहदते।
बृहदते वर्यस्वने। बृहदतु इति वृन्। वृते। वर्यस्य नः उक्ता ह२
ब्रूम॥ उक्ता वृन् गृह्णामि। उक्ता ब्रूमि। अब्रूम॥ गृह्णामी ॥८४॥

निगृह्णामि। यत्ते। तु इन्द्र इन्द्र बृहत्। बृहदयः। वयुस्मस्मै। नस्मै
त्वा। त्वा विष्मवे। विष्मवेत्वा। त्वोक्तेभ्यः उक्तेभ्यस्त्वा। त्वा देवेभ्यः
। देवेभ्यस्त्वा। त्वा देवाद्युम्। देवाद्युं यज्ञस्य। देवाद्युमिति देवा अ
द्युम्। यज्ञस्यार्युषे। आर्युषे गृह्णामि। गृह्णामि मित्रावरुणाभ्या
म्॥ २३॥ मित्रावरुणाभ्यामिन्द्राय। इन्द्रायैन्द्राग्निभ्याम्। इन्द्राग्नि
भ्यामिन्द्रावरुणाभ्याम्। इन्द्राग्निभ्यामितीन्द्राग्नि। भ्याम्। इन्द्रा
वरुणाभ्यामिन्द्रा बृहस्पतिभ्याम्। इन्द्रा बृहस्पतिभ्यामिन्द्रा
विष्णुभ्याम्। इन्द्रा बृहस्पतिभ्यामितीन्द्रा बृहस्पति। भ्याम्। इ

नृमणोः। तुविनृमणोऽस्य। तुविनृमणोऽइति तुवि। नृमणः। अ
स्याश्रीणीत। अश्रीणीतादिर्गमू। आदिशुङ्गमस्तौ। आदिशुमि
त्यादिर्गमू। गमस्तौ प्रजाः। प्रजाः। योहि। प्रजाइति प्रजाः। पात्
पमृष्टः। अपमृष्टोमर्कम। अपमृष्टोऽइत्यपमृष्टः। मर्कदेवाः
। देवास्त्वा। त्वामुशिपाः। मुशिपाः प्र। मुशिपाऽइति मुशिपाः।
प्रणयन्तु। तयन्त्वनीधृष्टा। अनीधृष्टासि। असीत्यसि॥ १६॥
सुप्रजाः प्रजाः। सुप्रजाऽइति सुप्रजाः। प्रजाः प्रजु नयन्। प्र
जाऽइति प्रजाः। प्रजुनयन्परि। प्रजुनयन्निर्तिप्र। जुनयन्। प

ध्रुवामैतेः। अच्युतानामच्युतक्षित्तमः। अच्युतक्षित्तमो वै श्वान
राय। अच्युतक्षित्तमुद्ग सच्युतक्षित्तार्त्तमः। द्वै श्वानरायत्वा। त्वे
तित्वा। ध्रुवश्चुवेण। ध्रुवेणमनसा। मनसा द्वाचा। द्वाचा सोममू।
सोममवे। अवैनयामि। नयामीति नयामि। अर्थानः। नुद्गन्मरुद्ग
उद्गन्। इद्विशमद्विसेशे पुत्राः। असपुत्राः समनसः। समनसस्कर
तु। समनसः उद्गति समनसः। करुदिति करतू॥२४॥ यस्ते। ते द्रश
द्रशुस्कर्दति। स्कर्दति यः। यस्ते। तेऽ अ६. शुः। अ६. शुर्ग्रावच्युतः।
ग्रावच्युनोधिषणयोः। ग्रावच्युतुद्गतिग्रावच्युतः। धिषणयो

क. ६
॥ ६६ ॥

रुपस्यात्। उपस्थादित्युप। स्थात्। अद्भुर्ध्वी। द्वापरि। परिवा।
द्वायः। यः पुवित्रात्। पुवित्रात्तम्। तन्ने। तेजुहोमि। जुहोमिम
नसा। मनसा वर्षद्वन्तम्। वर्षद्वन्तुं स्वाहा। वर्षद्वन्तुमिति व
षद्वन्तम्। स्वाहा देवानां। देवानां मुक्कर्मणम्। उक्कर्मण
मसि। उक्कर्मणि। तुत्। कर्मणम्। असीत्सि॥ २५ ॥ प्राणा
यमे। मेवृच्चोदाः। वृच्चोदावृच्चसे। वृच्चोदाऽरतिवृच्चः। दोः। वृ
च्चसेपवस्य। पुवस्यद्यानार्य। द्यानायोदानार्य। द्यानायेति
वि। आनार्य। उदानार्यद्याचे। उदानार्येत्युत्। आनार्य। द्याचे ॥ ६६ ॥

ऋतुदक्षाभ्याम्। ऋतुदक्षाभ्यां श्रोत्राय। श्रोत्राय चक्षुर्भ्या
म्। चक्षुर्भ्यामे। चक्षुर्भ्यामिति चक्षुर्भ्याम्। मे बुद्धौ दसौ। बु
द्धौ दसौ वर्चसे। बुद्धौ दसाविति वर्चः। दसौ। वर्चसे पवेषा
म्। पवेषामात्मने॥ २६॥ आत्मन उज्जसे। ओजसु आयु
षे। आयुषे विश्वाभ्यः। विश्वाभ्यो मे। मे प्रजाभ्यम्। प्रजाभ्युर्
निप्रजाभ्यम्॥ २७॥ कौसि। असि कृतमः। कृतमः कस्य। क
स्य कः। कोनाम। नामेति नाम। यस्य ते। तेनाम। नामा मन्महि
। अमन्महि यम्। यन्त्वा। त्वासो मे न। सोमेनातीत पाम। अती

क्र० ६
॥६६॥

तपामेसनी तपाम ॥२६॥ मर्धचेत्वा। त्वामर्धवाय। मर्धवाय शुक्रा
य। शुक्राय शुचये। शुचये नमसे। नमसे नमस्याय। नमस्याये
वे। इषऽजुज्जीपुर्जसहसे। सहसे सहस्याय। सहस्याय नम
से। नमसे नमस्याय। नमस्याया ७ हसस्य नये। अहसः प्र
नयऽइत्यहसः। पुनये ॥२७॥ इन्द्राग्नीऽआगतम्। इन्द्राग्नीऽइ
तीन्द्राग्नी। आगतम्। गुतः सुतम्। सुतऽग्निरिति। ग्निरिति नमः। ग्नी
त्वरिति ग्नीऽग्निरिति। नमो वरं एषम्। वरं एषमिति वरं एषम्। अस्य
पातम्। पातमधिया। धियेषि ना। इषितेतीति ना। इन्द्राग्निभ्यान्वा ॥६६॥

दा

इन्द्राग्निभ्यामितीन्द्राग्नि।भ्याम।त्वेति॥३१॥आघ।घ्राये।वे॥
अग्निमू।अग्निमिन्धुते।इन्धुतेस्तृणान्ति।स्तृणान्तिबुर्हिः।बुर्हि
रानुषक।आनुषगि सानुषक।येषामिन्द्रो इन्द्रो युवा।युवास
खा।सखे तिसखा।अग्नीन्द्राभ्यान्त्वा।त्वेति॥३२॥अमासश्च
षणीधतः।चुर्षणीधतोविश्वे।चुर्षणिधतः॥इतिचर्षणि।
धतः।विश्वे देवासः।देवासः॥आगत।आगत।गुतेतिगत।
दुश्वा॥सौशुषः॥दुश्शुषः॥सुतमू।सुतमिति सुतमू॥३३॥श्रु
णुतामे।मु॥इममू।इम॥हवमू।हवमिति हवमू।एदमू।इद

ॐ०

॥६६॥

। नि०

बुद्धिः। बुद्धिर्निष्पद्यते। सीदतेति सीदत॥ ३३॥ इन्द्रमरुत्वः।
मरुत्वञ्जुरु। इह पाहि। पाहि सोमम्। सोमं यथा। यथाशा
स्ते। शास्ते अयि वः। अयि वः सुतस्य। सुतस्येति सु
तस्य। तव प्रणीती। प्रणीती तव। प्रणीती त्वि प्र। नीती। तव
शूर। शूरशर्मन्। शर्मन्ता विवासन्ति। आवि वासन्ति।
विवासन्ति कुवयः। कुवयः सुयुजाः। सुयुजा उरति सु।
युजाः। इन्द्राय त्वा। त्वामरुत्वते। मरुत्व तु उरति मरुत्वते॥ ३४॥
मरुत्वतम्वष्टुभम्। वष्टुभम्वा च धानम्। वावु धान

॥६६॥

मवोकरिम्। वृद्धानमिति वच धानम्। अक्वारिद्विष्यम्। अ
क्वारिमित्यक्व। अरिम्। द्विष्यः। शासम्। शासमिन्द्रम्। इन्द्रमि
नीन्द्रम्। विश्वासाहमवसे। विश्वसहमिति विश्वा सहम्। अ
वसेनूतनाय। नूतनायोगम्। उग्रः। सहोदाम्। सहोदामिह।
ह सहोदामिति सह। दाम्। इहतम्। तः। दुवेम। दुवेमेति दुवेम। मूस
तन्वा। त्वोजसे। अ त्सु। इसोजसे॥ ३५॥ सुजोषा। इन्द्र। सुजो
षा। इति सु। जोषा। इन्द्रसर्गणः। सर्गणो मुरुद्रिः। सर्गणः इति स।
र्गणः। मुरुद्रिः सोमम्। मुरुद्रिरिति मुरुन्। जिम्। सोमं विव। विव

क०

॥६९॥

वृत्रहा। वृत्रहाश्वर। वृत्रहेति वृत्र। हा। श्वरविद्वान्। विद्वानि
तिविद्वान्। जुहिरात्रेन। रात्रुः॥ रपे। अपुमधे। मधोनुदस्व।
नुदस्वार्थे। अथाभयम्। अभयं पुहि। पुहि विद्वान्। वि
द्वानो नः। नुः इति नः॥ ३६॥ मुरुत्वाँ॥ इन्द्र। इन्द्र वृषभः। वृ
षभोरणा य। रणा यपि व। पि ब्राह्मणम्। सोमं मनुष्यधम्।
अनुष्यधम् दाय। अनुस्यधमित्यनु। स्वधम्। मदायेति मदा
य। आसिञ्चस्व। सिञ्चस्व जुठरे। जुठरे मध्वे। मध्वं जुमि
म। जुमि त्वम्। त्वं रजो। रजोसि। असि प्रतिपत्। प्रतिपत्सु

॥६९॥

नानाम्। प्रतिपुदिप्रति। पन्। सुतानामिनि सुतानाम्॥३॥
 मुहाः॥ इन्द्रः॥ इन्द्रो नृवन् नृवदार्चर्षणि प्राः॥ नृवदिति नृ।
 वन्। चर्षणि प्राः॥ उत। चर्षणि प्राः॥ इति चर्षणि। प्राः॥ उत द्वि
 वर्हाः॥ द्विवर्हाः॥ अमिनः॥ द्विवर्हाः॥ इति द्वि। वर्हाः॥ अमिनः॥
 सहो निः॥ सहो निरिति सहो निः॥ अस्मद्गवा वधे। वाव
 धे वीर्याया। ववधुः॥ इति ववधे। वीर्यायो रुः॥ उरुः॥ एथुः॥ ए
 थुः सुलतः॥ सुलतः कर्त्तृभिः॥ सुलतुः॥ इति सु। लतः॥ कर्त्तृ
 निवन्। कर्त्तृभिरिति कर्त्तृभिः॥ नृन्महेन्द्रायामहेन्द्रायत्वा॥

आवर्षणि प्राः॥ ३

क्र०

॥९०॥

महेन्द्रायेतिमहा। इन्द्राय। त्वेतिंत्वा॥३६॥ अ० जसा। अ० जसा
पुर्जन्ये॥ पुर्जन्यो वृष्टिमां॥ इ० व। वृष्टिमानि वेतिमान्। इ० वृष्टि
व। सोमैर्बुत्सस्य। बुत्सस्यं वा वधे। बुद्धधुः इति व वधे॥३७॥
उदुत्सम्। उ० ज्यै० इ०। तज्जातवेदसम्। जातवेदसन्देवम्।
जातवेदसमिति जात। वेदसम्। देवम्बहन्ति। ब्रह्मन्ति
तर्कः। केतवुः इति केतवः। दृशे विष्वाय। विष्वायुसूक्ष्मम्।
सूक्ष्मं स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥४०॥ चित्रन्देवानां मूदेवा
नामुत्त॥ उदगात्। अगादनीकम्। अनीकञ्च क्षुः। च क्षुर्म्

नस्य। मित्रस्य वरुणस्य। वरुणस्यानेः। अनेरितु नैः। आप्राह
अप्राधावा दधिवा। द्यावा दधिवाऽअन्तरिक्षम्। द्यावा प
थिवाऽइति द्यावा दधिवा। अन्तरिक्षेः सूर्यः। सूर्यऽआ
त्मा। आत्मा जगतः। जगतस्तु स्युषः। तस्युषश्च। च स्वाहा।
स्वाहेति स्वाहा॥४९॥ रूपेण वः। द्यौरूपम्। रूपमुनि। अम्ना
गाम्। आगाम्। अणां तु यः। तु योर्वेः। द्यो विश्ववेदाः। विश्ववे
दा वि। विश्ववेदाऽइति विश्ववेदाः। वि जतु। न जतुति तिभ
जतु। न तस्य पथा। पथा प्राप्तेन। इतु चन्द्र दक्षिणाः। चन्द्रे

क्र०७

१९१॥

क्षिणावि। चुन्द्रदक्षिणाऽ इति चुन्द्र। दक्षिणाः। विस्वमस्वपश्य।
स्वरितिस्वमपश्यवि। ह्यन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षं यते स्व। यते
स्वसदस्येन सदस्ये रितिसदस्येन॥ ४२॥ ब्राह्मणमुच्यते। अद्य
विदेयम्। विदेयुषितमन्तम्। पितृमन्तं तैत्तृमुत्तमम्। पि
तृमन्तमिति पितृमन्तम्। पितृमुत्तमम्। पितृमुत्तमम्।
पितृमुत्तमम्। अविमर्षेयम्। आक्रुष्येयम्। सुधातुं द
क्षिणम्। सुधातुं दक्षिणमिति सुधातुं। दक्षिणम्। अस्म
द्वातादेवना। अस्मद्वाताऽ इत्यस्मत्। राताः। देवनागच्छत॥ १९१॥

दैवुनेतिदेवुत्रा। गच्छतुप्रदातारम्। प्रदातारुमाविशत।
प्रदातारुमितिप्र। दातारम्। आविशत। विशुतेतिविश
त॥४३॥ अग्नयेत्वा। त्वामलम्। मलम्। चरुणोद
दातु। ददातुसः। सोमत्तुत्वम्। अमत्तुत्वमशीय। अमत्तु
त्वमित्यमत्तुत्वम्। अशीयार्यम्। आर्यद्वित्रे। दान्। एधि।
एधिमयम्। मयोमलम्। मलम्। प्रतिग्रहीत्रे। प्रतिग्रही
त्रेरुद्राय। प्रतिग्रहीत्र इतिप्रति। ग्रहीत्रे। रुद्राय। प्रा
णः। प्राणोद्यम्। द्यो बहस्यतये। बहस्यतयेत्वक्। त्व

क्र०७

॥९२॥

अथ मयौ शुभाय । शुभाय हयः । हयो वयः । वयुः इति वयः ।
॥४४॥ कौ दातु । अ दातु कर्मे । कर्मे कामः । कामुः कामाय ।
कामायेति कामाय । कामो दाता । दाता कामः । कामः प्रति
ग्रहीता । प्रतिग्रहीता कामः । प्रतिग्रहीतेति प्रति । ग्रहीता ।
कामेन न । एतत्ते । तुः इति ते ॥४५॥ ॥ इति क्रमसंहितायां स
प्तमोऽध्यायः ॥७॥ अदित्येभ्यस्त्वा ॥ त्वेति त्वा । द्विस्त्वा ॥ उरुगा
य । द्विस्त्वा इति द्विस्त्वा । उरुयेगोत्पुरुगाय ॥८॥ कदाचन । चन
न । प्रयुच्छसि । युक्त्वा सुभे । उभेति । उभे इत्युभे । निपासिपा ॥९॥

सिजन्मनी॥ जन्मनी इति जन्मनी॥ तुरीयादित्य॥ आदित्य
सर्वतम्॥ सर्वतन्ते॥ तु इन्द्रियम्॥ इन्द्रियमार्तस्थो॥ आर्तस्थो॥
तस्यावमर्तम्॥ अमर्तनिवि॥ दिष्ट्यादित्येभ्यः॥ आदित्येभ्य
स्त्वा॥ त्वेति॥ ॥ २॥ भुजो देवानां म॥ देवानाम्प्रति॥ प्रत्येति॥ ए
ति सुम्नम्॥ सुम्नमादित्यासः॥ आदित्यासो भवत॥ भवता
मृडयन्ते॥ मृडयन्तु इति मृडयन्ते॥ आवेभ्यो ब्रवीन्॥ अ
ब्रवीन् सुमतिः॥ सुमतिर्वैवतात्॥ सुमतिरिति सु॥ मतिः॥
ब्रवत्यादहो॥ अहो श्रियत्॥ चिद्या॥ गवर्धिनो विजरा॥ ब्र

ॐ०६

॥९३॥

रिवोविचुसैरोत्। वृष्टिवोविचुरेतिवरिवोविचु। रौते। असंदा
दितस्यम। आदित्येभ्यस्त्वा। तेतित्वा॥३॥ द्विर्वस्यन्नादित्य।
आदित्येषः। एषते। तेसोम। यीथः। सोम। यीथस्तस्मिन्। सोम
यीथऽइति। सोम। यीथः। तस्मिन्मत्स्व। मुत्येति। मत्स्व। अदे
स्मे। अस्मेनुरः। नरोवचसे। वचसेदधातन। दधातुन
न। मदाशुर्दा। आशुर्दादम्यती। आशुर्दे त्याशुः। दा।
दम्यतीवामम। दम्यतीऽइति। दम। यती। वाममंश्रुतः। अ
श्रुतऽइत्यश्रुतः। पुमान्युत्रः। पुत्रोर्जायते। जायतेद्विन्द ॥९३॥

नै। विन्दते वसु। वसुधै। अर्धा विश्वा हा। विश्वा हा पैरु। अ
रुपऽर्धते। एधुते गृहे। गृहऽर्तिगृहे॥४॥ वाममुद्य। अद्यस
वित। सुवितु वामम्। वाममुद्यः। उंऽर्त्तु। श्वा द्विवेदिवे। द्विवे
दिवे वामम्। द्विवेदिवुऽर्तिद्विवेदिवे। वाममुस्मभ्यम्। अस्म
भ्यः साविः। सावीरिति सावीः। वाममुस्य हि। हि क्षयस्य। क्षय
स्य देवा देवभूतैः। भूतैरुया। अयाधिया। धिया वामभाजः।
वामभाजः स्याम। वामभाजऽर्तिवामभाजः। स्यामेति स्या
म॥५॥ सावित्रोसि। असिचनो धा। चनो धा श्यनो धा। चनो

क्र० ६

॥९४॥

धाऽइतिचनुः॥ धाः॥ चनोधाऽअसि॥ चनोधाऽइतिचनुः॥ धाः॥
असिचनेन॥ चनोमयि॥ मयिधेहि॥ धेहीतिधेहि॥ जित्वंशुजम्
शुजजित्वं॥ जित्वंशुजपतिम्॥ शुजपतिप्रगाय॥ शुजपतिमि
तियुज॥ पतिम्॥ भर्गायदेवाय॥ देवार्थत्वा॥ त्वासवित्रे॥ सवि
त्रेऽइतिसवित्रे॥ ६॥ सुशर्मसि॥ सुशर्मेतिसु॥ शर्म॥ असि
सुप्रतिष्ठानः॥ सुप्रतिष्ठानोबृहदुक्षाय॥ सुप्रतिस्थानऽइ
तिसु॥ प्रतिस्थानः॥ बृहदुक्षायनमम॥ बृहदुक्षायैतिबृहन्
उक्षाय॥ नमुऽइतिनमम॥ ७॥ बृहस्पतिसुतस्यदेव॥ बृहस्प ॥९४॥

स्य तिसु तस्येति बह्वस्य तिसु तस्य। देवसोमः सोमते। तुऽर्ये।
इत्येति त्रिभिर्यवतः। इन्द्रियावतः पत्नीवतः। इन्द्रियवतः इतीन्द्रि
यावतः। पत्नीवतो ग्रहां। पत्नीवतः इति पत्नी। वतः। ग्रहां।
ॐ ध्यासम्। ॐ ध्यासमिह ध्यासम्। अहम्यरस्तात्। पुरस्ता
दहम्। अहमवस्तात्। अवस्तायत्। अदन्तरिक्षम्। अन्तरिक्ष
न्तत्। तदुमे। उं इयै। मे पिता। पिता भूत्। अभुदित्यं भूत्। अह
सूक्ष्मम्। सूक्ष्मं भुयते न उभयतो ददशी ददशाहम्। अहने
वानाम्। देवानाम् परमम्। परमं कुहा। कुहायत्। अदितियत्॥ ८॥

क्र० ६

॥९५॥

अग्न्या ३५३ पत्नी वनः पत्नी वनः सुजः पत्नी वनः निपत्नी वनः सु
जः देवेनः सुजरिति सुजः देवेनः त्वष्टा त्वष्टा सोमः सोम
मिवः पितृवः स्वाहेति स्वाहेति प्रजापतिर्दृष्टः प्रजापति
रिति प्रजापतिः दृष्टः असिरेतोधाः रेतो धारेतः रे
तोधाः इति रेतुः धाः रेतो मयि मयि धेहि धेहि प्रजापतेः
प्रजापते स्ते प्रजापते रिति प्रजापतेः त्वष्टा मष्टा रे
तो धसंभरेतो धसंभरेतो धामः रेतो धसु इति रेतुः धसंभरेतो
धामः शीयः रेतो धामिति रेतुः धाः अशीयेत्यशीयः ॥९॥ हं ॥९॥

रि र सि। अ सि ह रि यो जु नः। ह रि यो जु नो ह रि भ्या म्। ह रि यो
जु नः। इ ति ह रि। यो जु नः। ह रि भ्या न्त्वा। ह रि भ्या मि ति ह
रि। भ्या म्। त्वे ति त्वा। ह र्भो र्द्वि नाः। धा ना स्य। स्य सु ह सो माः। सु
ह सो माः। इन्द्रा य। सु ह सो माः। इ ति सु ह। सो मः। इन्द्रा ये ती
न्द्रा य॥३०॥ य स्तो। ते। अ म्बु स र्निः। अ म्बु स र्नि ब्र ह्मणे। अ म्बु स
नि रित्य म्बु। स र्नि म न्न क्षे षे। यो गो स र्नि गो स नि स्त स्ये। गो
स नि रिति गो। स र्नि म न्न स्ये ते। त्। इष्ट यं जु षः। इष्ट यं जु ष सु
त स्तो म स्य। इष्ट यं जु ष इ ती ष। यं जु षः। सु त स्तो म स्य श

क्र० ८
॥९६॥

लोक्कस्य। सुतस्तोमस्येति सुत। स्तोमस्य। शु स्तोक्कस्योप
हृतस्य। शु स्तोक्कस्येति शुस्त। उक्कस्य। उपे हृतस्योपे हृतः। उ
पे हृतस्ये। सुपे। हृतस्य। उपे हृतो न क्षयामि। उपे हृतुः। शतुपे। हृतः।
नि शुक्षयामो भक्षयामि॥११॥ देव कृतस्येन सः। देव कृतस्येति
देव। कृतस्य। एने सो वु यजनम्। अवु यजनमसि। अवु यजनम्
मिते वु। यजनम्। असि मुनुष्य कृतस्य। मुनुष्य कृतस्येति पितृ
कृतस्य। मुनुष्य कृतस्येति मनुष्य। कृतस्य। पितृ कृतस्य। त्म
कृतस्य। पितृ कृतस्येति पितृ। कृतस्य। आत्म कृतस्येन सः ॥९६॥

एनसः। आत्मकृतस्येत्प्रात्मा। कृतस्य। एनस ५ एनसोवुयज
नम्। एनस ५ एनसु ५ इत्येनसः। एनसः। अवुयजनमसि। अवु
यजनमिसवु। वजनम्। असीत्सि। वच्चा। चाहम्। अहमेनम्। ए
नोविद्वान्। विद्वान्। श्यकार्। च कारुम्। वच्चा। चाविद्वान्। अ
विद्वान्। स्येत्। तस्य सर्वस्य। सर्वस्येति सर्वस्य ॥ ३२ ॥ समिन्द्र। शु
द्रुणः। नोमनसा। मनसानेपि। नेपिगेभिर्भगेभिः। सुरिभिर्भसु
रिभिर्मधवनम्। सुरिभिरिति सुरिभिः। मधुवनस्य स्या। मधुव
निति मध। वनम्। स्वसेति स्वस्या। ब्रह्मणा देवकृतम्। देव

क्र०६

॥९७॥ कृतुमन्त्रदेवकृतुमिति देव। कृतमन्त्रदस्ति। अस्ति देवानाम्। त्रि
वानां सुमुतो। सुमुतो बुद्धियानाम्। सुमुता विनि सु। मुतो।
नु बुद्धियां सु। स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ॥ ३२॥ धाता रुतिः। रुतिः सं
विता। सविते दम्। इदं जुषन्ताम्। जुषन्ताम् प्रजापतिः। प्रजा
पतिर्निधिपाः। प्रजापतिरिति प्रजा। पतिः निधिपा देवः। नि
धिपा इति निधिपाः। देवोऽग्निः। अग्निरित्यग्निः। त्वष्टा वि
ष्णुर्विश्वं प्रजया। प्रजया सह रराणाः। प्रजयेति प्रजया। स
ह रराणां प्रजमानाय। सह रराणा इति समरराणाः। प्रजमा ॥९७॥

नायु द्रविणम्। द्रविणं धौदेत। दध्यात स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥३५॥
सुगावम् सुगेति सु। गा। वौदेवाः। देवाः। सदनम्। सदनम् अकर्म।
अकर्मये। यः अजुगम्। अजुगमेदम्। अजुगमेत्या। जुगम्। इदम्।
सर्वनम्। सर्वनम् अष्टाणाः। जुष्टाणाः इति जुष्टाणाः। अरमाणा वह
मानाः। वहमानाह वीर्याह वीर्यस्ये। अस्मेधत्ता। अस्मे
इत्यस्मे। धत्तवत्सवः। वत्सवो वत्सनि। वत्सनि स्वाहा। स्वाहेति
स्वाहा॥३५॥ वाँराः। आवहः। आवहः। अवहः उशतः। उशतो
देव। देव देवान्। देवाँस्तान्। तान्। प्रेरयाँरुयस्ये। स्वे अंगे। अ

क्र० ६

॥९६॥

मे सुधस्ये। सुधस्यऽइति सुध। स्ये। ज क्षि वा ० संः पपि वा ० संः
ज क्षि वा ० संऽइति ज क्षि वा ० संः पपि वा ० संः पपि वा ० संः
इति पपि वा ० संः च द्वि श्वे। द्वि श्वे सु म्। असु दुर्म म्। धर्म ०
स्यः। स्वराति ण त। आति ण त। ति ण तानु। अनु स्वा हा। स्वा हे
ति स्वा हा॥१६॥ वृ य ६ हि। हि त्वा। त्वा प्र यु ति। प्र यु ति ज्ञे। प्र यु
ती ति प्र। यु ति। यु ज्ञेऽ अ स्मि न्। अ स्मि न्न नै। अ न्ने हो ता र म्।
हो ता र म् व णी म हि। अ व णी म् ही ह। इ हे ति ह। ऋ ध ग याः॥
अ याऽ ऋ ध क्। ऋ ध गु त। उ ता र्श मि ष्टाः। अ शु मि ष्टाः प्र ज्ञा ॥९७॥

न

नन। प्रजान्मृजम। प्रजानन्तिप्र। जानन। मृजमुप। उपया
हि। मृद्विद्विद्वान। द्विद्वान्त्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा॥३७॥ मृजं
मृजम। मृजं मृजं। गच्छमृजपतिम। मृजपतिं स्याम। मृजपति
मिति युज। पतिम। स्वां योनिम। योनिमिति योनिम। एष
नै। ते मृजः। मृजो मृजपते। मृजपते सहस्रं वाक्। मृजप
तुः इति युज। पते। सहस्रं वाक्। सर्ववीरः। सहस्रं वा
क्। इति सह। स्रं वाक्। सर्ववीरस्तम। सर्ववीरुः इति स
र्वीरः। तं ऋषस्वा। जुषस्व स्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा॥३८॥ उरुः

क्र० ६

॥९९॥

दि। हिराजा। राजा वरुणः। वरुणश्च कार। चु कार सूर्णय। सूर्ण
युपन्थो म। पन्थामन्वेतुवे। अन्वेतु वा ऽउ। अन्वेतु वा ऽइत्यनु।
एतवे। उं ऽइत्यु। अपदेपादा। पा दा प्रतिधातवे। प्रतिधातवे
क। प्रतिधातवु ऽइति प्रति। धातवे। अकुरुता। उतापवुक्ता।
अपवुक्ता हृदया विधेः। अपवुक्ते संप। वुक्ता। हृदया विधेः
न। हृदय विधु ऽइति हृदय। विधेः। चिदिति चित्। नमो वरुणा
या वरुणा या निष्ठितः। अनिष्ठितो वरुणस्य। अनिस्थितः
इत्यनि। स्थितः। वरुणस्य पाशं पाशु ऽइति पाशं॥ ३९॥ अ ॥९९॥

नेरनी कम। अनीक मुपे। अपऽ आविवेश। आविवेश। वि
 वेशर्म। अपानपात्र। नपात्रतिरक्षन्। प्रतिरक्षन् सुष्यम्।
 प्रतिरक्षन्निति प्रति। रक्षन्। असुष्यमित्यं सुष्यम्। दमे दमे
 समिधम्। दमे दमुऽ इति दमे दमे। समिधं वक्षि। समिधुमिति
 समु। इधम्। वक्ष्यते। अग्रे प्रति। प्रतिते। तेजिका। जिह्वा धु
 तम्। घृतमुत्। उच्चरणत्। चुरण्यत्स्या हा। स्यादेति स्या हा।
 ॥२०॥ समुद्रे ते। ते हृदयम्। हृदयमुक्त्सु। अक्षुन्तः। अक्षित्य
 त्यप्। सु। अन्तः। सम। अन्तरितेः। त्याद्विशन्तु। विशन्तो षंधीः। अ
 सन्त्या।

क० ६

॥१००॥

षधीरुत। उतार्य॥ आपु॥ इत्यार्यः। यज्ञस्यंत्वा। त्वायुज्ञपते। यज्ञ
पुतेसु क्तोक्तौ॥ यज्ञपतु॥ इति यज्ञ। पते। सुक्तोक्तौ नमो वाके।
सुक्तोक्ताविति सुक्त। उक्तौ। नमो वाके विधेम। नमो वाक॥ इ
ति नमः। वाके। विधेम यत्। यत्स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥ २९॥ दे
वीरपः। आपु॥ एषः। एषर्कः। द्योगर्ज्जमगर्ज्जस्तम। तर्हः सुप्री
तम्। सुप्रीतुर्हः सुभृतम्। सुप्रीतमिति सु। प्रीतम्। सुभृतमि
भृतम्। सुभृतमिति सु। भृतम्। विभृतेति विभृतम्। देवसोम। सो
मेषः। एषर्ते। ते लोके। लोकस्तस्मिन्। तस्मिन्म। शच्च। ॥१००॥

बुधश्च। बृहस्पतिः। परिचा। बुधश्च। बृहस्पतिः। देवानां सु
मित्र। सुमिदसि। सुमिदिति सुमृ। इत। असीत्यसि॥२३॥ एज
तुदस्य मास्यः। दश मास्यो गर्भः। दश मास्यः इति दश। मास्यः
गर्भजरा युगा। जरा युगा सह। सहेति सह। यथा यम। अय
म्वायुः। वायुरेजति। एजति यथा। यथा समुद्रः। समुद्रः ए
जति। एजतीत्येजति। एवायम। अयन्दश मास्यः। दश मास्यो
सु अस्मत्। दश मास्यः इति दश। मास्यः अस्मत् जरा युगा। जरा
युगा सह। सहेति सह॥२३॥ यस्यैते। ते ज्ञेयम्। बुद्धियोगर्भः

क०६

॥१०१॥

गज्रो षस्यै। षस्यै योनिः। योनिर्हि रुरूपी। हिरुरूप योतिरुरूप
यी। अङ्गान्म द्रुता। अङ्गना षस्यै। षस्यु न मूतमात्रा। मात्रास
मू। समजीगममू। अजीगमं स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥२४॥
पुरुदुस्मो विषुरूपः। पुरुदुस्म इति पुरु। दुस्मः। विषुरूपः
इदं दुस्म विषुरूपः इति विषुरूपः। इन्दुरन्तः। अन्तर्महिमानमू
महिमानमान अ। आन अधीरः। धीरु इति धीरः। एक
पदीन्द्रिप दीमू। एकपदीमितेक। पदीमू। द्विपदी त्रिपदी
मू। द्विपदीमिति द्वि। प दीमू। त्रिपदी अतुपदीमू। त्रिपदीमि ॥३०॥

तिन्नि। पदीम्। चतुष्पदीम्। पद्यापदीम्। चतुष्पदीमित्तिचतुम्
पदीम्। अष्टापदीम्। वना। अष्टापदीमित्तिपद्यापदीम्। भुव
नानु। अनुप्रथन्ताम्। प्रथन्तां स्वाहा। हे स्वाति स्वाहा
॥२५॥ मरुतो यस्य। यस्य हि। हि क्षये। क्षये पाथ। पाथादिवो
दिवो विमहसः। विमहसः इति वि। महसः। स सुगोपातमः।
सुगोपातमो जनः। सुगोपातमुः इति सु। गोपातमः। जनुः
इति जनः॥२६॥ मुहीयोः। योः पृथिवी। पृथिवी च। च नः। न
उमम्। उमं यत्नम्। यत्नमि क्षताम्। मि क्षतामिति क्षतामिति

क०६

॥ १०२ ॥ मापिष्टतान्नेमनोभ रैमभिः। मरीमभिरिति मरीम। भिः॥ २७॥
आतिष्ठ। तिष्ठ वृत्रहन्। वृत्रहन् यम। वृत्रहन्निर्तिवत्रा
हन्। रथं बुक्का। बुक्काते। ते ब्रह्मणा। ब्रह्मणा हरी। हरी इति
हरी। आर्वाचीन ६ सु। सुते। ते मनः। मनो ग्रा वा। ग्रा वा कृणो
तु। कृणो तु वृणुना। वृणुनेति वृणुना। इन्द्रो यत्वा। त्वा षोऽशि
ने। षोऽसिनु इति षोऽशिने। ॥ २८ ॥ मुक्वाहि। हि के शिना। के
शिना हरी। हरी वर्षणा। हरी इति हरी। वर्षणा कक्ष्यप्रा। कक्ष्यप्रे
ति कक्ष्यप्रा। अथानः। न इन्द्र। इन्द्र सोमपाः। सोमपा गिराम् ॥ १०२ ॥

सोमुपाऽइति सोम। पा। गिरा मुष्पेति मू। उपश्रुति चर। उपश्रुति
मित्युप। श्रुयति मू। चुरेति रं चे॥ २९॥ इन्द्रमित्र। इन्द्ररी। हरी वहनः। ह
रीऽइति हरी। ब्रुह नो प्रति धृष्ट शवस मू। अप्रति धृष्ट शवस मित्स
प्रति धृष्ट। शवस मू। ऋषीणां च्च। च स्तुतीः। स्तुती रूपे। उपश्रुत
मू। प्रुत च्च। च मानुषाणाम्। मानुषाणा मिति मानुषाणाम्॥ ३०॥
अस्मान्। न जातः। जातः परं परोऽन्यः। अन्योऽस्ति। अस्ति
यः। यऽआविवेशः। आविवेश भुवनानि। आविवेशे त्या। विवेशः।
भुवनानि विश्वा। विश्वेति विश्वा। प्रजायन्तिः प्रजया। प्रजाय

क्र० ८

॥१०३॥

तिरिति प्रजा॥ यतिः॥ प्रयोजे सः रराणः॥ प्रजयेति प्रजया॥ सुः रराण
स्त्रीणि॥ सुः रराण इति सम॥ रराणः॥ त्रीणि ज्यो ती ७ षि॥ ज्यो ती
७ विस चते॥ सुचुते सः॥ सषोडश॥ षोडशीति षोडशी॥ ३९॥ इन्द्र
श्वाचुसम्नाद्॥ सुम्ना इरुणः॥ सुम्ना डिँ सम॥ राद्॥ वरुणश्वाचु ति ७
राजा॥ राजा नो॥ नो नो॥ ते भक्षम्॥ भक्षञ्च क्रतुः॥ चक्रतुरग्रे॥ अ
ग्रे एतम्॥ एतमित्येतम्॥ तयो र हम्॥ अहमनु॥ अनु भक्षम्॥ भक्ष
मक्षयामि॥ भक्षयामि द्याम्॥ द्याग्देवी॥ देवी जुषाणा॥ जुषाणा सो
मस्य॥ सोमस्य तृप्यतु॥ तृप्यतु सह॥ सह प्राणेन॥ प्राणेन स्वाहा॥ ॥१०३॥

व

स्वाहेति स्वाहा॥ ३२॥ अग्ने पस्व। पर्वस्व स्वर्पाः। स्वर्पाऽअस्मे। स्व
पाऽइति सु। अपाः। अस्मे वर्चम अस्मे इत्यस्मे। वर्चसु वीर्यमसु
वीर्यमिति सु। वीर्यम। दधे द्रुयिम। रयि मयि। मयि पोषम। पोषमि
ति पोषम। अग्नयेत्वा। त्वा वर्चसे। वर्चसु इति वर्चसे। अग्ने वर्च
स्विन। वर्चस्वि न्वर्चस्वान्। वर्चस्यां स्वम्। त्वदेवेषु। देवेष्वसि।
असि वर्चस्वान्। वर्चस्वाहेनेम। अहमनुष्येषु। मनुष्येषु भू
यासम्। भूयासमिति भूयासम्॥ ३३॥ उत्तिष्ठन्नो जसा। उत्ति
ष्ठन्नित्युत्तिष्ठन्न। ॐ जसाहेसे। सह पीत्वा। पीत्वा शिर्षे। शिर्षेऽ

क०६

॥१०४॥

अवेपयः। शिष्टेऽतिशिष्टे। अवेपयः। इत्यवेपयः। सोममिन्द्र। इन्द्र
चुम्। चुम्सुतम्। चुम्। इतिचुम्। सुतमिति सुतम्। इन्द्रायत्वा।
लो जसे। ओजसः। इत्योजसे। इन्द्रो जिष्ठा। अजिष्ठो जिष्ठा। अजि
ष्ठस्वम्। त्वन्देवेषु। देवेष्वसि। अस्योजिष्ठः। अजिष्ठो हम्। अ
हमनुष्येषु। मनुष्येषु नृपासम्। नृपासमिति नृपासम्॥३४॥
अदृशमस्य। अस्य केतवः। केतवो वि। विरुस्मयम्। रुस्मयोज
नान्। जनान्॥३५॥ अनु। अन्वित्यनु। भाजन्तोऽअग्नयम्। अग्नयो
यथा। यथेति यथा। स्पर्शयत्वा। त्वाभ्राजार्पम्। भ्राजायेति भ्रा ॥१०५॥

जाय।सुर्षभाजिष्ठ।भ्राजिष्ठुभाजिष्ठः।भ्राजिष्ठुस्वमात्तदेवेषु।
देवेषुसि।असिभाजिष्ठः।भ्राजिष्ठोहमाअहमनुष्येषु।मनु
ष्येषुभूयासमाभूयासमितिभूयासमा॥३५॥आजिष्ठा।जिष्ठा
कुलशमाकुलशममुहि।म त्वात्वा।आत्वा।त्वाविशंतु।विशु
न्विंदेवः।इंदेवः।इतींदेवः।पुनरुज्जा।उज्जानि।निर्वर्त्तस्व।वृ
र्त्तस्वसा।सानेभनः।सुहस्वमासुहस्वमधुक्ष्व।धुक्ष्वोरुधाश।उरुधा
शपर्यस्वती।उरुधारेसुरु।धारा।पर्यस्वती।पुनर्भपुनर्मा।मावि
शतात्।आविशतात्।विशताद्दुयिः।दुयिरितिदुयिः॥३६॥इतेरन्ते।

ॐ

॥३०५॥

रन्ते हव्ये। हव्ये काम्ये। काम्ये चन्द्रे। चन्द्रे ज्योते। ज्योते हिति। अदि
ति सरस्वति। सरस्वति महि। महि विष्मृति। विष्मृतीति वि। श्रुति।
एताते। तेऽअग्ने। अग्ने नामानि। नामानि देवे न्ये म देवे न्ये मा। मा
सुकर्तम्। सुकर्तम्भूतात्। सुकर्तुमिति सु। कर्तम्। ब्रूतादिति
ब्रूतात्॥ ३७॥ विनमन्तुऽइन्द्र। इन्द्र मर्धन् मर्धो जहि। जहि नीचा।
नीचा मर्धन्। बुद्ध एतु न्यतः। एतु न्यतऽइति एतन्मो। मोऽअस्मा त
न्। अस्मा र्शऽअग्निदासति। अग्निदासु सधरम्। अग्निदासु
तीत्यग्निदासति। अधरङ्ग मय। गुमया तमः। तमुऽइति तमम्॥ ॥३०५॥

इन्द्रायत्वा। त्वाविमृधे। विमृधुऽइतिवि। मृधे॥ ३६॥ द्वाचस्पति
म। पतिम्विश्वकर्मणम। विश्वकर्मणमुतये। विश्वकर्मण
मिति विश्वकर्मणम। उतये मनोजुवम। मनोजुम्वाजे। मनोजु व
वमिति मनः। जुवम। द्वाजेऽअद्य। अद्याहुवेम। हुवेमेति हुवेम।
सनेमनोविश्वानि। विश्वानिहर्वनानि। हर्वनानिजोषत। जोष
द्विश्वशंमू। विश्वशंमूरवसे। विश्वशंमूरिति विश्व। शंमू। अ
वसेसाधुर्मोके। साधुकुर्मैतिसाधु। कर्म। इन्द्रायत्वा। त्वावि
श्वकर्मणे। विश्वकर्मणऽइति विश्वकर्मणे॥ ३७॥ विश्वक

क०६
॥३०६॥

मन्नु विषा। विश्व कर्म निति विश्व। कर्मन। हविषा वर्द्ध नेन। वर्द्ध
नेन त्रा तारम्। त्रा तारु मिर्द्धम्। इर्द्ध म छणोः। अ छ णो र व ध्य म्।
अ व ध्य मित्य व ध्य म्। त स्मे वि श भ वि शः सम। सम न मन्त। अ
नु मन्त पु र्धा। पु र्ध र पम्। अ य मु यः। उ णो वि ह र्य भ वि ह र्यो य
था। वि ह र्य उ र्ति वि। ह र्यः। यथा स त्। अ सु दित स त्॥४०॥ अ
न ये त्वा। त्वा गा यु त्र छ न्द सम। गा यु त्र छ न्द स रू ह्म। मि। गा यु
त्र छ न्द मिति गा यु त्र। छ न्द सम। ग रू ह्म। मी र्द्राय। इ र्द्रा य त्रि ष्टु
षू न्द सम। त्रि ष्टु षू न्द स म्बि श्ये न्यः। त्रि स्तु षू न्द स मिति त्रि स्तु प्। ॥३०६॥

स

चन्दसम्। विश्वे। सो देवे। अम देवे। सो जगं। चन्दसम्। जगं। चन्दसम्।
नुष्टुप्। जगं। चन्दसुमिति। जगत्। चन्दसम्। अनुष्टुप्। अनुष्टुप्।
वित्यनु। सुम्। ते। मिरे। गे। अमि। गुर। इत्यमि। गुर। ॥ ४९ ॥ चेशी
नात्वा। लापत्सन्। पत्सन्नाधूनोमि। आधूनोमि। धूनोमि। कु
कुननानाम्। कुकुननानाम्। नन्दनानाम्। नन्दनानाम्। मुदिन्तमा
नाम्। मुदिन्तमानाम्। मुधुन्तमानाम्। मुदिन्तमानाम्। मिति। मुदिन्
तमानाम्। मुधुन्तमाना। शुक्रम्। मुधुन्तमानाम्। मिति। मुधुन्
तमानाम्। शुक्रन्त्वा। ला। शुक्रे। शुक्रः। आधूनोमि। आधूनोमि।

क०६

॥१००६॥

धूनोम्यन्तर्हः॥ अन्तर्होरुपे । रुपेसुस्यस्य । सुस्यस्यरुमिषु । रुमि
षितिरुमिषु ॥ ४२॥ ककुभट् । स रुपम् । रुपम्बुषुभस्य । बुषुभस्य
रोचते । रोचते बृहत् । बृहत्तुक् । शुक्तेः शुक्स्य । शुक्स्यपुरो
गाः । पुरोगाः सोमः । पुरोगा इति पुरः । गाः सोमः सोमस्य । सो
मस्य पुरोगाः । पुरोगा इति पुरः । गाः । लागृह्णामि । गृह्णामीति
गृह्णामि ॥ ४३॥ उरिगिहि । इहिबुशी । बुशीन्द्रस्य । इन्द्रस्य स्या
त्सखा । असत्सखा विश्वेषाम् । असत्सखे सुस्यत्सखा ।
विश्वेषान्देवानाम् । देवानामिति देवानाम् ॥ ४४॥ इहरति । रती ॥ १००६

रमध्वम्। रमुध्वन्धतिमध्वतिः स्वध्वतिः स्वध्वतिः स्वाहा। स्वध्व
तिरिति स्वध्वतिः स्वाहेति स्वाहा। उपसृजन्धुरुणम्। उपसृजि
त्युपप। सृजम्। धुरुणम्। मात्रे धुरुणम्। धुरुणो मातरम्। मा
तरुन्धयन्। धयुन्निति धयन्। रायस्योषम्। पोषम्। सम्प्राप्तुम्। अ
स्मात्सुहीधरत्। हीधरत् स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥३५॥ सत्रस्य
ऋद्धिः न ऋद्धिः सि। अस्य गन्तम्। अगन्तुज्योतिः। ज्योतिरुम
ताः। अमृताः अमृतम्। अमृते लभम्। दिवं पृथिव्याः। पृथि
व्याः अधि। अध्यारुहाम्। आरुहाम्। अरुहामाविदाम्। अ

ॐ०६

॥१००६

विदामदेवानां देवान्स्त्वः॥ स्युर्ज्योतिर्भज्योतिरिति ज्योतिर्भ॥ ४६॥ युवन्त
मातमिन्द्रा पर्वता॥ इन्द्रा पर्वता पुरोयुधा॥ पुरोयुधा यः॥ पुरोयु
धेति पुरोयुधा॥ यो नः॥ नः॥ इतु न्याता॥ इतु न्या दपे॥ अपतन्त
मातन्तुमिन्त॥ तन्तुमिति तमात॥ इदं तमा॥ हतम्बजेण॥ व
ज्रेण तन्तमा॥ तन्तुमिन्त॥ तन्तुमिति तमात॥ इदं तमा॥ हतुमि
ति हतमा॥ दुरेचुनाय॥ चनाय छत्सत्॥ कुत्स इदं तमा॥ ग
हयेनं तमा॥ यदि नक्षत्रा॥ इनक्षदितीनक्षत्रा॥ अस्मा कृदः॥ शत्रुन
शत्रुन्यरि॥ परिश्वरा॥ शुरुविश्वतः॥ विश्वतो दुम्मी॥ दम्मी दंष्ट्रि॥ ॥१००६॥

दुष्टद्विष्यतेः॥ द्विष्यतुः इति द्विष्यतेः॥ स्यात्सुवीराः॥ सुवीरा
२ वी वीरैः॥ सुराः इति सुवीराः॥ वीरैः॥ सुपोषाः॥ सुपोषाः पोषैः॥ सु
पोषाः इति सुपोषाः॥ पोषेरिति पोषैः॥ ४७॥ पुमेरेष्टुमिधीतः
परमेस्तीति परमे॥ स्ती॥ अतिधीतः प्रजापतिः॥ अतिधीत
इत्युति॥ धीतः॥ प्रजापतिर्द्वाची॥ प्रजापतिरिति प्रजापतिः॥
द्वाचि व्याहृतायाम्॥ व्याहृतायामन्यः॥ व्याहृतायामिति वि॥
आहृतायाम्॥ अन्योऽअर्हेतः॥ अर्हेतः सविता॥ अर्हेतुः इ
त्यर्हः॥ इतः॥ सविता सन्याम्॥ सन्याम्बिष्यकर्म॥ द्विष्यकर्म

क०८

॥५००९॥

दृष्टोक्षोमः। विश्वकर्मेति विश्व। कर्मा। दृष्टायोपुषा। पुषसोमः।
कर्मण्याम। सोमकर्मण्यामिन्द्रः। सोमकर्मण्यामिति सोम। कर्म
ण्याम॥ ४८॥ इन्द्रश्च। चमुरुतममुरुतश्च। चक्रयापे। क्रयापोपो
धितः। उपोषितोसुरः। उपोषितु इत्युपु। उषितः। असुरः। पु
ण्यमानः। पुण्यनोमोमित्रः। मित्रः। क्रीतः। क्रीतोविष्णुः। विष्णुः
शिपिविष्टः। शिपिविष्ट इतुरौ। शिपिविष्ट इति शिपिविष्टः।
पुरावासेनः। आसेनोविष्णुः। आसेन इत्या। सेनः। विष्णु
नुरन्धिषः। नुरन्धिषः। श्रोत्रमाणः॥ ४९॥ श्रोत्रमाणः सोमः॥ ५००९॥

प्रोत्सर्मानऽइति प्रोत्सर्मानः॥ सोमऽआगतः॥ आगतो वरु
णः॥ आगतुऽइत्यागतः॥ वरुणऽआसंधाम्॥ आसंधामास
नः॥ आसुन्धामित्यासुन्धाम्॥ आसन्नोन्निः॥ आसन्नऽइत्या
सन्नः॥ अग्निराग्नीध्रे॥ आग्नीध्रऽइन्द्रः॥ इन्द्रो हविर्दाने॥ हविर्दाने
यवी॥ हविर्दानुऽइति हविः॥ दाने॥ अर्घ्येणैषावद्वियमाणः॥
उपावद्वियमाणो विष्ट्वै॥ उपावद्वियमाणुऽइत्युपा॥ अवद्विमा
॥ ५०॥ णः॥ द्विष्ट्वै देवोः॥ देवाऽअ६॥ शुषु॥ अ६॥ शुषु न्युपः॥ न्युपे वि
ष्टु न न्युपऽइति नि॥ उत्तः॥ द्विष्टु राप्तीतपोः॥ आप्रीतपाऽआ

क्र०८

॥१००१०॥

य०

प्यामानः। आप्रीतपाऽइत्याप्रीत। पाः। आप्याप्यमानो बुभुक्षे। आ
प्यामानऽइत्या। प्याप्यमानः। बुभुक्षे सुयमानः। सुयमानो विष्णुः
। विष्णुः सन्निपयमाणः। सन्निपयमाणो द्वायुः। सन्निपयमाणः
इति सम। निपयमाणः। द्वायुः पुयमानः। पुयमानः शुक्रः। शु
क्रः पुतः। पुतः शुक्रः। शुक्रः क्षीरश्रीः। क्षीरश्रीर्मुन्यः। क्षी
रश्रीरिति क्षीरश्रीः। मुन्यः सक्तुश्रीः। सक्तुश्रीर्विश्वे। सक्तु
श्रीरिति सक्तुश्रीः॥ ५९॥ विश्वे देवाः। देवाश्च मुसेषु। चमसे
पुनीतः। उन्नीतो सुभ उन्नीतऽइत्युत्पत्नीतः। असुहोर्माय॥ १००१०॥

होमा यो दत्तः । उद्यतो रुद्रः । उद्यतुः इत्युत्तर । यत्तु रुद्रो ह्ययमा
नः । ह्ययमानो द्यातम द्यातो भ्यावत्तः । अभ्यावत्तो नृचक्षाः ।
अभ्यावत्तुः इत्युत्तर । मि । आवत्तः । नृचक्षाः प्रतिख्यातः । नृच
क्षाः इति नृ । चक्षाः । प्रतिख्यातो भुक्षः । प्रतिख्यातुः इति प्रति
। ख्यातः । भुक्षो भुक्ष्यमाणः । भुक्ष्यमाणः पितरं पितरं नाराशु
रसाः । नाराशुरसाः सुन्नः ॥ ५३ ॥ सुन्नः सिन्धुः । सिन्धुः रवभृथा
ये । अबृथा यो दत्तः । अबृथा ये सर्व । भृथा ये । उद्यतः
समुद्रः । उद्यतुः इत्युत्तर । यत्तु । समुद्रो भ्यवह्रियमाणः । अभ्य

ॐ

॥३३३॥

वदियमाणः सुलिलः। अम्यवदियमाणः इति। अवदिय
माणः। सुलिलः प्रपुतः। प्रपुतो ययोः। प्र पुतः इति प्र।
पुतः। ययोरो जसा। ॐ जसा स्फुमिता। स्फुमिता रजोऽसि।
रजोऽसि ब्रह्मेभिः। ब्रह्मेभिर्हीरतामा। हीरतमा शर्विष्ठा। वी
रतमेति वीर। तमा। शर्विष्ठेति शर्विष्ठा। या पत्येते। पत्येतेऽप्र
तीता। पत्येतेऽति पत्येते। अप्रतीता सहोभिः। अप्रतीते सप्रति
। इता। सहोभिर्विष्णुः। सहोभिरिति सहोभिः। विष्णुः अगन्। वि
ति। विष्णुः अगन्वरुणा। वरुणा पुर्वहूतो। पुर्वहूता विति पुर्वहूतः॥३३३॥

दूतौ॥५३॥ देवान् दिवम् । दिवमगन् । अगन्त्युतः । बुद्धस्तर्कततो
 मा । माद्रविणम् । द्रविणम् । द्रु । अ । द्रुमुनुष्यन् । मुनुष्यानुत्त
 क्ष १ रिम् । अन्तरिक्षम्वितुन् । पितृन् दृष्टिर्वीम् । दृष्टिर्वीम् । वङ्क
 मा । कञ्च । चलो कम् । लोकमगन् । अगन्त्युतः । बुद्धस्तर्क
 ततो मे । मेद्रम् । मद्रम् । अनुदित्यम् । ॥५४॥ चतुस्त्रि
 न ६ शतवः । चतुस्त्रिंशदिति वर्तन् । तन्त्रवो मे । मे
 द्वितन्त्रिरे । द्वितन्त्रिरे मे । द्वितन्त्रिरुत्तिवितन्त्रिरे । वऽमु
 म् । उमं बुद्धम् । युज्यं सुधया । सुधया दर्दन्ते । दर्दन्तु इति द

॥११२॥

दन्तेतेषांश्चिन्तमश्चिन्तः समः सम्येनतः। उँ॥ इत्यै। एत ईधामि।
दुधामि स्वाहा। स्वाहा घुर्मः। घुर्मोऽअपि। अय्येनु। एतु देवान्। दे
वानिति देवान्॥ ५४॥ पुत्रस्य दोहः। दोहो विततः। विततः पुरु
त्रा। विततुः इति विततः। पुरुत्रासः। पुरुत्रेति पुरुत्रा। सोऽअ
ष्टुधा। अष्टुधा दिवम्। दिवम् अन्वार्तताने। अन्वार्तताने तस्यनु
आततान। सषज्ञ। शुशुधुक्षु। धुक्षु मर्हि। मर्हि मे। मे प्रजायाम्।
प्रजाया ७ रुये। प्रजायामिति प्रजायाम्। रुपस्योषम्। पोष
म्विश्वम्। विश्वमार्यम्। आर्युरशीय। अशीयु स्वाहा। स्वाहेति ॥ १३२॥

स्वाहा ॥ ५५ ॥ आर्षवस्त्रा पुवस्त्रुहिरण्यवत् । हिरण्यवदश्ववत् ।
हिरण्यवदिति हिरण्यवत् । अश्ववत्सोम । अश्ववदित्यश्व
वत् । सोमवृरवत् । वृरवदिति वृरावत् । वाजुजोर्मन्तम् । गोम
न्तुमाभर । गोमन्तुमिति गो । मन्तम् । आभर । भुरस्वाहा । स्वाहे
ति स्वाहा ॥ ५६ ॥ इति ऋक्संहितायां अष्टमोऽध्यायः ॥ ६ ॥ देवस
वितः । सवितुः प्र । सवितुरितिसवितः । प्रसुवा । सुवृषजम् । वृष
म् । प्रसुवा । सुवृषजपतिम् । वृषपतिप्रगाय । वृषपतिमिति यज ।
पतिम् । भगायेति भगाय । दिव्यो गन्धर्वः । गन्धर्वः केतुपूः । केतुपूः

क०९

॥३३३॥

केतम॥ केतुप्रतिरिति केतुप्र॥ केतनः॥ न॥ पुनानु॥ पुनानुवाचः॥ वा
चस्पतिभयतिब्रजिम॥ ब्राजन्तः॥ न॥ स्वदनु॥ स्वदनुस्वाहा॥ स्वाहेति
स्वाहा॥ ३॥ ध्रुवदंसेत्ता॥ ध्रुवसदमिति ध्रुव॥ सदम॥ त्वानृषदम॥
नृषदमनः॥ सदम॥ नृदेसमिति नृ॥ सदम॥ मनः॥ सदमिद्रोय॥ मनः॥
सदमिति मनः॥ सदम॥ इद्रोयत्वा॥ त्वाजुष्टम॥ जुष्टं रुमि॥ गुरु
मिजुष्टतमम॥ जुष्टतममिति जुष्ट॥ तमम॥ अप्सुषदं नृषदम॥
अप्सुषदमित्यप्सु॥ सदम॥ छतसदं चोम॥ सदम॥ छतसदमिति
छत॥ सदम॥ चोम॥ सदमिति चोम॥ दंसेम॥ एधिविसदमन्तरि॥ ३३३॥

सुसदम्। एषि। विसदमिति। एषि। वि। दे। से। म्। अन्तरिक्षसदन्दि। वि
सदम्। अन्तरिक्षसदमित्यन्तरिक्षसदम्। द्विविसेन्देवसदम्। द्वि द
विसदमिति। दि। वि। सदम्। देवसदन्नाकसदम्। देवसदमिति। देव।
सदम्। नाकसदमिति। नाक। सदम्। २॥ अपा ७ रसम्। रसमुद्ध
यसम्। उद्धयसदः स्रज्ये। उद्धयसमित्युत्त। वयसम्। स्रज्ये सन्तम्।
सन्तदः समाहितम्। समाहितमिति। सुम्। आहितम्। अपा ७ रस
स्य। रसस्य यः। यो रसः। रसस्तम्। तम्बः। द्यो गृह्णामि। गृह्णाम्युत्त
मम्। उत्तममित्युत्त। तमम्। ३॥ यद्वा ७ उज्जिदुतयः। उज्जिदुत्त

ॐ
११४॥

यो व्यन्तः भुज्जुर्दुतयुः इत्युज्जुः। आहुतयः। ओं तो वि प्रीय। वि
प्रीयमुतिम्। मुतिमिमुनितिम्। तेषां म्विशिप्रियाणाम्। विशिप्रि
याणाम्। विशिप्रियाणामिति वि। शिप्रियाणाम्। धो हम्। अह
मिषम्। इषुमूर्जम्। उज्जुसेहम्। समग्रमम्। अग्रुमिस्मग्रमम्।
सम्पद्योः स्थः। सम्पद्यविर्तिसम्। एचोः। स्थः सम्। समम्। मा भूद्रे
णो। भूद्रेण एङ्गम्। एङ्गम्वि एचोः। वि एचोः स्थः। वि एचविर्तिवि।
एचोः। स्थावि। विमो। मा पाप्मना। पाप्मना एङ्गम्। एङ्गमिति ए
ङ्गम्॥४॥ इन्द्रस्य वज्रः। वज्रोसि। असि वज्रसो। वज्रसोः स्था। ॥३३४॥

वाजुसाऽर्तिवाजु। साः। त्वया यम्। अयम्वाजम्। धाजं ६ सेतुसे
दि। तिसेतु। धाजं स्तुतु। नुप्रसवे। प्रसवेमातरम्। प्रसवऽर्तिप्रा
सवे। मातरं महीम्। महीमर्दितिम्। अर्दित्तिनाम। नामुच चसा
घर्चसाकरामहे। कुरुमुहऽर्तिकरा। महे। यस्यामिदम्। रुदंघि
श्वम्। विश्वम्। वनम्। भुवनमाविवेश। आविवेशुतस्याम्। आवि
वेशेत्या। विवेश। तस्यान्तः। नो देवः। देवः सविता। सविता धर्मा
धर्मसाविषतु। साविषुदिति साविषतु॥५॥ अस्वन्तः। अस्वि
त्युप। सु। अन्तरु मृतम्। अमृतमुष्णु। अष्णुर्नेषुजम्। अस्विसु

क्र०९
१३९५११

प्रसु। प्रेषुजमुपाम्। अपामुत। उतप्रशस्तिषु। प्रशस्तिष्वश्वामप्रश
स्तिष्वितिप्र। शस्तिषु। अश्वामवत। भवतव्राजिनमव्राजिनुःशति
वाजिनमदेवीशपः। आपोषः। योवमवुःकुर्मिः। कुर्मिः प्रतर्त्तिः। प्र
तर्त्तिः ककुन्मान्। प्रतर्त्तिरितिप्र। तर्त्तिः। ककुन्मान्वाजुसाः। ककु
न्मानितिकुकुत्। मान्। वाजुसास्तेन। वाजुसाःशतिवाजुसाः। ते
नायम। अयम्वाजम। वाजुःसेतुःसेदितिसेतुः॥ ६॥ धानोवा। धाने
मममनोवा। धागन्धर्वाः। गन्धर्वाःसुप्तविदःशतिः। सुप्तविदःशतिरि
ति। सुप्तविदःशतिः। तेऽअग्ने। अग्नेश्वम्। अश्वमयुजन। अयुजुस्ते॥ १३९५१॥

तेऽस्मिन्। अस्मिन्नुवम। जवमादधुः। आदधुः। अदधुरित्दधुः।
॥६॥ धातेरदः हा भव। धातेरदः हाऽइति वार्त्ता। रदः हा। भवुवाजिन्।
धाजिन्नुज्यमानः। युज्यमानुऽइन्द्रस्येव। इन्द्रस्येव दक्षिणः। इन्द्रस्ये
वेतीन्द्रस्य। इव। दक्षिणः प्रिया। प्रियेधि। एधीसेधि। युजन्तुत्वा।
त्वामुरुतः। मुरुतो द्विष्ववेदसः। द्विष्ववेदसुऽआते। द्विष्ववेदसुऽइति
विष्व। द्वेदसः। आते। तेत्वष्टा। त्वष्टापुत्सु। पुत्सुजवम। पुत्स्वितिपु
तः। सु। जवन्दधानु। दधालितिदधानु॥६॥ जुवोयः। यस्ते। तेवाजि
न्। वाजिनिर्हितः। निर्हितो गुहा। निर्हितऽइति निर्हितः। गुहायः।

ॐ०९
॥११६॥

यः स्येने। स्येनेप शिस्तः। प शीतोऽअचरन्। अचरच्च। चु दाने। वातु
ऽइति वाने। तेन नः। नो वाजिनः। वाजिन्बलं वान्। बलं वान्बलं न।
बलं वानिति बलं। वान्। बलं न वाजजित्। वाजजिच्च। वाजजि
दिति वाजजित्। च भव। भवसमने। समनेच। च पारयिष्णुः। पा
रयिष्णुरिति पारयिष्णुः। वाजिनो वाजजितः। वाजजिनो वाजम।
वाजजितऽइति वाजजितः। वाजमः। सविष्यन्तं मसविष्यन्तो बह
स्यन्ते। बहस्यन्ते ब्राह्मणम्। भागमव। अवजिघ्रत। जिघ्रतेति जि
घ्रत॥ ९॥ देवस्याहम्। अहः। सवितुः। सवितुः सुवे। सुवे सुससव ॥११६॥

सः। सुससवसो बहुस्यते। सुससवसुः इति सुस। सवसः। बहुस्य
तेरुत्तमम्। उत्तमन्नाकम्। उत्तममिषुत्तम्। तमम्। नाकः रुहेयम्। रु
हेयमिति रुहेयम्। इन्द्रस्य सुसप्रसवसः। सुसप्रसवसोरुहम्। सु
सप्रसवसुः इति सुस। प्रसवसः। अरुहमित्यरुहम्॥३०॥ बहुस्य
तेर्वाजम्। वाजं अय। जुषु बहुस्यतेये। बहुस्यतेयेवचम्। वाच
म्बदन्त। बुद्धत् बहुस्यतिम्। बहुस्यतिम्वाजम्। वाजं आपयत।
आपयतेति आपयत। इन्द्रेन्द्राय। इन्द्रयेन्द्रम्। इन्द्रमितीन्द्रम्॥३१॥
एषावन्बुःसा। सा सुसा। सुसा सुम्बाक्। सुम्बागं भूत्। सुम्बागिर्वि

क्र०९

॥३३७॥

सुम्र। वाक्। अजुघया। यथा बहस्यतिम्र। बहस्यतिम्वार्जम्र। वा
जुमजीजपत। अजीजपुताजीजपत। अजीजपतु बहस्यतिम्र। बहस्य
स्यतिम्वार्जम्र। वाजुम्वर्नस्यतयः। वर्नस्यतयो वि। विमुच्यध्वम
। मुच्यध्वमिति मुच्यध्वम्र। इन्द्रम्वार्जुजितम्र। वाजुजितो वाजम्र। वा
जुजितः इति वाजु। जितम्र। वाजुजिते षम्र। जेषुमिति जेषम्र। वाजुजितो
वाजुजितः। वाजुजितो ध्वनः। वाजुजितः इति वाजु। जितः। अर्ध
नस्कभुवन्तमस्कभुवन्तो योजनो। योजनानामिमानाः। मिमानाः
काष्ठाः। काष्ठाः कुच्छतः। गच्छते निर्गच्छतः॥३२॥ एषुस्यः। स्य वाजी॥॥३३७॥

६ नी

वाजीक्षिपुणिम्। क्षिपुणिन्तुरण्यति। नुरण्यति ग्रीवार्यम्। ग्रीवा
र्याम्बुधः। बुद्धोऽपि कुक्षे। अपि कुक्षेऽआसनि। अपि कुक्षे
इत्यपि। कुक्षे। आसनीसु। सनि। कर्तुन्दधिकाः। दुधिकाऽअ
नु। दुधिकाऽइति दुधिकाः। अनुसुदु। सनिष्यदत्। सुदु। सनिष्य
दत्। सुथाम्। सुदु। सनिष्यदुदिति सुम्। सनिष्यदत्। पुषामङ्गी
सि। अंकां स्पनु। अन्वापनीफणत्। आपनीफणत्स्याही।
आपनीफणदित्या। पनीफणत्। स्वाहेति स्वाही॥३३॥ उतस्मा
स्मास्य। अस्य द्रवत्। द्रवत्। नुरण्यते। नुरण्यतेः पुष्मम्। पुष्म
त्

ॐ०९

॥३९६॥

नानवे। घेरनु। अनुवाति। वातिप्रगर्दिनः। प्रगर्दिनः इति प्र। गु
र्दिनः। स्येन स्येव धर्जत। स्येन स्येवेति स्येन स्ये। इव। धर्जतोऽअ
ङ्कसम्। अङ्कसम्परि। परिदधिकाकावा। दधिकाकावाः सह। दधिका
कावाः इति दधि। काकावाः सहोर्जा। पुर्जातिरित्रतः। तरित्रनुः स्या
हो। स्याहेति स्याहो॥३७॥ शर्नः। नोभवन्तु। भवन्तु वाजिनमघा
जिनेहवेषु। हवेषु देवताता। देवतातामित्रद्रवः। देवतातेति
देवताता। मित्रद्रवः स्युर्काः। मित्रद्रवः इति मित्र। द्रवः स्युर्का
इति सु। अङ्कः। जमयुनोहिम्। अहिम्बकम्। बकः रक्षा॥३९६॥

८. सि। रक्षा ८. सि। सनेमि। सनेम्य सत्। अस्म र्द्युयवन्। पुर्वेयेन
मीवाः। अमीवाऽइत्यमीवाः॥१५॥ तेनभनोऽअर्चन्तः। अर्चन्तो
हवन्श्रुतंभहवन्श्रुतोहवन्म। हवन्श्रुतऽइतिहवन्। श्रुतं
हवन्विश्वे। विश्वेष्टएवन्तु। ष्टएवन्तुवाजिनः। वाजिनोमित्रद्र
वः। मित्रद्रवऽइतिमित्रद्रवः। सहस्रसामेधसाता। सहस्रसाऽ
इति सस्र। साः। मेधसातासनिष्य वन्मेधसातेतिमेध। साता।
सनिष्यवोमुहः। मुहोये। वेधनंम। धनं८. समिथेषु। समिथेषु
जन्तिरे। समिथेति सप्त। इथेषु। जन्तिरेऽइतिजन्तिरे॥३६॥ वा

ॐ०९

॥३३९॥

जे वाजेव त। वाजे वाजुऽइति वाजे। वाजे। अवतु वाजिनः। वाजि
नोनः। नो धनेषु। धनेषु विप्राः। विप्राऽ अमृताः। अमृता ऋतु
ज्ञाः। ऋतुज्ञाऽइत्य त। ताः। अस्य मध्वं मध्वं पिवता। पिवता मा
दयं ध्वम्। मा दयं ध्वन्तु ताः। तृषाया त। यात पथि निः। पथि
नि ह्वे वयानैः। पथि निरिति पथि। निः देव याने रिति देव। या
नैः॥ ३७॥ आता। मा वाजस्य। वाजस्य प्रसुवः। प्रसवो जगम्यात्
। प्रसवऽइति प्रा। सुवः। जगम्या देमे। एमे। इमे धावा एधिवा। इमे
ऽइतीमे। धावा एधिवा विश्व रूपे। धावा एधिवाऽइति धावा एधि॥ ३३९॥

वी॥ विश्वरूपेऽर्तिविश्वरूपे॥ आर्मा॥ मागन्तामु॥ गुन्ताम्वितरा॥ पि
तरा॥ मातरा॥ मातरा॥ चार्मा॥ आर्मा॥ मासोमैमसोमै॥ अमृतत्वेन॥
अमृतत्वेनम्यात्॥ अमृतत्वेनेत्यमृतत्वेन॥ गुम्यादिर्निगम्यात्
ससुवा॥ सोनिमृजानाः॥ ससुवा॥ सुऽर्तिससु॥ वा॥ स॥ ननि
मृजानाऽर्तिनि॥ मृजानाः॥ १३॥ आपयेस्वाहा॥ स्वाहा॥ स्वापये॥
स्वापयेपिजाय॥ स्वापयुऽर्तिसु॥ आपये॥ अपिजायुक्तवे॥ अ
पिजायेत्यपि॥ जाये॥ कर्तवेद्यसवे॥ द्यसवेहृष्यते॥ अहृष्ययेतु
न्ते॥ अहः॥ पतयुऽर्त्यहः॥ पतये॥ अन्ते॥ मुग्धायै॥ मुग्धायै॥ मुग्धा

क०९
॥३२०॥

न
प।मुग्धार्थवे०.शुनार्थ।वेनु०.शुनार्थविनु०.शिनै।विनु०.शिनै
५.आन्त्यायुनार्थ।विनु०.शिनै।रुतिवि।नु०.शिनै।आन्त्यायुनायान्त्या
प।आन्त्यायुनायेत्स।आयुनाय।अन्त्यायभौवुनाय।भौवुनाय
प भुर्वनस्या।भुर्वनस्यैतये।यतुमेधिपतये।अधिपतयु३ सधि।
पतये॥३९॥आयुष्मतेन।युतेन कल्प्यताम्।कल्पतां प्राणः।
प्राणश्चक्षुः।श्रोत्रम्।श्रोत्रम्।ष्टम्।ष्टम्।युतेन।युतेन
न।युतेन लम्।कताम्।कल्प्यतामिति कल्पताम्।प्रजापतेः
प्रजाः।प्रजापतेरिति प्रजा।पतेः।प्रजाः।अम्।प्रजाः।रुति ॥३२०॥

प्राज्ञोः। अमुमस्वः स्य देवाः। देवाः अगन्तु। अगन्ता मतीः।
अमतीः अमम। अमुमेत्यमम॥२०॥ अस्मे वम अस्मे इत्यस्मे
। धो अस्तु। अस्ति द्विपम। इन्द्रियमुस्मे। अस्मे नृमणम। अस्मे
इत्यस्मे। नृमणमुन। नृन कर्तुम कर्तु इत्यस्मे। अस्मे वच्चां सि। अ
स्मे इत्यस्मे। वच्चां सि सन्तु। सन्तु वः। वः इति वः। नमो मात्रे। मात्रे
एधि ये। एधि ये नमम नमो मात्रे। मात्रे एधि ये। एधि च्चाः
इयम। इयनो ते रा द्वा रा उपन्ता। गुन्ता सि। अस्ति ममनः। ममनो दु
वः। ध्रुवो ध्रुवर्णम ध्रुवर्ण इति ध्रुवर्णम ध्रुव्ये त्वा। त्वा क्षेमाय।

क्र०९

॥३२९॥

क्षेमामरुध्वे॥२॥ पोषाय॥ पोषायेति पोषाय॥२९॥ वाजस्येममाम्॥ इम
मसुवो॥ प्रसुवः सुषुवे॥ प्रसुवः इति प्र॥ सुवः॥ सुषुवे॥ सुषुवः इति
सुषुवे॥ अग्रेसोर्मम॥ सोमः॥ राजानम॥ राजानमोषधीषु॥ अषधी
षुषु॥ अस्विसुप॥ सुताः॥ अस्मभ्यम॥ अस्मभ्यमधुमतीः॥ मधुम
तीर्ब्रवन्तु॥ मधुमतीरिति मधु॥ मतीः॥ प्रवन्तु वृषम॥ वृषः॥ शृङ्गे
शृङ्गे जाग्रयाम॥ जाग्रयामुपुरोहिताः॥ पुरोहिताः॥ स्वाहा॥ पुरोहिता
इति पुरः॥ हिताः॥ स्वाहेति स्वाहा॥२२॥ वाजस्येमाम्॥ इमाम् प्रसु
वो॥ प्रसुवः॥ श्रिये॥ प्रसुवः इति प्र॥ सुवः॥ श्रिये॥ दिवम॥ दिवमि॥३२९॥

मा। इमार्च। चुविश्वी। विश्वाभुर्वनानि। भुर्वनानिसुम्माद्र। सुम्मा
डितिसुम्। राद्र। अर्दिस नन्दापयति। द्वापुयति प्र ज्ञानन प्रज्ञा
नन्तः। प्रज्ञानं निति प्र। ज्ञानन सन मनोरुयिम्। रुयि ६ सर्ववीरम्।
सर्ववीरुनि। सर्ववीरुमिति सर्व। वीरम्। निर्य छतु। बुद्धतु स्वाहा। स्वा
हेति स्वाहा। २३। वार्जस्यनु। नु प्र सुवः। प्र सुवः आव भूव। प्र सुव
ऽइति प्र। सुवः। आव भूव। बुद्धवेमा। इमार्च। चुविश्वी। विश्वाभु
र्वनानि। भुर्वनानिसुर्वते। सुर्वते ऽइति सुर्वते। सनेमिराजा। राज्ञ
परि। परिप्राति। प्राति विद्वान्। विद्वान्प्रजाम्। प्रजाम्पुष्टिम्। प्रजा

१०९

॥१२३॥

मिति प्र। जाम्। पुष्टिम्बुर्दयमानः। बुर्दयमानोऽस्मे। अस्मे स्वाहा
। अस्मेऽस्तस्मे। स्वाहेति स्वाहा॥२४॥ सोमृष्टः शजानम्। शजानम्
वसे। अर्वसेनिम्। अग्निमुन्वारि। अन्वारि। अन्वारि। अन्वारि। अन्वारि।
नु। आरि। अरि। आदिसान्वि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि।
र्णम्। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि।
स्वाहा॥२५॥ अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि। अरि।
न्दानाय। दानाय चोदय। चोदयेति चोदय। दानाय चोदय। दानाय चोदय।
स्तुष्टः सरस्वतीम्। सरस्वतीम्। सवितारम्। सवितारम्। सवितारम्। सवितारम्।
स्तुष्टः सरस्वतीम्। सरस्वतीम्। सवितारम्। सवितारम्। सवितारम्। सवितारम्।

जिनम। वाजिनं स्या ह। स्याहेति स्या ह॥ २६॥ अग्नेऽअर्च। अर्चा
वद। वृद्धे ह। इह नमः नुः प्रति। प्रतिनः नुः सुमनाः। सुमना नव। सु
मनाऽइति सु। मनाः। पुवेति नव। प्रनमनो बुद्धु। बुद्धु सै स्रजित्। सु ह
हस्तु जित्त्वमै। सहस्तु जित्त्वमै। सहस्तु। जि त्त्वमै। हि। हि धनदा
धनदाऽअसि। धनदाऽइति धनदाः। असि स्या ह। स्याहेति स्या
ह॥ २७॥ प्रनमनो बुद्धु। बुद्धु त्वमै। अर्चमा पुषा। पुषा न्य
हस्पतिः। बृहस्पतिरिति बृहस्पतिः। धादेवी। देवी ददानु।
ददानु नुः। नुः स्या ह। स्याहेति स्या ह॥ २८॥ सरस्वत्ये वाचो। वाचो

क०९

॥१२३॥

ह

मुन्तुः॥ मुन्तुर्बुल्लिये॥ बुल्लिये दधामि॥ दधामि ब्रह्मस्य ते॥ ब्रह्मस्य ते ष्ण॥
त्वा साम्ना जेन॥ साम्ना जेनु नि॥ साम्ना जे नेति साम्ना॥ राजेन॥ अ
निषिञ्चामि॥ सिञ्चाम्यसौ॥ असा वित्ससौ॥ ॥२९॥ अग्निरेकाक्षरे
ण॥ एकाक्षरेण प्राणम्॥ एकाक्षरेणे सेका॥ अक्षरेण॥ प्राणमुत्त
उदजयत्॥ अजुयुत्तम्॥ तमुत्त॥ उज्जेषम्॥ जेषुमुष्विनौ॥ अश्विनौ
द्व्यक्षरेण॥ द्व्यक्षरेण द्विपदम्॥ द्व्यक्षरेणेति द्वि॥ अक्षरेण॥ द्विपदं
मनुष्यान्॥ द्विपदुःश्रुतिद्वि॥ पदम्॥ मनुष्यानुत्त॥ उदजयताम्॥ अ
जुयुता॥ न्तान्॥ तान्वि मुमक्षिस्तु स्यैक्षरेण॥ अक्षरेण नीन्॥ ॥३२३॥

क्षरेणेति त्रि। अक्षरेण। श्री लो कान्। लोकान् सोमः। सोमश्च
तुरक्षरेण। चतुरक्षरेण चतुष्यदः। चतुरक्षरेणेति चतुः। अ
क्षरेण। चतुष्यदः पृथक्। चतुः पद इति चतुः पदः। पृथक् पृथक्
॥ ३० ॥ पुषा पञ्चाक्षरेण। पञ्चाक्षरेण पञ्च। पञ्चाक्षरेणेति पञ्च।
अक्षरेण। पञ्चदिग्भदिशस्ताः। नाः संविता। सुविता षडक्षरेण
। षडक्षरेण षट्। षडक्षरेणेति षट्। अक्षरेण। षड्भुक्तम्। अतः
न्म रुतेन मरुतेन सुप्ताक्षरेण। सुप्ताक्षरेण सुप्ता। सुप्ताक्षरे
णेति सुप्ता। अक्षरेण। सुप्ताग्राम्यान्। ग्राम्यान् जयन्। अज

क०१
॥१२४॥

पुनरुहस्यतिमबहुस्यतिरुहक्षरेण। अष्टाक्षरेणगायत्रीम्।
अष्टाक्षरेणेसुष्ट। अक्षरेण। गायत्रीन्नाम्। तामिन्नेः॥ ३९॥ मिन्ने
नवाक्षरेण। नवाक्षरेणत्रिचतस्रम्। नवाक्षरेणेतिनवाक्षरेण।
त्रिचतस्रं स्तोमम्। त्रिचतस्रमितित्रिचतस्रं स्तोमम्। चरु
णेदशाक्षरेण। दशाक्षरेणद्विराजम्। दशाक्षरेणेतिदशाक्षरेण।
द्विराजमिन्द्रं। द्विराजमितिद्विराजम्। इन्द्रं एकादशाक्षरेण।
एकादशाक्षरेणत्रिष्टुभम्। एकादशाक्षरेणेत्येकादशाक्षरेण।
त्रिष्टुभमितित्रिष्टुभम्। त्रिष्टुभमितित्रिष्टुभम्। त्रिष्टुभमितित्रिष्टुभम्॥ १२४॥
१ वाः। देवा द्वादशाक्षरेण। द्वादशाक्षरेणैकादशाक्षरेण॥

गतीम्। द्वादशाक्षरेणेति द्वादश। अक्षरेण। जगतीम्बसंवत्। ३२। व
संवत्स्रयो दशाक्षरेण। त्रयो दशाक्षरेण त्रयोदशम् । त्र
यो दशाक्षरेणेति त्रयो दश। अक्षरेण। त्रयोदश। रुद्राः। त्रयोद
शमिति त्रयः। दशम्। रुद्राश्च द्वे त्रयो दशाक्षरेण। चतुर्दशाक्षरेण च
तुर्दशम्। चतुर्दशाक्षरेणेति चतुर्दश। अक्षरेण। चतुर्दशमादि
त्याः। चतुर्दशमिति चतुः। दशम्। आदित्याः पञ्च दशाक्षरेण।
पञ्च दशाक्षरेण पञ्च दशम्। पञ्च दशाक्षरेणेति पञ्च दश। अ
क्षरेण। पुञ्च दशमदिति। पुञ्च दशमिति पञ्च दशम्। अदितिः

भ्यः स्वाहा भुमनेत्रेभ्यः। भुमनेत्रेभ्यो दक्षिणासङ्गमभमने
त्रेभ्यः इति भुमानेत्रेभ्यः। दक्षिणासङ्गो विष्वदेवनेत्रेभ्यः। दक्षि
णासङ्ग इति दक्षिणासन्। भ्यः विष्वदेवनेत्रेभ्यः पश्चात्स
ङ्गमविष्वदेवनेत्रेभ्यः इति विष्वदेवनेत्रेभ्यः। पुश्चात्सङ्गो
मित्रावरुणनेत्रेभ्यः। पुश्चात्सङ्ग इति पश्चात्सन्। भ्यः मि
त्रावरुणनेत्रेभ्यो वा। मित्रावरुणनेत्रेभ्यः इति मित्रावरुण
नेत्रेभ्यः। द्वा मरुनेत्रेभ्यः। मरुनेत्रेभ्यो वा। मरुनेत्रेभ्यः इति
मरुन्नेत्रेभ्यः। द्वा उत्तरासङ्ग उत्तरासङ्गः सोमनेत्रेभ्यः।

ॐ
॥१२६॥

उत्तरासङ्गुऽइत्युत्तरासत्। मन्सोमनेत्रेभ्यऽउपरिसङ्गमसो
मनेत्रेभ्यऽइति सोमनेत्रेभ्यः। उपरिसङ्गो दुर्वस्व इयः। उपरि
सङ्गुऽइत्युपरिसत्। मन्सोमनेत्रेभ्यऽइति दुर्वस्वत्। मन्सोमनेत्रेभ्यः॥३४॥
ये देवाः। देवाऽअग्निनेत्राः। अग्निनेत्राः पुरःसदम् अग्निनेत्रा
ऽइत्यग्निनेत्राः। पुरःसदम् मन्सोमनेत्रेभ्यऽपुरःसदम् इति पुरः। सदम् मने
त्रेभ्यऽमन्सोमनेत्राः। मन्सोमनेत्राः दक्षिणा देवेभ्यऽमन्सोमनेत्राऽइति य
मनेत्राः। दक्षिणा सदो विष्वदेवनेत्राः। दक्षिणा सदम् इति
दक्षिणा। सदम् विष्वदेवनेत्राः पश्वात्सदम् विष्वदेवनेत्रे॥३२६॥

ख६

ग्राऽइतिविश्वदेवानेत्राः। पुश्वात्सदोमित्रावरुणनेत्राः। पुश्वा
त्सदुऽइतिपश्वात्सदोमित्रावरुणनेत्रामुरुर्नेत्राः। मित्रावरु
णनेत्राऽइतिमित्रावरुणनेत्राः। मुरुर्नेत्राऽउत्तरादोसोममुरु
र्नेत्राऽइतिमुरुर्नेत्राः। उत्तरासदुःसोमनेत्राः। उत्तरासदु
ऽइत्युत्तरासदोमित्रावरुणनेत्राऽउपरिसदोमित्रावरुणनेत्राऽइति
सोमनेत्राः। उपरिसदोदुर्वन्तः। उपरिसदुऽइत्युपरिस
दोदुर्वन्तः। इतिदुर्वन्तः॥३५॥ अग्नेसदोस्व। सदोस्व
तनाः। एतनाऽअभिमातीः। अभिमातीरप। अभिमातीरि

ॐ०९

॥३२७॥

सुनि। माती। अपास्य। असेत्स्य। दुष्टरस्तरं। दुस्तरुजति
दुस्तरं भतरन्तराती। अराती वृद्धिं वृद्धिं धा। धा युज वा हसि
। युज वा हसीति युज। वा हसि॥ ३६॥ उपा ६० शो वृद्धिं ण उ
पा ६० शोरित्युपा। अर्ह शो। वृद्धिं ण जुहोमि। जुहोमि हतम्
हतं रक्षन् रक्षन् स्वाहा। स्वाहारक्षे साम् रक्षे सान्त्वा। ला
वृधा य। वृधा या वृधिष्म। अ वृधिष्म रक्षन् रक्षो वृधिष्म।
अ वृधिष्मामुम्। अमुमसो। असो हतः। हतः इति हतः।
॥३७॥ सुवितात्वा। त्यासु वानां। सुवाना ६० सुवताम्। सु ॥३२७॥

वृत्तामुग्निः॥ अग्निर्गृहपतीनाम्॥ गृहपतीनां सोमः॥
गृहपतीनामिति गृह॥ पतीनाम् सोमो वृत्तस्य तीनाम्
वृत्तस्य तीनामिति वृत्तस्य तीनाम्॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मर्षिः॥
चन्द्रः॥ इन्द्रो ज्येष्ठा यजुर्होता रुद्रः॥ रुद्रः पशुभ्यः॥
पशुभ्यो मित्रः॥ पशुभ्य इति पशुभ्यः॥ मित्रः सुतः॥ सु
त्यो वरुणः॥ वरुणो धर्मपतीनाम्॥ धर्मपतीनामिति ध
र्मपतीनाम्॥ ३८॥ इमं देवाः॥ देवाः असु पुत्रम्॥ असु
पुत्रः सुवध्वम्॥ सुवध्वम् हते॥ महते क्षत्राय॥ क्षत्रा

क्र०९

॥१२६॥

युज्येष्ट्याय। ज्येष्ट्यायुजानं रज्यय। जानं रज्यायेन्द्रस्य। जानं
राज्यायेति जानं। राज्याय। इन्द्रस्येन्द्रियार्य। इन्द्रियायेतीन्द्रिया
र्य। इममुमुष्य। अमुष्यपुत्रम्। पुत्रमुमुष्ये। अमुष्येपुत्रम्।
पुत्रमुस्ये। अस्मैद्विशे। विशाऽएषः। एषर्वमघ्नोमी। अमी
राजा। अमीऽइत्यमी। राजा सोममसोमोऽस्माकम्। अ
स्माकम्ब्राह्मणानाम्। ब्राह्मणानां राजा। राजे
ति राजा॥ ३९॥ ॥ इति क्रमसंहितायां नवमोऽध्यायः॥ १॥
अपो देवाः। देवामधुमतीः। मधुमती रगभ्यन्। मधुमे॥ १२६॥

नीरिति मधु। मतीः। अगृणन्तुर्जस्वतीः। उज्जस्वतीरासुम्
राजस्वस्त्रितानाः। राजस्व इति राज। स्वः। चित्तानाः इति चि
तानाः। यार्जिर्मित्रावरुणौ। मित्रावरुणा वृजि। अथ्यर्षि चन
। असि च्युन्याजिः। यार्जिरिन्द्रम। इन्द्रमनयन्। अनयुन्नति। आ
त्यरातीः। अरातीरित्यरातीः॥ १॥ दृष्टुर्मिः। दुर्मिरसि। अ
सिराष्टुदाः। राष्टुदाष्टुम। राष्टुदा इति राष्टुदाः। राष्टुमे।
मेदेहि। देहि स्याहो। स्वाहा मुषे। अमुषे वृषसेनः। वृषसेनोर्षे
तः। वृषसेन इति वृषसेनः॥ २॥ अर्सेतस्य। अर्सेतु इत्यर्षे।

क्र० १०

॥१२९॥

इतमस्यदुत्त। दुत्तो जस्यतीह। अजस्यतीरपम आपमपरिवाहि णिः
। परिवाहिणीरुपाम्। परिवाहिनीरितिपरि। द्वाहिनीह। अपाम्प
तिमपतिरुपाम्। अपाङ्गम्विभगम्बुः सूर्यत्वचसः॥३॥ सूर्यत्व
चसः सूर्यवर्चसः सूर्यत्वचसः इति सूर्य। त्वचसः सूर्यवर्च
सोमान्दीह। सूर्यवर्चसः इति सूर्य। वर्चसः मान्दी ब्रजुक्षितम
ब्रजक्षितो द्वाशाह। ब्रजक्षितुः इति ब्रजुक्षितम द्वाशाः शर्विष्ठाः
। शर्विष्ठाः शर्कराः शर्करार्जनमृतेः। जुनुमृते विष्णुमृतेम
जुनुमृते इति जुनुमृतेम विष्णुमृतेः आपमविष्णुमृते इति॥१२९॥

विष्णु। अर्तम आयेऽस्वराभे स्वराजऽशनिस्वरं जंम महिस्तुतमः क्षि
त्रक्षुत्रियाय। क्षुत्रियाय वृन्वानाः। वृन्वानाऽअनाधृष्टाः। अना
धृष्टाःसीद त। सीदुतसं होजं सः। सं होजं सो दधतीः। सं होजं सु
रतिं सह। ॐ असः। दधतीरिति दधतीः। ॐ सोमस्य त्विषिः। त्विषि
रसि। असितवैव। तवैवमे। तवैवेति तवैव। इव। मे त्विषिः। त्विषिर्भूया
त्। भूयादिति भूयात्। अग्नये स्वाहा। स्वाहा सोमाय। सोमायै वित्रे।
सुवित्रे सरस्वत्ये। सरस्वत्ये पुष्ते। पुष्ते बृहस्पते। बृहस्पते य
इन्द्राय। इन्द्राय घोषाय। घोषाय श्लोकाय। श्लोकाय ईशाया। अ

क्र०१०

॥१३०॥

जा

६. शीयुभयैगो। भैया शुम्भो। अ शुम्भोऽस्त्य शुम्भो॥५॥ अनिष्ट
मसि। अनिष्ट मित्यनि। नृषम। असि द्वा चः। द्वा चो बन्धुः।
बन्धुस्तपो जाः। तपो जाः सोमं स्प। तपो जाऽर्ति तपः। जाः। सो
मं स्प द्वा नम। द्वा नमसि। असि स्वाहा। स्वाहा रा ज सुभ रा ज सुभ
ति रा ज सुभ। सधु मादो धु म्मिनी। सधु मादुऽर्ति सदधु।
मादं धु म्मिनी रापं। आपऽएताः। एताऽअनो धृष्टाः। अनो धृ
ष्टाऽअपस्युः। अपस्यो वसो नाः। वसो नाऽरति वसो नाः। पस्यु
सुचकै। चक्रे चरुणः। चरुणः सुधस्यम। सुधस्यमप्याम। सुध ॥१३०॥

सुमिति सुधा। स्थम। अपादं शिषुम शिषुमूर्ता त त मा सु। मा त
त मा सुन्तः। मा त त मा स्थिति मा त। त मा सु। अन्तरि सुन्तः॥७॥
क्षत्रस्योल्बम। उल्बमसि। असि जरायु। जरायुयो निभ यो निर्ना
भिभ नाभिरिन्द्रस्य। इन्द्रस्य चार्त्तघ्नम। चार्त्तघ्नमिन्द्रस्य। चार्त्तघ्न
मिति चार्त्तघ्नम। मित्रस्य वरूणस्य। वरूणस्य त्वया। त्वया यम।
अयम्वत्रम। वृत्रम्वधेत्। वृधेदिति वधेत्। दृवारुजा। रुजा
क्षुमा। क्षुमेति क्षुमा। पातेनम। एनुम्रा चम। प्राचमस्य चम।
प्रत्यच्येति ष्यचम। तिष्यच्येति ष्यचम। दिष्यः पात। दिष्यः ३३

क्र०१०

॥३३३॥

तिदिकू।भ्ये।पातेतिपात॥६॥आविर्मर्मा।मुर्मा।आविचः।
आविचोऽअग्निः।आविचुऽइत्या।विचः।अग्निगृहपतिः।गृ
हपतिरविचः।गृहपतिरितिगृहपतिः।आविचुऽइन्द्रमआ
विचुऽइत्या।विचः।इन्द्रोवृद्धश्रवाः।वृद्धश्रवाऽआविचो।वृद्ध
श्रवाऽइतिवृद्धश्रवाः।आविचोमित्रावरुणो।आविचुवि
त्या।विचो।मित्रावरुणो।धृतव्रतौ।धृतव्रतावाविचः।धृत
व्रतावितिधृतव्रतौ।आविचःपूषा।आविचुऽइत्या।विचः॥३३३॥
पूषाविश्ववेदाः।विश्ववेदाऽआविचो।विश्ववेदाऽइतिविश्ववे

दा॥ आवित्ते धावा पृथिवी॥ आवित्तेऽइत्या॥ वित्ते॥ धावा पृथिवी
विश्वं रं भुवो॥ धावा पृथिवी इति धावा पृथिवी॥ विश्वं रं भुवो
वा विन्ता॥ विश्वं रं भुवा विनि विश्वं रं भुवो॥ आविन्ता दितिः॥ आ
वित्तेत्या॥ विन्ता॥ अदिति रुरु रं मा॥ उरु रु मे युरु॥ रं मा॥ ९॥ अ
वेष्टा दन्दूकाः॥ अवेष्टा इत्यर्वा॥ इष्टा॥ दुन्दूकाः प्राची
मा प्राची मारैह॥ आरैह॥ रोह गायत्री॥ गायत्रीत्वा॥ त्वा वतु॥ अ
वतुरयन्रम॥ यन्रम॥ साम॥ यन्रमिति रथ म॥ तुरम॥ सा
मजि वत॥ जि वस्तोम॥ जि वदिति जि॥ वत॥ स्तोमो घसन्तः॥

तुः॥ क्रतुर्विद्। विद्वर्विणम्। द्रविणमुदीचीम्॥ १२॥ उदीचीमारो
ह। आरोह। रोहानुष्टुप्। अनुष्टुप्। अनुस्तुवित्यनु। स्तुप्। ला
वतु। अवतुवैराजम्। वैराजः साम्। सामैकविद्। शः॥ एकविद्
शस्तोमः॥ एकविद्। शः॥ इत्येक। विद्। शः॥ स्तोमश्चरत्। शरव
तुः॥ क्रतुः फलम्। फलद्रविणम्। द्रविणमुदीचीम्॥ १३॥ उदीचीमा
रोह। आरोह। रोहपङ्क्तिः॥ पङ्क्तिः स्तुप्। लावतु। अवतुशक्कुरेव
ते। शक्कुरेवते सामनी। शक्कुरेवतेऽतिशक्कुरेवते। सा
मनी त्रिणवत्रपञ्चिः॥ सामनीऽतिशामनी। त्रिणवत्रपञ्चि

॥३३३॥

६० श्रीस्तोमौ॥ ॐ नु वृत्रयुस्त्रि६० ण विजिर्तिन वन्नयस्त्रि६० शो।
स्तोमौ हे मन्त्रि शिरो हे मन्त्रि शिरो वत्तु तू तू वत्तु मन्त्रु
इत्युत्तु वत्तु द्वि विणम द्वि विणम प्रत्यस्तम प्रत्यस्तु नमुचेः प्र
त्यस्तु मिनि प्रति अस्तम नमुचेः शिर म शिर इति शिर म म
त्योः पाहि पातो जन्म ॐ जो सि असि स ह म सहो म त म अ म
नुमि तु म त म ॥१५॥ ॥ हिरण्य रूपा उषसं हिरण्य रूपा वि
ति हिरण्य रूपो उषसो विरोके विरोक उभो विरोक इ
ति विरोके उभा विद्वो इन्द्र उत उदिथ इथः सूर्य म सूर्य ॥१३३॥

श्र्याचेतिच। आरौहतम्। रोहतम्बरुण। वरुणमित्र। मित्रगर्त
प्र। गर्तन्ततम ततश्चक्षायाम्। चक्षायामर्दितिम्। अर्दितिर्दिति
म्। दितिश्च। चमित्रः। मित्रोसि। असि वरुणः। वरुणोसि। असी
त्यसि॥३५॥ सोमस्यत्वा। त्वाद्युम्नेन। युम्नेनाभि। अत्रिर्विच्चा
मि। सिच्चा म्यग्नेः। अग्नेर्भ्राजसा। भ्राजसासूर्ध्वस्य। सूर्ध्वस्य
वर्धसा। वर्धसेन्द्रस्य। इन्द्रस्येन्द्रियेण। इन्द्रियेणे तीन्द्रियेण॥
क्षत्राणां क्षत्रपतिः। क्षत्रपतिरेधि। क्षत्रपतिरिति क्षत्रपतिः
गृध्रपति। अतिद्युतिर्न। दिद्युत्याहि। पाहीति पाहि॥३६॥ प्रपर्व

क०३०

॥३३४॥ तस्यापर्वतस्य वृषभस्य। वृषभस्य दृष्टान्। दृष्टान्नावेभनावेभ
रन्ति। रवेन्ति स्वसिचमस्वसिचमरयानाः। स्वसिचमरतिस्व।
सिचमरयानाः रतीयानाः। ताः आवेवेन्नन्। आवेवन्नन्।
अववन्नन्धुराक्। अधुरागुदेक्ताः। उदेक्ताः अहिम। उदेक्ता
रसुता। अक्ताः। अहिस्वधुम। बुधुमन्। अनुरीयमाणाः।
रीयमाणाः रतिरीयमाणाः। विष्मैर्विक्रमणम्। विक्रमणम्
सि। विक्रमणमिति विक्रमणम्। असि विक्रान्तम्। विक्रान्त
कृन्तम्। विक्रान्तमिति विक्रान्तम्। कान्तम्। कान्तमिति कान्तम्। ॥३३४॥

प्रजापतेन। प्रजापतुः इति प्रजा। पते। न त्वत्। त्वदेतानि। एतान्मु-
न्ये। अन्नो विश्वा। विश्वा रूपाणि। रूपाणि परि। पतिता। तावन्मू-
। बुभूवेति बभूवा। यत्कामास्ते। यत्कोमुः इति यत्। कामाः ते जु-
हुमः। जुहुमस्तत्। तन्नमनोऽस्तु। अस्तु। अस्तु यम्। अमेये मुख्यं। अ-
मुख्यं पिता। पिता सो। असावस्य। अस्य पिता। पिता वृषम्। वृष-
स्यामास्यामुपयेते। पतयेर। यूपाम्। यूपीणां स्वाहा। स्वहे-
ति स्वाहा। रुद्रयत्। यत्ते। ते किं वि। किं विपरम्। परन्नाम। नाम-
तस्मिन्। तस्मिन्नुतम्। हुतमसि। अस्य मेष्टम्। अमेष्टमसि।

क०१०

॥३३५॥

अमुष्टमित्यमाऽदुष्टम्। असिस्वाह॥ स्वाहेतिस्वाह॥ ॥३८॥ मित्रावर
णयोस्वा॥ त्वाप्रशस्त्रोः। प्रशस्त्रोः। प्रशिषा। प्रशस्त्रोरिति प्र। श
स्त्रोः। प्रशिषा। पुनज्मि। प्रशिषेति प्र। शिषा। पुनज्मातिपुनज्मि।
अर्धथायेत्वा। त्वास्वधाये। स्वधायेत्वा। त्वारिष्टः। अरिष्टोऽ
र्जुनः। अर्जुनो मु रुताम्। मरुतां प्रसुवेन। प्रसुवेन जय। प्रसुवे
नेति प्र। सुवेन। जुयापाम। आपाममनसा। मनसा सम। समिद्धि
येण। इन्द्रियेणेतीन्द्रियेण॥ ३९॥ माते। त इन्द्र। इन्द्रते। ते वृषम्।
वृषन्तुराषाद्। तुराषा उ पुक्तासः। अयुक्तासोऽ अ ब्रह्मता। अब्र ॥३३५॥

त्मनुवि। विदसाम। दुसामेतिदसाम। निष्कारथमू। रथुमधि। अ
 धियमू। शम्बज्जहस्त। बुज्जहस्तारुशमीन। बुज्जहस्तेतिवज्ज। हस्त
 आरुशमीन। रुशमीन्देव। देवुशमुसे। शुमुसेस्वश्वान्। स्वश्वानिति सु। अ
 श्वान्॥२०॥ अग्नयेगृहपतये। गृहपतये स्वाहा॥ गृहपतयेऽरतिगृह। य
 पतये। स्वाहा सोमपा। सोमपाय वनस्पतये। वनस्पतये मु रुनाम्।
 मुरुतामोजसे। अजसुऽरन्द्रस्य। रन्द्रस्येन्द्रियाय। उन्द्रियायेतीन्द्रिया
 य। एधिमातः। मातुर्मा। मा मा। माहिः। सी। हिः। सीमे। मोऽअहमू।
 मोऽइतिमो। अहन्त्वामू। त्वामिति त्वामू॥२१॥ हः। सः। सुचिषत। सुचि

वि

ॐ३०

॥३३६॥

त्रि

षडसुं। सुचिसदितिषुं। सत्। वसुरन्तरिक्षुसत्। अन्तरिक्षुसदो
ता। अन्तरिक्षुसदित्यन्तरिक्षु। सत्। होतावेदिषत्। वेदिषदति
षिः। वेदिसदितिवेदि। सत्। अतिथिर्दुरोणसत्। दुरोणसदिति
दुरोण। सत्। नृषद्वरुसत्। नृ सदितिन्द। सत्। वरुसद्वत्तुस
त्। वरुसदितिवरु। सत्। ऋतुसद्वोमुसत्। ऋतुसदित्यत्तु।
सत्। ओमुसद्वजाः॥ ओमुसदितिओमु। सत्। अभागोजाः॥
अभाऽइत्युपजाः॥ गोजाऽऋतुजाः॥ गोजाऽइतिगोजाः॥ ऋतु
जाऽअद्विजाः॥ ऋतुजाऽइत्यत्तुजाः॥ अद्विजाऽऋतुम। अद्विजाऽ॥३३६॥

इत्येहि। जाः॥ नम्रुहन्। बृहदिति बृहन्॥ २२॥ इयं दसि। अ
स्यायुम्। आयुरसि। अस्यायुम्। आयुर्मयि। मयि धेहि। धेहि मुद्र
मुद्रं चैव वज्रं उर्कं। उर्गर्जम्। उर्गमित्स्पर्जम्। इन्द्रस्य वामा
ध्वान्वाक्। कृतं च वीर्यं कृतौ बाहू। वीर्यं कृतं रतिर्वीर्यं। कृतं
बाहुः॥ अभ्युपावहरामि। बाहुः रतिर्बाहुः। अभ्युपावहरामी
त्यग्निः। उपावहरामि॥ २३॥ स्योनासि। असिसुषदा। सुषदाक्ष
त्रस्य। सुसदेति सुदीप्ते। क्षत्रस्य भो निभो निरितियो निभस्यो
नामा सीद। आसीद। सीद सुषदाम्। सुषदाक्षत्रस्य। सुसदा

क्र० ३०
॥३३६॥

मिति सु। सदा म। सुत्रस्य भो निम्। भो निमित्ति यो निम्। ॥२४॥ निषदे सो।
मसा दधत ब्रतः। धृत ब्रतो चरुणः। धृत ब्रतुः शति धृत। ब्रतः।
चरुणः पुस्त्या सु। पुस्त्या स्वा। एसा। साम्राज्याय सु कर्तुं न साम्राज्या
येति साम्राज्याय। सु कर्तुं निमित्तं सु। कर्तुं न ॥२५॥ अत्रि पुरं सि। अ
त्रि पुरं सि। अत्रि। अस्मेताः। एतास्ते। ने पञ्च। पञ्च दिशं भदिशं क
ल्पन्ताम्। कल्पन्ताम्। ब्रह्मन्। ब्रह्मन् स्तुम्। त्वम्। ब्रह्मा। ब्रह्मा सिः।
असि सुविता। सुविता सुत प्रसवः। सुत प्रसवो चरुणः। सुत प्र
सवः शति सुत। प्रसवः। चरुणः। सुतौ जाः। सुतौ जाः इन्द्रं न सुतौ जा

॥३३६॥

इन्द्रो द्विशौजाः ॥ १

ऽश्वत्थि सुसर्पिताः चिरेण जातु द्रुः । रुद्रः सुशेवमसुशेवऽश्वत्थि सुशेवम
बहुं कारुश्रेयस्कर । बहुं कुरेति बहुं कारुश्रेयस्क रभ्यस्कर ।
श्रेयस्कुरेति श्रेयस्कः । भयस्कुरेतेन । भयस्कुरेति भयस्कः । तेन
मेमेरुधु । रुध्येति रध्यः ॥ २६ ॥ अग्निः पृथुः । पृथुर्द्धर्मणः । धर्मण
स्पतिमपतिर्जुषाणः । जुषाणोऽग्निः । अग्निः पृथुः । पृथुर्द्धर्म
णः । धर्मस्य स्पतिमपतिराज्यस्य । आज्यस्य वेतु । वेतु स्वाहा । स्वाहा
स्वाहा कृताः । स्वाहा कृताः सूर्यस्य । स्वाहा कृताऽश्वत्थि स्वाहा कृताः
सूर्य रश्मिनिमरश्मिनिर्ध्वजध्वम । रश्मिनिरिति रश्मिनिम

क्र०३०

॥१३३६॥

सुतध्व६ सुजातानां म॥ सुजातानां मधुमे ष्याय॥ सुजातानामि॥
तिसा॥ जातानां म॥ मधुमे स्यायेति मधुमे॥ स्थाया॥ २६॥ सुवित्रा प्र
सवित्रा॥ प्रसवित्रा सरस्वत्या॥ प्रसवित्रेति प्र॥ सुवित्रा॥ सरस्वत्या
वाचा॥ वाचा त्वष्टा॥ त्वष्टा रुंये॥ रुंये॥ पुष्पा॥ पुष्पा पुशुति॥ पुशु
तिरिद्रेण॥ पुशुतिरिति पुशु॥ तिभ॥ इद्रेणा॥ स्मे॥ अस्मे बहुस्पति
ना॥ अस्मे॥ इत्यस्मे॥ बहुस्पतिना ब्रह्मणा॥ ब्रह्मणा चरुणेन॥
चरुणेनौजसा॥ उजसाग्निना॥ अग्निना तेजसा॥ तेजसा सोमै
ना॥ सोमै नराज्ञा॥ राज्ञा विष्णुना॥ विष्णुना दशम्या॥ दशम्या देवा ॥१३३६॥
६

नया। देवतया प्रसूतः। प्रसूतः प्र। प्रसूतः इति प्र। सूतः। प्रसूतः।
 मि। सूर्या मीति सूर्या मि॥ २६॥ अश्विभ्यां पच्यस्व। अश्विभ्यामि
 त्यश्विभ्याम। पच्यस्व सरस्वत्ये। सरस्वत्याऽइन्द्राय। इन्द्राय सुत्रा
 म्मो। सुत्राम्नाऽइति सु। त्राम्मो। द्वयुः पुतः। पुतः पृवित्रेण। पृवि
 त्रेण प्रत्यङ्। प्रत्यङ्मोर्ममसोमोऽअति स्मृतः। अति स्मृतऽइत्य
 ति। स्मृतः। इन्द्रस्य बुज्यम्। बुज्यः सर्वा। सखेति सर्वा॥ २७॥ कुवि
 दुर्ग। अङ्गं यवमन्तः। यवमन्तो यवम्। यवमन्तऽइति यवमन्तः।
 यवञ्चित्। चिद्यथा। यथादांति। दान्यनुपूर्वम्। अनुपूर्वम्विद्युयम्।

क्र०१०

॥३३९॥

अनुपूर्वमित्यनु। पूर्वम। द्विपूयेति विषय। इहेहैषाम्। इहेहे
नीह। इह। एषा कुण्डुहि। लुण्डुहि। भोजनानि। भोजनानि ये। येव हि
। वर्हिषो नमः। उक्तिम्। नमः। उक्तिं यजन्ति। नमः। उक्तिमिति न
मम उक्तिम्। यजन्तीति यजन्ति। अश्विभ्यान्वा। अश्विभ्यामिसु
श्विभ्याम्। त्वासरं स्वसे। सरं स्वत्वा। इन्द्राय। इन्द्राय सुत्राम्णे
। सुत्राम्णा इति सुत्राम्णे॥ ३०॥ पुर्वं सुरामम्। सुराममश्वि
ना। अश्विनानममुचौ। नमुचावा सुरे। आसुरे सचा। सचेतिस
चा। द्विपिनापा शुभः। द्विपिपानेति वि। पिपाना। शुभस्पती॥ ३३९॥

पुत्रीऽर्द्धम्। पुत्रीऽशतिपती॥ इन्द्रकर्मसु। कर्मस्वावतम्। कर्म
स्थितिकर्मसु। आवतुमित्तावतम्॥ ३९॥ पुत्रमिव पितरौ। पुत्र
मिवेति पुत्रम्। इव। पितरावुश्विना। अश्विनो जा। उभेन्द्र। इन्द्र
वर्षम्। आवयुः। काष्ठीम्। काष्ठीम्। दुहः। सनाभिः। दुहः। सनाभिः।
दुहः। सनाभिः। मत्सुरामम्। सुरामुम्बि। अर्षिबः। अर्षिबुः। शची
भिः। शचीभिः। सरस्वती। सरस्वतीत्वा। त्वामुधुवुनू। मधुवुन्त
भिः। मधुवुन्निति मधु। वन। अभिः। मगित्यभिः। मक॥ ३९॥
इति वाजसनेयमैकैः संहितायां दशमोऽध्यायः॥ ३९॥ पुञ्जानः।

क०१३

॥३४०॥

प्रथमम्। प्रथममननमनस्तत्त्वाय। तत्त्वाय सविता। सविता धियं
धियुऽरति धियंम अग्नेर्ज्योतिर्मज्योतिर्निर्वाणं। निवाणं पृथि
व्योऽतिवायेति निर्वाणं। पृथिव्याऽअधि। अध्याभरत। आ
भरत। अभरुदित्यभरत॥३॥ बुक्तेनुमनसा। मनसा च यम। व
न्देवस्य। देवस्य सवितुः। सुवितुः सुवे। सुवऽरति सुवे। सुगुर्याय
शक्त्या। सुगुर्यायेति सुभग्याय। शक्तेयति शक्त्या॥४॥ बुक्कार्य
सविता। सविता देवान्। देवान्स्वमस्वर्गतिः। युतो धिया। धिया
दिवम्। दिवमिति दिवम्। बृहज्ज्योतिर्ज्योतिः करिष्यतः। कुरि ॥३४०॥

ष्यतः सविता । सविता प्र । प्रसुवाति । सुवातिता न । तानिति ता
न ॥ ३ ॥ पुजेवाम् । धाम्नात्म । अत्म पूर्वम् । पूर्वन्तमौ भिः । नमो
३ भिः । नमो रिति नममिति । द्विः श्लोकः । श्लोकः एतु । एतु पृथुवे ।
पृथुवे सुरे । पृथुवेति पृथुम् । इवा सुरेति सुरे । शृण्वन्तु वि
श्वे । विश्वेऽमरतस्य । अमरतस्य पुत्राः । पुत्राऽआये । आयेऽवेधा
मानि । धामानि दिव्यानि । दिव्यानि तस्युः । तस्युरिति तस्युः ॥ ४ ॥
यस्य प्रयाणम् । प्रयाणमनु । प्रयानुमिति प्र । यानम् । अन्वन्ते
। अन्तः इतः । इदुपुः । पुपुर्देवाः । देवादेवस्य । देवस्य महिमानम् ।

क०३३

॥१४१॥

महिमानुमोजसा॥ अजुसेत्योजसा॥ ऋः पार्थिवानि॥ पार्थिवानि वे
मुमे॥ विमुमे सः॥ विमुम रतिवि॥ मुमे॥ स एत श॥ एत शोरजां सि
रजां सि देवः॥ देवः सविता॥ सविता महि त्वना॥ महि त्वनेति महि
। त्वना॥ वाचस्पतिमपत्तिर्वाचम॥ वाचं नः॥ नः स्वदतु॥ स्वदत्ति
ति स्वदतु॥ ५॥ उमन्ते॥ नो देवा॥ देव सवितुः॥ सवितु र्मज्जम॥ पुश
म्रा॥ प्रणयानुपुदेवा नुम॥ देवानुम॥ सखि देवि म॥ देवानुमिति दे
व॥ अनुम॥ सखि विदर्भ॥ सत्राजितं म॥ सखि विदुमिति सखि वि
दर्भ॥ सत्राजितं न्धनजितं म॥ सत्राजितं मिति सत्राजितं म॥ ध

॥१४१॥

तुजितं स्वर्जितं मधुन जितुमिति धनुः। जितं मधुन स्वर्जितुमिति स्वः
। जितं मधुन चास्तोमं मधुन स्तोमुः समं समर्द्धय। अर्द्धयगा यन्त्रेण।
गायन्त्रेण रथन्तरम्। रथन्तरम्बुहत्। रथन्तरमिति रथम्। तुरन्त
। बुहद्गायन्त्रवर्त्तनि। गायन्त्रवर्त्तनि स्वाहा। गायन्त्रवर्त्तनीति गा
यन्त्रवर्त्तनि। स्वाहेति स्वाहा॥ ६॥ आर्द्धदे। दुर्देगायन्त्रेण। गायन्त्रेण
छन्दसा। छन्दसाङ्गिरुस्यन्। अङ्गिरुस्वष्टिष्व्याः। एष्विष्व्याः सा
धस्यान्। सधस्यादग्निम्। सधस्यादिति सध। स्यान्। अग्निम्
रीष्यम्। पुरीष्यमङ्गिरुस्यन्। अङ्गिरुस्वदाभर। आभर। तुरन्ते

क्र० ३३

॥३४२॥

नेन त्रिस्तुप्तेनेति त्रिस्तुप्तेन ॥ ७ ॥ अन्त्रिरसि । असिनारी । नार्थसि
असित्वयो । त्वयो वृषम् । वृष मुनिम् । अग्निर्दंशके म । शके मुख
नितुम् । खनितुर्दं सुधस्ते । सुध स्तुः आ । सुधस्तुः इति सु
ध । स्ते । एसा । जागेते न हस्ते ॥ ८ ॥ अस्तेऽ आ धार्य । आ धार्य स
विता । आ धार्ये सा धार्य । स विता विम्बेत् । विम्बे दन्तिम् । अग्नि
र्दंशिरुं एष्यमीम् । हिरुं एष्यमीमानुं पृप्तेन । आनुस्तुप्तेनेत्यानु
स्तुप्तेन ॥ ९ ॥ प्रतूर्त्तम्वाजिन । प्रतूर्त्तमिति प्र । तूर्त्तम् । द्वाजिन्ता
द्रव । आद्रव । द्रव चरिष्णम् । चरिष्णुमनु । अनुस्त्वर्त्तम् । सु ॥ ३४२ ॥

स्वतुमिति सुम्। चतम्। द्विवित्ते। तेजन्म। जन्मपरम्। परम्।
न्तरिक्षे। अन्तरिक्षे तव। तवनाभिम्। नाभिम्। पि व्याम्। द्वि
व्यामधि। अधियोर्निम्। कोनिरित्। इदित्। न॥१०॥ शुआथु। ६। रास
भम्। रासभं। शुवम्। शुवम्। अस्मिन्मामे। नामे। चण्वस्। वृ ५
पुण्वस्। इति चण्वस्। अग्निः। भरन्तम्। भरन्तम्। अस्म
युमित्। युम्। ११॥ योगे। योगे। तुवस्। रम्। योगे। योगे। इति योगे
। योगे। तुवस्। रम्। वाजे। वाजे। तुवस्। मिरे। तित्वः। तम्। वाजे। वाजे
हवामहे। वाजे। वाजे। इति वाजे। वाजे। हवामहे। इति हवामहे।

क०१३

॥१४३॥

३२

कं२

सखायुः॥ इन्द्रम॥ इन्द्रमुतये॥ उतयुः॥ इत्युतये॥ ॥१२॥ प्रतुर्वृत्तेहि॥ प्रतु
वृत्तिरिति॥ प्र॥ त्वर्वन॥ एहि॥ इत्युव॥ कामन॥ अव॥ कामुन॥ स्ती॥ अव॥ कं२
कामुन्ति॥ त्व॥ कामन॥ अश॥ स्ती॥ रुद्रस्य॥ रुद्रस्यगण॥ पत्यम॥ गा
ण॥ पत्यम॥ मयो॥ नृ॥ गण॥ पत्यमि॥ तिगण॥ पत्यम॥ मयो॥ नृ॥ हिरे॥ मयो
नृ॥ रिति॥ मयुः॥ नृ॥ एहि॥ ह्ये॥ ती॥ हि॥ उ॥ वृत्तिरि॥ क्षम॥ अ॥ न्तिरि॥ क्षमि
॥ दी॥ हि॥ इ॥ हि॥ स्य॥ स्ति॥ ग॥ व्यु॥ ति॥ स्य॥ स्ति॥ ग॥ व्यु॥ तिर॥ भ॥ यानि॥ स्य॥ स्ति
ति॥ ग॥ व्यु॥ रिति॥ स्य॥ स्ति॥ ग॥ व्यु॥ ति॥ अ॥ भ॥ यानि॥ ह्यु॥ ण्वन॥ ह्यु॥ ण्वन्यु॥ द्मा॥ पू
द्मा॥ सु॥ यु॥ जा॥ सु॥ यु॥ जा॥ सु॥ हा॥ सु॥ यु॥ जे॥ ति॥ सु॥ यु॥ जा॥ स॥ हे॥ ति॥ सु॥ हा॥ अ॥ वृ॥ ॥१४३॥

मः।रुमोभरिष्यामः।भुरिष्यामः।रतिभरिष्यामः॥३३॥अन्व
निः।अनिरुषसांमः।उषसांमः।अग्रमख्यनः।अख्यदनुः।
अन्वहानि।अहानिप्रथुमः।प्रथुमोजातवेदाः।जातवेदाः
रतिजातवेदाः।अनुसूर्यस्य।सूर्यस्यपुरुत्रा।पुरुत्राच।पुरुत्रे
तिपुरुत्रा।चुरुरमीनः।रुमीननुः।अनुद्यावापृथिवी।द्यावा
पृथिवीऽआततन्य।द्यावापृथिवीऽरतिद्यावापृथिवी।आ
ततन्य।तुतुन्येति ततन्य॥३४॥आगत्यवाजी।आगयेत्याग
स।वाज्यद्वानमः।अद्वानुः।सर्वमिसर्वामधः।मधोवि।विध

क्र० ३३

॥३४४॥

२४

नुते। धुनुतुऽइति धुनुते। अग्निः सुधस्ये। सुधस्ये महति। सुध
स्युऽइति सु। स्ये। महति च क्षुषा। च क्षुषानि। निर्विकीषते। चिकी
षतुऽइति चिकीषते॥३५॥ अक्रम्य वाजिन। आक्रम्येत्या। क्र
म्य। वाजिन एषिवीम्। एषिवी मुनिम्। अग्निमिच्छ। उच्छुरुचा।
रुचात्यम्। त्वमिनि त्वम्। नृम्या वृत्वाय। वृत्वाय नः। नो ब्रूहि।
ब्रूहि यतेन यतः। खनेन। खनेन मुनम्। तं वृयम्। वृयमिति वृयम्।
॥३६॥ द्योस्ते। ते दृष्टम्। दृष्टमष्टेषु। एषिवी सुधस्यम्। सुध
स्यमात्मा। सुधस्यमिति सुध। स्यम्। आत्मान्तरिक्षम्। अन्तरि ॥३४४॥

क्षरं समुद्रोः समुद्रो यो निम्नो निरिति यो निम्नश्चिख्या युचक्षु
षा॥ चिख्या येति विख्याय। चक्षुषु लम्बमूल्यमुनि। अजितिष्ठ।
त निष्ठुष्टुत्तन्मोः। एतन्मत्तः इति एतन्मत्तः॥ १७॥ उत्क्राम। क्रु
मुमहते। मुहते सौभगाय। सौभगायु सम्प्रातः। अस्मादास्था
नात्। आ स्थानाद्द्विविणोदाः। आस्थानादित्या। स्थानात्। द्रु
विणोदा वाजिनः। द्रुविणोदा इति द्रुणो विः। दाः। वाजिन्निर्निवाजि
नः। चयं स्पाम। स्पाम सुमुत्तौ। सुमुत्तौ एषिव्याः। सुमुताविति
सुमुत्तौ। एषिव्याः अमिम। अमि स्वनेन्तः। खनेन्तः उपस्ये।

क०३९

॥३४५॥ उपस्येऽस्याः। उपस्युऽस्तुपास्ये। अस्याऽस्तस्याः॥३४॥ उदक्रमी
न। अक्रमीद् विणोदाः। द्राविणोदाद्याजी। द्राविणोदाऽतिद्रविणः
दाः। वाज्याद्या। अर्वाकमअक्रःसु। अक्रित्यकमसु लोकम्।
लोकः। सुलतम्। सुलतम्प्रथिव्याम्। सुलतमिति सु। लतम्।
प्रथिव्यामिति प्रथि व्याम्। ततः। खनेम्। खनेम्सुप्रतीकम्। सु
प्रतीकमुन्निम्। सुप्रतीकमिति सु। प्रतीम्। अग्निं च स्वम् स्वरु क
हाणाः। स्वरिति स्वम् रु हाणाऽअधि। अधिनाकम्। नाकमुत्तु
मम्। उत्तममित्युत्तु। तमम्॥३५॥ आत्मा। वाजिघर्मि। जिघर्मि॥३४५॥

मनसा। मनसा छतेन। छतेन प्रतिक्षिपन्तम्। प्रतिक्षिपन्तम्।
नानि। प्रतिक्षिपन्तमिति प्रतिक्षिपन्तम्। भुवनानि चिश्वा। चिश्वे
ति विश्वा। एतुन्ति रुश्वा। तिरुश्वा द्वयसा। द्वयसा ब्रह्मन्तम्। ब्र
ह्मन्तं व्यचिष्टम्। व्यचिष्टमन्तैः। अन्तैः रभसम्। रभसन्दर्शन
म्। दर्शानुमिति दर्शनम्॥२०॥ आविश्वतः। विश्वतः प्रत्यञ्चम्।
प्रत्यञ्चञ्जिघमि। जिघम्यरक्षसा। अरक्षसामनसा। मनसा
तत्। तजुषेत। जुषेतेति जुषेत। मर्षश्रीस्पृहयद्वर्णः। मर्षश्री।
रिति मर्षश्री। स्पृहयद्वर्णः। अग्निः। स्पृहयद्वर्णः। इति स्पृहये

क्र०११
॥१४६॥

[illegible]

दिवुऽशतिदिवे। दिवे। हुन्तारमङ्गुरावताम्। भङ्गुरवतामिति भङ्गुरा
वताम्॥२३॥ त्वर्मने। अने धुर्मि। धुरेति शुशुक्षणिम धुरेति धु।
भिम् आशुशुक्षणिरुङ्गः। अशो र्मनः। अभ्यऽ३ त्पत्। भः। अर्मन
स्परि। परीति परि। वभ्येनैऽ अर्षधीभ्यः। अर्षभ्यो धीन्। नृणाम्। न्य
णान्ते पते। नृपते जायसे। नृपतुऽशतिन्। पते। जायसे शुचिम् शु
चिरिति शुचिम्॥२४॥ अङ्गिरुस्वत्वनामि। खनामीति खनामि। ज्यो
तिष्मन्तत्वा। त्वाणे। अने सुप्रतीकम्। सुप्रतीकमर्जस्त्रेण। सुप्रती
कमिति सु। प्रतीकम्। अर्जस्त्रेण भानुना।
भानुना दीर्घतम्।

和〇三

॥३४६॥

दीर्घतुमिति दीर्घतम। शिवप्रजाप्यं प्रजाप्यो हि ६ सन्तम। प्रजा
 प्यं इति प्रजाप्यं अहि ६ सन्तस्वनामः। खनामु इति खनामः।
 ॥२५॥ अपाष्टुमः। एष्टुमसि। असि केनि न केनि रुनेः। अनेः समु
 द्रमः। समुद्रमुजितं अजितः। पितृमानम्। पितृमानमिति पितृमा
 नम्। बर्द्धमानो मुहान्। मुहारां आच। आच। चुपुर्करे। पुर्करे दिवः
 । दिवो मानया। मानया वरिष्मणा। वरिष्मणा प्रथस्य। प्रथस्वेति प्रथ
 स्व॥२६॥ शर्मच। चस्थः। स्थो वर्म। वर्मच। चस्थः। स्थो चिद्रे। अचि
 द्रे बहुले। अचि द्रे इत्यचिद्रे। बहुलेऽनुने। बहुले इति बहुले। अनुने ॥२७॥

असुने। व्यचस्वतीसम। व्यचस्वतीः इति व्यचस्वती। सम्बसाथाम्।
वसाथाम्। हतम। हतमुनिम्। अग्निम्युरीष्यम्। पुरीष्यमिति पुरीष्य
म्॥२७॥ सम्बसाथाम्। वसाथाम्। स्वर्चिदा। स्वर्चिदासुमीची। स्वर्चि
देति स्वर्चिदा। सुमीचीः उरसा। सुमीचीः इति सुमीची। उरसात्म
ना। तनेति त्मना। अग्निमुन्तः। अन्तर्ध्वरिष्यन्ती। भुरिष्यन्ती ज्यो
तिष्मन्तम्। भुरिष्यन्तीः इति भुरिष्यन्ती। ज्योतिष्मन्तमर्जसम्। अ
र्जसुमित्। इदितीत्॥२८॥ पुरीष्ये। असिध्विष्वर्जराः। ध्विष्वर्ज
राः अर्थर्धा। ध्विष्वर्जराः इति ध्विष्वर्जराः। अर्थर्धा त्वात्वाप्रथमः।

॥ ३४६ ॥

रणे। धुनः शुभमिति धनम्। शुभम्। रणे रणः शक्तिरणे। रणे॥ ३१॥ सी
दहोतः। होतः स्वे। होतुरिति होतः। स्वः उलोके। हुँ इत्यँ। लोके चिकि
त्वान्। चिकित्वा न्त्सादय। सादया शुभम्। शुभः सुखं। सुखं नस्य। सुख
तस्य भो नो। सुखं तस्येति सु। सु तस्य। भो नो विति भो नो। देवावीर्देवान्
देवावीरिति देवा। अवीः। देवान् विषा। हविषा यज्ञासि। यज्ञासर्गै। अग्ने
बृहत्। बृहद्यज्ञमाने। यज्ञमाने च यमवयोधाः। ध्याः शक्तिधाः॥ ३२॥
निहोता। होता होतृषदने। होतृषदने चिदानः। होतृषदने इति
होतृषदने। चिदानस्त्वेषः। त्वेषो दीदिवान्। दीदिवान्॥ ३३॥ असदत्

क० ३३

॥३४९॥

दुदिवानिति दीदिवान्। असुदत्सु दक्षम् सुदक्ष्ण इति सुदक्षम् अ
दक्ष्यन्नत प्रमतिर्वसिष्ठः। अदक्ष्यन्नत प्रमरिति सुदक्ष्यन्नत।
प्रमतिः। वसिष्ठः सहस्रपुरः। सहस्रपुरः शुचिजिह्वः। सह
स्रपुर इति सहस्रम्। पुरः। शुचिजिह्वोऽग्निः। शुचिजिह्वः
एति शुचिजिह्वः। अमिरित्यग्निः॥३३॥ सहस्रीदस्य। सीदस्व मु
दान्। मुहूर्तं असि। असि शोचस्व। शोचस्व देवु वीतम्। देवु वी
तम् इति देवु वीतम्। विधुमम्। धुममग्ने। अग्ने। अरुषम्। अ
रुषमिमेधम्। मिमेध सृज। सृज प्रशस्तम्। प्रशस्त दृष्टम्। प्रशस्ते॥३४९॥

तिप्र।शस्त।दृशुतमितिदृशुतम्॥३७॥अपोदेवी॥देवीरूप॥उषस्य
जासृजुमधुमती॥मधुमतीरयुक्ष्मार्य॥मधुमतीरितिमधु॥मतीः
अयुक्ष्मार्यप्रजाप्यमप्रजाप्यइतिप्रजाप्यमनासांसास्यानीत्
आस्यानादुत्॥आस्यानादित्या॥स्यानीत्॥उज्जिहनाम्॥जिहना
मोषधयः॥अषधयःसुपिपुलाः॥सुपिपुलाइतिमुपिपुलाः॥३८॥
सन्ते॥तेव्वायुः॥धामुर्मातुरिष्वा॥मातुरिष्वादधानु॥दधानुत्ताना
याः॥उत्तानायाहृदयम्॥हृदयंमन्॥यद्विकंस्तम्॥विकंस्तमि
तिविकंस्तम्॥अपोदेवानाम्॥देवानाञ्चरसि॥चरसिप्राणर्थेनाप्राण

क्र०३१

॥१५०॥

थे कने सै। क सै देव। देव धर्ष इ। धर्ष उस्तु। अस्तु तु भ्यम्। तु भ्यमि
ति तु भ्यम्। ३६॥ सुजाते ज्योतिषा। सुजात इति सुजातः ज्यो
तिषा सुह। सुह शर्म। शर्म चरु थम्। चरु थमा स दत्त। आ स स
त्। अस दुस्वभ स्वरिति सुभ वा सोऽग्ने। अग्ने विश्व रूपम्। वि
श्व रूपं सम्। विश्व रूपमिति विश्व रूपम् सं ज्ञेयस्य। अयम्
विभा वसो। विभा वसो इति विभा वसो॥ ३७॥ उदु तिष्ठ। उदु र
त्तै। तिष्ठ स्वदुर। स्वदुरा व। स्वदुरे ति सु। अदुर। अ वान र। नो वे
व्या। देव्या धिया। धिये ति धिया। दृशे च। च भा सा। भा सा बृहता॥ ३८॥

१ कैं वृहतासु शुक्लनिम सुशुक्ल निशने। सुशुक्ल निरिनि सु। शुक्ल
निम आने। अग्ने वाहि। वाहि सुशस्ति निम सुशस्ति निरिनि
सुशस्ति निम। ३६॥ उर्द्धं उ पुणः। उर्द्धं सुनेम नु उतये। उत
येति ष्टं। तिष्ठं देवः। देवो न। न स विता। स वि तेति स वि ता। उर्द्धं वा
जस्य। वाजस्य स निता। स नि ता यत्। य द्वाजि निम अजि निर्वा
घद्वि म अजि निरि सुजि। निम वा घद्वि विह यामहे। वा घद्वि
रिति वा घ त्। निम विह यामह उरिति विह यामहे॥ ३७॥ स जा
तः। जा तो ग र्भः। ग र्भो अ सि। अ सि रो द स्यो। रो द स्यो रग्ने। अग्ने

कै. ३९

॥९५९॥

चारुमचारुर्विर्त्ततः। विर्त्ततुः ओषधीषु। विर्त्ततुः इति वि। विर्त्ततुः
अषधीष्वित्योषधीषु। विन्नोः शिष्मशिशुः परि। परित्तमांति।
तमांति स्यक्तुन। अक्तुन्ना। प्रमात्त। अममात्त। अमोऽअधि। मात्त
अऽइति मात्त। अम अधिकनिर्कदत्त। कनिर्कदत्त। गाऽइति
गाः॥४०॥ स्थिरो भव। भव वी दुक्तः। वी दुक्तः आशुः। वी दुक्तः इति
वी दु। अङ्कः। आशुर्भव। भव वाजी। वाज्युर्वन। अर्बन्तित्युर्वन।
एषुर्भव। भव सुषदं सुषदस्त्वमा सुसदुः इति सु। सदं त्वमसुतेः
। अग्नेः पुरीषवाहनः। पुरीषवाहनः इति पुरीषावाहनः॥४१॥ ॥९५९॥

शिवोर्भव। भवु प्रजा। व्योमात्तुषी। भः। प्रजाभ्यु उरति
प्रजाभ्युमात्तुषी। भ्युस्त्वमू। त्वमंङ्गिरः। अङ्गिरुः। रत्यङ्गिरः। माद्यावा
दधिवी। द्यावा दधिवी। अग्नि। द्यावा दधिवी। इति द्यावा दधिवी।
। अग्निशो चीः। शोचाम्मी। मान्तरिक्षम्। अन्तरिक्षम्। मावन्
स्पतीन्। चतुस्पती निति वन्स्पतीन्। ॥ ॥ श्रेतु। एतुचाजी। चाजी
कनिकदन्। कनिकदन्तान्दन्। नान्दन्दन्। रासंभः। रासंभः पत्नी
। पत्नेति पत्नी। भरन्नुग्निम्। अग्निम्पुरीष्यम्। पुरीष्यम्। माया
दि। प्राचार्युषः। आर्युषः पुरा। पुरेति पुरा। दृषाम्निम्। अग्निम्दृष

क०११

॥३५२॥

णमृद्वर्षणमरंनृ। नरन्तपाम। अपाङ्गर्षमगर्षं० समुद्रियम। समुद्रि
यमिर्निसमुद्रियम। अनुऽआयाहि। आयाहि। बाहिचीतये। चीतयुऽ
इतिवृ। तये॥३५॥ श्रुतं० सत्यम। सत्यमृतम। श्रुतं० सत्यम। स
तमुनिम। अग्निम्पुंरिणम। पुरीष्यमग्निः। रुस्वत। अङ्किरुस्वङ्गरामः।
नरुमुऽइति भराम। अवधयुः। प्रति। प्रतिमोदङ्कम। मोदुङ्कमुनिम।
। अग्निमेतम। एतं० शिवम। शिवमायन्तम। आपन्तमुनि। आपन्त
मित्या। यन्तम। अज्यन्त। अनेषुष्माः। शुष्माऽइति शुष्माः। अस्यन्ति
स्यामद्यन्ति स्येतिवि। अस्यन्त। विश्वाऽअनिराः। अनिराऽअमीवाः॥३५२॥

अमीवानिषादनानिषादनः। निसीदुन्नितिनि। सादनानोऽअप।
अपदुर्मतिम्। दुर्मनिज्जहि। दुर्मनिमितिदुः। मुतिम्। ज्जहीतिजहि
॥३४॥ अषधपुप्रति। प्रतिगृणीत। गृणीतुपुष्यवतीः। पुष्यव
तीः। सुपिपुलाः। पुष्यवतीरितिपुष्य। वतीः। सुपिपुलाऽरतिम्।
पिपुलाः। अयवैम्वोगर्भमगर्भः। ऋत्वियम्। ऋत्वियः। प्रत्नम्। प्र
त्नम्। सुधस्यम्। सुधस्यमासदनम्। सुधस्यमिति सुध। स्त्रम्। आस
दनम्। असदुदित्यसदनम्॥३५॥ विपाजसा। पाजसादृथुना। दृथुना
शेषुचानः। शेषुचानोवधस्व। बाधस्वद्विषः। द्विषोरुक्षसम्। रुक्ष

क०३९

॥३५३॥

सोऽअमीवाः। अमीवाऽइत्यमीवाः। सुशर्मणो बहनेः। सुशर्मणः
इति सुशर्मणः। बहनेः शर्मणि। शर्मणि स्याम। स्यामुनेः। अग्रे
रुहम्। अहम् सुहवस्य। सुहवस्य प्रणीतो। सुहवस्येति सुहवस्य।
प्रणीताविति प्रणीतो॥ ४६॥ आपोहि। हिष्ठा। स्यामयो। भुवम्भमयोः ७४
स्ताः। मयो भुवम्भमयोः इति मयुः। भुवम्भतान्भनऽजुर्जे। जुर्जे दधानना। द
धातुनैति दधाननामहेरणाया। रणा युचक्षसे। चक्षे सुऽइति चक्ष
रे॥ ४७॥ भोर्वम्भवः। शिवर्तमः। शिवर्तमो रसम्भ शिवर्तमुऽइति शिव
र्तमः। रसस्तस्य। तस्य भोजयता। भोजयतेह। इह नमन् इति नः॥ ७८॥ ॥३५३॥

नामवमातरंभउशुतीरिवेसुशुतीःइवामातरुइतिमातरंभा४६॥त
स्माऽअरम्।अरङ्गमामागुमामुवुः।ब्रौवस्ये।वस्यक्षयाय।क्षयाय
जिन्यथ।जिन्यथेतिजिन्यथ।आपोजनयथ।जनयथाच।चुनुः।नुः
इतिनः॥४९॥मित्रःसुदं।सृज्य।सुदं।ज्येदधिवीम।सुदं।सृज्येति।सुम।सृ
ज्ये।दधिवीम।मिम।मिमिच।चुज्योतिषा।ज्योतिषासुह।सुहेति।सु
ह।सुजातजातवेदसम्।सुजातमिति।सु।जातम्।जातवेदसं।देमयुक्ष्मा
य।जातवेदसुमिति।जात।वेदसम्।अयुक्ष्मायत्वा।त्यासम्।सदं।सृ
जामि।सृजामिप्रजाभ्यम्।प्रजाभ्यःइति।प्रजाभ्यम्।५०॥रुद्रोःसुदं।सृ

क्र०३९

॥१५४॥

ज्यासु६० सज्यदृष्टिवीम।सु६० सज्येति सुम।ज्येसे।दृष्टिवीम्व हन।बु
हज्योतिमज्योतिः सम।समीधिरे।इंधिरुइतीधिरे।तिषाप्रानुः
भानुरजस्रः।अजस्रइत।इछुक्ते।शुक्तेदेवेषु।देवेषुरोचते।रो
चतुइतिरोचते॥५५॥स६० सृष्टाम्वसुभिः।स६० सृष्टामिति स
म।सृष्टाम।वसुभीरुद्रेः।वसुभिरिति वसु।भिः।रुद्रेर्दीर्घेः।धी
र्ः।कर्मण्याम।कर्मण्यामदंम।मदमिति मदंम।हस्ताभ्यां मृ
दीम।मृदीकुत्वा।कुत्वासिनीवाली।सिनीवाली कृणोतु।कृणोतु
ताम।तामिति ताम॥५६॥सिनीवालीसु कपुर्दी।सुकपुर्दीसुकुरी॥॥१५४॥

सुकुपदेति सु। कपदी। सुकुरीरा स्वोपुशा। सुकुरीरेति सु। कुरीरा।
स्वोपुशेति सु। ओपुशा। सानुभ्यम्। नुभ्यम्। अदिते सुहि। म
लोखाम्। अस्याम्। उखांदधानु। दधानु हस्तयोः। हस्तयोरिति
हस्तयोः॥५३॥ उखाङ्गुणोनु। ह्णोनु शक्त्या। शक्त्या बाहुभ्याम्।
बाहुभ्यामदिति। बाहुभ्यामिति बाहुभ्याम्। अदिति द्विया। धि
येति धिया। माता पुत्रम्। पुत्रं यथा। यथोपस्थे। उपस्थे सा। उपस्थ
उत्पुप। स्थे। सान्निम्। अन्निम्बिभर्तु। विभर्तु गर्भे। गर्भे आ। एसा
। मुखस्य शिरम शिरसि। असीत्यसि॥५४॥ वसंव स्यात्वाह

ॐ०११

॥१५५॥

एवत्तु। एवन्तुगायुत्रेण। गायुत्रेण छन्दसा। छन्दसाङ्गिरुस्वन्। अ
ङ्गिरुस्वद्वा। ध्रुवांसि। असिष्टधिवी। ष्ठिष्ठ्युसि। असिधारय।
धारयामयि। मयिप्रजाम्। प्रजाऽंशुयेः। प्रजामितिप्रजाम्। रायस्व
र्षम्। पोषंशोपत्यम्। गोपत्यं० सुवीर्षम्। सुवीर्षं० सज्जानान्। सुवी
र्षमिति सु। वीर्षम्। सज्जानान्यजमानाय। सज्जानानितिसज्जाना
न्। यजमानामरुद्राः। रुद्रास्त्रेष्टुभेन। त्रेष्टुभेनान्तरिक्षम्। त्रेस्तुभे
नेति त्रेस्तुभेन। अन्तरिक्षमादित्याः। आदित्याजगतेन। जगतेन
द्यौः। द्यौर्दिव्ये। दिव्येदेवाः। देवार्वैश्वानराः। वैश्वानराऽऽनुरुष्टुभेन॥३५५॥

आनुष्टुभेनुदिशंभ आनुस्तुभेनेसानु।स्तुभेन।दिशुऽइतिदिशंभा५५॥
अदितिष्टे।तेविलंम।विलंङ्गुभ्यानु।गुभ्यात्वितिगुभ्यानु।ह्रस्वाय
सा।सामुहीम्।मुहीमुखाम्।उरवाम्।मृन्मयीम्।मृन्मयीभोनिम्।मृन्म
यीमितिमृन्।मयीम्।भोनिमृन्मये।अग्नयुऽइत्यग्नये।पुत्रेभ्यः।प्रा
पेच्छन्।अयच्छददितिः।अदितिः।श्रपयान्।श्रपयानिति।इतीतीति
॥५६॥ वसंवस्त्वा।त्वाधूपयन्तु।धूपयन्तिन्द्रं।इन्द्रोधूपयन्तु।धूपय
न्तुर्वेणः।वरुणोविष्णुम्विष्णुरिति।विष्णुम्॥५७॥ अदितिष्ठा।त्वादे
वी।देवाविश्वदेव्यावती।विश्वदेव्यावती।एषिआः।विश्वदेव्यवतीतिवि

क्र०११

॥१५६॥

श्वदेव्या वती। एषिव्याः सुधस्ये। सुधस्ये अङ्गिरस्वतू। सुधस्ये रत्निसु
धस्ये। अङ्गिरस्वतू वनतु। स्वतू वुट। अवुट देवानां मू। देवानां त्वा।
त्वा पत्नीः। पत्नी देवीः। देवी विश्वदेव्या वतीः। विश्वदेव्या वतीर्दधतु।
विश्वदेव्य वतीरिति विश्वदेव्या वतीः। दधतु खे। उ खे धिषणाः।
धिषणा अङ्गिरा। अङ्गिरा न्धता मू। दन्धता म्बरुनीः। वरुनीः अपय
न्तु। अपयन्तु ग्राः। ग्राः पचन्तु। पचन्तु जनयः। जनयो छिन्नपत्राः।
अछिन्नपत्राः पचन्तु। अछिन्नपत्रा इत्यछिन्नपत्राः। पचन्ति
तिपचन्तु॥५६॥ मित्रस्य चर्षणी धृतं मचर्षणी धृतो वै मचर्षणी धृतः॥१५६॥

रतिचर्षणि। धर्तन अवौ देवस्य। देवस्य सानुसि। सानुसि। तिसानुसि।
 धुम्नश्चित्रश्च वस्तमम्। चित्रश्च वस्तममिति चित्रश्च वस्तमम्। ५९॥
 देवस्त्वा। त्वा सवित्ता। सवितो न। उदपतु। वपतु सुपाणिः। सुपाणिः
 स्वदुरिः। सुपाणिरिति सुपाणिः। स्वदुरिः सुबाहुः। स्वदुरिः सु
 न अदुरिः। सुबाहुरुत। सुबाहुरिः सुबाहुः। उत राक्ष्या। राक्ष्ये निरा
 क्ष्या। अव्यथमाना एधियाम्। एधियामाशाः। आशादिर्भदि
 राऽआदण। आदण। एणेति दण॥ ६०॥ उषाय बहती। बहती भव
 । भवो न। उदतिष्ठ। उदतिष्ठ। तिष्ठ। उवा। ध्रुवात्वम्। त्वमिति त्वम्। मि

ॐ०११

॥१५६॥

त्रेताम्। एतान्ते। तज्जुखाम्। उखाम्परि। परिददामि। दृष्टम्यन्तिसे। अ
भित्ताम्। एषाम्। एषाम्। माभेदि। भेदीति भेदि। वसंवस्त्वा। त्वाच्छन्दन्तु
आच्छन्दन्तु। छन्दन्तिर्तिच्छन्दन्तु॥६९॥ आकूतिमुनिम्। आकूति
मित्या। कूतिम्। अग्निम्प्रयुजम्। प्रयुजं स्वोहा। प्रयुजमिति प्र
युजम्। स्वाहामनंभमनौमेधाम्। मेधाश्चित्तम्। चित्तम्विज्ञानम्। वि
ज्ञानम्विज्ञानम्। विज्ञानमिति विज्ञानम्। धाचोविधत्तिम्। विधत्तिम्प्रजा
पतये। विधत्तिमिति विधत्तिम्। प्रजापतयेमनवे। प्रजापतयेऽतिप्र
जा। पतये। मनवेमनये। अग्नयेवैश्वानुरायै। वैश्वानुरायैति वैश्वानुरायै॥१५६॥

य॥६॥ मासु। सुनिष्ठाः। निष्ठा मा। मासु। सुरिषः। रिषो म्व। अम्व ध्रुष्णु।
ध्रुष्णु वीरयस्व। वीरयस्व सुस्थिति सु। अग्नि म्व। चेद म्। रुद म्। रुद म्। रुद म्। रुद म्।
। कुरिष्य शुभ्रति कुरिष्य यः॥६॥ दृष्टं हस्व देवि। देवि। दृष्टि वि। दृष्टि वि।
स्य स्तये। स्य स्तये ५ आसुरी। आसुरी माया। माया स्वधया। स्वधया ह्यु
ना। ह्यु नासि। असीत्यसि। जुष्टं देवेभ्यम देवेभ्यम रुद म्। रुद म्। रुद म्। रुद म्।
ह्यम। ह्यम रिष्टा। अरिष्टा तम। तम मुत्। उद्दिहि। उद्दि मुत्। मुत् ५ अ
स्मिन्। अस्मिन्नि सुस्मिन्॥६॥ दृष्टं हस्व देवि। देवि। दृष्टि वि। दृष्टि वि।
नः। सुर्चिरा सुतिः। सुत्तः। सुर्चिरा सुतिरिति सुर्चिः। ओ सुतिः। सुत्तो हो

क्र० ११

॥१५६॥

ता। होता। वरे। एयः। वरे। एयः। इति वरे। एयः। सहस्रस्युत्रः। पुत्रोऽर्जुनः। अ
र्जुनः। इत्यर्जुनः। ५५॥ परस्याऽअधि। अधिसुम्बन्तः। सुम्बन्तो वरान्। सु
म्बन्तः। इति सुम्बन्तः। अवेरां। अति। अज्यान्तरा। आन्तरा। तुरेति तरा।
यत्रोहम्। अहमस्मि। अस्मितान्। तां। अवे। अवेत्यव। ५५॥ पुरम्।
स्याः। पुरम्बन्तः। पुरम्बन्तो रोहिदंश्च। पुरम्बन्तः। इति रोहिदंश्च। वन्तं रोहिदंश्च
ऽइह। रोहिदंश्च। इति रोहितः। अश्वः। इह गहि। आगहि। गहिर्निगहि। पु
रिष्णुः। पुरुषि यः। पु रुरुषियो नै। पुरुषि यः। इति पुरुषि यः। अनेत्वं
मूत्वंन्तरा। तुरा मृधः। मृधः। इति मृधः। ॥१५॥ यदने। अने कानि। का॥ १५६॥

निकर्ति। कर्तिचिन्। चिदाते। आते। तेदार्कणि। दार्कणिदुधसि। द
धसीतिदुधसि। स वृन्तन्। तदस्ते। अस्तुते। तेष्टनम्। घृतन्तन्। त
जुषस्व। जुषस्व। विष्णु। विष्णेति। यविष्णु॥ ६६॥ महन्ति। अत्युप
जिहिका। उपजिहिका। यन्। उपजिहिका। केत्युप। जिहिका। यदुम्नः
। द्युम्नोऽति। सप्यति। अति। सप्यतीत्यति। सप्यति॥ ६७॥ अहरहर
प्रयावम्। अहरहरित्सहः। अहः। अप्रयावम्। अन्तः। अप्रयावमित्य
प्रायावम्। भरुन्तोऽश्वयेव। अश्वयेवतिष्ठते। अश्वयेवेत्यश्वयः। इ
व। तिष्ठते। घासम्। घासमस्ते। अस्माऽइत्यस्ते। शयस्योर्षेण। पोषे

क्र०११

॥१५९॥

शुसम्।ससिषा॥ इषामर्दन्तः।मदुन्नोन्ने।अग्नेमा।माने।ते प्रतिवेशाः
।प्रतिवेशारिषाम।प्रतिवेशाः।इतिप्रतिवेशाः।रिषामेतिरिषाम॥६०॥
नाभा।एथिव्याः।एथिव्याःसंसिधाने।संसिधाने।अग्ने।संसिधानः
इति।सम्।इधाने।अग्ने।शुभः।शुभस्योषाया।योषायबृहते।बृहतेह
वामहे।हवामहः।इतिहवामहे।इरम्।दम्बुहदुक्कम्।इरम्।दमिती
रम्।मुदम्।बृहदुक्कं।वज्रम्।बृहदुक्कमिति।बृहत्।उक्कम्।व
ज्रम्।जेनीरम्।जेनीरम्।अग्निम्।दत्तनासु।दत्तनासु।सासुहिम्
।ससुहिमिति।ससुहिम्॥६१॥ वाः।सेनी।सेनी।अभीलसी।अभीलसी॥१५९॥

१ राव्याधिनाः। अभीवरी १

५ रित्यभि। इत्वंरीः। अव्याधिनी। कर्गणाः। अव्याधिनी। रित्या। व्याधिनीः।

उगणाऽउत। उनेत्युत। ये स्तेनाः। स्तेना ये। ये च। चतुस्कराः। तस्करुस्ता

नूनाँस्तेति॥ अग्ने॥ अग्नेर्वि॥ अर्षिदधाति॥ दुधाम्यस्ये॥ आस्य॥ इत्या॥

स्ये॥६२॥ दृष्टं प्राप्तामलिमल्लूनामलिमल्लुअं ज्यैभजं ज्यैस्तस्कर

नैतस्करौशुत।उत्तेत्युत।हनुब्बा ७ स्तेनान्।हनुब्बामितिहनु।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । अथ श्रीभक्तिसूत्रम् ।

स्वादिखादुसुषादितान्। सुखादितानि तिसु। स्वादितान्॥ ७३॥ येजने

पु। जनेषु मुनि मल्लवः। मुनिमल्लवस्तेनासंभस्तेनासुस्तस्यैराः। त

क्र०११
॥३६॥

स्करुवने। वनुऽरतिवने। नेकक्षेषु। क्षेकेषु। घायवेम। अघायवुस्तान्। अ
घुयवुऽरत्यघु। यवेम। तांस्ते। तेदुधाति। दुधामिजम्रयोऽजम्रयोरितिज
म्रयोऽ॥६४॥ योऽअस्मज्यम्। अस्मज्यमरातीयान्। अरातीयाद्यः। अ
रतिपादि त्यराति। यान्। यश्च। चनुः। नोद्वेषते। द्वेषतेजनेम। जनुऽरति
जने॥ निन्दाद्यः। योऽअस्मान्। अस्मान्धिप्सान्। धिप्साच्च। चसर्धम्। स
र्धन्तम्। तस्मैस्मसा। तस्मसाकुरु। कुर्वित्ति। कुरु॥६५॥ सः। श्रितमे।
सः। श्रितमिति। सम। श्रितम्। मेब्रह्म। ब्रह्मसः। श्रितम्। सः। श्रितम्।
सुम्। सः। श्रितमिति। सम। श्रितम्। वीर्यम्। बलमिति। बलम्। सः॥६६॥

शिनहुत्रम्। सः शिनमिति सम्। शिनम्। क्षत्रजिष्णु। जिष्णु वस्य। य
स्वाहम्। अहमस्मि। अस्मिपुरेहितः। पुरेहितः इति पुरः। हितः॥ ७६॥ उदे
षाम्। एषाम्वाह। वाहः अतिरम्। वाहः इति वाह। अतिरमुन्। उद्धर्षम्। व
र्षः अर्थः। अर्थो बलम्। अर्थः इत्यर्थः। बलमिति बलम्। क्षिणो मि ब्रह्म
णः। ब्रह्मणामित्रान्। अमित्रानुन्। उन्नेयामि। नयामिस्वान्। स्वां॥ ७७॥ अ
हम्। अहमित्यहम्॥ ७७॥ अन्नेपतेन्नेस्य। अन्नेपतुः३ त्यन्ने। पते।
अन्नेस्यनः। नोदेहि। देत्तुन्मी वस्य। अनुमी वस्येषुष्मिणः। शुष्मिणः इ
ति शुष्मिणः। प्रच्छदात्तारम्। प्रच्छेति च। प्र। दात्तारं न्तारिषः। तारि

क-११

॥१६९॥

पुःकुर्जम।कुर्जनः।नो धेहि।धेहि द्विपदे।द्विपदे चतुष्पदे।द्विपदुःइति द्वि।
पदे।चतुष्पदुःइति चतुष्पदे॥७६॥इति वाजसने संहितायां पदक्रमेका
दशोऽध्यायः॥१३॥ ॥दृशुनोरुक्मः।रुक्मः।कुर्जा।कुर्जा वि।ह्यद्यो न।अ
द्यो दुर्मर्षम्।दुर्मर्षमायुमदुर्मर्षमिति दुः।मर्षम्।आयुः।श्रिये।श्रिये रु
चानः।रुचानः।इति रुचानः।अग्निरुमतेन अमृतोऽअमृतः।अमृतवृद्ध
योऽभिः।द्योऽभिर्जन्।द्योऽभिरिति च यमभिः।अदेनम्।एतन्मोः।द्यौर
२५ जनयन्।अजनत्सुरेताः।सुरेताः।इति सुरेताः॥१॥नक्तोषासासम
नसा।नक्तोषसेति नक्तोषसा।समनसा विरूपे।समनसेति सामन ॥१६९॥

सा। विरूपे धापयेते। विरूपेऽशति विरूपे। धापयेते शिशुम्। धापयेतेऽ
शति धापयेते। शिशुमेकम्। एकं समीची। समीचीऽशति समीची। द्या
वाक्षामा रुक्मः। रुक्मोऽअन्तः। अन्तर्द्वि। द्विभोति। भोति देवाः। देवा
ऽअग्निम्। अग्निर्धारयान्। धापयेत्तु द्विणोदाः। द्विणोदाऽशति द्विणः
। दाः॥२॥ द्विर्था रूपाणि। रूपाणि प्रति। प्रतिमुञ्चते। मुञ्चते कविः। क
विः प्राप्तासी वीत्। असावी दुद्रम्। भद्रं द्विपदे। द्विपदे चतुष्पदे। द्विपद
ऽशति द्विपदे। चतुष्पदऽशति चतुष्पदे। द्विनाकम्। नाकं मख्यम्। अख्यत्स
विना। सविता वरेण्यः। वरेण्यो नु। अनुप्रयाणम्। प्रयाणं मुखसंभ प्रया

क्र०१२

॥१६२॥

नमितिप्र। नानम। उसोषेवि। विरजति। रजतीतिरजति॥३॥ सुपूर्णोसि। सु
 पूर्णऽरतिमु। पूर्णः। असिग। रुत्मान्। गरुत्मास्त्रिचत्त्रिचत्त्रे। निचदिति
 त्रिचत्त्रे। तेतिरिरेनशिरोगायुन्नम। गायुन्नचक्षुभचक्षुर्बृहद्रथन्तरे। बृह
 द्रथन्तरेपक्षो। बृहद्रथन्तरेऽरतिवहन। रथन्तरे। पक्षावितिपक्षोस्तो
 मं आत्मा। आत्माचन्द्रां०सि। चन्द्रां०स्यज्ञानि। अज्ञानिचक्षुर्बृहद्रथ
 न्चक्षुर्बृहद्रथानामेतिनामं। सामते। तेतनूः। तनूर्वामदेव्यम। वामदेव्यंमज्ञा
 यज्ञियम। वामदेव्यमिति वाम। देव्यम। यज्ञियम्युक्षम। यज्ञिय
 मिति यज्ञा। यज्ञियम। पुच्छधिष्ण्याः। धिष्ण्याः। शकां। शकाऽरतिशुक्लः॥१६२॥

दिवङ्मृगं गच्छ सुखं स्वप्नतः। सुरितिसुखं पुनर्निपतः॥४॥ विष्णोः क्रम-
। क्रमोसि। असि सपत्नहा। सपत्नहा गायत्रम्। सपत्नहेर्नि सपत्नहा।
गायत्रम् नन्दं नन्दं आरोह। आरोह। रोहं हे प्रिवीम्। प्रिवीमनु। अ-
नुवि। विक्रमस्व। क्रमस्व। जिमातिहा। जिमातिहा त्रैष्टुभम्। अजि-
मातिहेत्यजिमाति। हा त्रैष्टुभम्। अन्तरिक्षम्। त्रैस्तुभमिति त्रैस्तुभम्।
अन्तरिक्षमराणीयुतः। अराणीयुतो हन्ता। अराणियुतः त्वराति। यु-
तः। हन्ता जागतम्। जागन्दिने वम्। दिवं शत्रुयुतः। त्रैस्तुयुतो हन्ता।
शत्रुयुतः शत्रिशत्रु। युतः। हन्तानुष्टुभम्। आनुष्टुभन्दिने वम्। आनुस्तुभ-

+ आरोदसी। ५१

क्र०१२

॥३६३॥

मिस्थानु। स्तुभमू। दिशुऽइतिदिशं॥ ५॥ अक्रन्ददुग्निः। अग्निस्तनयं नि
वास्तनयं निवृद्धोः। स्तनयं निवेतिस्तनयं नू। इव। द्योः क्षाम। क्षामारे
हन्तारे रिरह द्रुधं मवीरुधं समुअनू। सम अन्तिं समू। अजन्। सुद्यो ति३
जज्ञाने। जज्ञाने वि। विहि। हीमू। इतिद्वः। इद्वोऽअख्यन्। अख्यदारे
दसी। रोदसी। भानुना। रोदसी। इतिरोदसी। भानुना। भाति। गत्यन्तः।
अ नरित्यन्तः॥ ६॥ अग्ने ज्यो वर्तिनू। अ ज्यो वर्तिनू। मि। अ ज्यो वर्
तिनित्यमि। आवर्तिनू। अग्निम। मानि। निर्वर्तस्व। वर्तस्व। युषा। आ
युषा। वर्चसा। वर्चसा। अजया। प्रजया। धनेन। प्रजयेति। प्रजया। धने॥ ३६३॥

नेति धर्मेन। सन्यामेधया। मेधयोरु॥ रुपापोषेण। पोषेणेति पोषे
ण॥ ७॥ अग्नेऽअङ्गिरः। अङ्गिरः शतम्। शतन्ते। तिसन्तु। सन्त्वा वसन्
। आ वसन्तः सहस्रम्। आवन्तुऽइत्या॥ वसन्तः सहस्रन्ते। त्वुत्तुषु वसन्तः
उत्तुषु वन्तुऽ इत्युप। आवसन्तः अधा पोषस्य। पोषस्य पोषेण। पोषेण्यु
नम् पुनर्नर्तः। नो नृष्टम्। नृष्टमाकृधि। आकृधि। कृधि पुनर्नम् पुनर्नर्तः। नो
रुष्टम्। रुष्टमाकृधि। आकृधि। कृधीर्निकृधि॥ ८॥ पुनरुज्जर्ग। उज्जर्ग
नि। निर्वर्तस्व। घुर्तस्व पुनर्नम् पुनरग्ने। अग्न्युत्तुषु। उत्तुषु युषा। आयुषेत्या
युषा। पुनर्नर्तः। नृष्टमाहि। पातन्ते संहः। अहं हस्य इत्यहं हसन्॥ ९॥ सु

क्र०१२

॥१६४॥

हरुणा।रुष्णानि।निर्वर्तस्वा।वृत्तस्वाने।अमेपिन्वस्य।पिन्वस्वधारया
।धारयेतिधारया।विश्वस्त्वा।विश्वत्तम।विश्वस्मेतिविश्व।स्त्वा।विश्व
तुस्परि।परितिपरि॥१०॥आत्वा।त्वाहर्षमू।अहर्षन्तः।अन्तरभू। म
अभुर्दुवः।ध्रुवस्तिष्ठ।तिष्ठविचाचलिः।अविचाचलिरित्यवि।चाच
लिः।विशस्त्वा।त्वासर्धमिसर्धाचांछन्तु।वृन्तुमा।मात्वत्।त्वद्
श्म।एश्मधि।अधिभ्रशत्।भ्रशदिनिभ्रशत्॥११॥उदुत्तममू।
उत्तमम्बरुण।उत्तममित्युत्तममू।वृरुणपाशमू।पाशमुस्मत्।
अस्मदवा।अवाधुममू।अधुमम्बि।विमंद्युममू।मुच्युमंश्रया॥१६४॥

याश्चयुषेर्निश्चयया। अथावुयम्। वुयमादित्य। आदित्यं व्रते। व्रतेन
वा। तवानागसः। अनागसोऽअदितये। अदितये स्याम। स्यामेति स्या
म॥१२॥ अग्ने बृहन्। बृहन्नुषसां मू। उषसां मुर्ध्नि। उर्ध्वेऽअस्य
नू। अस्थानिर्जगन्वान्। निर्जगन्वान्तर्मसः। निर्जगन्वानिति नि
। जगन्वान्। तर्मसो ज्योतिषा। ज्योतिषा गन्तू। आ गन्तू। अगदित्य
गन्तू। अग्निश्चानुना। भानुना रुरी। ता। रुरी ता स्वङ्गं च स्वङ्गुः। आ ज्ञा
तः। स्वङ्गुः इति सु। अङ्गं च आ ज्ञातः। ज्ञातो विश्वा। विश्वा स यानि।
स यान्य प्राः। अ प्रा इत्ये प्राः॥१३॥ सीदुत्वम्। त्वम्मातुः। मातुर

क्र० १२

॥१६५॥

स्यो॥ अस्याऽऽपस्यै॥ उपस्ये॥ विश्वानि॥ उपस्य॥ इत्युप॥ स्यै॥ विश्वान्य
ने॥ अग्ने॥ वृषु॥ नानि॥ वृषु॥ नानि॥ विद्वान्॥ विद्वानि॥ ति॥ विद्वान्॥ मे॥ नान्॥ ए
नां॥ तपसा॥ तपसा॥ मा॥ र्विषा॥ अ॥ र्विषा॥ नि॥ अ॥ नि॥ र्शो॥ ची॥ शो॥ ची॥ र॥ नः
॥ अ॥ न॥ र॥ स्या॥ म॥ अ॥ स्मा॥ थं॥ शु॥ क्र॥ ज्यो॥ तिः॥ शु॥ क्र॥ ज्यो॥ ति॥ वि॥ शु॥ क्र॥ ज्यो॥ ति॥ रि
ति॥ शु॥ क्र॥ ज्यो॥ तिः॥ वि॥ भा॥ हि॥ भा॥ ही॥ ति॥ भा॥ हि॥ ॥१४॥ अ॥ न॥ र॥ ने॥ अ॥ मे॥ रु
चा॥ रु॥ चा॥ त्व॥ म॥ त्व॥ मु॥ खा॥ योः॥ उ॥ खा॥ याः॥ दे॥ से॥ ने॥ स॥ दे॥ ने॥ स्वे॥ स्व॥ इ॥ ति॥ स्वे
॥ त॥ स्या॥ स्त्व॥ म॥ त्व॥ ह॥ र॥ सा॥ ह॥ र॥ सा॥ तप॥ न॥ तप॥ जा॥ त॥ वे॥ द॥ जा॥ त॥ वे
द॥ शि॥ वो॥ जा॥ त॥ वे॥ दु॥ इ॥ ति॥ जा॥ त॥ वे॥ द॥ शि॥ वो॥ भ॥ वा॥ भु॥ वे॥ ति॥ भ॥ वा॥ ॥१५॥ ॥१६५॥

शिवो भुत्वा। भुत्वा म त्वम्। म त्वमग्ने। अग्नेऽअथो। अथो सीद। अ
थोऽइत्यथो। सीद शिवो। शिवस्त्वम्। त्वमिति त्वम्। शिवोऽहत्वा। ह
त्वादि शम्भुः शिवः सर्वमिदं सृष्टुः स्वम्। स्वं यो निर्म। यो निर्मिह। इहा सदा
आ सदा। असुदुऽइत्यसदा। १६॥ दिवस्य रि। परि प्रथमम्। प्रथ
मं अज्ञे। ज्ञेऽअग्निः। अग्निरस्मत्। अस्मद्वितीयम्। द्वितीयम्
रि। परि ज्ञातवैदाः। ज्ञातवैदाऽइति ज्ञात। वैदाः। तृतीयम्। तृतीयम्
नृमणाः। अश्वित्युप। सु। नृमणाऽअजस्त्वम्। नृमनाऽइति नृम
नाः। अजस्त्वमिन्धानः। इन्धानऽएनम्। एनम्। अरुते। अरुते स्वाधी।

क्र०३२

॥१६६॥

स्वाधारितिसु। आधोः॥१७॥ विद्याते। तेऽअमे। अमेनेधा। नेधात्र
याणि। त्रयाणि विद्या। विद्याते। धोतेर्माधोमुविर्हता। विर्हतापुरु
ता। विहतेतिवि। हता। पुरुनेतिपुरु। ता। विद्याते। नोतेर्मा। नाम
परमम्। परमजुहो। गुहायत्। षड्विंश। विद्यातम्। तमुत्सम्। उत्सं
यतेः। यतेऽअजगम्। आजगम्। तित्या। जगम्॥१८॥ समुद्रेत्वा।
त्वानुमणाः। नुमणाऽअसु। नुमनाऽइतिनु। मनाः। अत्यन्तः
। अस्वित्यपू। सु। अन्तर्नचक्षाः। नचक्षाऽइधे। नचक्षाऽइति
नु। चक्षाः। इधेदिवः। दिवोऽअमे। अमऽउधन। उधनित् ॥१६६॥

धनं नृत्तनीयेत्वा। त्वारजसि। रजसितस्थिवा ७ संमृत्तस्थिवा
७ संमृपमृत्तस्थिवा ७ समिर्नितस्थिवा ७ संमृत्तस्थिवा ७
उपस्थेमहिषाः। उपस्थः इत्सुपस्थे। महिषाः अवर्द्धन। अवर्द्धनि
त्यवर्द्धन॥ १९॥ श्रीणामुदारः। उदारो धुरुणः। उदारः इत्सुन। आ
रः। धुरुणो रयीणाम्। रयीणाम् मनीषाणाम्। मनीषाणाम् प्राच्यणः।
प्राच्यणः सोमगोपाः। प्राच्यणः इति प्र। च्ये ऐणः। सोमगोपाः इ
ति सोम। गोपाः। वसुसुनुः। सुनुः सहसः। सहसोऽअसु। असु
राजा। अश्वितुपु। सु। राजा वि। चि। प्राति। प्रात्ये। अग्रः उपसाम्।

क्र०१२

॥१६७॥

उषसा मिधानः। इधानः इतीधानः॥२०॥ विश्वस्य केनूः। केनूर्ज्वनस्य।
पुर्वनस्य गर्ज्जमगर्ज्जः आरोहसी। आरोहसी। रोहसी। अष्टणात् रोह
सी। इति रोहसी। अष्टणा ज्ञायमानः। ज्ञायमानः इति ज्ञायमानः। वी
उञ्चिन। चिदद्विम। अद्विमभिनन। अत्रिनत्सुरयन। परयंजनाः। पुरय
निति परयन। जनायत्। यद्विम। अग्निमयजन्तः। अयजन्तपञ्च।
पञ्चेति पञ्च॥२१॥ उश्चिक्पावुकोः। पावुकोः अरुतिः। अरुतिः सुमेधाः
ते। सुमेधामर्षिषु। सुमेधा इति सुमेधाः। मर्षिषु अग्निः। अग्निरुत्तम
अमृतोनि। निधायि। धायीति धायि। इयति धूमम्। धूमरुमेधम्। अ ॥१६७॥

रुषमरिभान्। भरिभान्दुतु। उल्लुकेण। मुक्तेण शोचिषा। शोचिषाद्याम्।
धामिनक्षन्। इनेक्षन्तितीनेक्षन्। २२॥ यस्ते। ते। अद्य। अद्यकृणवन्।
कृणवद्गदशोचो। भद्रशोचोपुपम्। भद्रशोचुः। इतिभद्र। शोचो। अपुपदै
वादेव घृतवन्तम्। घृतवन्तमने। घृतवन्तमिति घृत। वन्तम्। अगुः।
त्यने। प्रतम्। तन्नेय। न्युप्रतुरम्। प्रतुरम्बस्यम्। प्रतुरमिति प्र। तुरम्।
वस्योऽअच्छ। अच्छाजि। अजिसुम्नम्। सुम्नदेवर्त्तम्। देवर्त्तं कं वि
ष्ट। देवर्त्तुमिति देव। र्त्तम्। अविष्टेति यविष्ट। २३॥ आतम्। तम्रज। प्र
जसोऽश्रुवसेषु। सोऽश्रुवसेषमे। अगुः। उक्। उक्थे। उक्। उक्। आत

क्र०३२

॥३६८॥

३ न

जाउक्कण्डुचुइत्युचेउक्के। आर्भजाभजशस्यमाने। शस्यमानुइति
शस्यमाने। प्रियः सख्यः। सख्यः प्रियः। प्रियोऽग्न्या। अग्न्यार्भवाति। भुवामु
न। उज्जातेन। जातेन प्रिदत्त। प्रिनदुदुत्त। उज्जनिर्त्वेः। जनिर्त्वेरिति
जनिर्त्वेः॥२४॥ त्वाममे। अग्ने भर्जमानाः। भर्जमानाऽअनु। अनुयुत्त।
युन्विष्वा। विश्वावसु। वसुधेदेरे। दधिरेवाग्नि। वाग्नीतिवार्त्ता
णि। त्वया सह। सह द्रविणम्। द्रविणमिच्छमानाः। दुच्छमाना ब्रुजम्। ब्रुज
मेमन्तम्। गोमन्तमुदोजमगोमन्तमिति गो। मन्तम्। उरिजो विवि
व्रुः। व्रुवुरिति व्रुः॥२५॥ अस्मा व्यभिः। अभिर्नराम्। नराः सुशेवमसु॥३६८॥

शेवीं वै श्वानुरः । सुशेवः इति सु । शेवः न वै श्वानुरः ऋषिभिः । ऋषिभिः
 सोमगोपाः । ऋषिभिरित् ऋषिभिः । सोमगोपाः इति सोमगोपाः । अद्वेषे
 यावा एषिवी । अद्वेषेऽस्य द्वेषे । यावा एषिवी दुवेम । यावा एषिवी इति
 यावा एषिवी । दुवेमुदेवाभदेवाधुन । धनरुयिम् । रुयिमुस्मे । अस्मे सुवी
 रम् । अस्मेऽस्य स्मे । सुवीरुमिति सु । वीरम् ॥ १५ ॥ उदुत्वा । उं इत्यं । त्वधि
 श्वै । धिदेवाः । देवाऽअग्ने । अग्ने भरन्तु । भरन्तु चित्रिभिः । चि त्रिभिरिति चि
 त्रिभिः । सनमनो प्रव । प्रव शिवः । शिवस्त्वमात्यः । सुप्रतीकः । सुप्रतीको वि
 भावसुः । सुप्रतीक इति सु । प्रतीकः । विभावसुरिति विभावसुः ॥ १६ ॥ प्रेतः

६ श्वे

क०१२

३६९॥

इहमे। अग्ने ज्योतिष्मान्। ज्योर्ध्वो नित्याहि। षा हि शिवे नमः शिवे नमः शिवे नमः शिवे नमः
। अर्ध्विनिष्कम्। अर्ध्विनिरित्युर्ध्वि। नित्यमिति त्वम्। बृहद्विज्जानुर्ध्वम्। बृ
हद्विरिति बृहत्। नित्यमिति नित्यम्। नित्यमिति नित्यम्। नित्यमिति नित्यम्। नित्यमिति नित्यम्।
हि० सीः। हि० सीः। नित्यम्। नित्यम्। नित्यम्। नित्यम्। नित्यम्। नित्यम्। नित्यम्। नित्यम्।
म। प्रप्रेति प्रा। प्र। अयमग्निः। अग्निर्गौरतस्य। भरतस्य षण्वे। षण्वे वि।
विपत्। वत्सुर्ध्वम्। नरोचते। रोचते बृहत्। बृहद्गोः। प्राः इति प्राः
। अग्निः। यः पुरुषः। पुरुषं तनासु। तनासु तस्ते। तस्योद्दीप्तम्। वी
दायुर्ध्वम्। वीः। अतिथिः। अतिथिः शिवः। शिवो नमः शिवो नमः शिवो नमः शिवो नमः॥२९॥॥३६९॥

आर्षो देवीः देवीः प्रति। प्रतिगृह्णाता। गृह्णातु नमः। नमो नमः। एनत्स्यो
ने। स्योने कृणु कृम। कृणु कृ६० सुरभो। सुरभा उलोके। उं रत्नं। लोक र
तिलोके। तस्मै नमन्ताम्। नमन्ता जनयः। जनयः सुपत्नीः। सुपत्नी माते
व। सुपत्नी रिति सुपत्नीः। माते व पुत्रम्। माते वेति माता। इवा पुत्रमिव
ता विभृता। सु। अकृते नमः। अस्मिन् सु। सु। एनदित्ये नमः॥ ३०॥ अकृ
ते। अस्मिन् सु। सु। अने सधिम। सधि पृव। तवुसः। सोषधीः। ७० षधीर
नु। अनु रुद्यसे। रुद्य सु रति रुद्यसे। गर्जे सन। सञ्जायसे। जायसे
पुनमपुनरिति पुनम॥ ३१॥ गर्जे। अस्मि। अस्मो षधीनाम्। ७० षधीनाम्

क्र०४२

॥१७०॥

ब्रह्मगर्भो ब्रह्मवन्स्य तीनाम्। धनस्य तीनामिति वन्स्य तीनाम्। गर्भो विश्व
स्य। विश्वस्य धनस्य। धनस्य तीनाम्। अग्नेर्गर्भगर्भो अयाम्। अयामसि।
असीत्सि॥३३॥ प्रसद्युभस्मना। प्रसद्येति प्र। सद्य। भस्मना गोनिम्।
गोनिमुपः। अपश्य। चण्डिष्वीम्। चण्डिष्वीमग्ने। अग्न्यस्यग्ने। सुहः
सज्जमात्तमिभसुहः सज्जेति सुम्। सज्जमात्तमिष्वम्। मात्तमिरिति
मात्त। मिभत्वज्ज्योतिष्मान्। ज्योतिष्मान्युनेभपुनरासदह। आसदह
। असदहस्यसदह॥३३॥ पुनरासद्य। आसद्युसदनम्। आसद्येत्या। स
द्य। सदनमुपः। अपश्य। चण्डिष्वीम्। चण्डिष्वीमग्ने। अग्न्यस्यग्ने। शे ॥१७०॥

वैमृत्तुः। मृत्तुर्नृपा। मथे। पस्थे। उपस्थेन्तः। उपस्थः इत्तुप। स्थै। अ
न्तरस्याम्। अस्मात्। शिव तं मः। शिव तं मः इति शिव। तं मः। ३४। बोधा
मे। मे। अस्मात्। अस्य वचनसः। वचनसो षविष्ठा। षविष्ठा मः। हिष्ठा स्य। हिमे। षस्य
प्रभृतस्य। प्रभृतस्य स्वधावः। प्रभृतस्येति प्र। भृतस्य। स्वधावः इति स्व
धावः। पीर्यति त्वः। त्वोः अनु। अनु त्वः। त्वोः गुणानि। गुणानि वृन्दारुम
वृन्दारुहे। तेन त्वम। तन्व देवे। वृन्दे। अग्ने। अग्नः इत्यग्ने। ३५। स
बोधि। बोधिसूरिः। सूरिर्मधवा। मधवा वसुपते। मधवेति मधवा।
वसुपते वसुदावन्। वसुपतः इति वसुपते। वसुदा वृन्निवि वसु। दावन्।

क्र० ३२

॥३६९॥

युयोऽस्मत् अस्मद्देवाँ० सिद्धिषाँ० सिद्धिश्चान्कर्मणे॥ विश्वकर्म
णेस्वाहा॥ विश्वकर्मणश्चरति विश्वकर्मणे॥ स्वाहेति स्वाहा॥ ३५॥ पुनस्ता
॥ पुनरिति पुनर्मत्वा दित्याः॥ आदित्यारुद्राः॥ रुद्रावसवः॥ वसवःसमासमि
धताम्॥ इन्द्रं ताम्पुनर्मत्वा पुनर्ब्रह्माणमब्रह्माणो ब्रह्मणीय॥ ब्रह्मणीय
मृतेः॥ ब्रह्मणीयेति स्रुवेनीय॥ ब्रह्मेति निरुतेः॥ घृतेनृत्वमस्तन्नृत्वमस्तु
नृत्वमर्द्धयस्व॥ घृद्विष्वसुत्याः॥ सुत्याः सन्तु॥ सन्तु वर्जमानस्य॥ वर्ज
मानस्य कामाः॥ कामाश्चरति कामाः॥ ३६॥ अपेत॥ इतुवि॥ वीत॥ इतुवि॥
विच॥ चसुर्षत॥ सुर्षतानेन अतोये॥ वेत्रा॥ अत्रुस्यास्य पुराणाः॥ पुरा ॥ ३७॥

णामेवेच। चनूतना। नूतनाऽऽतिनूतना। अदीधुमे। शुभेवसानम्।
अवसानम्। धिव्याः। अवसानमिति वसानम्। धिव्याऽअर्कना। आ
र्कन्निमम्। इमम्यितरं भूपितरं लोकम्। लोकमस्मे। अस्माऽऽत्तस्मे।
॥३६॥ सुज्ञानमसि। सुज्ञानमिति सुम्। ज्ञानम्। असिकामुधरणम्। कु
मुधरणमयि। कामुधरणमिति कामुधरणम्। मयिते। ते कामुधरण
म्। कामुधरणमूयान्। कामुधरणमिति कामुधरणम्। भूयदिति नूय
न्। अनेर्ब्रह्म। भस्मासि। अस्यने। अनेः पुरीषम्। पुरीषमसि। असिचि
तेन चित्तस्य। स्थपुश्चित्तम्। पुरिचित्तम्। उर्ध्वचित्तम्। पुरिचित्तम्। इति पुरि

क्र० ३२

॥१७२॥

चिन्मनुर्द्धचनेऽप्यद्वयं पुर्द्धचित् इत्युर्द्ध। चिन्मनुर्द्धमिति निश्चय
द्वयं ॥१९॥ अयं सः। सोऽअग्निः। अग्निर्वास्मिन्। वास्मिन्सोमं। सोममि
दं। इदं सुतम्। सुतन्दधे। दधे जु ठरे। जु ठरे वावशानः। वावशानः
इति वावशानः। सहस्रियुम्वाजं। वाजमसं। असुन्ना। न सतिम्।
सतिः ससुवान्। ससुवान्त्सन्। ससुवानिति ससुवान्। सन्त्यसे।
सुपसे जातवेदः। जातवेदः इति जातवेदः ॥१७॥ अग्ने यन्। यन्ने। ते
दिवि। दिवि वर्चः। वर्चः पृथिव्याम्। पृथिव्यां यन्। यदोषधीषु। अर्षधा
षु षु। अस्वामं जत्र। अश्विषु पूषु। आर्जेये जत्र। यजुनेति यजत्रमे ॥१७॥

नान्तरिक्षम्। अन्तरिक्षमुरु। उर्वान्तम्। अन्तर्लक्षणे। आन्त
र्येत्सा। तन्त्र्यल्लेषः सः। सप्रानुः। प्रानुरर्षवः। अर्षवो न चक्षः। सु
चक्षः। रतिन्तु। चक्षः। ॥ ४३ ॥ अग्नेदिवः। दिवोऽर्षम्। अर्षमर्षे। अ
र्षजिगासि। जिगास्यर्षे। अर्षदेवान्। देवाः। ॥ ४४ ॥ उचिषे। उचिषेधिष्ण्याः
। धिष्ण्यामे। ॥ ४५ ॥ रतिये। गारोचने। रोचने पुरस्तात्। पुरस्तात्सुम्भस्य।
सुम्भस्युर्गार्ग्यः। च्वावस्तात्। अवस्तादुपनिष्ठन्ते। उपनिष्ठन्तुऽआ
यम्। उपनिष्ठन्तुऽइत्युपातिष्ठन्ते। आपुऽइत्युपातिष्ठन्ते। पुरीष्वा सोऽअ
ग्नयम्। अग्नयः प्रावुणेभिः। प्राणेवैभिः। सजोषसः। प्रणेभिरिति प्रावुणे
व

क्र०३२

॥१७३॥

मि० सुतोषं सु० इति सु०। जोषं सः। जुषं न्नां मुत्तम। मुत्तम दुर्हं न अद्गुहो न
मीवाः॥ अनमीवाः इषेः। इषे मुहीः। मुहीरिति मुहीः॥ ७३॥ इडामने। अ
ने पुरुद० संम। पुरुद० सं० सुनिम। पुरुद० सुमिति पुरुद० सं
म। सुनिजोः गोः शंश्च त्तुमम। शंश्च त्तुम० एवं मानाय। शंश्च त्तुममि
ति शंश्च त्तुमम। हव मानाय साध। साधेति साध। स्थान्ते भनः सु
नुः। सुनुस्त्वनं यः। तनं यो विजावा। विजावा ने। विजावेति विजावा।
अने सा। सा ते। ते सुमतिः। सुमतिर्भूत। सुमतिरिति सु० मतिः॥ मूल
स्मै। अस्मै इत्यस्मै॥ ७४॥ चिदसि। असितया। तया देवतया। देवत ॥१७३॥

पाङ्गिरुस्वन॥ अङ्गिरुस्वद्भुवा॥ ध्रुवा सीद॥ सीदुपरिचिन्॥ परिचिल्लोक
म॥ परिचिदिति परिचिन्॥ ४५॥ लोकमृण॥ एण छिद्रम्॥ छिद्रमृण॥
एणथो॥ अथोसीद॥ अथोऽस्यथो॥ सीदुध्रुवा॥ ध्रुवात्वमालमिति त्व
म॥ इन्द्राग्नीत्वा॥ इन्द्राग्नीऽग्नीन्द्राग्नी॥ त्वा बहुस्यर्निम बहुस्यर्निरुस्मिन्
अस्मिन्मेनो॥ मेनोवसाषदन्॥ असीदुसे नित्यं सीदंसेन॥ ४६॥ ताः
अस्या॥ अस्य सूर्ददोहसः॥ सूर्ददोहसः सोमम॥ सूर्ददोहसुऽऽति सूर्ददो
हसः॥ सोमं० श्रीणिन्ति॥ श्रीणिन्ति दृशयः॥ दृशयुऽऽति दृशयः॥ ज
न्तदेवानाम्॥ देवानां चिश्मचिश्मस्त्रिषु॥ त्रिषारैचने॥ आरैचने॥ ऐ

क्र० १२

॥१७४॥

चुनेदिवः॥दिवःशतिदिवः॥७७॥इन्द्रम्विश्वामद्विश्वःअवीदधन
अवीदधन्समुद्रमसंचेष्टसमुद्रमचसुद्रिः॥समुद्रमचसुमि
॥निसमुद्रमचसमगिरुःशतिगिरुः॥रथीनमः॥रथीनाम॥रथिनम
मिति॥रथीनमम॥रथीनाम्बाजा नाम॥रथिनामिति॥रथीनाम्बाजा
ना॥सत्यनिम॥सत्यनिमपतिम॥सत्यनिमितिसन॥पतिम॥पति
मिति॥पतिम॥७८॥समिनम॥इतुः॥सम॥सङ्कल्पेयाम॥कल्पेय
॥सम्प्रियो॥सम्प्रियोरोचिष्णु॥सम्प्रियुवितिसम॥प्रियो॥रो
चिष्णुसुमनुस्यमानो॥रोचिष्णुः॥शतिरोचिष्णु॥सुमनुस्यमानुवि॥१७४॥

निमु।मनुस्यमानो।इषमूर्जमूर्जमुनि।अभिसुम्बसानो।सुम्बसा
नावितिसुम्बसानो॥४९॥सम्बाम्।वाम्मना८।सि।मना८।सिसम्
सम्बता।ब्रुनासम्।समुच्चित्तानि।ऊँइत्यै।चित्तान्याकं रम्।आकं
रम्।अकुरुमित्येकरम्॥अनेपुरीष्य।पुरीष्याधिपाः।अधिपाभ
व।अधिपाऽइत्यधिपाः।भुवत्तम्।त्वन्मनु।इषमूर्जमूर्जम्।
ऊँइत्यै।मजमानाय।मजमानायधेहि।धेहिनिधेहि॥५०॥अनेत्त
म्।त्वम्पुरीष्यम्।पुरीष्योरयिमान्।रयिमान्युष्टिमान्।रयिमा
निनिरयिमान्।पुष्टिमाँ॥५१॥असि।पुष्टिमानितिपुष्टिमान्।असी

क्र०१२

॥१७५॥

स्वसि॥५१॥ माते व पुत्रम्। माते वेति माता। इव। पुत्रम्। पित्रा म। पित्रा
पुत्रीषु म। पुत्रीषु मुनिम्। अग्निं स्व। स्वो नो नौ। नो नो व भाः। अ न
रुखा। उखे सुखा। तां विश्वेभ्य विश्वे देवेः। देवे ऋतुभिः। ऋतुं सम्धिभि
दानः। ऋतुभिरित्यनु। भिः। सम्धिदानः प्रजापतिः। सम्धिदान
इति सम्। धिदानः। प्रजापतिर्विश्वकर्मा। प्रजापतिरिति प्रजाप
तिः। विश्वकर्मा वि। विश्वकर्मेति विश्वकर्मा। धिमुञ्चतु। मुञ्च
तिर्निमुञ्चतु॥५२॥ असुन्वन्तु मयजमानम्। अपजमानमिद्य।
इच्छन्ते न स्य। स्तेन स्येताम्। इत्यामनु। अन्विहि। हिरेते स्वरस्य॥१७५॥

नत्करस्येति नत्करस्या। अन्यमुस्मत्। अस्मर्दिछ। इ छसा। साते।
तु इत्सा। इत्सानमभनमो देवि। देवि निर्ऋते। निर्ऋते तु ज्यम्। निर्ऋ
तु इति निः। ऋते। तु ज्यम्स्तु। अस्ति सस्तु॥ ५३॥ नमः सु। सुते। ते
निर्ऋते। निर्ऋते तिग्मतेजः। निर्ऋतु इति निः। ऋते। तिग्मतेजो
युस्मर्यम्। तिग्मतेजु इति तिग्म। तेजः। अयुस्मै चि। चि चत। चतु म
बन्धम्। बन्धमे तम्। एतमित्येनम्। यमे नत्वम्। त्वं शुम्भ्या। शुम्भ्या सन्धिदु
ना। सन्धिदुनो नुमे। सन्धिदुनेति सम्। विदुना। उत्तमे नाके। उत्तम
इत्युत्त। तमे। नाकेऽअधि। अधिरो हय। रोहयेनम्। एनमित्येनम्॥ ५४॥

ॐ०१२

॥१७६॥

मस्यास्ते। ते घोरे। घोरेऽसन्। असन्नुहोमि। जुहोम्येषाम। एषाम्बुधा
नाम्। बुधानामवसर्जनाय। अवसर्जनायेत्येवं। सर्जनायामन्त्रा। त्वा
जनेभजनेभूमिभूमिरिति। इतिप्रमर्दने। प्रमर्दनेतिर्ऋतिम्। प्रमर्दत
ऽइतिप्रमर्दने। निर्ऋतिन्त्वा। निर्ऋतिमितिनिः। ऋतिम्। त्वाहम्। अह
मपरि। परिवेद। वेदविश्वतमविश्वतुऽइतिविश्वतम। ५५॥ यन्ते। तेदेवी।
देवीनिर्ऋतिः। निर्ऋतिराबुबन्ध। निर्ऋतिरितिनिः। ऋतिं। आबुबन्ध
पाशम्। आबुबन्धेत्या। बुबन्ध। पाशं। वासु। ग्रावास्वविच्युसम्। अ
विच्युसमित्येवि। च्युसम्। तन्ते। तेवि। विष्वामि। स्याम्यापुषः। आपु। ॥१७६॥

धोन। नमः कान्। मद्भादर्थ। अथेनम। एतस्मिन्नुम्। पितुर्मद्वि। अद्विप्रस
तः। प्रसूतः। इति प्र। स्तः। नमो भूत्यै। भूत्यै वा। भेदम्। इदञ्च कार। च
कारेति चकार॥ ५६॥ निवेशनः। सुक्रमनः। निवेशनः। इति नि। निवेशनः। सु
क्रमनो वसूनाम्। सुक्रमनः। इति समु। गमनः। वसूनां विश्वा। विश्वा रुपा।
रुपाणि। अभिचष्टे। चष्टे शचीभिः। शची निरिति शचीभिः। देवः। रवस
व ६ विना। देवः। रुदे। तिदेः। इव। सविनासुसधर्मा। सुसधुर्मेन्द्रः। सुसधुर्मे
निसुसधर्मा। इन्द्रो न। नतस्थो। तस्थो स मुरे। समुरे पथीनाम्। समुरः। इ
तिसम। अरे। पथीनामिति पथीनाम्॥ ५७॥ सीरां युञ्जन्ति। युञ्जन्ति कुवयम्॥

क०३२

॥३६६॥

कुवयो शुगा। शुगा वि। वि तन्वते। तन्वते। दथक्। दथुगिति दथक्। धीरा
देवेषु। देवेषु सुम्नुया। सुम्नुयेति सुम्नु। य॥॥५८॥ शुनक्तु सीरा। सीरा वि।
वियुगा। शुगा तनुद्धम। तनुद्धुने। हने मो नो। मो नो वपता। वपते ह। इह बीज
म। बीजमिति बीजम। गिर च। च शुष्टिः। शुष्टिः। स भरा। स भरा अ स न। स
भरा इति स। भरा। असन्नः। नो ने दीयः। ने दी य इत। इत्स एयमस्त एयम्य
कम। प्र क मे या त। ए या त। इ या दि। ती या त॥५९॥ शुनक्तु। सुफा का। का
ला वि। वि हृषन्तु। हृषन्तु भूमि म। भूमि म। शुनक्तु। शुनक्तु ना शा। की ना शा
अभि। अभि यन्तु। यन्तु बाहेः। बाहे र्वा हेः। शुनी सीरा। हविषा। हवि
ति

॥३६६॥

षातोर्शमाना। तोर्शमाना सुपिप्यलाः। सुपिप्यलाऽर्षधीः। सुपिप्यलाऽर
तिसु। पिप्यलाः। अर्षधीः कर्त्तन। कर्त्तनास्मे। अस्मेऽरसुस्मे॥६०॥ घृतेन
सीता। सीतामधुना। मधुनासम्। समैज्यनाम्। अज्यनाम्बिभ्वैभविभ्वैर्द्वैवे। द्वि
वेरनुमता। अनुमता मुरुङ्गिभ अरुमुनेत्यनु। मता। मुरुदुरिति मुरुत्। जिभङ्
र्जस्वनी पर्यसा। पर्यसा पित्त्वमाना। पित्त्वमाना स्मान्। अस्मान्सीते। सीते
पर्यसा। पर्यसाभि। अज्याव वत्स्व। आव वत्स्व। वुवत्स्वेति व वत्स्व॥६१॥ ला
ङ् लुप्यवीरवत्। पवीरवत्सुरोर्वम्। सुरोर्व६० सोमपित्सरु। सुरोर्वमिति सु। शे
र्वम्। सोमपित्सर्विति सोमपित्सरु। तदुत्। उट्टपति। वुपतिगाम्। गामर्वम्। अवि

क्र०३२

॥१७६६॥

म्रफर्चुम। प्रफर्चुच्च। प्रफर्चुमिति प्र। फर्चुम। चुपीवरीम। पीवरीम्र स्यावे
न। प्रस्यावद्वधुवाहनम। प्रस्यावादिनि प्रस्या। वत। रथुवाहनमिति रथु। वाते
नम॥६२॥ कामदुधे। कामदुधेधुश्च। कामदुधेऽरतिकाम। दुधे। धुक्षुमि
त्राय। मित्रायुवरुणाय। वरुणाय च। चेति च। इन्द्रोयुष्मिञ्ज्याम। अश्विञ्ज्यां पु
ष्ट्ये। अश्विञ्ज्यामि त्युष्मि। ज्याम। पुष्ट्ये प्रजाज्ये। प्रजाज्येऽअवधी ज्ये। प्र
जाज्येऽरति प्रजाभ्याम। अवधी ज्येऽरतोषधीभ्यः॥६३॥ विमुञ्चदुम। मु
ञ्चदुम। अ। अ। देवयाना। देवयानाऽअगन्तम। देवयानाऽरतिदेव। या
नै। अगन्तमनमसः। नमसस्यारम। पारमस्य। अस्मैत्यस्या। ज्येतिरापाम ॥१७६६॥

आपामेत्सायाम॥६४॥सुजूरब्धमसुजूरिति सु। जू॥ अद्भोऽअ॥ यवो जि
। अयवो भिरुपाः। अयवोरिति सयवः। जिः। उपाऽअरुणीभिः। अरुणीभिरि
त्यरुणीभिः। सुजोषसावुष्विना। सुजोषसाविनि सु। जोषसो। अश्विना द
सोभिः। द० सोभिः। स्वरं म द० सोभिरिति द० स०भिः। स्वरऽएतन्नेन एतन्ने
न वैश्वानुरः। वैश्वानुरऽइउ या। इउ या घृतेन। घृतेन स्वाहा। स्वाहेति स्वा
हा॥६५॥ याऽअर्षधीः। अर्षधीः पूर्वभिः पूर्वा जानाः। जाना देवेभ्य म देवेभ्यस्त्रि
युगम्। त्रियुगम्पुरा। त्रियुग मिति त्रि। युगम्। पुरेति पुशमनेन। नुबुज्जुणाम्
बुज्जुणामुहम्। अ द० श नम्। श नर्ध्मनि। धामानि सुप्त। सुप्तवा चेति चे॥६६॥

ॐ३२

॥३७९॥

शुनम्बः॥ वीऽअम्ब॥ अम्बुधामो निधामो निःसहस्रम्॥ सहस्रमुनः॥ उतर्वः॥ वीऽ
रुहम्॥ रुहऽरुतिरुहम्॥ अर्धाशतक्रत्वः॥ शतक्रत्वोऽयम्॥ शतक्रत्वऽरुतिरुहम्
॥ क्रत्वः॥ अयमिमम्॥ इमम्मे॥ मेऽअगदम्॥ अगदङ्कनः॥ रुतेतिरुतः॥ ॥६७॥ अर्ध
धीः॥ प्रति॥ प्रतिमोदङ्कम्॥ मोदङ्कम्पुष्पवतीः॥ पुष्पवतीः॥ प्रसूवरीः॥ पुष्पव
तीरिति पुष्पवतीः॥ प्रसूवरीरिति प्र॥ सूवरीः॥ अर्धाऽइव सजित्वरीः॥ अर्धा
ऽइवे सऽर्धाऽइव॥ सजित्वरीर्वीरुधम्॥ सजित्वरीरिति स॥ जित्वरीः॥ वीरुधम्पा
रयि॥ पुष्पम्पारयि पुष्पवऽरुतिपारयि पुष्पम्॥ ६८॥ अर्धधीरिति॥ इति मान
रः॥ मानरस्तनः॥ तर्धम्॥ वीदेवीः॥ देवीरुपा॥ उपऽब्रुवे॥ ब्रुवऽरुति ब्रुवे॥ सनेयम् ॥३७९॥

३व

श्वम्। अश्वम्। गाम्वासेम्। वासेऽत्मानम्। आत्मानुन्नव। तवपुरुषापु
रुषेति पुरुषः॥६९॥ अश्वत्थेवेन वौ निषर्दनम्। निषर्दनम्यर्षे। निषर्दनमिति
निषर्दनम्। पुरुषेवेन वौ सतिः। वुसनिष्ठुना। कुनेति कुना। गो न जऽरत्। गो न
जऽरति गो न जऽरत्। इत्कि ल। किलार्थे। असुथुयन्। सनवेथ। सनवेथु
रुषम्। पुरुषमिति पुरुषम्॥७०॥ यन्नो षधीः। ओषधीः समर्गता। समर्गनु
राजानः। समर्गनेति समु। अर्गता। राजानः समिता विष। समिता विवेति
समितो। इव। विप्रः सोः। सऽउच्छते। उच्छते निषक। निषग्ने क्षोहा। रक्षोहा
मीव चार्तनः। रक्षोहेति रक्षः। हा। अमीव चार्तनुऽइत्यमीव। चार्तनः॥७१॥

ॐ३२

॥३८०॥

अम्बावुनी ८ सोमावुनीम् अश्ववुनीमित्यम्बावु नीम् सोमावुनीमूर्जयन्ता
म् सोमवुनीमिति सोमावुनीम् अर्जयन्तामुहो जसम् उहो जसमित्युत्तर अजस
म् आवित्ति अविस्ति सर्वमि सव्वि अर्षधीः अर्षधीरस्मे अस्मा अ
रिष्टनातये अरिष्टनातय इत्यरिष्टनातये ॥६२॥ उच्छुष्माः शुष्माः अ
र्षधीनाम् अर्षधीनाङ्गावन्गावो गोष्ठादिव गोष्ठादिवे रते गोस्यादिवेति
गोस्यान् इव इरन् इतीरते धनं सन्निव्यन्तीनाम् सन्निव्यन्तीनाम्
मो नम् आत्मानन्तव नवपुरुष पुरुषेति पुरुष ॥६३॥ इष्टुतिर्नाम
नामवः घोमाना मातायो अथोयुयम् अथो इत्यथो युयत्स्य स्थ ॥३८०॥

निष्कृतीः। निःकृतीरिति निःकृतीः। सीराः पतुत्रिणीः। पतुत्रिणीस्य नास्य
नुमत्। मदा मयति । आमयति निः। निष्कृया। कुपेति कथा ॥ ६४ ॥ अतिवि
श्वाम्। द्विस्वाम्। परिष्ठाः। परिष्ठास्तेन इव। परिस्थाः इति परि। स्थाः। स्तेन इ
व ब्रजम्। स्तेन इवेति स्तेन इव। ब्रजमक्रमुः। अक्रमुरि तक्रमुः। अष
धीः। प्रा। प्राचुच्यवुः। अचुच्यवुर्भूत्। भक्तिम्। किञ्च। चतुन्वः। तन्वोरपे
। रपुः इति रपः ॥ ६५ ॥ बद्धिमाः। इमा ब्रजयन्। ब्रजयन्तु हम्। अहमेष
धीः। अषधीर्हस्ते। हस्तेऽआदधे। आदध इत्या। दधे। आत्मा मक्ष्मस्य
। मक्ष्मस्य नश्यति। नश्यति पुरा। पुरा जीवगर्भमजीवगर्भो यथा। जीवग

क० ३२

॥३८९॥

मुद्रतिजावागर्भमधुपेतिपुथा॥६६॥ मस्यौषधीः॥ अषधीः प्रसप्रथा प्रस
प्रथाङ्गमङ्गमू प्रसप्रथेति प्रसप्रथथा॥ अङ्गमङ्गमृष्यरुः॥ अङ्गमङ्ग
मित्प्रङ्गमू अङ्गमू परुः परुरिति परुः परुः॥ ततो मक्षमू मक्षम्वि वि
बाधद्वे बाधध्वः उग्रः॥ उग्रोर्मध्यमृग्निर्वामध्यमृशोवेति मध्यमृशोः रि०
॥ इव॥ ६७॥ साकं मक्षमू मक्षमप्र प्रपत प्रतु चार्षेण चार्षेण किकिदीवि
नी किकिदीविनेति किकिदीविनी साकम्बार्तस्य बार्तस्य दूर्ज्या॥ आ दूर्
ज्या साकमू साकन्नश्या नश्यनिहाकया निहाकयेति निहाकया॥ ६८॥
अन्माकं द्योऽअन्माम् अन्मामवतु अवतुन्मा अन्सान्यस्याः॥ अ ॥३८९॥

न्यस्याऽउपाऽउपा वत। अवतेत्यवत। ताः सर्वमिसर्वमिस्वित्तानाः। सस्वि
दानाऽइदम्। सस्विदानाऽइति सम। स्विदानाः। इदमे। मे प्र। प्रावत। अवता
वचमवचऽइति वचम। ७९॥ गोः फलिनीः। फलिनीरफलोः। अफलाऽअ
पुष्योः। अपुष्यामाः। माश्र्या। चपुष्यिणीः। पुष्यिणीरिति पुष्यिणीः। बहुस्य
तिप्रसूतास्ताः। बहुस्यतिप्रसूताऽइति बहुस्यति। प्रसूताः। तानमनो
मुच्यन्तु। मुच्यन्त्वहंसः। अहंसऽइत्यहंसः॥ ८०॥ मुच्यन्तुमा। माश्रप
पुष्मान्। शोष्णादथो। अथोद्युण्यान्। अथोऽइत्यथो। व्युण्यादुत। उनेत्युत।
अथोभमस्य। अथोऽइथोसे। भमस्यपङ्क्तिशान्। पङ्क्तिशात्सर्वस्मान्। सर्वस्मादे

ॐ०३२

॥३८२॥

वक्लिषात् देवक्लिषादिर्निदेव। क्लिषात् ॥ ८१ ॥ अवुपातन्तीरवद
व मा अँपतन्तीरित्यवुपातन्तीः। अवदद्विवः। द्विवः अर्षधयः। अर्षधयस्व
रि। परित्तिपरि। मञ्जीवम्। जीवमुश्नवीमहे। अश्नवीमहेन। नसेः। सरि
प्याति। रिप्यातिरुँपेषः। पुरुषु इति पुरुषः ॥ ८२ ॥ माऽअर्षधीः। अर्षधीः
सोमराज्ञीः। सोमराज्ञीर्वृहीः। सोमराज्ञीरिति सोमराज्ञीः। वृहीः शुनवै
चक्षणाः। शुनवैचक्षणा इति शुनवैचक्षणाः। तासांमसि। असित्वम्।
त्वमुत्तुमा। उत्तुमारम्। उत्तुमेत्युत्तुमा। अरुङ्गामीयकामी यशम्।
शरुद्वेदे। हृद इति हृदे ॥ ८३ ॥ द्विष्टिताः। द्विष्टिवाम्। द्विष्टिता इति वि। ॥३८२॥

स्थिताः। एषि वीमनु। अन्वित्यनु। बहुस्य निप्रसूताः स्येऽं। बहुस्य नि
प्रसूताः इति बहुस्य नि। प्रसूताः। अस्ये समू। सन्दत्त। दत्तवृ। नमः। वृ।
सुमिति वृ। सुमि॥ ८७॥ भाष्ये। चेदम्। उदन्तु पशुष्वन्ति। उपश्वन्ति माः। एव ३
उपश्वन्तीत्युपाश्वन्ति। भाष्ये। चदम्। दूरम्परागताः। परागताः। र ४
निपरागताः। सर्वसुङ्गत्य। सुङ्गत्य वीरुधः। सुङ्गत्येति समूगत्य। वीरु
धः इति वीरुधः॥ ८८॥ भाष्ये। चो रिषतु। रिषत्वन्ति। खन्ति। न स्ये। न
स्ये च। चाहम्। अहस्वनामि। खनामि वृ। इति वः। द्विपाञ्चतुष्यात्। द्विपा
दिति द्विपात्। चतुष्यादस्माकम्। चतुपादिति चतुमपात्। अस्माकुः ६० सर्वम्।

क्र०१२

॥१८३॥

सर्वमस्तु। अस्तु नानुरमा। आनातुरमित्यनानुरमा॥६६॥ अर्धधयः सम। सम
वदन्त। अवदन्त सोमेन। सोमेन हसे। सहस्रोरा। राज्ञेतिराज्ञा। यस्मै कृणे
ति। कृणेति। ब्राह्मणः। ब्राह्मणस्तमा। तदं राजन। राजन्यारयामसि। पा
यामसीति पारयामसि॥६७॥ नाशुपित्रीबलासस्य। बलासु स्यात्सस्य। अ
स्यस्य उपचिन्ताम। उपचिन्तामसि। उपचिन्तामित्युप। चिन्ताम। असीत्यसि
॥ अथोशनस्य। अथोऽस्यथो। शतस्य यक्ष्माणाम्। यक्ष्माणाम्याकारो
पाकारोरसि। पाकारोरिति पाक। अरोः। असि नार्जनी। नार्जनीति नार्जनी शी
॥६८॥ त्वार्जध्वी। गन्धर्वी। अखनन। अखन्निनर्द्धमर्द्धे बहुस्पति॥१८३॥

बहुस्यतिरिति बहुस्यतिम ॐ षुधे सोमम सोमो राजा राजा विद्वान् विद्व
न्यक्ष्मात् । यक्ष्मा दमुच्यते । अमुच्यते तमुच्यते ॥ ८९ ॥ सहस्यमे । मेऽअ
ती । अतीनाः सहस्र । सहस्र एतनायुतः । एतनायुत इति एतना ।
युतः । सहस्र सर्वम् । सर्वम् आपमानम् । आपमानम् सहमानम् । सहमानासि
। अस्योषधे । अषुध इत्योषधे ॥ ९० ॥ दीर्घायुस्ते । दीर्घायुरिति दीर्घा
आयुः । तर्जुषुधे । अषुधे खनिना । खनिना यस्मै । यस्मै च । चत्वा । त्वा ख
नामि । खनाम्यहम् । अहमि सहम् । अथोत्वम् । अथोऽइत्यथो । त्वदीर्घा
युन दीर्घायुः । ऋत्वा । दीर्घायुरिति दीर्घा । आयुः । ऋत्वा शुर्वेतेत्वा । शुन

क्र०१२

॥१६४॥

वल्गुवि। शतवल्गुतिशुत। वल्गु। विरेहनात्। रोतोहेदिति रोहनात्
॥१॥ त्वमुत्तमा। उत्तमासि। उत्तमेत्युत्तमा। अस्योषधे। अषधेतव। तवव
क्षा। हृक्षाऽउपस्तयः। उपस्तयऽरस्युपस्तयः। उपस्तिरस्तु। अस्तुसे।
सोस्माकम्। अस्माकम्। मोऽअस्मान्। अस्माँः। अजिदासति। अ
जिदासनीत्यजि। दासति॥१॥ मामा। माहि० सीनु। हि० सीज्जनिता।
जनितायः। मः। पृथिव्याः। पृथिव्यायः। मोर्वा। वादिर्वम्। दिर्व० सुस
धेर्म्म। सुसधर्म्मवि। सुसधर्म्मति। सुसधर्म्म। आनद्। आनुडितीन
द्। मश्व। चापः। अपश्वन्दोः। चन्द्रः। प्रथमः। प्रथमोज्जान। ज्जानुक ॥१६४॥

स्यै। कस्यैदेवाय। देवाय हविषा। हविषा विधेम। विधेमेति विधेम॥१३॥
अज्या वर्तस्व। आ वर्तस्व। वर्तस्व पृथिवि। पृथिवि वृतेन। वृतेन पय
सा। पयसा सह। सहैति सह। वृषान्ते। तेऽग्निः। अग्निरिषितः। इषि
तोऽअरो हन्। अरो हृदि सरो हन्॥१४॥ अनेमन्। मने। तेऽमुक्ताम्। मु
क्ता चन्द्रम्। चन्द्रम्पूतम्। पूतम्। चमृक्षिर्यम्। यक्षि यमिति यक्षिर्यम्। व
देवेभ्यः। देवेभ्यो न रामसि। न रामसीति न रामसि॥१५॥ इषमूर्जम्। ऊ
र्जम्। मुहम्। अहमिति। इतः आर्दम्। आर्दम्पूतम्। पूतम्। योनिम्। यो
निमहिषस्य। महिषस्य धारम्। धारामिति धारम्। आर्मा। मागेषु। गो

क्र० ३२

॥३८५॥

पुंविशनु। विशत्वा तनूषु। आतनूषु। तनूषु जहामि। जहामि सेदिमू। सेदि
मनिरामू। अनिरुममी वामू। अमी वामि समी वामू॥९६॥ अने तवा तव
अकं अवो वर्यम वयो महि। महि क्त्वा जन्ते। भ्राजन्ते। अर्च्यम अर्च्य
वि यो विभावसो। विभावसोऽइति भावसो। बृहद्भानो शर्वसा। बृहद्भानो
नोऽइति बृहद्भानो। शर्वसा वाजसू। वाजसू कृष्णसू। उक्चुन्दधा
सि। दधा सि दाशुषे। दाशुषे कवे। कवुऽइति कवे॥९७॥ पावक वच्चाः।
शुक्र वच्चाः। पावक वच्चाऽइति पावक। वच्चाः। शुक्र वच्चाऽअ
अनून वच्चाः। शुक्र वच्चाऽइति शुक्र। वच्चाः। अनून वच्चाऽउत्तर अनून वच्चाः॥३८५॥

इत्यनन्त। धर्माः। उदियर्षि। इयुर्विभानुना। भानुनेतिभानुना। पुत्रोमातरांमा
तरंविचरन्। विचरुन्नुप। विचरुन्निर्निवि। चरन्। उपावसि। अवसिष्टणक्षि
। एणक्षिरोदसी। रोदसीऽउने। रोदसीऽइतिरोदसी। उनेऽइत्युने॥९६॥ उज्जो
नपात। नपाज्जातवेदः। जातवेदःसुशस्तिभिर्मजातवेदःइतिजात। वेदः।
सुशस्तिभिर्मन्दस्व। सुशस्तिभिरिति सुशस्तिभिर्मन्दस्वधातिभिर्मधाति
भिर्हितः। धातिभिरिति धातिभिः। हितःइतिहितः। त्वेऽइद्वम्भत्वेऽइतिवेद
प्रसम। सन्दधुः। दधुर्भूरिवर्षसः। भूरिवर्षसश्चित्रोत्तमः। भूरिवर्षसः
इतिभूरि। वर्षसः। चित्रोत्तमोद्युमजानाः। चित्रोत्तमःइतिचित्राः। उत्तमः। द्युम

क्र०३२

॥३६६॥

जाताऽऽतिवामाजाताऽ॥१९९॥ इरज्जन्तमे। अग्नेप्रथयस्व। प्रथयस्वजन्तु
भिर्भजन्तुभिर्भस्मे। जन्तुभिरिति जन्तु। भिर्भ अस्मे रायम्। अस्मे इत्यस्मे रा
योऽमर्त्य। अमर्त्ये त्यमर्त्य। सदैरुतस्य। दैरुतस्य वपुषः। वपुषो वि। वि
राजसि। राजसिष्टणक्षि। ष्टणक्षिसानसिम्। सानसिक्कनुम्। क्रतुमिति
क्रतुम्॥३००॥ इष्कृत्तरिमध्वरस्य। अध्वरस्य प्रचेतसम्। प्रचेतसुद्धये
न्तम्। प्रचेतसुमिति प्र। चेतसम्। क्षयन्तु६० राधसः। राधसो मुहः। मुहः
इति मुहः। रातीन्वामस्य। वामस्य सुभगाम्। सुभगामुहीम्। सुभगामिति
सुभगाम्। मुहीमिषम्। इषुन्दधासि। दधासि सानसिम्। सानसिर्ऋषिम्॥३६६॥

३६

रुयिमिति रुयिम् ॥ १०१ ॥ ऋता वानमहिषम् ॥ ऋतवान्मिति त्वा ॥ वानम् ॥
 मुहिषन्विष्वदेर्शनम् ॥ विष्वदेर्शनमुग्निम् ॥ विष्वदेर्शनमिति विष्वदेर्श
 नम् ॥ अग्निर्द० सुम्नाय ॥ सुम्नायधिरे ॥ दुधिरे पुरः ॥ पुरोजनाः ॥ जनाऽरति
 जनाः ॥ श्रुत्कर्षर्द० सप्रथस्तमम् ॥ श्रुत्कर्षमिति श्रुत्कर्षम् ॥ सप्रथस्तम
 न्त्वा ॥ सप्रथस्तमुमिति सप्रथस्तमम् ॥ त्यागिरा ॥ गिरादे व्यम् ॥ दे व्यम् ॥ नु
 षा ॥ मानुषा युगा ॥ युगेर्नियुगा ॥ १०२ ॥ आर्षायस्वा ॥ व्यायस्वसम् ॥ समेतु
 एतुते ॥ ते विष्वतेन विष्वतेन सोम ॥ सोमदृष्टयम् ॥ दृष्टयमिति दृष्टयम् ॥ भ
 वा वाजस्य ॥ वाजस्यसङ्गथे ॥ सङ्गथऽरति सम ॥ गथे ॥ १०३ ॥ सन्ते ॥ ते पयाँद० सि

क्र० ३२

॥३६६॥

पयोऽसि स मू स मु य न्तु । ऊँ इ सैः य न्तु वाजाः । वाजा व ष्या नि । वृ ष्या न्मः
भि मा नि षा ह न अ भि मा नि स ह र्त्त त्थ भि मा नि । स ह न आ प्यार्य मा नो ऽनु
मृ तो या आ प्यार्य मा न् इ स्ता प्यार्य मा नः । अ मृ तो य सो मा सो म दि वि । दि
वि श्र वा ऽसि श्र वा ऽं स्यु त्त मा नि । उ त्त मा नि षा उ त्त मा नी त्पु न्त्त मा नि ।
धि षे नि धि षा ॥३०४॥ आ प्यार्य स्व । प्यार्य स्व मृ दि न्तु मा । मृ दि न्तु मा सो मा । मृ दि
न्तु मे नि म दि न् । त मा सो म वि श्वे भिः । वि श्वे भि र्ऽशु भि न् अ ऽशु भि रि त्य र्ऽ
शु भि न् भ वा नः । नः सु प्र थ स्त मः । प्र थ स्त मुः स र्वा । सु प्र थ स्त मुः इ ति सु
प्र थ म त मः । स र्वा वृ धे । वृ ध इ ति वृ धे ॥३०५॥ आ ने । ने वृ त्त मः । वृ त्त सो म न म ॥३६६॥

२ सु

मनोवमत्। उमुत्पुरुमान्। पुरुमाच्चित्। चित्सुधस्यात्। सुधस्यादिति सुधा।
स्यात्। अग्रेत्वाङ्गमया। त्वाङ्गमयागिरा। त्वाङ्गमुयेतित्वाम्। कामया। गि
रेतिगिरा॥१०६॥ तुभ्यन्ताः। ताऽ अङ्गिरस्तम। अङ्गिरस्तमुविष्वाभ अङ्गिर
स्तमेत्यङ्गिरः। तमाविष्वाभसुक्षितयमसुक्षितयुः। एथक्। सुक्षितयुः इति सु
क्षितयम एथगिति एथक्। अग्रे कामाय। कामाय मेमिरे। येतिरुः इति येमि
रे॥१०७॥ अग्निः प्रियेषु। प्रियेषु धामसु। धामसु कामम्। धामस्विति धाम। सुका
मो भुनस्म। भुनस्य न व्यस्य। न व्यस्येति न व्यस्य। सुम्ना उक्कम सुम्ना उक्तिसु
म्। राट्। एको वि। विराजति। राजनीतिं राजति॥१०८॥ ॥ इति वाजसनेयसं

क्र०९३

॥१६६॥

हिनापदक्रमद्वादशमोऽध्यायः ॥१३२॥ ॥ मयि गृह्णामि गृह्णाम्यग्रे अग्रे अ
ग्निम् अग्निं रुयः रुयस्योर्षाय पोषाय सुप्रजा स्तार्य सुप्रजा स्तार्य सु
वीर्या सुप्रजा स्तायेति सुजाः त्वार्य सुवीर्यायेति सुवीर्यायामर्मुदेव
ताः ॐ इत्यै देवताः सचन्ताम् सचन्तामिति सचन्ताम् ॥१॥ जलमजल
नम् जलानम्रथुमम् प्रथमस्युरस्तात् पुरस्तादि विसीमनः सीमनः
सुरुचमसुरुचो वैनः सुरुच इति सु रुचमवैन आवः आवरित्यावह
सबुध्नाम बुध्ना उपमा उपमा अस्य उपमा इत्युपमाः अस्य विष्ठाः
विष्ठाः सतः विस्था इति विस्थाः सतश्च चोनिम् मोनिमसतः अम् ॥१६६॥

नश्य। चुच्चि। चिर्वम। वुरिति वः॥ २॥ हिर। एगुर्बः सम। हिर। एगुर्बः इति हिर
 एगुर्बः। समवर्त्तन। अवर्त्तनाये। अये भुतस्य। भुतस्य जातः। जातः प
 ति मयतिरेकं मएकं आसीत्। आसीदित्यासीत्। सदाधार। द्वाधार। ए
 धिवीम्। एधिवीन्याम्। द्यामुन। उते माम्। मामि तीनाम्॥ ३॥ द्रुसश्च ३४

५ चु स्कन्द। स्कन्द एधिवीम्। एधिवीमनु। अ नु द्याम्। द्यामिमम्। उमश्च
 । चु भोनिम्। भोनिमनु। अनु यः। यश्च। चु पूर्वम्। पूर्वः इति पूर्वम्। सुमानं
 भोनिम्। भोनिमनु। अनु सञ्चरन्तम्। सञ्चरन्तद्रूपम्। सञ्चरन्तुमिति
 समुच्चरन्तम्। द्रुसश्च होमि। जुहोम्यनु। अनु सप्त। सप्त होत्रीः। होत्राः ३५

५०३३

1134

一 卅

॥ ति हो नः ॥ ७ ॥ नमोस्तु । अस्तु सर्वे ज्येष्ठसुर्व्ये ज्येष्ठे । केच । चतुष्टिवा
म । चतुष्टिवा मनु । अन्वित्यनु । मे । अन्तरिक्षे । अन्तरिक्षे मे । मेदिवि । दिविते
ज्येष्ठते ज्येष्ठसुर्व्ये ज्येष्ठसुर्व्ये ज्येष्ठनमो नमः । इति नमः ॥ ५ ॥ मां रूषवः । रूष
वो मातुधानां । मातुधानां नाम । मातुधानां नाम । मातुधानां नाम । मातुधानां नाम ।
वा । द्वा द्वे नस्पती न । द्वे नस्पती । रनु । अन्वित्यनु । मेवा । द्वा द्वे नस्पती । अन्व
देषु शेरते । शेरते । इति शेरते ॥ ६ ॥ मेवा । द्वा मी । अमी रौचने । अमी । इत्य
मी । रौचने दिवः । दिवो मे । मेवा । द्वा सूर्यस्य । सूर्यस्य रश्मिषु । रश्मिष्विति
रश्मिषु । मेवा । मयु । अयुर्देसे । अस्वित्यनु । स । सदेस्कृतम् । हनमिति हनम् ॥ ७ ॥

॥६॥ सुषुषपाजं पजुः प्रसितिम् प्रसितिम् प्रसितिमिति प्रसितिम्
नष्टस्वीम् एष्ट्वीम् हि। शिराजे वारजे वामचान् रजे वेतिराजी इवा
अमवांश्च। इमेन। अमवानित्यम। दान् इमेनेतीमेन। तृष्णीमनु। अनु
प्रसितिम् प्रसितिन्द्रणानां प्रतिसेमिति प्रसितिम् द्रुणानोस्ती। अस्ता
सि। असि विद्युः। विद्युर्दक्षसंभरुक्षसस्तविष्टेः। तविष्टेरिति तविष्टेः
॥६॥ तवन्तमासं भन्तमासं आशुया। आशुया पतन्ति। आशुयेत्याशुया।
पतन्त्यनु। अनुस्यन्। स्यन्धुषुता। धुषुताशुचोचान्। शोशुचान् इ
ति शोशुचान्। तपूष्यमे। अने जुहु। जुहुप तज्जान् पतज्जानस

॥३३॥

॥३९०॥

दितः। असंदिनो वि। असंदिनः इत्यसंदिनः। द्विस्तज। सजु वि श्रक। वि
षगुल्काः। गुल्का इत्युल्काः॥९॥ प्रतिस्पशम स्पशो वि। द्विस्तज। सजु
तूर्णितमः। तूर्णितमो जे वै। तूर्णितमः इति तूर्णितमः। न वा पायुः। पायु
विशेः। विशेः अस्याः। अस्याः अदेव्यः। अदेव्यः इत्यदेव्यः। मोनमनो दु
रे। दुरेः अघरीः सः। अघरीः सोमः। अघरीः सः इत्यघः। शीः सः।
मोः अन्ति। अन्त्यगै। अग्नेमार्किम मार्किष्टे। ते व्यर्थि म व्यधिरा दध धर
तः। आदध धरतः। दध धरति दध धरतः॥१०॥ उदग्ने। अग्नेतिष्ठ। तिष्ठ प्रति।
प्रत्याननुषा। आननुषा। तनुषनि। न्यमित्रान्। अमित्रान्॥११॥ अषतात्। अषता॥१२॥

त्रिगुहेते। त्रिगुहेतुः इतिगुहेते। चोनेन नोऽरतिम्। अरतिः ६० समिधाना।
२-च समिधानैके। समिधने तिसम्। इधाना। चुकेनीचा। नीचातम्। तन्धे
क्षि। धृष्टतुसम्। अतसन्ना। नयुष्कम्। युष्कमिति युष्कम्॥ १३॥ उद्धोर्नवा
प्रवप्रति। प्रतिविद्य। विद्याधि। अद्यस्मत्। अस्मदाविः। आविष्कणुषा। ह
णुषंदेव्यानि। देव्यान्त्यने। अगुः इत्यने। अवस्थिरा। स्थिरानेनुहि। तनु
हि। शतुजुनाम्। शतुजुना। जामिम्। शतुजुनामिति शतु। जूनाम्। ज
मिमजामिम्। अजामिम्। प्रमृणीहि। मृणीहि। शर्तुनू। शत्रुनिति शर्तुनू।
अनेष्ठा। त्वातेजसा। तेजसा सादयामि। सादयामीति सादयामि। इन्द्रस्य

क्र०१३

॥३९१॥

न

५६

त्वा। त्वेजसा। ॐ जसा सा दयामि। सा दयामी सा दयामि॥३२॥ भुवो ब्रह्मस्य। ब्र
ह्मस्य रजसः। रजसश्च। चनेता। नेता यन्त्र। यन्त्रा नियुक्तिः। नियुक्तिः सचसे
नियुक्तिरिति नियुत्। निः सचसे शिवाभिः। शिवाभिरिति शिवाभिः
दिवि मूर्धनम्। मूर्धनं नृधिषे। नृधिषे स्तुर्षाम्। स्तुर्षा जिवाम्। स्वः सामि
निसुः। साम्। जिवाम् मे। अने च लुपे। च लुपे अवाहम्। हव्यवाहमिति
हव्यवाहम्॥३३॥ ध्रुवासि। असि धुरुणा। धुरुणा स्तुता। आस्तुता वि
श्वकर्मणा। अस्तुतेत्या। स्तुता। विश्वकर्मणेति श्वेति। कर्मणा। मात्वा
। त्वा समुद्रः। समुद्र उन्। उदधीन्। वृधीन्मा। मा समुद्रः। समुद्रोर्ध्व ॥३९॥

माना। सुपुष्पः शर्ति सुपुष्पः। अर्जथ माना पृथिवीम्। पृथिवी नृ० ह० ह०
हेति ह० ह० ॥ ३४ ॥ प्रजापतिष्ठा। प्रजापतिरिति प्रजापतिः। त्वासादयुः
सादयत्तु याम्। अयाम्पृष्ठे। पृष्ठे समुद्रस्य। समुद्रस्ये मेन। एमन्नि स्ये मेन।
व्यचस्वती म्रथस्वती म्रथस्वती म्रथस्वती म्रथस्वती पृथिवी। पृथिवीसि।
असीत्यसि ॥ ३५ ॥ भूर्भूमिभूतिरिति। अदिति विष्वधायाः। विष्वधा
या विष्वस्य। विष्वधायाः शर्ति विष्वधायाः। विष्वस्य भुवनस्य। भुवनस्य
धन्त्रः। धन्त्रश्च धन्त्रः। पृथिवी च धन्त्रः। धन्त्रः ह० ह० ह० ह० ह० ह० ह० ह० ह०
सीरिति हि० सीः ॥ ३६ ॥ विष्वस्मे प्राणाय। प्राणायो यानाय। अपानाय आ

ॐ३३

॥३९२॥

नाया अणानायेत्यप। अयेना। ह्याना यो हानाय। ह्यानायेति वि। आना
य। उहानाय प्रतिष्ठाये। उहानायेत्यन। आनाय। प्रतिष्ठाये चुरिनाय
। प्रतिस्थायाऽऽनि प्रति। स्थाये। चुरिनायेति चुरिनाय। अग्निष्ठा।
त्वाभि। अभिपातु। पातुमुत्वा। मुत्वा स्वस्या। स्वस्या छुर्दिषा। छुर्दिषा
शन्तमेन। शन्तमेनेति शम्। तमेन॥३६॥ काण्डात्काण्डात्पुरोहन्ती।
काण्डात्काण्डादिति काण्डान्। काण्डान्। पुरोहन्ती परुषः परुषः। पुरो
हन्तीति पुरोहन्ती। परुषः परुषु स्परि। परुषः परुषुऽऽनि परुषः। परु
षः। परीति परि। एवानेभ नोद्वे। द्वेष्ट। प्रतनु। ननु सहस्रेण। हस्रे ॥३९२॥

णशनेन।शनेनच।चेतिच॥३६॥वाशनेन।शनेनप्रतनोषि।प्रतनोषिसह
स्त्रेण।प्रतनोषातिप्र।तनोषि।सहस्त्रेणविरोहसि।विरोहसीतिविरोहसि
।तस्यास्ते।तेदेवि।देवीष्टके।इष्टकेविधेम।विधेमहविषा।हविषावुयम्।
वुयमितिबुयम्॥३७॥वास्ते।तेऽअने।अनेसूर्ज।सूर्जरुचमरुचोदिवम्
।दिवमातुन्वन्ति।आतुन्वन्तिरुश्मिभिर्मातुन्वन्तीत्यातुन्वन्ति
।रश्मिभिरिति।रश्मिभिर्मातुन्वन्ति।नोऽअद्य।अद्यसर्वाभिः।सर्वाभी
रुचे।रुचेजनाय।जनायनः।नुस्त्वधि।त्वधीति।त्वधि॥३८॥वावेमवोदेवाः
।देवाःसूर्ज।सूर्जरुचमरुचोगोषु।गोष्वेषु।अश्वेषु।वाः।वारुचमरुचः

ॐ०३३

॥३९३॥

इतिरुचमइन्द्राग्नौ। तामिन्द्राग्नौ३३ तान्द्राग्नौ। तामिन्द्राग्नौ। सर्वाभिः। सर्वाभीरु
चमरुचन्तः। नोधत्ताधत्तबृहस्पते। बृहस्पतः३३ इति बृहस्पते॥३९॥ विर
ज्योतिर्मविराडिति विराट्। ज्योतिरधारयत्। अधायैरेत्स्वराट्। स्वराज्यो
तिर्मविराडिति स्वराट्। ज्योतिरधारयत्। अधारयदित्यधारयत्। एके
ष्टुष्टिः। एष्टुष्ट्या ज्योतिष्मताम्। ज्योतिष्मतामिति ज्योतिष्मताम्। वि
ष्टुष्ट्योतिर्मज्योतिर्षष्ठः। षष्ठेयेति षष्ठः। अग्निष्टुष्टे। तेधिर्पेतिः। अधिपतिरि
सधिपतिः॥३९॥ मधुष्ट्वो। चमार्धवः। मार्धवश्च। चवार्धनिको। वार्ध
निकावत्। ऋतूः। अग्नेः। ऋतूः३३ इत्युक्तं। अग्नेरन्तः। श्लेषः। अन्तः। श्लेषो॥३९॥

सि। अतुः श्लेषः इत्यन्तः। लैषः। असि कल्येताम्। कल्येता न्यावी पृथिवी
। द्यावी पृथिवी कल्येताम्। द्यावी पृथिवी इति द्यावी पृथिवी। कल्येता
मायम्। आपुः अर्षधयः। अर्षधयुः कल्येताम्। कल्येताम् अयम् अय
युः पृथक्। पृथक् अयम्। मयुः ज्येष्ठाया ज्येष्ठाया सव्रताः। सव्रता इति स।
व्रताः। ये अयम् अयम्। समनसां समनसो नृणां। समनस इति स। म
नसः। अतुः द्यावी पृथिवी। द्यावी पृथिवी इति द्यावी पृथिवी इति द्यावी
पृथिवी। इति इति। द्यावी सन्तिका वृत्तः। वृत्तः अभि कल्यमानाः। वृत्तः
इति वृत्तः। अभि कल्यमाना इति इति। अभि कल्यमाना इति अभि कल्य

क्र०३३

॥३९४॥

मानाः॥ इन्द्रमिव देवाः॥ इन्द्रमिवेतीन्द्रम्॥ इव देवाः॥ अभिसम्बिशन्तु॥ अभिस
म्बिशन्तु ध्रुवे॥ अभिसम्बिशन्त्वित्यभि॥ सम्बिशन्तु॥ ध्रुवेसीदतम्॥ ध्रुवे
इति ध्रुवेसीदतमिति सीदतम्॥ २२॥ अर्वा द्यासि॥ असि सहमाना॥ सह
माना सहस्वा॥ सहस्वाराती॥ अराती॥ सहस्वा॥ सहस्व एतनायुतः॥ एत
नायुत इति एतना॥ युतमेसह स्त्रीवाग्वासि॥ सहस्त्रीवाग्वाग्वासि॥ सहस्त्रीवा
ग्वाग्वा॥ असिसा॥ सामा॥ माजिन्व॥ जिन्वेति जिन्व॥ २४॥ मधुवाती॥ धा
ती॥ क्रनायुते॥ क्रनायुते मधु॥ क्रतुयुत इत्येतनायुते॥ मधुक्षरन्ति॥ क्ष
रन्ति सिन्धवः॥ सिन्धव इति सिन्धवः॥ माद्वीर्नः॥ न॥ सन्तु॥ सन्तोषधीः॥ ॥३९४॥

अर्धधीरिस्वोर्धधीः॥२५॥मधुनक्तमू।नक्तमुत।उतोषसेः।उषसोमधु
मत्।मधुमुत्पात्तिवमू।मधुमुदितिमधु।मत्।पात्तिवृ६०रजमरजु॥इति
रजममधुद्यौः।द्यौरस्तु।अस्तुनः॥नःपिता।पितेतिपिता॥२६॥मधुमा
नः।मधुमानितिमधुमानः।नोबनस्य
तिमबनस्यतिमधुमानः।मधुमा२॥अस्तु।मधुमानितिमधुमानः।
अस्तुसूर्यः।सूर्यःइति सूर्यममाद्वीर्गावमगावोभवन्तु।भवन्तुनः।
नःइतिनः॥२७॥अपाङ्गमनः।गमन्त्सीद।सीदमा।मात्वा।त्वासूर्यम
सूर्योभि।अभिर्तासीत्।तासीन्मा।मानिः।अग्निर्वैश्वानरः।वैश्वान

क्र०३३

॥३९५॥

नुरऽशनेवैष्वा नुरोऽअर्चिन्तपत्राः प्रजान् अर्चिन्तत्रोपेऽरत्यर्चिन्ना
पत्राः। प्रजाऽअनुवीक्षस्व। प्रजाऽशनिप्रजाः। अनुवीक्षस्वानु। अ
नुवीक्षस्वेत्यनु। वीक्षस्व। अनुत्वा। त्वादिव्या। दिव्यादृष्टिः। दृष्टिः स
चेताम्। सचतामिति सचताम्। र्शिन्तीन्स मुद्रान्। समुद्रान्त्सम्। स
मस्यपत्न्याः। अस्यपत्न्यगान्। स्वर्गान्पाम्। स्वर्गानिति स्वर्गान्। अ
पाम्यपतिः। पतिर्द्विषुभे। द्विषुभेऽरष्टकानाम्। रष्टकानामि तीष्टकाना
म्। पुरीषम्बसान्। बसान् सुहृतस्य। सुहृतस्यलोके। सुहृतस्येति
सुहृतस्य। लोकेतत्र। तत्रेगच्छ। गच्छन्त्रा यन्पूर्वापूर्वेपरैनाः। परे॥३९५॥

ताऽइतिपरा॥इताः॥२९॥इतोर्जज्ञे।जज्ञेप्रथमम्।प्रथममेभ्यः।एञोमो
निभ्यः।मोनिभ्योऽअधि।मोनिभ्योऽइतियोनिभ्यः।अधिजानर्वेदाः।
जानर्वेदाऽइतिजानर्वेदाः।सगायत्र्या।गायत्र्यान्निष्ठा।निष्ठाभानुष्ठा
भो।निस्तुभेतिनिस्तुभो।अनुष्ठाभोच।अनुस्तुभेत्यनुस्तुभो।चदेवेभ्यम
देवेभ्योहव्यम्।हव्यम्बृहत्।बृहत्प्रजाननं।प्रजाननितिप्रजानन॥३०॥
रुषेरुये।रुयेरमस्व।रमस्वसहसे।सहसेद्युम्नो।द्युम्नोऽुर्जे।उर्जेः
अपत्याय।अपत्यायेत्यपत्याय।सम्नाउसि।सम्नाउतिस्मू।राट्।
असिस्वराट्।स्वराउसि।स्वराउतिस्वराट्।असिसारस्वतो।सारस्व

क्र०९३

॥३९६॥

नोत्वा। त्वोत्सो। उत्सो प्र। प्राचताम्। अवतामिर्त्यवताम्॥३१॥ अग्ने बुध्वा। बु
ध्वाहि। हिषे। येतवा। तवाश्वोसह। अश्वोसो देव। देवसाधवेभसाधवुः इति
साधवेभ अरुम्बहन्ति। बहन्ति मुन्यवे। मुन्यवुः इति मुन्यवे॥३२॥ बुध्वाहि
। हि देव हतमान्। देव हतमान्। अश्वान् देव हतमानि ति देव। हतमा
न। अश्वान्। अग्ने। अग्नेरुथीरिव। रुथीरिवेति रुथी। इवानि होता।
होता पुर्णः। पुर्णः सदः। सद इति सदः॥३३॥ सम्यक्त्वं वन्ति। सुवन्ति
सरितः। सरितो न। न धेना। धेना अन्नः। अन्नं हृदा। हृदामनसा। म
नसा पूयमानाः। पूयमाना इति पूयमानाः। एतस्य धरो। धरो अभि॥३९६॥

अग्निर्चाकशमि। चाकशमिहिरण्यमहिरण्ययोवेतुसः। वेतुसोमध्ये। मध्ये
५७ अग्नेः। अग्नेरिसुग्नेः॥३४॥ ऋचेत्वा। त्वारुचे। रुचेभासे। भासेज्योति
षे। ज्योतिषुऽश्नुतिज्योतिषे॥ अर्धद्विदम्। इदं द्विष्वस्य। द्विष्वस्यभुवन
स्य। भुवनस्यवाजिनम्। वाजिनमुग्नेः। अग्नेर्ध्वानुरस्य। ध्वेष्ट्वानुरस्य
चाचेतिचा॥३५॥ अग्निर्ज्योतिषा। ज्योतिषाज्योतिष्मान्। ज्योतिष्मान्नु
क्मः। रुक्मोर्ध्वसा। ध्वर्ध्वसा। ध्वर्ध्वस्वान्। ध्वर्ध्वस्वानिति ध्वर्ध्वस्वान्। सुसुहेद
असि। सहस्रदाऽश्नुति। सहस्रदाः। असि। सहस्राया। सहस्रायत्वा। त्वेतित्वा
॥३६॥ अदित्यङ्गर्जम्। गङ्गम्ययसा। पर्यसासम्। समर्द्धि। अद्धि। सहस्रस्य।

॥३३॥

॥३९६॥

सहस्रस्य प्रतिमाम्। प्रतिमा विष्वरूपम्। प्रतिमामिति प्रतिमाम्। विष्व
रूपमिति विष्वरूपम्। परिच्छि। बुद्धिः हरसा। हरसामा। माजि। अभिम
० स्याः। मु० स्याः। शतायुषम्। शतायुषम्। शतायुषम्। शतायुषमिति श
ता। आयुषम्। कृणुहि चोयमानः। चोयमानः इति चोयमानः। ॥३६॥ वा
नस्य जुतिम्। जुतिम्वरुणस्य। वरुणस्य नाभिम्। नाभिम्। अश्व
जज्ञानम्। जज्ञानम्। सरिरस्य। सरिरस्य मद्यो। मद्यो इति मद्यो। शिषु
नुदीनाम्। नुदीनाम्। हरिम्। हरिम्। बुधम्। अर्द्धिबुधम्। अर्द्धिबु
धमित्यर्द्धिबुधम्। अग्नेमा। माहि ० सी। हि ० सी। पुरमे। पुरमे। ॥३९६॥

न। द्यो मुन्नितिवि। ॐ मनु॥ ३६॥ अजं सु मि न्दु म्। इ न्दु म रु ष म्। अ रु ष म्
रु ण्य म्। भु र ण्य मु मि म्। अ मि मी डे। इ डे पु र्व चि त्ति म्। पु र्व चि त्ति न्न मी
मि। पु र्व चि त्ति मि ति पु र्व चि त्ति म्। न मी मि रि ति न मः मि। स प र्व मि। प
र्व मि र्क तु शः। प र्व मि रि ति प र्व मि। ऋ तु शः क ल्य मानः। ऋ तु शः
रु तु शः क ल्य मानो गाम्। गाम्। मा हि ण् सी। हि ण् सी र दि ति म्। अ
दि ति मि रं ज म्। वि रा ज मि ति वि। रा ज म्॥ ३७॥ व रू ऋ न्त्व ण् न्त्व ण् न्त्व ण् न्त्व
स्य। व रू ण स्य ना मि म्। ना मि म वि म्। अ वि अ ज्ञा ना म्। ज्ञा ना ण् रु ज
सः। र जं सुः प रं स्मा त्। प रं स्मा दि ति प रं स्मा त्। म ही ण् सी ह स्त्री म्। सा

क्र०३३

॥३९६॥

हस्त्रामसुरस्य। असुरस्यमायाम्। मायामिति मायाम्॥४०॥ अग्निः।
अग्निरग्नेः। अग्नेरधि। अध्यजायत। अजायत शोकात्। शोकात्स्थि-
व्याः। पृथिव्याऽनुत। अनुतवा। द्वादिवः। दिवस्पतिः। पशति परि। येन प्रजा-
। प्रजाविश्वकर्म्म। प्रजाऽइति प्रजाः। विश्वकर्म्मजुजान। विश्वकर्मेति
विश्वकर्म्म। जुजानुतम्। तर्मे। अग्नेहेउः। हेउः परि। परिते। तेवृ-
णक्तु। वृणक्तिरिवणक्तु॥४१॥ इमम्मा। माहिंसोसीः। हिंसोसीहि पादम्
द्विपादम्पुष्पम्। द्विपादमिति द्विपादम्। पुष्पसहस्राक्षः। सहस्राक्षो
मेधायासह स्त्राक्षऽइति सहस्र। अक्षः। मेधायचीयमानः। चीयमानः॥३९६॥

नृशतेचायमानः। मयुष्यशुभाप शुभेधममेधमने। अनेजुषस्व। जु
षस्वतेन। तेनचिन्वानोः। चिन्वानस्तन्नुमतन्नुनि। निषाद। सीदेति
सीद। मयुने। तेसुक। शुर्गछनु। रुतेछेनम। नद्विषमः। द्विषस्तमान
ने। तेसुक। शुर्गछनु। रु छलित्छनु॥४२॥ एकशफङ्कनिकुद
म। एकशफमित्येक। शफम। कनिकुदम्बाजिनम। द्वाजिनम्बाजिने
षु। द्वाजिनेष्वि तिवाजिनेषु। गौरमारुण्यम। आरुण्यमनु। अनु
ते। तेदिशमि। दिशमिसाहस्रम॥४३॥ साहस्र६० शतधारम। शतधार
मुत्सम। शतधारमिति शत। धारम। उत्सव्यच्यमानम। व्यच्यमान६०

क्र०३३

॥३९९॥

सगुरस्य। द्युच्यमानमिति वि। अच्यमानम्। सगुरिर्मद्यै। मद्युः इति
मद्यै। द्युतनुहानाम्। दुहानामदितिम्। अदिति अनोय। जनाये
तिजनाया। गवयमूर्णायुम्॥४४॥ दुर्णायुम्वरुणस्य। वरुणस्यनाभि
मूनाभित्वचम्। त्वचम्पशुनाम्। पशुनाद्विपदाम्। द्विपदाचतुष्य
दाम्। द्विपदामिति द्वि। पदाम्। चतुःपदामिति चतुः। पदाम्। त्वष्टुः
जानाम्। प्रजानाम्प्रथमम्। प्रजानामिति प्र। जानाम्। प्रथमम्
नित्रम्। जनित्रमिति जनित्रैनिम्। उष्ट्रमुजः॥४५॥ अजोहि। त्वमे?
। अनेरजनिष्ट। अजनिष्टशोकात्। शोकात्सः। सोऽअपश्यत्॥३९९॥

अपश्यज्जुनितारम्। जुनितारुमग्रे। अग्रुऽइत्यग्रे। तेन देवाः। दे
वा देवताम्। देवतामग्रेम्। अग्रमायनम्। आयुस्तेन। तेन रोहमा रो
हमायनम्। आयुन्तुर्षा। उपमेढ्यासः। मेढ्यासऽइति मेढ्यासः। शरुभ
न्त्वम्॥४६॥ त्वं विष्टा। यविदोष्टे शुष्कम्। दाशुषो नृन्। नैः पाहि। पा
हि शृणुधि। शृणुधि गिरम्। गिरुऽइति गिरम्। रक्षां तोकम्। तोकमुत।
उत त्मना। त्मनेति त्मना॥४७॥ अपात्वा। त्वेर्मन्। एर्मत्सा दयामि।
सा दयाम्यो दानम्। अ दानम्। भस्म ज्योतिषि। ज्योतिष्ययेने। अ
येनेर्णवे। अर्णवे सदेने। सदेने समुद्रे। समुद्रे सरिरे। सरिरेक्षये।

क्र० ३३१

॥२००॥

स्येसधिषि।सधिषिसदने।सदनेसधस्ये।सधस्येयोनौ।सधस्येइति
सध।स्ये।योनौपुरीषे।पुरीषेपार्थसि।पार्थसिपाङ्गेन।पाङ्गेनेतिपा
ङ्गेन॥४६॥अयम्पुरः।पुरेभुवः।भुवस्तस्य।तस्यप्रा णे।प्राणोभौवा
युनः।भौवायुनोवैसन्ते।भौवायुनइतिभौवा।आयुनः।वुसन्तःप्रा
णयुनः।प्राणायुनोर्गायुनी।प्राणायुनइतिप्राण।आयुनः।गायत्रीवास
नी।वासनीर्गायुनै।गायुनैर्गायुनम्।गायुनङ्गायुनात्।गायुनादुपा
८।शुः।उपा८।शुरुपा८।शोः।उपा८।शुरित्युपा८।अ८।शुः।उपा८।शोस्त्रि
वत्।उपा८।शोरित्युपा८।अ८।शोः।त्रिवत्त्रिवत्तः।त्रिवदितित्रि।वत्॥२००॥

त्रिवृत्तैरथ नुरम् । त्रिवृतुः इति त्रि । वृत्तं रथ नुरम्बसिष्ठः । रथनुर
मिति रथम् नुरम् । वसिष्ठं ऋषिं ऋषिं प्रजापतिं गृहीतया । प्रजापे
ति गृहीतया त्वया । प्रजापतिं गृहीयेतेति प्रजापति । गृहीतया । त्वया
प्राणम् । प्राणं कुरुमि । गुरुमि प्रजापत्यं प्रजापत्यं इति प्रजापत्यं
॥ ४९ ॥ दक्षिणा विश्वकर्मा । विश्वकर्मा मने । विश्वकर्मेति विश्वकर्मा
। मनो वैश्वकर्माणम् । वैश्वकर्माणं पूज्यम् । वैश्वकर्म्मणि मिर्तिवैश्वकर्
माणम् । श्रीमान् सगे मानसस्त्रिपुर । त्रिपुरं श्रीमान् । त्रिस्तुविनित्रि
स्तुपुरं श्रीमान् त्रिपुरं स्वारम् । त्रिस्तुभुः इति त्रि । स्तुभं स्व

ॐ०३३

भरद्वाजोमर्नभ०

॥२०३॥

र० स्वारात्। स्वारादन्तर्णामो॥ अन्तर्णामोन्तर्णामात्। अन्तर्णामि० इत्ये
न्त॥ ग्रामः॥ अन्तर्णामात्पञ्चदशः॥ अन्तर्णामादित्यन्तः॥ ग्रामात्। पञ्च
दशः पञ्चदशात्। पञ्चदशः इति पञ्चदशः॥ पञ्चदशाद्बहून्। पञ्चद
शादिति पञ्चदशात्। बहून् रक्षाजः॥ भद्रैरेजुः इति भरत॥ ब्राजः॥ मनु
० इति मर्नभा० ५०॥ पुष्पाद्विष्वक्चः॥ विष्वक्चः॥ विष्वक्चः॥ विष्वक्चः॥ इ
ति विष्वक्चः॥ चक्षुर्वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्।
मिति वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्।
वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्। वैश्वक्चसम्। ॥२०३॥

एक। सर्मम। ऋक माछुः। ऋक मादितृ क। स मात्र। शुक्र शुक्रात्र।
शुक्रात्सप्तदशः। सप्तदशः सप्तदशात्र। सप्तदशः इति सप्त। दशः। सप्त
दशाद्वैरुपम। सप्तदशादिति सप्त। दशात्र। वैरुपममदमिः। जमदमि
अमदमिः। जमदमिरिति जमत्र। अमिः। चक्षुरिति चक्षुः। इदमनुग
त्र। उनु रात्सप्त। सुः श्रोत्रम्। सुरिति सुः श्रोत्रं सोवम्। सोवदं शरत्र।
शरलोत्री। ओः मुनुष्टुप। अनुष्टुपारदी। अनुसुवित्यनु। सुप। श्रुप
द्युनुष्टुभम्। अनुष्टुभेः ऐउम्। अनुसुभः इत्यनु। सुभम्। ऐउमेउत्। ऐ
जमंथी। मथी मथीर्नम्। मंथिर्नः एकविंशः। एकविंशः शरकविंशः शरत्र।

स्त्रिंशोऽक्षरान्वयस्तुष्टिशब्दांश्चकाररेवते। त्रिनवत्रयस्तुष्टि
शब्दामिति त्रिनवत्रयस्तुष्टिशब्दाम्। शकारेवते द्विभ्वकर्मम्। शा
करेवते इति शकारेवते। विभ्व कर्म वाचेम्। विभ्वकर्म निवि
भ्व। कर्मम्। वाचं लोकम्। लोकनाम। ता इन्दुम्। इन्दुमितीन्द्रम्॥५३॥
इति वाजसने संहितापदक्रमत्रयोद्देशोऽध्यायः॥१३॥ ध्रुवक्षिति
र्द्रुवयोनिः। ध्रुवक्षितिरिति ध्रुव। क्षितिः। ध्रुवयोनिर्द्रुवा। ध्रुवयोनिरिति
ध्रुव। योनिः। ध्रुवासि। अग्निध्रुवम्। ध्रुवयोनिम्। योमौ नि सीह। आ
सीह। सीहसाधुया। साधुयेतिसाधु। ना। उर्यस्यं कुतुम्। केतुमथमम्।

ॐ॥

॥२०३॥

प्रथमं जुषाण। जुषाणां श्विनी। शुश्विनीं हव्यम्। अधुर्वसां दयताम्। अ
धुर्वसां इत्यधुर्वसां। सादयतामिह। इह त्वां त्वेति त्वा। कुलग्रयिनीं दत्तवतीं।
दत्तवतीं पुरन्धिः। दत्तवतीं तिष्ठत। वती। पुरन्धिः स्याने। पुरन्धिरिति
पुरम्। धिः। स्यानेसीद। सीदसर्दने। सार्दसर्दने पृथिव्याः। पृथिव्याः
तिष्ठिव्याः। अभित्वा। त्वा रुद्राः। रुद्रा वसवः। वसवो गृणन्तु। गृण
न्तिमा। इमा ब्रह्म। ब्रह्म पीपिहि। पापिहि सोमं गाय। सोमं गायेति
सोमं गाय। ॥२॥ स्वेर्दक्षेः। दक्षेर्दक्षपिता। दक्षपितुर्दक्षपितेति दक्ष
पिता। इह सीद। सा दुदेवा नमः। देवानां सुम्ने। सुम्ने बृहते। बृहते रणाय।

॥२०३॥

रुणयेनिरुणाय॥ पितेर्वेधि॥ पितेचेतिपिता॥ इवा॥ एधिसुनवे॥ सुनव
५ आसुरेवा॥ आसुरेवा॥ सुरेवास्वावेश॥ सुरेवेति॥ सु॥ शेवा॥ स्वा
वेशतन्वा॥ स्वावेशेति॥ सु॥ आवेशतन्वासम॥ सम्विशस्वा॥ विश
स्वेति॥ विशस्वा॥ ३॥ एधिया॥ पुरीषम॥ पुरीषमसि॥ अस्यक्षम॥ अशोना
म॥ नामनाम॥ तान्वा॥ त्वाविश्वे॥ विश्वे॥ ५॥ अग्नि॥ अग्निर्गणन्तु॥ गणन्तुदे
वा॥ देवा॥ इतिदेवा॥ स्तोम॥ एष्टा॥ एतवती॥ स्तोम॥ एष्टेति॥ स्तोम॥ ए
ष्टा॥ एतवती॥ ह॥ एतवतीति॥ एतवती॥ इहसीद॥ सीदप्रजावतू
प्रजावदस्मे॥ प्रजावदिति॥ प्रजा॥ वत॥ अस्मेद्रविणा॥ अस्मे॥ इत्यस्मे॥

॥०३४

॥२०४॥

हविणाय जस्व। आय जस्व। भुजुस्वेति य जस्व ॥४॥ अर्हिसास्वा। स्वा
एष्टे। एष्टे सादयामि। सादयाम्यन्तरिक्षस्य। अन्तरिक्षस्य धुत्रं
मू। धुत्रं म्विष्टं नीमू। विष्टं नीदिशामू। दिशामधिपत्नीमू।
अधिपत्नीमूर्वनानामू। अधिपत्नीमित्यधि। पत्नीमू। भुवनं
नामिति भुवनानामू। ऊर्मिर्दृक्षगे। दृक्षोऽपामू। अपामसि।
असि विष्वक्कर्मा। विष्वक्कर्माते। विष्वक्कर्मेति विष्वक्कर्मा। तुः कर्षि-
रपि। ऊरित्कर्षिः। शुक्रः। शुचिः। शुचिर्ग्रेष्मो। ग्रेष्माविति ग्रेष्मो ॥५॥
सज्जुर्कृतुर्भिः। सज्जुरिति सज्जुः। क्रतुर्भिर्विधाभिः। क्रतुर्भिरित् ॥२०४॥

नुमिः विधाभिर्देवेः। विधामिरिति विधाभिः देवेर्देवेः। देवेर्वयो
नाथेः। वयोनाथेरुग्नये। वयोनाथेरिति वयः। नाथेः। अग्नये
त्वा। त्वावैश्वानुरयवैश्वानुरायवसुभिः। वसुभीरुद्रेः। वसुभि
रिति वसुभिः। रुद्रेरदित्येः। आदित्येर्विश्वेभ्यर्विश्वेर्देवेः। देवे
रिति देवेः। ६॥ प्राणमेमेवाहि। पातृपानम्। अपानं व्यानम्।
अपानमिदं पा। आनम्। व्यानञ्च सूक्ष्मव्यानमिति वि। आनम्। च
सुरुर्वा। उर्वा वि। विभाहि। भाहि श्रोत्रम्। श्रोत्रं श्लोकय।
श्लोकयेति श्लोकय। अपः पिन्वा। पिन्वोषधीः। अषधीर्जि

क्र०१४

॥२०५॥

नन्वाजिन्वद्विपात्राद्विपाद्वेवाद्विपादिति द्विपात्रात् अत्रुच
तुष्यात् चतुष्यात्पाहि चतुः पादिति चतुर्भापात्रापाहिदि
वः॥ द्विवोत्तृष्टिम् बृष्टिमेरय एरय ईयेरुतीरय ॥ ७ ॥ मुद्दी
वयम् वयम् प्रजापतिः प्रजापतिश्चन्दम् प्रजापतिरिति प्र
जापतिः चन्दम् क्षत्रम् क्षत्रम् मयन्दम् मयन्दम् विष्टम्
विष्टम् अधिपतिः अधिपतिर्विश्वकर्मा अधिपरितित्य
धिपतिः विष्टम् विश्वकर्मापरमेष्टी विश्वकर्मेति विष्टम् परमेष्टीव
स्तोः परमेष्टीतप रमेष्टी वस्तोर्विवृतम् विवृतं वृष्टिम् विवृतमिति

श्व२
२०५

विबुलम्। वृष्णि विनालम्। विनालम्युरुषः। विनालमिति विनालम्। पु
ध२ रुषस्तुद्रम्। तद्रं व्याघ्रः। व्याघ्रोर्नोष्टम्। अनीधृष्टं सिद्धं हे। सिद्धं ह्यष्ट
दिः। बुद्धिः पृष्ठवाट्। पृष्ठवाडुहती। पृष्ठवाडिति पृष्ठवाट्। बृहत्सुष्टा। उष्टाकु
कूप। ककुबुधुमः। रुषुमः सतो बृहती। सतो बृहत्सुनुज्ञान्। सतो बृहती
तिसतः। बृहती॥४॥ अनुज्ञान्युक्तिः। पृक्तिर्धेनुः। धेनुर्जगती। जगतीत्यविम
यविल्लिष्टपू। यविरिति त्रि। अविमः स्त्रिष्टुद्धित्युवाट्। त्रिस्तुविति त्रि। स्तुपू
द्वित्युवाडिराट्। द्वित्युवादिति द्वित्युवाट्। विराट् च वावि। विराडिति वि। राट्। प
ञ्चाविर्गायत्री। पञ्चाविरिति पञ्चाविः। गायत्री त्रिवृत्सोऽत्रिवृत्सोऽष्टिगकू।

क्र०१४

॥२०६॥ त्रिवृत्सऽश्रितित्रि। वृत्सोऽऽश्रितुं शुवाद्। तु शुवाडनुष्टुप्रातु
शुवाडितितुशुवाद्। अनुस्तुवित्यनुस्तुप्रा॥१॥ इन्द्रोऽग्नीऽअ
थमानाम्। इन्द्रोऽग्नीऽइतोऽग्नी। अथमानामिष्टकाम्
। इष्टकान्दृष्टं हतम्। दृष्टं हतं शुवम्। शुवमिति युवम्। एष्टे
नुद्यावापृथिवी। द्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षम्। द्यावापृथिव
ऽश्रितिद्यावापृथिवी। अन्तरिक्षञ्च। चवि। विबाधसे। बाधसऽश्र
तिबाधसे॥१०॥ विश्वकर्मात्वा। विश्वकर्मेति विश्व। कर्मात्वा
सादयन्तु। सादयन्तन्तरिक्षस्य। अन्तरिक्षस्यान्तरिक्षम्। अन्त ॥२०६॥

रिंक्ष्मवायुः॥ वायुराज्ञी॥३९॥ राह्यसि॥ असि प्राची॥ प्राचीदि
क॥ दिग्विराट्॥ विराट् क्षिणा॥ विराडिति वि॥ राट् दक्षिणा॥ सुम्नाट्
॥ सुम्नाट् प्रतीची॥ सुम्नाडिति सुम्॥ राट्॥ प्रतीची स्वराट्॥ स्वरा
उद्भीची॥ स्वराडिति स्व॥ राट् उद्भीची अधिपत्नी॥ अपत्नी बृहती॥ धि
अधिपत्नी सधि॥ पत्नी॥ बृहती नभः नभो नभः सुभ नभः वा स्तो
षिको॥ वार्षिक॥ विति वार्षिको॥ इषः॥ उज्जिः॥ उज्जिः शारदो॥ श
रद॥ विति शारदो॥३९॥ आयुर्मै॥ मे पाहि॥ पाहि प्राणम्॥ प्राणम्
पानम्॥ अपानं॥ ज्ञानम्॥ अपानमिसे पा॥ आनम्॥ ज्ञानं च सुभ

क्र०३४

॥२०६॥

आनमिति वि। आनम्। चक्षुः श्रोत्रम्। श्रोत्रम्वाचम्। वाचं पि
न्वा। पिन्वमने। मनेति न्वा। जिन्वात्मानम्। आत्मानं म्याहि।
पाहि ज्योतिः। ज्योतिर्ष्वेति यच्छ। ॥३३॥ मा छन्दः। छन्दः
प्रमा। प्रमा प्रतिमा। प्रमेति प्र। मा। प्रतिमा स्त्रीवयः। प्रतिमे
ति प्रति। मा। अस्त्रीवयः पुङ्क्तिः। पुङ्क्तिरुष्णिक्। उष्णिग्बृह
ती। बृहत्यनुष्टुप्। अनुष्टुप् चिराद्। अनुस्तुवित्यनु। स्तुप्। वि
रज्ञायत्री। विराडिति वि। राद्। गायत्रीष्टुप्। त्रिष्टुप् जगती। त्रि
स्तुविति त्रि। स्तुप्। जगती षष्ठी। ॥३४॥ षष्ठी नृक्षम्। ॥२०६॥

२ त्रि

अन्नरिक्षन्धोः। द्यौःसमाः। समानक्षत्राणि। नक्षत्राणि च कृत्वा
अनेनमनेनलुषिः। लुषिर्हिरण्यम्। हिरण्यं ज्ञेयं। गोरुजा। अजा
प्रथमः। अश्वः इत्यश्वम्। १५॥ अग्निर्देवता। देवता वा तमः वातः स
र्गः। सूर्यः प्रवक्ष्यामि। चन्द्रमा च सर्वः। वसवो रुद्राः। रुद्राः आदि
त्याः। आदित्या मरुतः। मरुतो विश्वे। विश्वे देवाः। देवा बहस्य
तिः। बहस्यतिरिन्द्रः। इन्द्रो वरुणः। वरुण इति वरुणः। १६॥ मृ
दीप्तिः। असिराट्। राधुवा। ध्रुवा धरुणा। धरुणा धुत्रः। धुत्रः धरणी
। धरणीति धरणी। अयुषेत्वा। त्वावर्चसे। वर्चसे लुप्ये। लुप्ये स्वेमा

ॐ३४

॥२०६॥

याक्षेमायेतिक्षेमाया॥३७॥युञ्जीराद्।राज्युञ्जी।युञ्जीयम
ना।यमेनीध्रुवा।ध्रुवाधरित्री।धरित्रीतिधरित्री।इषऽदु
र्जे।दुर्जेरुये।रुयेपोषाय।पोषायेतिपोषाय॥३८॥आ
शुस्मिदत्।त्रिदद्भुवः।त्रिददितित्रि।दत्।भान्तःप
ञ्चदशः।पञ्चदशेद्योमा।पञ्चदशऽशतिपञ्चदशः।
द्योमासप्तदशः।द्योमेतिवि।ओमा।सप्तदशोधुरु
णमसप्तदशऽशतिसप्तदशः।धुरुणऽएकविंशः।ए
कविंशःप्रतूर्तिः।एकविंशऽइत्येकविंशः।प्रतू॥२०६॥

विष्टादुशः। मन्त्रिर्निरिति। मन्त्रिः। अष्टादुशस्त्रयः। अष्टा
दुशः। इत्यष्टा। दुशः। तपोनवदुशः। नवदुशोभावुत्तः। न
वदुशः। इतिनवा। दुशः। अभावुत्तः। सविष्टं। शः। अभिवृत्तः
इत्यभि। वृत्तः। सविष्टं। शोवर्षमसविष्टं। शः। इति स। विष्टं। शः।
वर्षादाविष्टं। शः। द्वाविष्टं। शः। समरंणः। समरंणस्त्रयोविष्टं। शः।
समरंणः। इति समरंणः। त्रयोविष्टं। शोयोनिमत्रयोविष्टं। शः।
इति त्रयः। विष्टं। शः। योनिश्चतुर्विष्टं। शः। चतुर्विष्टं। शो गजैः।
चतुर्विष्टं। शः। इति चतुर्विष्टं। शः। गजैः। पञ्चविष्टं। शः। पञ्च

क्र० १४

॥२०९॥ वि६० शः अ३३ः पुंचुवि६० शः इति पञ्च। वि६० शः। ओजस्विणवः। त्रिणवः क्र
तुमत्रिनुवः इति त्रि। नुवः। क्रतुरे कत्रि६० शः। एकत्रि६० शः प्रतिष्ठा। एकत्रि६०
शः इत्येक। त्रि६० शः। प्रतिष्ठा त्रयस्त्रि६० शः। प्रतिस्थेति प्रति। स्था। त्रयस्त्रि
६० शो ब्रधस्य। त्रयस्त्रि ६० शः इति त्रयः। त्रि६० शः। ब्रधस्य विष्पम वि
ष्प चतुस्त्रि६० शः। चतुस्त्रि६० शो नार्कः। चतुस्त्रि६० शः इति चतुः। त्रि
६० शः। नार्कः षड्त्रि६० शः। षड्त्रि ६० शो विवृत्तः। षड्त्रि६० शः इति षट्। त्रि६० शः
। विवृत्तेष्टान्त्यारि६० शः। विवृत्तः इति वि। वृत्तः। चत्वारि६० शो धर्त्रमभ
ष्टान्त्यारि६० शः इत्यष्टा। चत्वारि६० शः। धर्त्रश्चतुष्टोमः। चतुस्तोमः इ

अष्टार

॥२०९॥

तिचतुःस्तोमः॥३९॥ अग्ने ब्रुहि॥ भागोसि॥ असि दृष्टार्या॥ हा
क्षाय॥ आधिपत्यम्॥ आधिपत्यम्ब्रह्म॥ आधिपत्यमित्याधि
पत्यम्॥ ब्रह्म स्पृतम्॥ स्पृतं त्रिचतुः॥ त्रिदत्तोर्मभन्निददि
तिन्नि॥ हत॥ स्तोमः॥ इन्द्रस्य॥ इन्द्रस्य विष्णोः॥ विष्णोः॥ सुत्रम्॥ सु
त्रम्॥ चतुदशः॥ पुत्रदशो नृचक्षसाम्॥ पुत्रदशः॥ इति पञ्च॥ दशः॥
नृचक्षसां धातुः॥ नृचक्षसामिति नृ॥ चक्षसाम्॥ धातुर्जनि
त्रम्॥ जनित्रं॥ सप्तदशः॥ सप्तदशो मित्रस्य॥ सप्तदशः॥ इति स
प्त॥ दशः॥ मित्रस्य चरुणस्य॥ चरुणस्य द्विवः॥ द्विवो वृष्टिर्भव

क्र०३४

॥२३०॥

ष्टिर्वर्तिनं वा तस्य नः। स तः एकविंशतिः। एकविंशतिः शेषसूना
म। एकविंशतिः शः इत्येक। विंशतिः शः॥२३॥ वसूनां रुद्राणां म। सु
द्राणां चतुर्ष्वाम्। चतुर्ष्वाम् चतुर्विंशतिः शः। चतुर्ष्वाम् पादिति चतुर्ष्वाम्
पात्। चतुर्विंशतिः शः। आदित्यानां म। चतुर्विंशतिः शः इति चतुर्विंशतिः
शः। आदित्यानां मरुतां म। मरुतां ऊर्जाः। गङ्गास्तः। स तः
पञ्चविंशतिः शः। पञ्चविंशतिः शो द्वित्ये। पञ्चविंशतिः शः इति पञ्चविंशतिः
शः। अदित्ये पूष्णः। पूष्णः अर्जुनः। अर्जुनः स्त्रियः वः। त्रिणवो ॥२३०॥
देवस्य। त्रिणवो इति त्रि। नवः। देवस्य सवितुः। सवितुर्बृहस्पतिः।

बृहस्पतेः सुमीचीः। सुमीचीर्हि शंभुर्हि शंस्पताः। स्पता श्वेतुष्टो
मः। चतुष्टोमो यवानाम्। चतुस्तोम इति चतुः। स्तोमः॥२९॥ य
वानाम् अयवानाम्। अयवानाम् प्रजाः। प्रजा श्वेतुष्टुत्वारिं
शः। प्रजा इति प्रजाः। चतुष्टुत्वारिंशः ऋभुणाम्। चतु
ष्टुत्वारिंशः इति चतुः। चत्वारिंशः ऋभुणाम् विष्वेषाम्। वि
ष्वेषा देवानाम्। देवानां भूतम्। भूतं नैयस्त्रिंशः। त्रयस्त्रिं
शः सहस्रं त्रयस्त्रिंशः इति त्रयः। त्रिंशः सहस्रं सहस्रं सह
स्रं हेमन्तिकैः। हेमन्तिका विति हेमन्तिकैः॥३०॥ एकं योस्तु वत।

॥ क०

॥ २३३ ॥

निं

अस्तुवत्तु प्रजाः। प्रजाः अधीयन्त। प्रजाः इति प्रजाः। अधीय
न्तु प्रजापतिः। प्रजापतिरधिपतिः। प्रजापतिरिति प्रजापतिः।
अधिपतिरासीत्। अधिपतिरित्यधिपतिः। आसीत्तिष्ठतिभि
तिस्तिष्ठतिर्ब्रह्म। तिष्ठतिरिति तिष्ठतिभिः ब्रह्मा सृज्यन्त। असृज्यन्त
ब्रह्मणः। ब्रह्मणस्यतिभिः पतिः पृथ्विभिः पृथ्विर्ब्रूतानि।
पृथ्विरिति पृथ्विभिः भूतान्यसृज्यन्त। असृज्यन्त भूताना
म्। भूतानां सप्तभिः सप्तभिः सप्तः क्रूरैषमसुतमिरिति स
प्तभिः सप्तः क्रूरैषां धाता। सप्तः क्रूरैषां इति सप्त। क्रूरैषम ॥ २३३ ॥

धातानुवर्तिनाः॥ नवर्तिनपितरं नवर्तिरिति नवर्तिनपितरो
 दितिः॥ अदितिरधिपत्नी॥ अधिपत्येकादशर्तिन अधिपत्नी
 त्यधिपत्नी॥ एकादशर्तिः ऋतवे॥ एकादशर्तिरित्येकादशर्तिः
 ऋतवे॥ आर्तवाः॥ आर्तवाः अधिपतयः॥ अधिपतयः आ
 सन्॥ अधिपतयः॥ त्यधिपतयः॥ आसन्त्येकादशर्तिः॥ त्रयोद
 शर्तिर्मासाः॥ त्रयोदशर्तिरिति त्रयोदशर्तिर्मासाः॥ सम्बत्सुरः॥
 सम्बत्सुरः पञ्चदशर्तिः॥ पञ्चदशर्तिः क्षत्रम्॥ पञ्चदशर्तिरिति प
 ञ्चदशर्तिः॥ क्षत्रमिदं॥ इदं सप्तदशर्तिः॥ सप्तदशर्तिर्गाम्याः॥

क्र० ३४
१२३२॥

सुप्तदृशरिंतिरिति सप्तदृश॥ निमग्नम्याः पुरावर्कः पुरावो बहुस्प
तिमबहुस्पतिर्नवदृशभिः॥ २४॥ नवदृशभिः शुद्धाः ॥
नवदृशभिरिति नवदृशभिः शुद्धाः ॥ निवस्त्येताम् अस्तु
येतामहोरात्रे॥ अहोरात्रेऽर्धपत्नी॥ अहोरात्रेऽदस्यहोरा
त्रे॥ अर्धपत्नीऽआस्ताम् अर्धपत्नीऽदस्यर्धपत्नी॥ आस्ता
मेकविंशत्या॥ एकविंशत्येकशफाः॥ एकविंशत्ये
कविंशत्या॥ एकशफावरुणः॥ एकशफाऽदस्येकशफा
वरुणस्त्रयोविंशत्या॥ त्रयोविंशत्यस्तुद्धाः॥ त्रयोविंशत्यस्तुद्धाः॥ २३२॥

त्येति नयः वि० शत्या॥ सुहोः पुषा॥ पुषापञ्चवि० शत्या॥ प
त्या२ चैवि० शौर्याः॥ पञ्चवि० शैवेति पञ्च॥ वि० शत्या॥ आ
रुण्यावायुः॥ वायुः सप्तवि० शत्या॥ सप्तवि० शत्या द्यावा
पृथिवी॥ सप्तवि० शैवेति सप्त॥ वि० शत्या॥ द्यावा पृथिवी
वि॥ द्यावा पृथिवी इति द्यावा पृथिवी॥ धैताम॥ ऐताम्वस
वः॥ वस वो रुद्राः॥ रुद्राः आदित्याः॥ आदित्याः अनुव्यायनः॥
अनुव्यायनस्तै॥ अनुव्यायनित्सनु॥ व्यायनतः एव॥ एव
नववि० शत्या॥ रूपा नववि० शत्या वनुस्यतयः॥ नववि०

ॐ०३४

॥२३३॥

शुत्सेति न वा वि० शत्या। वनुस्पतयुः सोमः सोमः एकत्रि०
शं। ता। एकत्रि० शता प्रजाः। एकत्रि० शुतेत्येकं। त्रि० शता।
प्रजा मवाः। प्रजाः इति प्रजाः। मवाः श्वे। चार्थवाः। अर्थवाश्च
। चतुर्थस्त्रि० शता। त्रयस्त्रि० शता भूतानि। त्रयस्त्रि० शु
तेति त्रयः। त्रि० शता। भूतान्यशम्यन्। अशम्यन् प्रजा
पतिः। प्रजापतिः परमेष्ठी। प्रजापतिरिति प्रजापतिः। पुरु
मेस्वीति परमे। स्वी॥२६॥ इति वाजसने संहिता पदक्रमः ॥२३३॥
चतुर्दशोऽध्यायः ॥३४॥ ॥ अग्ने ज्ञानान् ज्ञानान्। प्रपुद्गानु

दुःखः। नः। सुपत्नीन्। सुपत्नान्प्रति। सुपत्नानिति। सु। पत्नीन्
प्रत्यजातान्। अजातान्नुद। नुदजातवेदः। जातवेदः इति
जात। वेदः। अधिनः। नोब्रुहि। ब्रुहिसुमनोः। सुमनाऽअहे
न। सुमनाऽइति। सु। मनोः। अहेउस्त्वै। तवस्याम। स्यामुशर्म
न। शर्मस्त्रिवरुथे। त्रिवरुथऽउद्गो। त्रिवरुथऽइति। त्रि। वरु
थे। उद्गवित्युत्। भौ॥१॥ सहसाजातान्। जातान्प्र। प्रणुद। नुद
नः। नः। सुपत्नीन्। सुपत्नान्प्रति। सुपत्नानिति। सु। पत्नीन्।
प्रत्यजातान्। अजात। जातवेदः। जातवेदो नुदस्व। जातवे

क्र०३५

॥२३४॥

दुःशतिजाता वेदः। नुदस्वेति नुदस्वा अधिनः। नो ब्रुहि। ब्रुहि
सुमु नस्यमानः। सुमु नस्यमानः इति सु। मनुस्यमानः॥२॥
षोडशी स्तोमं॥ स्तोमुः अजं॥ ओजो द्रविणम्। द्रविणञ्चतु
श्वत्वारि६० शः। चतुश्चत्वारि६० शः स्तोमं॥ चतुश्चत्वारि६०
शः इति चतुः। चत्वारि६० शः। स्तोमो वर्चं॥ वर्चो द्रविणम्।
द्रविणमिति द्रविणम्। अग्नेरेव॥३॥ एवुश्च नदं॥ छन्दो चरि
वः। चरिवः शुभः। शुभः परिभूः। शुभरिति शुभः। भूः। परिभू
रा छतः। परिभूरिति परिभूः। आ छन्मनं॥ आ छदित्या॥ छ॥२३४॥

नमनो ह्यर्चः। ह्यचुः सिन्धुः सिन्धुः समुद्रे। समुद्रः सरिरम्।
सरैरेङ्कु कुप। ककुत्रिकुप। त्रिकुक्कुका व्यम्। त्रिकुक्कुवि
ति त्रि। ककुप। का व्यमङ्कुपम्। अङ्कुपम् क्षपैरैङ्किः। अक्ष
रपङ्किः पुदपङ्किः। अक्षरैपङ्किरि सैक्षरैपङ्किः। पुदपङ्कि
र्विष्टारपङ्किः। पुदपङ्किरिति पुदपङ्किः। विष्टारपङ्किः सुरै
विस्तारपङ्किरिति विस्तारपङ्किः। सुरैज्जर्जनभजः आञ्ज
न॥ ७॥ आञ्जत्प्रञ्जत्। आञ्जदित्याञ्जत्। प्रञ्जत्संञ्जत्। प्रञ्ज
दिति प्रञ्जत्। संञ्जदियत्। संञ्जदिति समञ्जत्। विपद्दुहत्।

क्र०३५

॥२४५॥

वियदिति वि। यत्। बृहद्द्रथत्तरम्। रथन्तन्नि कायो। रथन्तमि
ति रथम्। तुरम्। निकायोर्विवुधः। निकाय इति नि। कायः। वि
वुधो गिरन्। विवुध इति वि। वुधः। गिरो भ्रजन् भ्रजः स एंस्तु प्र। स
एंस्तु वनुष्टु प्र। स एंस्तु वि तिसम्। स्तु प्र। अनुष्टु वेवेन अनु
स्तु विसन्तु। स्तु प्र। एवोच्चरिवः। वरिवोच्चर्यन् वयो वयस्कृत। वय
स्कृद्दिष्पद्। वयः। कृदिति वयः। कृत। विष्पद्। विशालम्। विस्प
द्। इति वि। स्पद्। विशालच्छदिः। विले शमिति वि। शालम्॥२४५॥
छदिद्दुरो हणम्। दुरो हणन्तु दम्। दुरो हणमिति दुः। दुरो हणम्। तद्

मङ्गाङ्कम्। अङ्गाङ्कमित्यङ्कम्। अङ्कम्॥ ५॥ रश्मिनां सुत्तार्य। सु
त्तासुं यत्तम्। सुत्तजिन्व। जिन्वप्रेतिना। प्रेतिना धर्मणा।
प्रेतिनेति प्र। इतिना। धर्मणा धर्मम्। धर्ममन्विता। अ
न्विता दिवा। अन्विता ये तर्नु। इत्या॥ दिवा दिवम्। दिवः० सुधि
ना। सुधिनान्तरिक्षेण। सुधिनेति सुम्। धिना। अन्तरिक्षेण।
न्तरिक्षम्। अन्तरिक्षमप्रतिधिना। प्रतिधिना पृथिव्या। प्रति
धिनेति प्रति। धिना। पृथिव्या पृथिवीम्। पृथिवीम्बिष्टुमेन
बिष्टुमेन वृष्ट्या। वृष्ट्या वृष्टिम्। वृष्टिम्प्रवया। प्रवयान्हा।

तमेन। तनूभिस्तनूः। तनूर्ध्वयोधसा। वृयोधसाधीतेन। वृयो
धसेतिवयुः। धसा। आधीतेनाधीतम्। आधीतेनेत्या। धीतेना
आधीतमभिजिता। आधीतमित्या। धीतम्। अभिजितातेज
सा। अभिजितेत्यभि। जिता। तेजसा तेजम्। तेज इति तेजम्। ॥
प्रतिपदसि। प्रतिपदिति प्रति। पत्न। असिप्रतिपदे। प्रतिपदेत्वा
। प्रतिपदु इति प्रति। पदे। त्वानुपत्न। अनुपदेनुपदे। अनुपदि
त्यनु। पत्न। अनुपदेसम्पत्न। अनुपदु इत्यनु। पदे। सम्पत्सम्प
दे। सम्पदिति सम्। पत्न। सम्पदेतेजम्। सम्पदु इति सम्। पदे।

क०९५

॥२९७॥

तेजस्तेजसे। तेजसेत्रिवत्॥ ६॥ त्रिवत्त्रिवत्ते। त्रिवद्वितित्रि। वत्
त्रिवत्ते। प्रवत्प्रवत्तुः इति त्रि। द्वत्ते। प्रवत्प्रवत्ते। प्रवद्विति
प्र। वत्प्रवत्ते। द्विवत्प्रवत्तुः इति प्र। द्वत्ते। द्विवद्विवत्ते। द्वि
वद्विति द्वि। वत्द्विवत्ते। सुवत्द्विवत्तुः इति द्वि। द्वत्ते। सुवत्सु
वत्ते। सुवद्वितिसु। वत्सुवत्ते। आक्रमे। सुवत्तुः इति सु।
वत्ते। आक्रमः आक्रमाय। आक्रमः इत्यो। क्रमे। आक्रम
मायसङ्क्रमे। आक्रमायेत्यो। क्रमाय। सङ्क्रमः सङ्क्रमाय॥ २९७॥
सङ्क्रमः इति सम। क्रमे। सङ्क्रमायोल्लमे। सङ्क्रमायेति सम।

कुमाये। उल्लुमऽउल्लुमाये। उल्लुमऽइत्युत्तु। कुमः। उल्लु
माये। लोत्तिः। उल्लुमाये। सुत्तु। कुमाये। उल्लुमात्तिरुल्लु
त्ते। उल्लुमात्तिरित्युत्तु। कान्तिः। उल्लुमात्त्याऽअधिपति
ना। उल्लुमात्त्याऽइत्युत्तु। कान्ते। अधिपतिनोज्ज्। अधि
पतिनेसर्धि। पतिना। उज्ज्ज्ज्म। उज्ज्ज्मित्युज्ज्म॥९॥
रास्येसि। असिप्राची। प्राचीदिक। दिग्वसवः। वसवस्ते। तेदेवाः।
देवाऽअधिपतयः। अधिपतयोन्निः। अधिपतयुऽइत्यर्धि। पत
यः। अग्निर्हेतीनाम्। हेतीनाम्प्रतिधुर्ता। प्रतिधुर्तान्निवृत्तु।

॥ क०

॥ २३६ ॥

प्रतिधुर्तेति प्रति। धुर्ती। त्रिवृत्। त्रिवृदिति त्रि। वृत्
। त्वास्तोमं स्तोमं पृथिव्याम्। पृथिव्यां प्रयतु। श्रु
यत्वा ज्यम्। आज्यं मुक्कम्। उक्कं मये पाये। अ मये
ये स्तम्भान्। स्तम्भान् तुर्यन्तुरम्। रथन्तरम्। सामम्। र
थन्तरमिति रथम्। रतेम्। सामम् प्रतिष्ठिते। प्रतिष्ठि
त्याऽनुत्तरिक्षे। प्रतिस्थित्याऽइति प्रति। स्थिते। अ
नुत्तरिक्षऽऋषयः। ऋषयस्त्वा। त्वा प्रथमजोः। प्रथ
मजा देवेषु। प्रथमजाऽइति प्रथमजोः देवेषु द्विवे। ॥ २३६ ॥

द्विवोमात्रया॥मात्रयावुरिमणा॥वुरिमणाप्रथंनु॥प्रथंनु
विधुर्त्ता॥विधुर्त्ताच॥विधुर्त्तेतिवि॥धुर्त्ता॥चायम्॥अयम्
धिपतिः॥अधिपतिश्च॥अधिपतिरि त्यधि॥पतिः॥
चुते॥तेत्वा॥त्वासर्व॥सर्वसम्बिद्वाना॥सम्बिद्वानाँक ना॥
स्या॥सम्बिद्वानाऽऽर्त्तिसम्॥विद्वानाः॥नाकस्यष्टुष्टे॥
ष्टुष्टुर्गे॥स्वुर्गेलोके॥स्वुर्गऽर्त्तिस्वुर्गे॥लोकेवर्जमा
नम्॥वर्जमानञ्च॥चसादयन्तु॥सादयन्त्विति॥सादय
न्तु॥३०॥विराड्दक्षिणा॥विराडिति॥विराड्दक्षिणारुद्रो॥

क्र०

॥२३९॥

रुद्राऽरुद्रं भरुद्रं पञ्चदशः। पञ्चदशः प्रऽउगम्। पञ्चदश
ऽइति पञ्चदशः। प्रऽउगम्बृहत्। बृहदिति बृहत्॥३३॥ सु
म्ना प्रुतीची। सुम्नाडिति सुम्नराट्। प्रुतीच्यादित्याः। आदि
त्यावरुणः। वरुणः सप्तदशः। सप्तदशो मरुत्वती यम्। सप्त
दशऽइति सप्तदशः। मरुत्वती यम्। वैरूपमिति वैरु
यम्॥३४॥ स्वराडुदीची। स्वराडिति स्वा। राट्। उदीची मरुतममरु
तः। सोममसोमः एकविंशः। एकविंशो निष्केव लम्। एक
विंशऽइत्येकविंशः। निष्केवल्लम्। निष्केवल्लम्॥३५॥

त्रिनिः। केवल्यम्। वैराजमिति वैराजम्॥३३॥ अपूर्ध्वेत्ता
 बहती॥ अपूर्ध्वेत्तायधि। पत्नी॥ बहतीविश्वे। विश्वेदेवाः। दे
 वा बहस्यतिः॥ बहस्यतिस्त्रिणवन्नयस्त्रिः॥ शो। त्रिणवन्न
 यस्त्रिः॥ शोत्वा॥ त्रिनवन्नयस्त्रिः॥ राविति त्रिनवन्नयस्त्रिः
 शो। त्वास्तोमो। स्तोमोऽश्रयताम्। अश्रयताम्वैश्वदेवाग्निमारु
 ते। वैश्वदेवाग्निमारुतेऽउक्ते। वैश्वदेवाग्निमारुतेऽइति वैश्व
 देवाग्निमारुते। उक्तेऽअव्यथाये। उक्तेऽइत्युक्ते। अव्यथाये
 स्तन्नीताम्। स्तन्नीताः॥ राक्कुरैवने। राक्कुरैवने सामना॥

क्र० ३५

॥२२०॥

शाकररेवतेऽतिशाकररेवते। सामनीऽतिसामनी॥३४॥
अयम्पुरः। पुरो हरिकेशः। हरिकेशः सूर्यरश्मिः। हरिके
शऽति हरिः। केशः सूर्यरश्मिस्तस्य। सूर्यरश्मिरिति सूर्य
रश्मिः। तस्य रथगुत्सः। रथगुत्सश्च। रथगुत्सऽति
रथगुत्सः। चरथौ जाः। रथौ जाश्च। रथौ जाऽतिरथः।
अजाः। चसेनानीग्रामण्यौ। सेनानीग्रामण्यौऽतिसे
नानीग्रामण्यौ। पुञ्जिकस्थलाच। पुञ्जिकस्थलेति पुञ्जि
कस्थलाचक्रतुस्थलाचक्रतुस्थलेति चक्र ॥२२०॥

तु।स्युला।चाप्सरसौ।अप्सरसौदृक्कंवेनदृक्कं वेःपुशवेन
पुशवोहेतिः।हेतिःपोरुषेयः।पोरुषेयोबुधः।बुधःप्रहे
तिः।प्रहेतिस्तेभ्यः।प्रहेतिरिति प्राहेतिः।तेभ्योनमन
मोऽअस्तु।अस्तुते।ते नः।नोवन्तु।अवन्तुते।तेननोम
उयन्तु।मृउयन्तुते।तेयम्।यद्विष्मः।द्विष्मोयः।यय्य
चनुः।नो द्वेष्टि।द्वेष्टितम्।तमेषाम्।एषाज्जमे।जज्ञेद
धम्।दध्मुः।इतिदध्मः॥३५॥दक्षिणाविश्वकर्म्मा।विश्वक
र्मारथस्वनः।विश्वकर्मेतिविश्वकर्म्मा।रथस्व नोरथे

क०३५

॥२२९॥ चित्रः। रुधुस्वनऽइतिरथ। स्वनः। रथेचित्रोमेनुका। रथेचि
त्रऽइतिरथे। चित्रः। मेनुकासहजुन्या। सहजुन्यायातुधा
नो। सहजुन्येति सहाजुन्या। यातुधानारक्षा। ८। सि। यातु
धानाऽइति यातुधानोऽरक्षा। ८। सीतिरक्षा। ८। सि॥३६॥ पुष्पा
द्विष्वद्येचाः। द्विष्वद्येचारथप्रोतः। द्विष्वद्येचाऽइति वि
ष्व। द्येचाः। रथप्रोतोसमरथः। रथप्रोतऽइतिरथ। प्रोतः।
असमरथः प्रुम्लोचन्ती। असमरथऽइत्यसमरथः। प्रु
म्लोचन्त्यनुम्लोचन्ती। प्रुम्लोचन्तीति प्रुम्लोचन्ती॥ ॥२२९॥

अनुम्लोचन्ती व्याघ्राः अनुम्लोचन्तीत्यनुम्लोचन्ती॥
व्याघ्राः सर्पाः सर्पाः इति सर्पाः ॥ ३७ ॥ उत्तरासं दसुः
सं दसुस्तार्क्ष्यः सं दसुरिति सं दसुः तार्क्ष्यो रि
एनेमिः अरि एनेमिर्विश्वाची॥ अरि एनेमिरित्यरि एने
मिः विश्वाची घृताची॥ घृताच्यापेन आपो वातः दानुः
इति वातः ॥ ३८ ॥ उपर्वाग्वसुः अर्वाग्वसुः सेनजित् अ
र्वाग्वसुरित्यर्वाक् वसुः सेनजित्सुषेणः सेनजिदिति से
नजित् सुषेण उर्वशी॥ सुसेन इति सुसेन उर्वशी पु

क्र०३५

॥२२२॥

२ना

वचिन्तिः। पूर्वचिन्तिरवस्फुज्जम्। पूर्वचिन्तिरिति पूर्वचि
न्तिः। अवस्फुज्जन्विद्युत्। अवस्फुज्जन्वित्यवस्फु
ज्जम्। विद्युदिति विद्युत्॥ १९॥ अयमग्निः। अग्निः स
हस्त्रिणः। सहस्त्रिणो वाजस्य। वाजस्यश्रुतिनः। श्रु
तिनुस्यतिनपतिरिति पतिः। मुर्द्धा कुविः। कुवीर्यीणा
म्। रयीणामिति रयीणाम्॥ २०॥ अबौह्यग्निः। अग्निः
सुमिधो। सुमिधुजनाम्। सुमिधेति सुम्। इधो। जना
नाम्प्रति। प्रतिधेनुमिवाधेनुवोमिधु तीम्। धेनुमि॥ २२२॥

स

वेति धेनुम् । इवा । आयुती मुखाँम् । आयुतीमित्या । मु
तीम् । उषसमित्युषसम् । शुक्लः इव प्र । शुक्लः इवेति
युक्ताः । इवा । प्रचुयाम् । वृथा मुज्जिहानाः । उज्जिहानाः
प्र । उज्जिहानाः इत्युत् । जिहानाः । प्रभानव न भानव
सिस्त्रते । सिस्त्रते नार्कम् । नाकुमर्छ । अछे स छे ॥ २३ ॥
अवोचाम कुवये । कुवये मे द्याया । मे द्याया युव च न वचो
बुद्धारु । बुद्धारु वृषभाया । वृषभाया वृष्टे । वृष्टे इति वृ
ष्टे । गविष्ठि नर्मसा । नर्मसा स्तोमम् । स्तोमम् मुनौ । अग्नौ

२

ॐ३५

॥२२३॥

दिवीव। दिवीवरुक्रमम। दिवीवेति दिवि। ईव। रुक्रमंरुव्यञ्च
म। उरुव्यञ्चमश्रेत। उरुव्यञ्चमित्युरु। व्यञ्चम। अश्रेदिसं
श्रेत॥२२॥ ज नस्यगोपाः। गोपाऽअजनिष्ट। अजनिष्टजा
रविः। जारु विरुग्निः। अग्निः सुदक्षः। सुदक्षः सुविताय। सु
दक्षः इति सु। दक्षः सुविताय नव्यसे। नव्यसु इति नव्यसे।
छतप्र तीको बहता। छतप्रतीकु इति छत। प्रतीक
बहता दिविस्पृश। दिविस्पृशा धुमत्। दिविस्पृशेति दि
वि। स्पृश। धुमद्। धुमदिति धुमत्। विभाति। भाति भरते॥२२३॥

ॐ भूरुतेभ्यः शुचिं शुचिरिति शुचिं ॥ २३ ॥ त्वामने । अमे
५ अङ्गिरसः । अङ्गिरसो गुहा । गुहा हितम् । हितमनु । अ
न्वेविन्दन् । अविन्दुः श्रियाणम् । श्रियाणम् चनेव
ने । चनेवनु इति वने । चने । सजायसे । जायसे मध्येमानः ।
मथ्यमानः सहस्रसहोमुहत् । मुहत्त्वाम् । त्वाम् दुः । आदुः
सहसः । सहसस्युत्तम् । पुत्रमङ्गिरः । अङ्गिरः इत्यङ्गि
रः ॥ २४ ॥ सखायः समः । सम्बन्धुः । सम्यञ्चम् । सम्यञ्च
मिषम् । इषुं स्तोमम् । स्तोमञ्च । चाग्नये । अग्नयुः ।

क्र०१५

॥२२४॥

त्युग्नये। वृषिष्ठा यक्षितीनाम्। क्षितीनामुज्जी। उज्जीनि
प्रीनप्रे सहस्वते। सहस्वतुः इति सस्वते ॥२५॥ स६. सुमि ह२
तु। स६. सुमितिसम्। सम्। इद्युवसे। शुवसे वृषुनू। वृषुन्न
ने। अने विष्वा नि। विश्वान्सुम्। अम्। आ। एत्या। इउ
स्यदे। पुदे सम्। समिध्यसे। इद्युवसे। सने। नो वसूनि। वसू से
न्याभरा। आभर। भुरेति भर ॥२६॥ त्वाञ्चिन्नप्रवस्तमाचि
न्नप्रवस्तुमुहवन्ते। चिन्नप्रवस्तुमेति चिन्नप्रवस्तुतम ॥२७॥
हवन्ते विष्णु। विष्णुजन्तवम्। जन्तवुः इति जन्तवम् शोचिके

शम्भुप्रिया। शोचिः के श्रुमिति शोचिः। के शम्भुप्रिया।
पुरुप्रियेति पुरुप्रिया। अनेह व्यायु। हव्यायु वो ठवे।
ठवे इति वो ठवे॥२६॥ एना के वो अमिम्। अमिन्नम
सा। नमसोर्ज्जः। दुर्ज्जनपातम्। नपातमाहुवे। आहुवे। हुवु
इति। हुवे। प्रियञ्चेति षम्। चेति षमरुतिम्। अरुतिं स्वदु
रम्। स्वदुरम्विश्वस्य। स्वदुरमिति सु। अदुरम्। विश्वस्य
दुतम्। दुतममृतम्। म अतुमित्यमृतम्॥२८॥ स योज
ते। योजते अरुषा। अरुषा विश्वभोजसा। विश्वभोजसासे।

ॐ १५

॥२२५॥

विष्णोर्जसेतिविष्वाभोजसा। स दु इ व त्। दु ह व त्स्वा दु तः स्वा
दु तः इति सु। ओ दु तः ॥२॥ सु ब्रह्मा बुद्धः सु ब्रह्मेति सु। ब्रह्मा
। बुद्धः सु शमी। सु शमी वसूनाम्। सु शमीति सु। शमी। वसूना
देवम्। देवः राधेन राधो जनीनाम्। जनीनामिति जनीनाम्।
॥३॥ अग्ने वा जस्य। वा जस्य गोम तः। गोम तु ईशानः। गोम
तु इति गोम तः। ईशानः सहसः। सहसो बृहो। बृहो इति य
हो। अस्मे धे हि। अस्मे इत्यस्मा धे हि जातु वेदः। जातु वेदो म ॥२२५॥
हि। जातु वेद इति जातु वेदः। महि श्रवणं श्रवु इति श्रवणं ॥३॥

सऽइधानेः। इधानो वसुं न वसुं ऋविः। कुविरुग्निः। अग्निरुडे
न्यम इडे न्योगिरा। गिरे ति गिरा। रेव दृस्म ज्यम्। अस्म ज्यम्
वृणीक। पुर्वणीक। दीदिहि। पुर्वनी के ति पुरु। अनीक। दीदिहि
निदीदिहि॥३२॥ क्षुपो राजन्। राजन्नुत। उत्तमनी। तमनाग्ने। अ
ग्ने वस्तौ। वस्तोरुत। उत्तोरषसः। उषसुऽइत्युषसं सतिग्म
जम्। तिग्मजम्। रुक्षसं। तिग्मजम्। ति तिग्म। जम्। रुक्षसौ द
ह। दह प्रति। प्र तीति प्रति॥३३॥ भद्रो नमनोऽअग्निः। अग्निरा
हुतः। आहुतो भद्रा। आहुतुऽइत्याहुतः। भद्राशुतिः। शुतिः

क्र० ३५

॥२२६॥

सुभगा। सुभगा भद्रोः। सुभगेति सुभगा। भद्रोऽअद्वुरोः। अद्वुरऽद्व
त्यद्वुरोः। भद्रोऽद्वुरोः। उत प्रशस्तयः। प्रशस्तयुऽइति प्राशस्त
यः॥ ३४॥ भद्रमनममनेऽद्युष्व। ह्युष्ववृत्ततूर्त्त। ह्युष्वतूर्त्त
इति वृत्ततूर्त्त। येनासमस्तु। समस्तुसासहेन। समस्त्येति सम
तु। सु। सुसहऽइति सुसहेन॥ ३५॥ अर्वास्थिरा। स्थिरा तनुहि। त
नुहि भूरि। भूरिशर्द्धताम्। शर्द्धतामिति शर्द्धताम्। बुनेमाते। ते
ऽअभिष्टिभिः। अभिष्टिभिरित्यभिष्टिभिः॥ ३६॥ अग्निंतम्॥ २२६॥
तमेन्ये। मन्त्येयः। वो वसुं वसुरस्तेम। अस्तुं वसुं वसुं॥

यन्ति धेनवः धेनवः इति धेनवः अस्तु मर्धन्तः अर्धन्तः आश्विनः
आश्विनोस्तुम् अस्तु नित्यो सः नित्यो सो वाजिनः वाजिनः
षमः इषं स्तोतुः स्तोतुः आभरः स्तोतुः इति स्तो-
तुः आभरः प्ररेति ॥ ३७ ॥ सोऽग्निः अग्निः गो वसु-
वसुर्गणे गणे समः संमः यन्ति आयन्ति धेनवः आ-
यन्तीत्या यन्ति धेनवः इति धेनवः समर्धन्तः अर्धन्तोरधु-
दुर्वधरधुदुवः समः रधुदुवः इति रधुदुर्वधसः सुजातासः
सुजातासः सूर्यमसुजातासः इति सुजातासः सूर्यः इति सु-

क्र०३५

॥२२७॥

रयन्ना३६॥ उभे सुंश्चन्द्रा उभेऽइत्युभे। सुश्चन्द्रा सपिषं सुचन्द्रेति
सुचन्द्रा सपिषो दर्वी दर्वी श्रीणीषे। दर्वी इति दर्वी श्रीणीष
आसर्नि। आसनीत्यासर्नि। उतो नम उतोऽइत्युतो। नु उत। उ
त्युपूय्याः। पुपूय्याः उक्तेषु। उक्तेषु शवसः। शवसस्य तोपुतु
इति पते॥ ३९॥ अग्ने तमा तमुधा। अधाम्बमा अश्वन्ना नस्तोभे।
स्तोभे कतुम्। कतुन्ना न भद्रम्। भद्रं हृदि स्पृशम्। हृदि स्पृ
शमिति हृदि। स्पृशम्। ऊर्ध्वामाते। तु ओ है। अहे रितो है॥ २२७॥
॥ ४०॥ अधाहि। त्वग्ने। अग्ने कतौ। कतौ ब्रुद्रस्य। भद्रस्य दक्ष

स्यादक्षस्यसाधोः। साधोरिति साधोः। रथीर्ऋतस्य। ऋतस्य व
हतः। बृहतो बुभूथ। बुभूथेति बुभूथ॥४१॥ एभिर्ऋतानोऽअर्के
अर्केर्ब्रव। भवानः। नोऽअर्वाङ्। अर्वाङ् न स्वर्ष। न ज्योतिर्न ज्योति
रिति ज्योतिर्न अग्नेविश्वेभिः। विश्वेभिः सुमनाः। सुमनाऽअनीकैः।
सुमनाऽइति सुमनाः। अनीकैरित्यनीकैः॥४२॥ अग्निर्होतार
म्। होतारमन्ये। मन्ये दास्वन्तम्। दास्वन्तु म्वसुम्। वसुः सुनुम्।
सुनुः सहसः। सहसो जातवेदसम्। जातवेदसम्भिः प्रमू। जा
तवेदसमिति जात। वेदसम्। विप्रन्। न जातवेदसम्। जातवेद

क्र०१५

॥२२८॥

सु

समितिजातावैदसमू॥ उर्ध्वया॥ उर्ध्वयास्वदुरे॥ स्वदुरेदेवः॥ स्व
दुरः॥ इति सु॥ अदुरे॥ देवो देवाच्यो॥ देवाच्यो ह्युपा॥ ह्येति ह
पा॥ घृतस्य विष्वाष्टिम्॥ विष्वाष्टि मनु॥ विष्वाष्टि मिति वि॥ औ
ष्टिम्॥ अनुवष्टि॥ वुष्टि शोचिषा॥ शोचिषा जुह्वानस्य॥ आजुह्व
नस्यैर्विषम॥ आजुह्वानस्येत्या॥ जुह्वानस्य॥ सविषु॥ इति सवि
षम॥ ४३॥ येनैर्विषयः॥ विषयस्तपसा॥ तपसा सुत्रम्॥ सुत्रमा
यन॥ आयुनिधाना॥ इंधाना॥ अग्निम्॥ अग्निस्त्वनस्वराभरन्त
आभरन्त॥ इत्या॥ भरन्त॥ तस्मिन्नुहम्॥ ह॥ ऐन्ति॥ निदधे॥ दधे॥ ॥२२८॥

नाकैः। नाकैः५ अग्निम्। अग्निं५ म॥ यमु॥ हुः। आहुर्मनवः। मनव
 स्तीर्षवर्हिषम्। स्तीर्षवर्हिषुमिति स्तीर्ष। वर्हिषम्॥४४॥ तम्यत्नी
 मिः। पत्नीभिरनु॥ अनुगच्छेम। गच्छेम देवाः। देवोऽपुत्रेः। पुत्रेऽर्जा
 तृभिः। भ्रातृभिरनु॥ भ्रातृभिरिति भ्रातृभिः। उत्तवी। वाहिरस्येः
 हिरस्येः। हिरस्येः। नाकैः५ णानाः। गृभ्णानाः सुहृतस्य। सु
 हृतस्य लोके। सुहृतस्येति सुहृतस्य। लोके तृतीये। तृतीयेष्ट
 ष्ठे। ष्ठेऽधि। अधिरौचने। रौचनेदिवः। दिवः५ इति दिवः॥४५॥
 आवाचोः। वाचो म॥ म॥ मरुहन्। अरुहन् दुरण्युः। मुरण्यु

क्र० ३५

॥२२९॥

रुयम्। अयमुग्निः। अग्निः सत्यतिः सत्यतिश्चेत्किं तानः। सत्य
तिरिति सत्। यतिः। चेत्किं तानः इति चेत्किं तानः। एष्टेष्टयिव्याः।
एष्टयिव्यानिहितः। निहितो दर्विद्युतत्। निहितः इति निहितः।
दर्विद्युतदधस्युदम्। अधस्य दङ्कुणुताम्। अधपुदमित्यधः।
पुदम्। लुणुतां ये। येष्टतुन्यक्। एतन्यक् इति एतन्यक्।
॥४६॥ अयमुग्निः। अग्निवृत्तिरतमः। वृत्तिरतमो वयोधाः। वृत्तिर
तमः इति वृत्तिर। तमः। वयोधाः संहस्रियः। वयोधाः इति वयो
धाः। हंस्रियो धोतताम्। धोततामप्रयुक्तम्। अप्रयुक्तम् ॥२२९॥

त्यत्र। बुद्धन॥ विभ्राजमानः सरिस्य। विभ्राजमानु रतिवि। भ्राजमा
नः। सरिरस्यमब्धौ। मध्युत्पे। उपुत्र। प्रयाहि। ग्राहिद्विद्यानि।
द्विआनिधाम। धामेतिधाम॥ ४७॥ सुम्प्रच्यवद्धुमुपे। सुम्प्रच्यव
द्धुमिति समु। प्रच्यवद्धुम। उपसुम्प्रयात। सुम्प्रयाता नै। सुम्प्र
यातेति समु। प्रयाता। अर्गेपुथः। पुथो देवयानाना। देवयानान्क
णुद्धम। देवयानानिति देवुयानाना। कणुद्धमिति कणुद्धम। पुनः
कण्वाना। पुनरिति पुनैक कण्वाना पितरा। पितरा युवाना। युवा
नान्वाता ८० सीता। अन्वाता ८० सीतायि। अन्वाता ८० सीदित्य

क्र० १५

॥ २३० ॥

नु। आनी० सीत्। त्वयि तन्तुम्। तन्तुमेतम्। एतमित्येतम्॥ ४८॥
उद्द्व्यस्व। बुद्ध्यस्वामे। अग्ने प्रति। प्रतिजाग्रहि। जाग्रद्वि तम्।
त्वमिष्टापूर्तै। इष्टापूर्तै सम। इष्टापूर्तै इतीष्टापूर्तै। स० स० जे
थाम्। स० जे थाम् यम्। अयच्चा। चेति च। अस्मिन्सुधस्थे। सुध
स्थे। अधि। सुधस्थे। इति सुधस्थे। अद्भुतैरस्मिन्। उत्तरस्मि
न्विश्वे। उत्तरस्मिन्नि युत्। तस्मिन्। विश्वे देवाः। देवा जे भेमानः।
यजमानश्च। चेसीदत्। सीदतेति सीदत्॥ ४९॥ येन बर्हसि। ब
र्हसि सहस्रम्। सहस्रं येन। येनाग्ने। अग्ने सर्व वेदसम्। सर्वम्॥ २३०॥

दुसमिति सर्व। वेदसमतेनेमम। इमं बुद्धम। बुद्धन्म। नोनयानु
 यस्वमस्वदेवेषु। देवेषु गन्तवे। गन्तवुः इति गन्तवे॥ ५७॥ तर्पस्तप
 स्यमत्तपस्युः शैश्विरो। शैश्विरो परमेष्ठी। परमेष्ठी दिवः। परमेष्ठी
 ति परमेष्ठी। दिवः सूर्यमसूर्य इति सूर्यम॥ ५८॥ प्रोथुदध्वम
 श्वोतानयवसे। यवसे विष्यन्। अविष्यन्त्यदा। बुद्धामुहः। मुहः
 सम्वरणात्। सम्वरणादि। सम्वरणादिति सम्वरणात्। अस्या
 त्। अस्यादित्यस्यात्। आदस्य। अस्य चार्त्तं वा तोऽअनु। अ
 नुवाति। धौ शोचिः। शोचिरध। अधस्म। स्मते। तेज जनम। ब्र
 त्

ॐ०३५

॥२३१॥

जनकृष्णम्। कृष्णमस्ति। अस्तीत्यस्ति॥५२॥ अयोध्या। वा
सर्दने। सर्दने सादयामि। सादयाम्यवतः। अवत ऋषया
याम्। छायायां० समुद्रस्य। समुद्रस्य हृदये० हृदयेऽति
हृदये। रश्मीवती। मास्वतीम्। रश्मिवतीमिति रश्मि। वती
म्। मास्वतीमाया॥ आया। आदयाम्। आसासि। मास्या० एधि
वीम्। आ० एधि वीम्। एधि वीमोरु। ओरु। उर्व्वन्तरिक्षम्। अ
न्तरिक्षमित्यन्तरिक्षम्। पुरमे० ष्ठी दिवम्। पुरमे० स्थीति० परमे।
स्थी॥ दिवन्ध्रुवे। ध्रुवेसीदतम्। ध्रुवेऽति० ध्रुवे। सीदतमिति॥२३१॥

सीदतम् ॥५३॥ सहस्रस्य प्रमा। प्रमासि। प्रमेति प्रमा। अ
सिप्रतिमा। प्रतिमोन्मा। प्रतिमेति प्रतिमा। उन्मासहस्रः।
उन्मेत्युत्तमा। साहस्रः सहस्राय। सहस्रायत्वा। त्वेति त्वा।
॥५४॥ ॥ इति क्रमसंहितायां पंचमोऽध्यायः ॥५५॥ नर्मसो
तेरुद्र। रुद्र मुन्यवे। मुन्यवऽउतो। उतोते। उतोऽइत्युतो।
तुऽइषवे। इषवेनर्मः। नमुऽइति नर्मः। बाहुभ्यामुत। बाहुभ्या
मिति बाहु। न्मा। उतते। तेनर्मनमुऽइति नर्मः। ३॥ आते। तेद्र
रो। रुद्रशिवा। शिवातुनूः। तनूर घोरा। अघोरापापकाशिनी।

क्र०९६

॥२३२॥

अपापकाशिनीत्यपाप। काशिनी। तयीनरुनस्तन्वा। तन्वाश
नमया। शनैमयागिरिशन्त। शनैमयेति शमू। तमयागिरि
शन्ताभि। गिरिशन्तेति गिरि। शन्त। अभिचाकशीहि। चाकशी
हर्तिचाकशीहि॥२॥ गामिषुमू। इषुङ्गिरिशन्त। गिरिशन्तहस्ते।
गिरिशन्तेति गिरि। शन्त। हस्तेविभर्षि। विभर्ष्यस्तेवे। अस्तेवुः
इत्यस्तेवे। शिवाङ्गिरिन्त। गिरिन्ततामू। गिरिन्तेति गिरिन्त। ताङ्गुरु।
कुरुमा। माहिःसी। हिःसी। पुरुषमू। पुरुषंजगत्तू। जगदिति
जगत्तू॥३॥ शिवेनवर्चसा। वर्चसात्वा। त्वागिरिन्त। गिरिन्तच्छ॥

॥२३२॥

गिरिशेतिगिरि। रा। अछा वदामसि। बुद्धामुसीतिवदामसि। यथानु।
नः सर्वम। सर्वमित्। इज्जगत्। जगदयुष्मम्। अयु स्मर्त्-सुमनाः।
सुमनाः असत्। सुमनाः इति सु। मनाः। असदित्यसत्। ४॥ अद्य
वोचत्। अवोचदधिवृक्ता। अधिवृक्ताप्रथमः। अधिवृक्तेत्यधि।
वृक्ता। प्रथमोऽयं देवोऽभिषक्। मिषगिति मिषक्। अर्होऽयं।
वसवो न। सर्वा ज्ञमयन्। ज्ञमयन्त्सर्वमसर्वाश्च। वशा तु धा-
न्यः। श्रुतु धान्यो धराचीः। श्रुतु धान्युः इति यातु। धान्यम् अ-
धराचीः परा। परा सुव। सुवेति सुव॥ ५॥ असो यः। यस्ता मन्त्रा तु

क्र०३६

॥२३३॥

ममोऽअरुणोऽअरुणऽउतऽउतबुभुऽबुभुऽसुमुज्जलमसुमुज्जल
ऽइति सुमुज्जलममेवो वै नुमु एनुद रुद्रोऽरुद्राऽअभिर्तेम अभि
तो दिक्षु दिक्षु श्रिताऽश्रिताऽसहस्रशोऽसहस्रशो वे सहस्र
शऽइति सहस्रशोऽअवैषाम एषा छहेडम हेडऽइमहे इम
हऽइ तीमहे ॥६॥ असो यो यो वसर्षति अवसर्षति नीलग्री
वऽअवसर्षतीत्यवसर्षति नीलग्रीवो विलोहितऽनील
ग्रीवऽइति नीलग्रीवऽविलोहितऽइति विलोहितऽउते
नेमा एनुजोपाऽगोऽअ दृश्रनू अदृश्रन्न दृश्रनू अदृश्रन्नु ॥२३३॥

दु

दहा ~~सु~~ उदहा ~~सु~~ से । उदहा ~~सु~~ इत्युद । हा ~~सु~~ स दृष्टे । दृष्टो मृ
उ याति । मृ उ याति नु । न इति नः ॥ ७ ॥ न मो स्तु । अस्तु नील ग्रा
वा य । नील ग्रा वा य सह स्त्रा क्षाय । नील ग्रा वा येति नील
ग्रा वा य । सह स्त्रा क्षाय मी दुषे । सह स्त्रा क्षा येति सह स्त्रा । अक्षा
य । मी दुष इति मी दुषे । अथो ये । अथो इत्यथो । ये अस्य ।
अस्य सत्त्वानः । सत्त्वानो ह मू । अहन्ते भ्यः । ते भ्यो कर मू । अकुर
न्त मः । न मु इति न मं म । ६ ॥ प्र मु च्चा । मु च्चु धन्व नः । धन्व न
स्त्व मू । त्व मु भयोः । उभयो रा ह्योः । आ ह्यो ह्यो मू । ज्या मि ति ज्या

क्र० ३६
॥२३४॥

म॥ वायव्यं च्युते। ते हस्ते। हस्तः इषवः। इषवः परा। पशुताः। ताम्रं
गवः। भुगुवो ब्रुवाभ गवः इति भगावः। ब्रुपेति वयः॥ १॥ विज्युम
नुम॥ विज्यमिति वि। ज्यम॥ धनुः कपर्दिनम कपर्दिनो विशल्लयः।
विशल्लयो वारणवान्। विशल्लयः इति वि। शल्लयः वारणवान्॥ २॥ उ
त। वारणवाणिति वारणवान्। उते सुत। अने शन्नस्य। अस्य वाः।
वाः इषवः। इषवः आभुः। आभुरस्य। अस्य निषङ्गधिः। निषङ्ग
धिरिति निषङ्गधिः॥ ३॥ वाते। ते हेतिः। हेतिर्मौदुष्टम। मीदुष्ट
मुहस्ते। मीदुस्तमेति मीदुः। तम। हस्ते बभूव। बभूवते। ते धनुः॥ ॥२३४॥

धनुरिति धनुर्मतयास्मान्। अस्मान्निष्पतम्। विष्पतुस्त्वम्। त्वम्
युष्म यो। अयुष्मया परि। परिभुज। भुजेति भुज॥३१॥ परिते।
ते धन्वन्तः। धन्वन्तो हेति। हेतिरस्मान्। अस्मौ चणक्। वृ
णक्। विष्पतम्। विष्पतु इति विष्पतम्। अथो यो। अथो इत्यथो।
य इषुधिः। इषुधिस्तवा। इषुधिरितीषु। धिः। तवारे। आरे। अ
स्मत्। अस्मन्नि। निर्धेहि। धेहि तम्। ते मिति तम्॥३२॥ अव
तत्यधनुम्। अवतत्येत्यव। त्येते। धनुष्वम्। त्वत्। सहस्राक्ष। स
हस्राक्षशतेषु धे। सहस्राक्षेति सहस्रा। अक्ष। शतेषु धु इति

ॐ३६

॥२३५॥

शतै। इषु धो। निश। शिख्यानांम। निश। शिख्यानांम। निश। शिख्यानांम।
स्वा। मुखा। शिवो। शिवो नमनुः सुमनोः। सुमनो भव। सुमनोऽइति सु।
मनोः। भवेति भव॥३३॥ नमस्ते। तुऽ आयुधाया। आयुधाया नो
तताय। अनीतताय धृष्ट्यावे। धृष्ट्यावुऽइति धृष्ट्यावे। उभाज्या
मुत। उतते। तेन मम नमो बाहुज्याम। बाहुज्यान्तवे। बाहुज्या
मिति बाहु। भ्याम। तव धन्वने। धन्वनुऽइति धन्वने॥३४॥
मानमनोमूर्धनंम। महान्तमुत। उताऽर्जकम। अर्जकमुक्षन्त
म। उक्षन्तमुक्षितम। उक्षितमित्युक्षितम। बुधीः पितरम। पि॥२३५॥

तरं मातरं म॥ मातरं म्रियते ॥ प्रियास्तनून्मनुज्योरुद्र ॥ रुद्र
रीरिषः ॥ रुरिषः इति रिरिषः ॥ ३५ ॥ तोकेतयेनै ॥ तनयः आयु
षि ॥ आयुषि गोषु ॥ गोष्वेषु ॥ अश्वेषु रीरिषः ॥ रुरिषः इति रि
रिषः ॥ वीरान्नुद्र ॥ रुद्रभामिनः ॥ भामिनो वधी ॥ वधीर्ह वि
ष्मन्तः ॥ हविष्मन्तः सदेम ॥ सदमित ॥ इत्वा ॥ त्वाहवामहे ॥ हवाम
ह ॥ इति हवामहे ॥ ३६ ॥ हिरण्यवाहवे सेनान्ये ॥ हिरण्यवा
हव ॥ इति हिरण्यवाहवे ॥ सेनान्ये दिशाम ॥ सेनान्य इति सेना
न्ये ॥ दिशच्च ॥ नुपतये ॥ पतये वृक्षेभ्यः ॥ वृक्षेभ्यो हरि केशेभ्यः ॥

॥ १६

॥ २३६

हरिकेशेभ्यः पशुनाम्। हरिकेशेभ्यः इति हरिः। केशेभ्यः। पशुना
८ शुषिञ्जराय। शुषिञ्जरायुत्विषीमते। त्विषीमतेपे नाम् थि
त्विषीमतुः इति त्विषीमते। प थिना ८ हरिकेशाय। हरिकेश
योपवृत्तिने। हरिकेशायेति हरिः। केशाय। उपवृत्तिने पुष्टाना
म् उपवृत्तिनुः ३ लुप। वृत्तिने। पुष्टानाम्ब्रुशाय ॥ ३६ ॥ ब्रु
शायञ्चाधिने। आधिनेना नाम्। अन्नानाम्ब्रुशाय। भुवस्य
हेसे। हेसे जगताम्। जगता ८ रुद्राय। रुद्राय ततायिने। ॥ २३६ ॥
आततायिनेक्षेत्राणाम्। आततायिनुः इत्यतता। आयिने

क्षेत्राणां सुताय । सुताया हन्त्ये । अहन्त्ये वनीनाम् । वनीना
रौहिताय ॥ ३८ ॥ रौहिताय स्पृपतये । स्पृपतये वृक्षाणाम् ।
वृक्षाणाम् भुवन्तये । भुवन्तये वारिवस्तुताय । वारिवस्तुतायो
षधीनाम् । वारिवस्तुतायेति वारिवः । तुताय । ओषधीना
मुन्निगे । मुन्निगे वाणिजाय । वाणिजायुर्क्षौकेणाम् । कक्षा
णामुच्चैर्घोषाय । उच्चैर्घोषाय क्रुन्दयते । उच्चैर्घोषायेतु
च्चैर्घोषाय । आक्रुन्दयते पत्नीनाम् । आक्रुन्दयतु इत्याक्रु
न्दयते । पत्नीनाम् हुत्नायतयो ॥ ३९ ॥ हुत्नायतया धावते ।

ॐ०९६

॥२३७॥ कृत्वा युतयेति कृत्वा आयुतमा। धावते सत्त्वनाम्। सत्त्वना
सहमानाय। सहमानाय निष्ठा धिने। निष्ठा धिनेऽआद्या
धिनीनाम्। निष्ठा धिनेऽइति नि। ध्या धिने। आद्या धिनीनाम्
षुद्धिणे। आद्या धिनीनामित्या। ध्या धिनीनाम्। निषुद्धिणे ककु
भाय। ककुभाय स्तेनानाम्। स्तेनानानि चेरवे। निचेरवे परि
चराय। निचेरवऽइति नि। चेरवे। परिचरायारण्यानाम्। परि
चरायेति परि। चराय। अरण्यानां वच्चते ॥२४॥ वच्चते परिव
च्चते। परिवच्चते स्तायुनाम्। परिवच्चतुऽइति परि। वच्चते ॥२३७॥

धि

धि

स्तुयुनान्निषुङ्गिणे। निषुङ्गिणः इषुधिमते। इषुमतेतस्कराणा
मू। इषुमतेतस्कराणां सुकायिन्यः सुका
यिन्यो जिघाँसय्यः। सुकायिन्य इति सुकायि। न्यः जि
घाँसय्यो मुष्णताम्। जिघाँसय्य इति जिघाँसत
न्यः। मुष्णतामसिमय्यः। असिमयो नक्तम्। असिमय्य इ
त्यसिमत्। नक्तम् चरय्यः। चरय्यो विह्वलतामीम्। चरय्य
इति चरन्। न्यः। विह्वलतानामिति विह्वलतानामीम्॥२९॥ उ
ष्णीषिणे गिरिचुराय। गिरिचुराय कुलुचनम्। गिरिचुराय

ॐ३६
॥२३६॥

तिगिरिचराय।कुलुञ्चानामिषुमध्यः।इषुमध्योधन्वायि
भ्यः।इषुमध्यः।इतीषुमत्।भ्यः।धन्वायि।इत्यश्वाधन्वायि
भ्यः।इतिधन्वायि।भ्यः।चुचुः।वृः।आतन्वानेभ्यः।आतन्वा
नेभ्यः।प्रतिदधानेभ्यः।आतन्वानेभ्यः।इत्या।तन्वानेभ्यः।
प्रतिदधानेभ्यः।आयच्छेद्यः।प्रतिदधानेभ्यः।इतिप्रति।
दधानेभ्यः।आयच्छेद्योस्येभ्यः।आयच्छेद्यः।इत्यायच्छेत्।
भ्यः।अस्येभ्योविस्सज्येभ्यः।अस्येभ्यः।इत्यस्येत्।भ्यः॥२३॥
विस्सज्येभ्योविद्वेज्येभ्यः।विस्सज्येभ्यः।इतिविस्सज्येत्।भ्यः।वि

॥२३६॥

द्वेद्व्यः स्वपद्व्यमविद्येद्व्यः इति विद्यतु। न्यः। स्वपद्व्यो जा
ग्रेद्व्यः। स्वपद्व्यः इति स्वपतु। न्यः। जाग्रेद्व्यः शयीने न्यः।
जाग्रेद्व्यः इति जाग्रेतु। न्यः। शयीने न्यः आसीने न्यः। आ
सीने न्यः स्तिष्ठेद्व्यः। तिष्ठेद्व्यो धावद्व्यः। तिष्ठेद्व्यः इति ति
ष्ठेतु। न्यः। धावद्व्यः सभाभ्यमधावद्व्यः इति धावतु। न्यः।
॥२३॥ सभाभ्यमसभापेति न्यः। सभापतिभ्योऽश्वे न्यः। सभा
पतिभ्यः इति सभापति। न्यः। अश्वेभ्योऽश्वपति न्यः। अश्व
पतिभ्यः आवाधिनी न्यः। अश्वपतिभ्यः इत्यश्वतिथे न्यः।

क०४६

॥२३९॥

आव्याधिनीभ्योविविध्यन्तीभ्यः। आव्याधिनीभ्यः इत्यां आव्याधिनीभ्यः। विविध्यन्तीभ्यः उगंणाभ्यः। विविध्यन्तीभ्यः इति विविध्यन्तीभ्यः। उगंणाभ्यस्तृहृतीभ्यस्तृहृतीभ्योगुणेभ्यः॥२४॥ गुणेभ्योगुणपतिभ्यः। गुणपतिभ्यो ब्रातेभ्यः। गुणपतिभ्यः इति गुणपतिभ्यः। ब्रातेभ्यो ब्रातपतिभ्यः। ब्रातपतिभ्यो गृत्सेभ्यः। ब्रातपतिभ्यः इति ब्रातपतिभ्यः। गृत्सेभ्यो गृत्सपतिभ्यः। गृत्सपतिभ्यो विरूपेभ्यः। गृत्सपतिभ्यः इति गृत्सपतिभ्यः। विरूपेभ्यो विश्व

॥२३९॥

रूपेभ्यः। विरूपेभ्यः इति विरूपेभ्यः। विश्वरूपेभ्यः सेनाभ्यः।
श्व विरूपेभ्यः इति विश्वरूपेभ्यः॥२५॥ सेनाभ्यः से नानि
भ्यः सेनानिभ्यो रथिभ्यः सेनानिभ्यः इति सेनानि। भ्यः र
थिभ्योऽअरथेभ्यः रथिभ्यः इति रथि। भ्यः अरथेभ्यः क्षत
भ्यः क्षतभ्यः सङ्गृहीतभ्यः क्षतभ्यः इति क्षत। भ्यः सङ्गृ
हीतभ्यो महद्भ्यः सङ्गृहीतभ्यः इति सङ्गृहीत। भ्यः मह
द्भ्योऽअर्जकेभ्यः। महद्भ्यः इति महत्। भ्यः। अर्जकेभ्यः
इत्यर्जकेभ्यः॥२६॥ तर्क्ष्योरथकारेभ्यः तर्क्ष्यभ्यः इति त

क्र०३६

॥२४०॥

ह्यभ्यः। रथुकारेभ्यः कुलालेभ्यः। रथुकारेभ्यः इति रथ। कारे
भ्यः कुलालेभ्यः कुम्भारिभ्यः। कुम्भारिभ्यो निष्ठादेभ्यः निष्ठा
देभ्यः पुञ्जिष्टेभ्यः। निष्ठादेभ्यः इति निष्ठादेभ्यः पुञ्जिष्टे
भ्यः। श्वनिभ्यः। श्वनिभ्यो मृगयुभ्यः। श्वनिभ्यः इति श्वनि। भ्यः
मृगयुभ्यः। श्वभ्यः। मृगयुभ्यः इति मृगयु। भ्यः॥२४॥ श्वभ्यः
श्वपतिभ्यः। श्वभ्यः इति श्व। भ्यः। श्वपतिभ्यो भुवार्थः। श्वपति
भ्यः इति श्वपति। भ्यः। भुवार्थः। रुद्रार्थः। रुद्रार्थः। श्वार्थः। श्वार्थः।
श्वपतये। पशुपतये। नीलश्रीवाय। पशुपतये। इति पशुप

॥२४०॥

तये॥ नीलंग्रीवाय श्रितिक एठाय। नीलंग्रीवायेति नील।
ग्रीवाय। श्रितिक एठाय कपुर्दिने। श्रितिक ण्ठायेति श्रिति।
कण्ठाय॥ रटी॥ कपुर्दिने व्युत्पत्तयेति व्युत्पत्तयेति सहस्रा
क्षय। व्युत्पत्तयेति व्युत्पत्तयेति व्युत्पत्तयेति सहस्राक्षय शोधन्त्य त
ने। सहस्राक्षयेति सहस्राक्षय। अक्षय। शतधेन्यने गिरिशया
य। शतधेन्यन इति शत। धेन्यने। गिरिशया यशिविवि
ष्टाय। गिरिशयायेति गिरिशयाय। शिविविष्टाय मीढुष्ट
माय। शिविविष्टाययेति शिविविष्टाय। मीढुष्टमायेषु मते।

ॐ३६

॥२४३॥ मीढुस्तमायेतिमीढुः। तमाया। इषुमतेह्रस्वाया। इषुमतुः२ ती
षु। म ते॥२९॥ ह्र स्वाय वामनाया। वामनाय वृहते। वृहतेव
वश्यसे। वर्षश्यसेवृद्धाया। वृद्धाय सुवर्धे। सुवर्धेग्याया।
सवर्धः२ इतिस। वृधे। अग्याय प्रथमाय। प्रथमाया शर्वे॥३०॥
आशर्वेजिराय। अजिराय शीघ्राया। शीघ्राय शीघ्राय।
शीघ्रायो मर्याया। उर्म्याया वस्वन्माया। अवस्वन्मायना
देयाय। अवस्वन्मायेत्येव। सुन्माय। नादेयायुदीप्याया। दी
प्यायेतिदीप्याया॥३१॥ ज्येष्ठार्यकनिष्ठाय। कनिष्ठार्यपूर्व

जाय। पूर्वजायां परजाय। पूर्वजायेति पूर्वजाय। अपरजायम
श्रुमाय। अपरजायेत्यपरजाय। मुद्गमायां पगुल्लाय। अ
पगुल्लायजघन्याय। अपगुल्लायेत्यपगुल्लाय। जघन्या
यबुध्याय। बुध्यायसोभ्याय॥३२॥ सोभ्यायप्रतिसर्ष्याय।
प्रतिसर्ष्यायैर्ष्याय। प्रतिसर्ष्यायेति प्रति। सर्ष्याय। या
म्यायैर्ष्याय। ष्यायश्लोक्याय। श्लोक्यायावसान्या
य। अवसान्यायोर्वृष्याय। अवसान्यायेत्यवसान्याय।
उर्वृष्यायखल्लाय। खल्लायवन्म्याय॥३३॥ वन्म्यायुक्ष्योके

क्र० ३६

॥२४२॥

या कक्षाय श्रवाय। श्रवाय प्रतिश्रवाय। प्रतिश्रवाया श्रुषे
 णाय। प्रतिश्रवायेति प्रति। श्रवाय। आश्रुषे णाय। श्रु रथा
 या। आश्रुसेनायेत्याश्रु। सेनाया। आश्रु रथा युश्रु रथा। आ
 श्रु रथा येत्याश्रु रथाया। श्रु रथाया वभेदिने। अवभेदिने
 विव्दिने। अवभेदिनु इत्यव। भेदिने ॥ ३४ ॥ विव्दिने
 कवुचिने। कवुचिने वुमिने। वुमिने वुरुथिने। वुरुथि
 ने श्रुताय। श्रुताय श्रुत सेनाय। श्रुत सेनाय दुन्दुभ्याय। ॥२४२॥
 श्रुत सेनायेति श्रुत। सेनाय। दुन्दुभ्याया हनन्याया। आ

हनुन्त्यायधृष्णवे। आहनुन्त्यायेत्या। हनुन्त्याय॥३५॥धृ
ष्णवेप्रमृशाय। प्रमृशायनिषुङ्गिणे। प्रमृशयेतिप्रामृ
शाय। निषुङ्गिणोऽइषुधिमते। इषुमतेतीक्ष्णेषवे। इषुमते
ऽइतीषुधि। मते। तीक्ष्णेषवोऽआयुधिने। तीक्ष्णेषवोऽइ
तितीक्ष्णऽइषवे। आयुधिनेस्वायुधाय। स्वायुधायसुध
न्वने। स्वायुधायेतिसु। आयुधाय। सुधन्वनेऽइतिसु।
धन्वने॥३६॥सुसायुपथ्याय। पथ्यायुकाद्याय। काद्या
युनीव्याय। नीव्यायुकुल्याय। कुल्यायसरस्याय। स

धि३ धि३

क्र० १६

॥२४३॥ रुस्याय नादेयाय। नादेयाय वैशन्ताय। वैशन्ताय कृष्याय।
॥३७॥ कृष्याय वृद्धाय। अवृद्धाय वीर्धाय। वीर्धाय तु
प्याय। वीर्धायेति वि। ईर्धाय। आतप्याय मेधाय। आत
प्यायेत्या। तप्याय। मेधाय विद्युत्साय। विद्युत्साय वृष्याय।
विद्युत्सायेति वि। द्युत्साय। वृष्याय। अवृष्याय वा
त्साय॥३८॥ वात्साय रश्म्याय। रश्म्याय वास्तुमाय। वास्तु
माय वास्तुपाय। वास्तुपाय सोमाय। वास्तुपायेति वास्तु
पाय। सोमाय रुद्राय। रुद्राय ताम्राय। ताम्राय रुणाय॥२४३॥

अरुणाय शङ्खवे ॥ ३९ ॥ शङ्खवे पशुपतये । शङ्खव इति शम्भुः ।
गवे । पशुपतये ॥ उग्राय । पशुपतये ॥ इति पशुपतये । उग्रा
य भीमाय । भीमाय मे वृधाय । अमे वृधाय दूरे वृधाय ।
अमे वृधायेत्यमे । वृधाय । दूरे वृधाय हन्त्रे । दूरे वृधायेति
दूरे वृधाय । हन्त्रे हनीयसे । हनीयसे हृस्तेभ्यः न हृस्तेभ्यो
हरिकेशेभ्यः । हरिकेशेभ्यस्ताराय । हरिकेशेभ्य इति ह
रिकेशेभ्यः तारायेति ताराय ॥ ४० ॥ शम्भवाय मयो भवा
य । शम्भवायेति शम्भुः । भवाय । मयो भवाय शङ्कुराय । मयो

॥२४४॥

भुवायेति मयः॥ भुवायै। शुङ्गुराय मयस्कुरायै। शुङ्गुरायेति
 शम्भुकरायै। मयस्कुरायै शिवायै। मयुः कुरायैति मयः॥
 कुरायै॥ शिवायै शिवतरायै। शिवतरायैति शिवतरा
 यः॥ ७३॥ पाष्णीया वाष्णीया। अवाष्णीय प्रतरणाय। प्रत
 रणायोत्तरणाय। प्रतरणायैति प्रतरणाय। उत्तरणा
 युतीर्ष्याय। उत्तरणायैत्युत्तरणाय। तीर्ष्यायुकुल्या
 य। कुल्यायुशष्याय। शष्यायुकेन्याय। केन्यायसिकु
 ल्याय॥ ७४॥ सिकुल्याय प्रत्याय। प्रवाल्याय किंशिला

य। प्रवासायेति प्रावासाय। कि० निलार्थस्युणार्थ। क्ष
युणार्थकपुर्हिने। कपुर्हिनेपुलस्तये। पुलस्तयेऽरि
एषाय। इरिएषाय प्रपुष्याय। प्रपुष्यायत्रज्याय। प्रपुष्या
येति प्रापुष्याय॥४३॥ ब्रज्यायुगोष्ठाया। गोष्ठायुतल्या
य। गोस्थाययेति गो। स्थाय। तल्यायुगेष्टाय। गेष्टाय
हृष्टाय। हृष्टायनिवेष्टाय। निवेष्टायुकाद्याय।
निवेष्टाययेति नि। वेष्टाय। काद्यायगदरेष्टाय। गद
रेष्टायशुक्राय। गदरेस्थाययेति गदरे। स्थाय॥४४॥ शु

क०३६

॥२४५॥

क्रीयहरित्याय। हरित्यायपा० सुव्याय। पा० सुव्यायरजुरा
य। रजुरस्यायलोप्याय। लोप्यायोलोप्याय। उलोप्याय
क्रीय। ऊर्ह्यायसूच्याय। सूच्यायपूर्णार्थ। सूच्यायेति सु।
ऊर्ह्याय॥४५॥ पूर्णार्थपूर्णशुदाय। पूर्णशुदायोद्गुरमाण
य। पूर्णशुदायेति पूर्ण। शुदाय। उद्गुरमाणायभिघ्नते। उ
द्गुरमाणयेत्युत्। गुरमाणाय। अभिघ्नतः आखिदते।
अभिघ्नतः इत्यभिघ्नते। आखिदते प्रखिदते। आखिदतः
इत्यो। खिदते। प्रखिदतः इषुक्त इयमप्रखिदतः इति ॥२४५॥

प्राखिदते। इषु ह द्यो धनुषू द्यः । इषु ह द्यः इतीषु ह न
भ्यं धनुषू द्यः किरिकेभ्यं धनुः ह द्यः इति धनुः ह न भ्यः ।
किरिकेभ्यो देवानां मा देवानां ह द्यः येभ्यः ह द्ये व्यो विचि
न्वुकेभ्यं विचिन्वुकेभ्यो विक्षिणुकेभ्यं विचिन्वुके
भ्यः इति विचिन्वुकेभ्यः । विक्षिणुकेभ्यः आनिर्हतेभ्यः
विक्षिणुकेभ्यः इति विक्षिणुकेभ्यः । आनिर्हतेभ्यः इ
त्यानिः । हतेभ्यं मा । ४६ । द्रापेः अन्धसः । अन्धसस्य ते । पृ
ते हरिद्र । हरिद्र नीललोहित । नीललोहितेति नीलं ।

क०९६

॥२४६॥

लोहित। आसाम्प्रजानाम्। प्रजानामेषाम्। प्रजानामिति
प्रजानाम्। एषाम्यशुनाम्। पशुनाम्मा। माभैः। भेम्मी। मा
रीक। रोओ। मोचै। मोऽतिमो। चुनः। नः। किम्। किञ्चुन।
चुनार्ममत्तु। आमुमुदित्यो ममत्तु॥४७॥ इमारुद्राय। रु
द्रायतुवसे। तुवसेकपुर्दिने। कपुर्दिनेक्षयदीराय। क्ष
यदीरायुप्र। क्षयदीरायेतिक्षेत्र। वीराय। प्रभंरामहे। य६
भरामहे मृतीः। मृतीरिति मृतीः। यथाशम्। शमसेव॥२४६॥
असद्विपदे। विपदेचतुर्व्यदे। विपदुऽतिविपदे। च

तुष्यदेविश्वम्। चतुःपदं इति चतुःपदे। विश्वमुष्टम्। पुष्य
जामे। ग्रामेऽस्मिन्। अस्मिन्ननातुरम्। अनातुरमि
त्यनातुरम्॥४८॥ याते। तेरुद्र। रुद्रश्चिवा। शिवातुनूः। तनूः
शिवा। शिवाविश्वाहा। विश्वाहाभेषुजी। भेषुजीति भेषुजी।
शिवा रुतस्य। रुतस्य भेषुजी। भेषुजीतया। तयानः। नोम
उ। मृउजीवसे। जीवसु इति जीवसे॥४९॥ परिनः। नो रु
द्रस्य। रुद्रस्य हेतिः। हेतिर्हृणक्तु। हृणक्तुपरि। परित्वेष
स्य। त्वेषस्य दुर्मतिः। दुर्मतिरघायोः। दुर्मतिरिति दुःशु

क्र० १६

॥२४७॥

ति॥ अघयोरिसंघा॥ यो॥ अव स्थिरा॥ स्थिरामुघव इत्यम॥ मुघव
इत्यस्तेनृषा॥ मुघव इत्यु॥ इति मुघवत॥ अ॥ तनुषुमी कृ॥ मी
कृ॥ स्तो॥ का॥ या॥ तो॥ का॥ यु॥ तन॥ या॥ या॥ तन॥ या॥ य॥ मृ॥ डा॥ मृ॥ डे॥ ति॥ मृ॥
डा॥ ॥ ५०॥ मी॥ कृ॥ मृ॥ शिव॥ तम॥ मी॥ कृ॥ स्तु॥ मे॥ ति॥ मी॥ कृ॥ तम॥ शि॥
व॥ तम॥ शिव॥ शि॥ त॥ मे॥ ति॥ शिव॥ तम॥ शिवो॥ न॥ न॥ सु॥ मना॥
सु॥ मना॥ भ॥ वा॥ सु॥ मना॥ इ॥ ति॥ सु॥ म॥ न॥ भ॥ वे॥ ति॥ भ॥ व॥ प॥ र॥ मे॥ वृ॥ क्षे॥
वृ॥ क्षे॥ आ॥ यु॥ ध॥ म॥ आ॥ यु॥ ध॥ नि॥ धा॥ य॥ नि॥ धा॥ यु॥ ल॥ ति॥ म॥ नि॥ ॥२४७॥
धा॥ ये॥ ति॥ नि॥ धा॥ य॥ ल॥ ति॥ व॥ सा॥ न॥ व॥ सा॥ न॥ आ॥ च॥ रा॥ आ॥ च॥ रा॥

चुरपिनाकम्। पिनाकम्बिभ्रतम्। विभ्रतम्गहि। आगहि। गुही
तिहि॥५९॥ विकिरिद्रविलोहितम्। विकिरिद्रेतिवि। विकिरिद्रम्।
विलोहितम्नमम्बिलोहितेतिवि। लोहितम्नमस्ते। तेऽअ
स्तु। अस्तुभृगुवृत्। भृगुवृत्तिभृगुवृत्। वास्ते। तेसहस्रम्।
सहस्रम्हेतयम्। हेतयोन्यम्। अन्यमुस्मत्। अस्मन्नि।
निर्वपन्तु। वृपन्तुताः। ताऽइतिताः॥५९॥ सहस्राणिसहस्र
राः। सहस्रशोवाक्कोः। सहस्रशऽइतिसहस्र। शः। वाक्को
स्तव। तवहेतयम्हेतयुऽइतिहेतयम्। तासामीशानः। ईशा

क०३६

॥२४६॥

नो भग वः भगवः पुरुचीना भगवः पुरुचीना
मुखा मुखा लधि लधीति लधि ॥५३॥ असंख्याता सहस्रा
णि असंख्यातेत्यसंख्याता सहस्राणि ये ये रुद्रा रुद्रा
अधि अधि भूम्याम् भूम्यामिति भूम्याम् तेर्षा सहस्र
योजने सहस्रयोजने वै सहस्रयोजन इति सहस्र योजने
अवुधन्वानि धन्वानि तन्मसि तन्मसीति तन्मसि ॥५४॥
अस्मि नमहति महस्युर्णवे अर्णवे न्तर्दिक्षे अन्तर्दिक्षे भुवो ॥२४६॥
भुवा अधि अधीत्यधि ॥५५॥ नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः नि

लंग्रीवाऽश्रुतिनीलंग्रीवाः। श्रुतिकण्ठदिवम्। श्रुतिकण्ठ
ऽश्रुतिश्रुति। कण्ठाः। दिवम्। रुद्राः। रुद्राऽऽपश्चिताः। उपश्चिता
ऽऽत्युपश्चिताः। शुर्वाऽअधः। अधःक्षमाचराः। क्षमाचराऽश्रुति
क्षमाचराः॥५६॥ वृक्षेषु शुष्यिञ्जराः। शुष्यिञ्जरा नीलंग्रीवाः।
नीलंग्रीवा विलोहिताः। नीलंग्रीवाऽश्रुतिनीलंग्रीवाः। विलो
हिताऽश्रुतिविलोहिताः॥५७॥ भूतानामधिपतयः। अधिपतयो
विशिखासः। अधिपतयुऽत्यधिपतयः। विशिखासम्कपुर्दि
नम्। विशिखासऽश्रुतिविशिखासम्कपुर्दिनुऽश्रुतिकपुर्दिनम्॥५८॥

रुद्रावितस्थिरे। वितस्थिरः शर्तिवि। तुस्थिरे॥६२॥ नमोस्तु। अ
स्तुरुद्रेभ्यः रुद्रेभ्यो यो यो द्विवि। द्विवि येषां मू। येषां वर्ष मू। वर्ष
मिषवः। इषवः इतीषवः तेभ्यो दश। दश प्राचीः। प्राचीर्दक्षि
णा। दक्षिणा प्रतीचीः। प्रतीचीरुदीचीः। उदीचीरुद्धीः। उद्धी
रुत्सुद्धीः। अ नरिष्वेवातं वातुः इति वातं नृपि व्यामने
मू। अनुमित्यनेमू॥६३॥ इतिक्रमः सोऽसोऽधायः॥६४॥ ॥
अ समन्तर्जमू। उज्जम्पर्वते। पर्वते शिशियाणाम्। शिशि
याणामुद्व्यः। अद्व्यः अषधीन्यः। अद्व्यः इत्यत्र। मरीओ

क्र०१६

॥२५०॥

वधिञ्जो वनुस्यतिभ्यः वनुस्यतिञ्जोऽअधि। वनुस्यति
भ्युऽइति वनुस्यति। भ्यः। अधिसर्तम्। सप्ततम्ययः सप्त
तमिति सम। ऋतम्। पयुऽइति पयः। तान्नः नुऽइषम्। इ
षमूर्जम्। ऊर्जधत्त। धत्तु मरुतः। मरुतः सः रराणाः। सु
हः रराणाऽअश्मन्। सः रराणाऽइति सम। रराणाः। अश्म
न्ते। ते क्षुत्। क्षुन्मयि। मयिते। तुऽऊर्कः। ऊर्गित्पूर्कः॥१॥ इ
मामे। मेऽअग्ने। अग्नऽइष्टकाः। इष्टकाधेनर्वः। धेनर्वः स
न्तु। सन्त्वेका। एकाच। चदश। दशतेशेम्। शतः सहस्रम्।

॥२५०॥

सहस्रमुयुतम्। अयुतं त्रियुतम्। त्रियुतं चतुयुतम्। त्रियु
तमिति त्रि। युतम्। प्रयुतम्। दम्। प्रयुतमिति प्र। युतम्।
अर्बुदं न्यर्बुदम्। न्यर्बुदं सप्तर्बुदम्। न्यर्बुदमिति न्य। अर्बु
दम्। समुद्रो मध्यम्। मध्यमन्तः अन्तः परार्द्धः। परार्द्धः ए
ताः। परार्द्धः इति पर। अर्द्धः। एताः अमुत्र। अमुत्रामुष्मि
न। अमुष्मिन्लोके। लोकः इति लोके॥२॥ ऋतवर्धः। स्यः
ऋतावर्धः। ऋतावर्धः ऋतुष्टाः। ऋतवर्धः इत्यन्तः। वृ
ध्मः ऋतुष्टास्य। ऋतुष्टाः इत्यन्तु। स्याः। स्यः ऋतावर्धः।

त

क्र०१७॥

॥२५९॥

ऋतवधुऽदत्तु। वधमधुतु शुतोमधुश्रुतमधुतु
श्रुतुऽदत्तु। श्रुतमधुश्रुतो विराजमधुश्रुतुऽद
तिमधु। श्रुतः। विराजो नामे। विराजुऽदत्ति विराजः। नाम
कामुदुधाः। कामुदुधाऽअक्षीयमाणाः। कामुदुधाऽद
तिकाम। दुधाः। अक्षीयमाणाऽइत्यक्षीयमाणाः॥३॥ सु
मुद्रस्यत्वा। त्वावकया। अवकया मे। अग्नेपरि। परिव्यया
मसि। व्ययामुसीति व्ययामसि। पावुकोऽअस्मज्जम्। अ
स्मज्जम्। शिवो। शिवो भव। भवेति भव। हिमस्यत्वा। त्वाजुरा

॥२५९॥

युणा। जुरा युणेति जुरा युणा॥४॥ उपुज्मन्। ज्मन्नुप। उपवे
तुसे। वेतुसेव। अवतरा। तरुनदीषु। नदीषा। एसा। अने
पित्तम्। पित्तमुपाम्। अपामसि। असिमण्डकि। मण्डू
किताभिः। ताभिरागहि। आगहि। गहिसा। सेमम्। इमन्तः
नो युज्मम्। युज्मम्। वुकवर्णम्। पावुकवर्णम्। शिवम्। शु
वुकवर्णमिति पावुक। वर्णम्। शिवङ्गधि। लुधीति लुधि
॥५॥ अपामिदम्। इदम्ययनम्। न्ययनम्। समुद्रस्य। न्यय
नमिति नि। अयनम्। समुद्रस्य निवेशं नम्। निवेशं नमि

क्र०९७॥

॥२५२॥ तिनिविश्वेनमूअन्यांस्ते। तेऽस्मत्। अस्मत्तपन्तु। तपन्तु
हेतयः॥ हेतयुऽइति हेतयमा॥ अग्नेपावका। पावकुरोचि
षो। रोचिषामुद्रया। मुद्रया देवा। देवजिह्वया। जिह्वयेति
जिह्वया। आदेवान्। देवान्वर्क्षि। वृक्षि। यक्षि। यक्षिच। चेति
च॥ ७॥ सनः॥ नः॥ पावक। पावकुरीदिवः। ह्रीदिवोमे। ह्रीदिव
इति ह्रीदि। वः॥ अग्नेदेवान्। देवार्शः॥ इह। इहवह। आवह
वृहेतिवह। उपयुज्म। युज्महविः। हविश्च। चनः॥ नऽइति
नः॥ ८॥ पावकयावः। यश्चितयन्त्या। चितयन्त्या। लपा। ल

॥२५२॥

पाक्षामन। क्षामन्नुरुचे। रुरुचऽपुष संभुष सोन। नभानु
 ना। भानुनेतिभानुना। तूर्वन्ना। नयामन। यामुन्नेतशस्याए
 तशस्यनु। नूरणे। रणुऽआयः। आयः। मोघणे। घणेन। नत
 षा तृषाणः। तृषोऽअजरम अजरुऽइत्यजरम। ९। नमस्ते। ते
 हरसे। हरसे शोचिषे। शोचिषेनमम। नमस्ते। तेऽअस्तु। अस्तु
 त्रिषे। अत्रिषुऽइत्यत्रिषे। १३०॥ नृष देवेद्। नृसदुऽइतिनृ।
 सदे। वेडऽपुषदे। अपुषदे बहिषदे। अपुसदुऽइत्यपु। स
 दे। बहिषदे वनसदे। बहिसदुऽइतिबहि। सदे। वनसदे स्वर्षि

क०९७

॥२५३॥

हे। वृत्तसदृशतिवन्। सदे। स्वर्विदुःशतिस्वः। विदे। ॥११॥ ये देवाः।
देवादेवानाम्। देवानां बुद्धियाः। बुद्धिया बुद्धियानाम्। बुद्धि
यानां संवत्सरीणाम्। संवत्सरीणामुपमागम्। भाग
मासते। आसतुःशत्या। सते। अहुतादो हविर्षम अहुतादु
इत्यहुता। अदः। हविर्षो युते। युतेः अस्मिन्। अस्मिन्स्वय
म्। स्वयम्पि वन्तु। पिवन्तु मधुनः। मधुनो घृतस्य। घृतस्ये
ति घृतस्य॥१२॥ ये देवाः। देवादेवेषु। देवेष्वधि। अधिदेवत्वं ॥२५३॥
म्। देवत्वमायन्। देवत्वमिति देवत्वम्। आयन्ते। ये ब्रह्मणः।

ब्रह्मणः पुरः एतारं पुरः एतारोऽस्य। पुरः एतारुऽइ
ति पुरः एतारं अस्येत्यस्य। ये ज्यो नानऽऋते। ऋते पर्वते।
पर्वते धाम। धामुकिम्। किञ्चुन। चुनन। नते। ते दिवोः। दिवो
न। न एषिमाः। एषिमाऽअधि। अधिस्तुषु। स्तुषितिस्तु
षु॥१३३॥ प्राणदाऽअपानदाः। प्राणदाऽइति प्राणदाः। अपान
दाऽआनदाः। अपानदाऽइत्यपानदाः। आनदा वृश्चोदाः। आ
नदाऽइति व्यानदाः। वृश्चोदा वरिवोदाः। वृश्चोदाऽइति वृश्चो
दाः। वरिवोदाऽइति वरिवुः। दाः॥१३४॥ अग्निस्तिग्मेन। तिग्मे

ॐ०३७

॥२५४॥

नशोचिषा। शोचिषायासंत। मासुद्विष्वम्। विश्वन्ति। न्यत्रिणम्।
अत्रिणमित्यत्रिणम्। अग्निर्नमनोबुनते। बुनतेरयिम्। रुयि
मिति रुयिम्॥३५॥ यऽइमा। इमाविष्वा। विश्वाभुवनानि। भु
वनानि जुह्वन्त। जुह्वदपिः। ऋषिर्होता। होतानि। न्यसी
दत्। असीदत्पिता। पितानं नऽइति नः। सऽआशिषा। आ
शिषा द्विर्विणम्। आशिषेत्या। शिषा। द्विर्विणमिच्छमानः।
इच्छमानः प्रथमुच्छत्। प्रथमुच्छदवरात्। प्रथमुच्छदिति
प्रथमुच्छत्। अवरात्॥३५॥ आविवेश। आविवेश। विवेशे

॥२५४॥

तिविवेशः॥३५॥किंस्वित्स्विदासीत्।आसीदधिष्ठानम्।अ
धिष्ठानमारक्षणम्।अधिस्थानमित्यधि।स्थानम्।आरक्षण
ण३ कृतम्।आरक्षणमित्या।रक्षणम्।कृतमस्वित्।स्विकथा।कु
थासीत्।आसीदित्यासीत्।यतोभूमिम्।भूमिञ्जनयन्।ज
नयन्निष्कर्म्मम्।विष्कर्म्मम्।विष् कर्मेतिविष्।कर्म्मम्।
विद्याम्।वामोर्णोत्।ओर्णोमहिना।महिनाविष्चक्षः।वि
ष्चक्षः।इतिविष्चक्षः॥३६॥विष्कर्त्तव्यं।विष्कर्त्त
व्यं।इतिविष्कर्त्तव्यं।उतविष्कर्त्तव्यं।उतविष्कर्त्तव्यं।

क०३८

॥२५५॥

नौ

विश्वतो बाहुः। विश्वमुखः इति विश्वतः। मुखः। विश्वतो
बाहुः। विश्वतो बाहुरिति विश्वतः। बाहुः। उत विश्वतस्या
तू। विश्वतः पादिति विश्वतः। पातू। सम्बाहुभ्याम्। बाहुभ्या
भ्यमिति। बाहुभ्यामिति बाहु। भ्याम्। धर्मति सम्। सम्प
तत्रैः। पतत्रैर्धावाभूमी। धावाभूमी जुनयन्। धावाभूमी
इति धावाभूमी। जुनयन् देवः। देवः एकमेक इत्येक
॥१८॥ किं स्विता। स्विदन्म। वनङ्कः। कसुसः। उइत्यै
सवृक्षैः। वृक्षः आस। आस यतः यतो धावा पृथिवी॥२५५॥

धावाटथिवीनिष्टतुष्टुः॥ धावाटथिवीऽशतिधावाटथिवी॥ नि
स्तुष्टुरितिनिः॥ त्तुष्टुमनीषिणोमनसा॥ मनसाष्टुते॥ ए
ष्टतेत॥ इदुतत॥ ऊऽइत्येतद्यत॥ यदुध्यतिष्ठत॥ अध्यतिष्ठ
द्रुवनानि॥ अध्यतिष्ठदित्यधि॥ अतिष्ठत॥ भुवनानिधारयन्
रधारयन्नितिधारयन्॥ ३९॥ याते॥ तेधार्मानि॥ धार्मानिपरमा
णि॥ परमाणिया॥ यावुमा॥ अवुमाया॥ यामद्युमा॥ मद्युमावि
श्वकर्मन्॥ विश्वकर्मन्नुत॥ विश्वकर्मन्नितिविश्व॥ कर्मन्
उतेमा॥ इमेतीमा॥ शिष्टासखिभ्यः॥ सखिभ्योहविषि॥ सखिभ्य

क्र०३६

॥२५६॥

इति सखि। न्यः। हविषि स्वधावः। स्वधावः स्वयम्। स्वधावः
इति स्वधा। वः। स्वयं यं जस्व। युजस्व तु न्यम्। तन्त्वं दधानः।
दधानः इति दधानः। ॥२५॥ विश्वे कर्म नुविषा। विश्वे कर्म
निति विश्वे। कर्म नुविषा। वा दधाने। वा दधाने। स्वय
म्। व दधानः इति व दधानः। स्वयं यं जस्व। युजस्व दधिनी
म्। दधिनी मुता। उत द्याम्। द्यामिति द्याम्। मुत्तं तु न्ये। अ
न्ये। अभितैम अभितैः सपत्नीः। सपत्नीः इहा सत्नीः। ॥२५६॥
पे इति स। पत्नीः। इहा स्माकम्। अस्माकं मधवा। मधवा

सुरिः॥मघवेतिमुघावा॥सुरिरस्तु॥अस्ति संस्तु॥२१॥चक्षुषः
पिता॥पितानेमेसा॥मनसाहि॥हिधीरः॥धीरोद्युतम्॥द्युत
मेने॥एने॥अजुनतू॥एने॥इत्येने॥अजुनन्तममाने॥नम
माने॥इतिन ममाने॥भदेतू॥इदन्तू॥अन्तू॥अददह
न्त॥अददहन्तुपूर्व॥पूर्व॥आतू॥आदितू॥इद्यावापृथिवी॥
द्यावापृथिवी॥अप्रथेताम्॥द्यावापृथिवी॥इतिद्यावापृथि
वी॥अप्रथेतामित्यप्रथेताम्॥२२॥विश्वाकर्म्मविमनाः॥
विश्वकर्म्मतिविश्वकर्म्मा॥विमनु॥आतू॥विमनु॥इति

क्र० ४६

॥२५७॥

वि।मनाः। आदि हो याः। विहोया धाता। विहोयाऽइति वि।होयाः।
धाता विधाता। विधाता परमा। विधातेति वि।धाता। पुरमोत्त
उतसुंदक। सुंदगिति सुमू। दक। तेषां मिषानि। इष्टानि समू।
समिषा। इष्टा मर्दन्ति। मर्दन्ति यत्र। यत्रोऽसप्त ऋषीन्। सुप्त
ऋषीपैरः। सुप्तऋषीनिति सप्त। ऋषीन्। पुरः एकम्। एक
मादुः। आदुरित्यादुः॥२३॥ योनः। नः पिता। पिता जनिता। ज
निता यः। यो विधाता। विधाता धामानि। विधातेति वि।धाता।
धामानि वेदं। वेदं भुवनानि। भुवनानि विश्वं। विश्वेति विश्वं। २५७॥

यो देवानाम् । देवानां नाम धाः । नाम धाः एकम् । नाम धाः इति नाम्ना
 धाः । एकम् एव । एव तम् । तर्हः सम्प्रश्नम् । सम्प्रश्नम् भुवना । सम्प्रश्न
 मिति सम् । प्रश्नम् । भुवना यन्ति । यन्त्यन्त्या । अन्ये त्यन्त्या ॥ २४ ॥ त
 आ यजन्त । आ यजन्त । अयजन्त द्विणम् । द्विणम् सम् । सम
 स्मै । अस्मा ऋषे यः । ऋषे यः पूर्वम् । पूर्वम् जरितारम् । जरितारो नान
 भुना । भुनेति भूना । अस्ते स्ते । स्ते रजसि । रजसि निषुते । नि
 षुते ये । निषुते इति नि । सुते । ये भुता नानि । भुतानि समल्ल एव
 न् । समल्ल एव न्तिमानि । समल्ल एव न्ति ति सुम् । ल्ल एव न् । इमानि ता
 ॐ

क्र० ३७

॥२५८॥ मानि॥२५॥ पुरोहिवा॥ दिवापुरः॥ पुरः एना॥ एना एथिव्या॥ एथिव्या
पुरः॥ पुरोहे निवेम देवे निरसुरे॥ असुरे र्भत्॥ दस्ति॥ अस्तीत्यस्ति॥
कंस्वित्॥ स्वित् र्भम्॥ ग र्भम् प्रथमम्॥ प्रथमन्दे॥ दुहु॥ आपम्॥ आ
पोयन्॥ यन् देवाः॥ देवाः समुपश्यन्॥ समुपश्यन् पूर्वम्॥ समुपश्यन् च
तेतिसुम्॥ अपश्यन्॥ पूर्वम् इति पूर्वम्॥ २५॥ तमित्॥ इत्सुमर्गं
न्त॥ समुपश्यन्तु विश्वे॥ समुपश्यन्तु तेतिसुम्॥ अगच्छन्त॥ विश्वम् इ
ति विश्वे॥ अजस्यनाभौ॥ नाभौ वधि॥ अध्येकम्॥ एकुमर्षितम्॥ २५८॥
अर्षितुं यस्मिन्॥ यस्मिन् विश्वानि॥ विश्वानि भुवनानि॥ भुवना

नितुस्त्रुः॥ तस्त्रुरितितुस्त्रुः॥ २७॥ नतमू। तं विदाथ। विदाथयः। यः
रुमा। रुमाजुजाने। जुजानान्मत्त। अन्यद्युष्माकं मू। युष्माकमन्ते
रमू। अन्तेरम्बभूव। बुभुवेति बभूव। नीरे हो ण प्रार्त्ताः। प्रार्त्ता
जल्प्या। जल्प्याच। चासुत्तपेः॥ असुत्तपेः॥ उक्कशासः॥ असुत्त
पेः॥ त्यसु। तपेः॥ उक्कशासश्चरन्ति। उक्कशसुः॥ इत्युक्क। श
सेमचरन्तीति चरन्ति॥ २८॥ विश्व कर्माहि। विश्व कर्मेति विश्व।
कर्मा। त्वजनिष्ट। अजनिष्टदेवः। देव आत्त। आदित्। इन्द्र
वः। गन्धर्वोः॥ अमवत्त। अमवद्वितीयः॥ द्वितीयः॥ इति द्वितीयः॥ त्

क० ३७

॥२५९॥

तीर्यभपिता। पिता जनिता। जनि तोषधीनाम्। ओषधीनामुपाम्।
अपाङ्ग ब्रम्। गङ्गवि। व्यदधात्। अदधात्पुरुत्रा। पुरुत्रेति पुरु
त्रा। २९॥ आशुः शिशानः। शिशानो वृषभः। वृषभो न। नभीमे।
भीमो घनाघुनः। घुनाघुनः क्षोभणः। क्षोभणश्चर्षणीनाम्। चर्ष
णीनामिति चर्षणीनाम्। सुक्रन्दनो निमिषः। सुक्रन्दन इति सु
म्। क्रन्दनः। अनिमिषः एक वीरः। अनिमिष इत्येति। निमिषः।
एक वीरः शतम्। एक वीर इत्येक वीरः। शतं सेनाः। सेनाऽज
जयत्। अजयत्साकम्। साकमिन्द्रम इन्द्र इतीन्द्रम्। ३०॥ सुक्रन्द

॥२५९॥

नेनामिनिषेण। सङ्गन्दनेनेतिसम्। क्रन्दनेन। अनिमिषेण जिष्णु
ना। अनिमिषेणेत्यनि। मिषेण। जिष्णुना युक्कारेण। युक्कारेण
दुश्च्यवनेन। युक्कारेणेति युत्। कारेण। दुश्च्यवनेन धृष्ट्युना। दु
श्च्यवनेनेति दुः। च्यवनेन। धृष्ट्युनेति धृष्ट्युना। तदिन्द्रेण। इन्द्रेण
जयत। जयतु तत्र। तस्माद् हृद्धम्। सरुद्धं बुधम्। बुधो नरः। नरस्य
इषुहस्तेन। इषुहस्तेन वृष्ट्या। इषुहस्तेनेतीषु। हस्तेन। वृष्ट्या
तिवृष्ट्या॥ ३१॥ स इषुहस्तैः। इषुहस्तैः सः। इषुहस्तैरिति तीषु। ह
स्तैः। सानिषुक्तिभिर्निषुक्तिभिर्वृत्ती। निषुक्तिभिरिति निषुक्तिभिः

तिरक्षः॥ हा॥ अमित्राँः॥ अपुवार्धमानः॥ अपुवार्धमानः॥ इ
त्यपुवार्धमानः॥ प्रमुञ्जन्तेनाः॥ प्रमुञ्जन्तिर्निप्रामुञ्जन्सेनाः॥
प्रमुणोः॥ प्रमुणोबुधा॥ प्रमुणः॥ इतिप्रामुणः॥ बुधाभयेन॥ भयेनुस्मा
कम्॥ अस्माकमेधि॥ एध्यविता॥ अवितारथानाम्॥ रथानामिति रथा
नाम्॥ ३३॥ बलविज्ञायस्यविरः॥ बलविज्ञायः॥ इतिबलविज्ञायः॥
स्यविरः॥ प्रवीरः॥ प्रवीरः॥ सहस्वान्॥ प्रवीरः॥ इतिप्रवीरः॥ सहस्वान्वा
जी॥ वाजीसहमानः॥ सहमानः॥ उग्रः॥ उग्रः॥ इत्युग्रः॥ अमिर्वीरोः॥
अमिसत्वा॥ अमिर्वीरः॥ इत्यमिर्वीरः॥ अमिसत्वासहोजाः॥ अमि

क्र० १७

॥२६९॥

सुत्वेत्युभि।सत्वा।सहो जा जैत्रमू।सहो जाऽइति सहः।जाः।जैत्रमिन्द्रा
रुद्ररथमू।रथमार्तिष्ठ।अर्तिष्ठ।तिष्ठ गोवित्।गोविदिति गो।वि
त्॥३४॥गोत्रभिदं ज्ञो विदमू।गोत्रभिदमिति गोत्र।भिदमू।गोवि
दं वज्रं बाहुमू।गोविदमिति गो।विदमू।वज्रं बाहुञ्जयेत्तमू।वज्रं
बाहुमिति वज्रं।बाहुमू।जयेत्तमू।अजमप्रमृणन्तमू।प्रमृण
न्तमोजसा।प्रमृणन्तमिति प्र।मृणन्तमू।ओजसे त्योजसा।इ
मेऽसजाताः।सजाताऽअनु।सजाताऽइति स।जाताः।अनुवी
रयद्मू।वीरयद्मि दमू।इद्रेऽस स्वायः।सुखायोऽअ

॥२६९॥

नु। अनुसम। सह रं न द्व म्। र न द्व मिति र न द्व म्॥ ३५॥ अग्नि गोत्रा
णि। गोत्राणि सह सा। सह सा गा ह मानः। गा ह मानो द्वयोः। अद्वयो
वीरो। वीरोः शतमन्युः। शतमन्युरिन्द्रं शतमन्युरिति शतम
न्युः। इन्द्रं तीन्द्रं दुश्मन्वुनः एतन्नाषाद्। दुश्मन्वुन इति दुः
श्मन्वुनः। एतन्नाषा उ युध्यम् अ युध्यो स्मार्कम्। अस्मा कुटु सेनाः।
सेना अवतु। अवतु प्र। प्र युत्सु। सु खिति युत्सु। सु॥ ३६॥ इन्द्रं आ
साम्। आसान्नेता। नेता बहस्यति न बहस्यतिर्दक्षिणा। दक्षिणा
यज्ञः। यज्ञो पुरः। पुर एतु। एतु सोमं सोम इति सोमं देव सेनाना

क्र०३७

॥२६२॥

मभिभजतीनाम्। देवसेनानामिति देव। से नानाम्। अग्नि
भुज्जु त्तीनाञ्जयन्तीनाम्। अग्निभुज्जु त्तीनामित्यग्नि। भु
ज्जु त्तीनाम्। जयन्तीनाम्। मरुतम्। मरुतो यन्तु। यत्त्वग्गम्। अ
ग्निमित्यग्गम्॥ ३७॥ इन्द्रस्य वृष्णम्। वृष्णो वरुणस्य। वरुण
स्य राक्षसम्। राक्षसम्। आदित्यानाम्। आदित्यानाम्। मरुता
म्। राक्षसम्। राक्षसम्। उग्रम्। उग्रमित्युग्रम्। महामनसा। भुवनच्य
वानाम्। महामनसामिति मुहो। मनसा। भुवनच्यवानाश्चो॥ २६२॥
पम्। भुवनच्यवानामिति भुवन। च्यवानाम्। धीर्षो देवानाम्।

देवानाञ्जयताम्। जयतामुत्त॥ उद्देष्ट्यात्। अस्यादित्यस्यात्
 ॥३६॥ उद्देष्ट्य। हृष्यमुधुवनम्। मधुवन्नायुधानि। मधुव
 न्निर्तिमघाघ्नम्। आयुधान्युत्त॥ असत्त्वं नाम्। सत्त्वं नाम्। मा
 कानाम्। मामुक्तानाम्। मनात्सि। मनात्सि। ति मनात्सि।
 उद्देष्ट्य हन्। हन् हन्त्याजिनाम्। हन् हन्ति निति हन्। हन्
 वाजिनां वाजिनानि। वाजिना न्युत्त॥ उद्देष्ट्यानाम्। रथाना
 ञ्जयताम्। जयतां वन्तु। वन्तु घोषाः। घोषा इति घोषाः॥
 ॥३७॥ अस्माकुमिदं भद्रं। समतेषु। समतेषु ध्वजेषु। समते

क्र०१७

॥२६३॥

धितिसमः कृते पु। ध्रुजेषु स्माकं मू। अस्माकुञ्चाः। वाऽर्यवः। इष
वुस्ताः। ताजयन्तु। जयन्त्विति जयन्तु। अस्माकं वीराः। वीराऽउ
त्तरे। उत्तरे भवन्तु। उत्तरुऽस्त्युत्तरं। भवन्त्वस्मान्। अस्मादेव
उद्देवाः। उंऽइत्येदेवाऽअवत। अतः ताहवेषु। हवेष्विति हवेषु॥४॥
अमीषाश्चित्तम्। चित्तमप्रतिलोभयन्ती। प्रतिलोभयन्ती ग
हाण। प्रतिलोभयन्तीति प्रति। लोभयन्ती। गहाणाङ्गानि। अ
ङ्गान्यघे। अघे परा। परे हि। इहीती हि। अभिप्रा। प्रेहि। हि इति। नि। नि॥२६३॥
ईह। इह हत्सु। हत्सु शोकेः। हत्स्विति हत्सु। सु शोके रन्ध्रेन। अ

धेनुमित्राः। अमित्रास्त्वमसा। तमसा चैसेताम्। सुचुन्तामिति
सचन्ताम्॥४१॥ अवैसृष्टपरा। अवैसृष्टेत्यर्वा। सृष्टा। पराप
ता। पुतुशरव्ये। शरव्ये ब्रह्मे सः शिते। ब्रह्मे सः शितुः इति ब्रह्मे
। सः शिते। गच्छामित्रान्। अमित्रान्। प्रपद्यस्व। पुद्यस्व मा।
मामीषाम्। अमीषाङ्कम्। कञ्चुन। चनोत्। उच्छिषः। शिषुः
तिशिषः॥४२॥ प्रेतं। इत्ता जयेत। जयेतानरः। नरुः इन्द्रः। इन्द्रो
वः। बुः शर्मा। शर्मव छतु। बु छलितिय छतु। उग्रावम्। बुः सन्तु
। सन्तु बाहवम्। बाहवो नाधुष्याः। अनाधुष्या वथा। यथा सथा।

क्र० १७

॥२६४॥

असुधेत्यसंथ ॥४३॥ असौ बा। बासेना। सेनामरुतः। मुरुतः
रेषाम्। परं मुनि। अज्येति। ऐति। एतिनः। नुः अजसा। ओजसा
स्पृष्टमाना। स्पृष्टमानेति स्पृष्टमाना। ताङ्गु हत। गुरुतुतमसा
। तमुसापव्रतेन। अपव्रतेन चथा। अपव्रतेनेत्यप। व्रतेन
। यथामी। अमीः अन्येः। अमीः इत्यमी। अन्मोः अन्यम्।
अन्यन्त। न जानन। जानन्ति ति जानन् ॥४४॥ यत्र बाणाः। बा
णाः सम्पतन्ति। सम्पतन्ति कुमारोः। सम्पतन्तीति समुप ॥२६४॥
तन्ति। कुमारो विशिषाः इव। विशिषाः इवेति विशिषाः इव।

तन्नेमनुद्धर्तुः॥ इन्द्रो बहुस्यर्तिः॥ बहुस्यतिरर्हितिः॥ अर्हितिः
शर्मि॥ शर्मि च छतु॥ छतु विश्वाहा॥ विश्वाहा शर्मि॥ शर्मि च
छतु॥ छतु त्विति य छतु॥ ४५॥ मर्मिणिते॥ तेवर्मिणा॥ वर्मिणा
छादयामि॥ छादयामि सोमं॥ सोमं स्या॥ त्वाराजा॥ राजा मृतै
न॥ अमृतै नानु॥ अनु वस्त्राम्॥ वस्त्रामिति वस्त्राम्॥ उरो वरी
यः॥ वरी यो वरुणः॥ वरुणस्ते॥ ते कृणोतु॥ कृणोतु जयन्तम्॥
जयन्तुत्वा॥ त्वानु॥ अनु देवाः॥ देवा मरुतु॥ मरुत्त्विति मरुतु॥
॥ ४६॥ उदै नम्॥ एनुमुत्तराम्॥ उत्तरान्नय॥ उत्तरामित्युत्तरं॥ तु

क्र० ३७
॥ २६५ ॥

राम। नयाम्ने। अग्ने घृतेन। घृतेनाहुत। आहुतेत्याहुत। शयस्यो
र्वेण। पोर्वेणुसम्। सः सृज। सृज प्रजया। प्रज याच। प्रजयेति प्रा
जया। चुबु हुम्। बुहुङ् धि। लुधीति लुधि॥ ४७॥ इन्द्रे मम्। इम
म्। तुराम्। प्रतुरान्नय। प्रतुरामिति प्रा। तुराम्। नयसृजाना
नाम्। सृजानानाम सत्। सृजानानामिति स। ज्ञानानाम्। अ
सृजानाम्। वृशीति वृशी। समैनम्। एनं वर्चसा। वर्चसा सृज। सृ
ज देवानाम्। देवानाम्। प्रागुदाः। प्रागुदाः असत्। प्रागुदाः इति ना
गुदाः। असदित्यसत्॥ ४८॥ वस्य कुर्मः। कुर्मो गृहे। गृहे ह

विः। हविस्त्वम्। तममे। अग्ने बुद्धयु। बुद्धयात्वम्। त्वमितित्वम्। त
स्मै देवाः। देवाऽअधि। अधि ब्रवन्। ब्रवन्तयम्। अ यच्चा। च ब्र
ह्मणः। ब्रह्मणस्पतिः पतिरिति पतिः॥ ४९॥ पञ्चुदि श्मदि
शो देवीः। देवी शुभम्। शुभमवन्तु। अवन्तु देवीः। देवी रपः। अ
पामतिम्। अमति दुर्मतिम्। दुर्मतिस्बाधमानाः। दुर्मति
मिति दुः। मुतिम्। बाधमानाऽइति बाधमानाः। रायस्योषे। पो
षे जेषु पतिम्। शुभपतिम्। भजन्तीः। शुभपतिमिति युज। प
तिम्। आ भजन्ती रायः। आ भजन्ती रित्या। भजन्तीः। रायस्योषे।

क्र०३७

॥२६६॥

पोषेऽअधि। अधि युतः। युतोऽअस्मात्। अस्यादित्यस्यात्॥५०॥
समिद्धेऽअग्ने। समिद्धेऽइति समू। इद्धे। अग्नावधि। अधि माम
हाने। मामुहानऽउक्पत्रः। समुहानेऽइति सम हानः। उक्
पत्रऽईदं न उक्पत्रऽइत्युक्। पत्रः। ईदो गृभीतः। गृभीतऽ
इति गृभीतः। तु तद्धुर्मम। धर्मभ्यं रिगृत्। परिगृत्वा यजन्त।
परिगृत्वेति परिगृत्। अयुजन्तो जी। उज्जीवन्त। यद्युजन्त
युजन्तमयजन्त। अयजन्त देवाः। देवाऽइति देवाः॥५१॥ देवा
यधुनै। धुनैजोष्टे। जोष्टे देवश्रीः। देवश्रीः श्रीमनाः। देवश्रीरि

॥२६६॥

तिदेव। श्रीः। श्रीमनाः शतपयाः। श्रीमनुः इति श्रीमनाः। श
तपयाः इति शत। पयाः। परिगृह्य देवाः। परिगृह्येति परिगृह्य
देवा युजम्। युजमायनू। आयु नृदेवाः। देवा देवेभ्यः नृदेवेभ्योः अं
दुर्धत्तः नृ अदुर्धत्तोः अस्थुः। अस्थुरित्यस्थुः॥ ५२॥ वीतं
हविः। हविः शमितम्। शमितं शमिता। शमिता युजध्वे। युज
ध्वे तुरीयं नृ तुरीयो जेभे। युजो यत्र। यत्र हव्यम्। हव्यमेति। ए ती
त्येति। ततो वाकाः। वाकाः आशिषं नृ आशिषो नृ। आशिषः
इत्याशिषं नृ जुषन्ताम्। जुषन्तामिति जुषन्ताम्॥ ५३॥ सूर्य

क्र०१७

॥२६७॥

त्र।उ

रश्मिर्हरिकेशः। स्पर्शरश्मिरितिसर्गः। रश्मिः। हरिकेशः। पुरस्ता
त्। हरिकेशः। इति हरिकेशः। पुरस्तात्सविता। सविता ज्योतिः। ज्यो
तिरुदयान्। अयुरा। अजस्रम्। अजस्रमित्यजस्रम्। तस्य पुषा।
पुषा प्रसवे। प्रसवेति। प्रसवः। इति प्रसवे। प्रसवेति विद्वान्। वि
द्वान्सुम्पश्यन्। सुम्पश्यन्निष्ठा। सुम्पश्यन्तिरितिसुम्पश्यन्। पश्य
न्। विष्णुर्भुवनानि। भुवनानि गोपाः। गोपाः। इति गोपाः। ॥५॥ वि
मानः। एषः। विमानः। इति विमानः। एष द्विवोः। द्विवो मध्योः। मध्योः ॥२६७॥
आस्ते। आस्तुः। आपुत्रिवान्। अर्पुत्रिवान्नो हसी। आपुत्रिवानि

त्या पप्रिवा नारोदसीऽअन्तरिक्षम्। रोदसीऽइति रोदसी॥ अन्तरि
क्षमिसुन्तरिक्षम्। सविष्याचीः। विष्याचीरुमि। अमिचके। चकेष्ट
ताचीः। छताचीरन्तुरा। अन्तुरापूर्वम्। पूर्वमपरम्। अपरच्चाचके
तुम्। केतुमिति केतुम्॥ ५५॥ उक्षासमुद्रोऽसमुद्रोऽअरुणः। अरु
णः सुपुर्णः। सुपुर्णः पूर्वस्याः सुपुर्णऽइति सुपुर्णः। पूर्वस्य योनिम्।
योनिमपितुः। पितुरा विवेश। आविवेश। विवेशेति विवेश। मद्येदि
वोऽदिवो निहितः। निहितुः दृष्टिमनिहितुऽइति निहितः। ए
श्विरश्मा। अश्मा वि। विचक्रमे। चक्रमेरजसः। रजस्योसेति।

क्र०१७

॥२६८॥

पात्यन्तौ॥ अन्तावित्यन्तौ॥ ५६॥ देवुहर्षितः॥ देवुहरिति देवुहः॥ यज्ञः
आर्च॥ आर्च॥ चवुक्षित॥ वसुसुम्नहः॥ सुम्नहर्षितः॥ सुम्नहर्षि
तिसुम्नहः॥ यज्ञः॥ आर्च॥ आर्च॥ चवुक्षित॥ वसुदितिर्वित॥ वसुद
गिः॥ अग्निर्देवः॥ देवोदेवान्॥ देवाः॥ आर्च॥ आर्च॥ चवुक्षित॥ व
क्षदितिर्वित॥ ५७॥ धार्जस्यमा॥ माप्रसवः॥ प्रसवः॥ उद्गाभेण॥ प्र
सवः॥ इति प्र॥ सवः॥ उद्गाभेणोत्॥ उद्गाभेणेत्युत्॥ ग्राभेण॥ उद्ग
भोत्॥ अगुभीदित्युत्॥ अधीसपत्नान्॥ सपत्नानिन्द्रः॥ सप
त्नानिस॥ पत्नान्॥ इन्द्रोमे॥ मेनिग्राभेण॥ निग्राभेणाधरान्॥ नि

॥२६८॥

ग्राभेणेतिनि। ग्राभेण। अधराशैः अकः। अकुरित्यकः॥ ५८॥ उ
 द्ग्राभश्च। उद्ग्राभमि त्युत्। ग्राभम्। चनिग्राभम्। निग्राभश्च। नि
 ग्राभमितिनि। ग्राभम्। चब्रह्म। ब्रह्मदेवाः। देवाः अवीवृधन्।
 अवीवृधन्तिस्यवीवृधन्। अधासुपत्नान्। सुपत्नानिन्द्राग्नी॥
 सुपत्नानिति। सापत्नान्। इन्द्राग्नीमे। इन्द्राग्नीः इतीन्द्राग्नीमेवि
 षुचीनान्। द्विषुचीनान्वि। ह्यस्यताम्। अस्यतामित्यताम्॥ ५९॥ स्प३
 कर्मदुग्निना। अग्निना नाकम्। नामुकुर्व्यम्। उख्येहहस्तै
 षु। हस्तैषुविभ्रतः। विभ्रतः इतिवि भ्रतः। दिवस्पृष्टम्। दृष्टं।

क्र०३६

॥२६९॥

स्वमस्वर्गत्वा॥ गुत्वामि श्रा॥ मि श्रा देवेभिर्म देवेभिः श्रद्धम्॥ आहुमि त्याहु
म॥ ६०॥ प्राचीमनु॥ अनुप्रदिशम्॥ प्रदिशुम्प्र॥ प्रदिशुमिति प्र॥ दिश
म॥ प्रेहि॥ इहिविद्वान्॥ विद्वानग्नेः॥ अग्नेरग्ने॥ अग्नेपुरोऽ अग्निः॥ पु
रोऽ अग्निर्ब्रवा॥ पुरोऽ अग्निरिति पुरः॥ अग्निः॥ भुवेह॥ इहेतीह॥ वि
श्वाऽ आशाः॥ आशादीद्यानः॥ दीद्यानोवि॥ विर्भाहि॥ भास्वर्ज्जम्॥
ज्जन्नः॥ नो धेहि॥ धेहि द्विपदे॥ द्विपदे चतुष्यदे॥ द्विपदुऽ इति द्विप
दे॥ चतुष्यदुऽ इति चतुर्भ्यपदे॥ ६१॥ एधित्याऽ अहम्॥ अहनुत्॥ उद
नरिस्मम्॥ अन्तरिस्म मार्कहम्॥ आरुहम्॥ अरुहम्

॥२६९॥

रिक्षन्। अन्तरिक्षादिवम्। दिवुमार्कहम्। आर्कहम्। अरुहमित्य
रुहम्। दिवो नार्कस्य। नार्कस्य एष्ठात्। एष्ठात्स्वम्। स्वर्ज्जोतिर्मजो
तिरगाम्। अगामुहम्। अहमि सुहम्॥६२॥ स्वर्ज्जन्तेमन्तेनाना
प। अपेक्षन्ते। ईक्षन्तुः। आद्याम्। आद्याम्। द्याँ रोहन्ति। रोह
न्ति रोदसी। रोदसीऽइति रोदसी। युजं वे। वे विष्वतो धारम्।
विष्वतो धारुः। सुर्विद्वाँ सः। विष्वतो धारुमिति विष्वत्तम्।
धारम्। सुर्विद्वाँ सो विते निरे। सुर्विद्वाँ सुऽइति सु। विद्वाँ
सः। विते निरेऽइति विते निरे॥६३॥ अग्ने प्र। प्रेहि। इहि प्रथमे।

क्र० ३६

॥२७०॥

प्रथमो देवयुताम्। देवयुता चक्षुः देवयुतामिति देव। युताम्।
चक्षुर्देवानाम्। देवानामुत। उत मर्त्यानाम्। मर्त्यानामिति मर्त्याना-
म्। इयं क्षमाणा भृगुभिः। भृगुभिः सुजोषाः। भृगुभिरिति भृगु-
भिः। सुजोषाः स्वभसुजोषा इति सा। जोषाः। स्वर्षन्तु। युतु यज-
मानाः। यजमानाः स्वस्ति। स्वस्तीति स्वस्ति॥६४॥ अग्रे सहस्रा-
क्ष। सहस्राक्षशतमुर्द्ध्वम्। सहस्राक्षेति सहस्र। अक्ष। शतमुर्द्ध-
्वतम्। शतमुर्द्ध्वमिति शत। मुर्द्ध्वम्। शतत्रै। तेषां प्राणाः। प्राणाः सु-
हस्रम्। सहस्रं व्यानाः। व्याना इति वि। आनाः। त्वष्टः सहस्रम्।

॥२७०॥

साहस्रस्य रायः। रायः ईश्वरे। ईश्वरे तस्मै। तस्मै ते। ते विधेम।
विधेम वाजा य। वाजा यु स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥६५॥ एष्टे एष्टि
व्याः। एष्टि व्याः सीद। सीदिति सीद। भासात्तरिक्षम्। अन्तरिक्ष
माष्टण। आष्टण। एष्टु ज्योतिषा। ज्योतिषादिवम्। दिवमुत्त। उत्त
भान। स्तभान ते जसा। ते जसादिर्भद्रिशुः उत्त। उद्दृष्टं ह। दृष्टं
हेति दृष्टं ह॥६६॥ आजुक्ता नः सुप्रतीकः। आजुक्ता नः इत्या
जुक्ता नः। सुप्रतीकः पुरस्तात्। सुप्रतीक इति सु। प्रतीकः। पु
रस्तादग्रे। अग्रे स्वम्। स्वम् योनिम्। योनिमासीद। आसीद। सी

क० १७

॥२७१॥

त्रा २

दुसाधुया। साधुयेति साधुया॥६७॥ तां सवितुः। सवितुर्व
रौण्यस्य। वरैर्यस्य चिन्ताम्। चिन्ताहम्। आहम्। हं अर्चये। वृणे
सुमतिम्। सुमतिं विश्वजन्ताम्। सुमतिमिति सु। मतिम्। वि
श्वजन्तामिति विश्वजन्ताम्। शर्मस्य। अस्य कर्णवक्त्रकण्ठो
अदुहत्। अदुहत्प्रपीनाम्। प्रपीना। सहस्रधारां प्र
पीनामिति प्र। पीनाम्। सहस्रधारां पर्यसा। सहस्रधारा
मिति सहस्र। धारां पर्यसामुहीम्। मुहीङ्गाम्। गामिति गा॥२७१॥
म्॥६८॥ विधेमते। ते परमे। परमे जन्मन्। जन्मन् न मे। अमे

विधेम। विधेमस्तोमैः। स्तोमैरवरैः। अवरैः सुधस्यैः। सुधस्यः
इति सुधास्यैः। यस्माद्योनेः। योनेरुदारिथा। उदारिथा यजेत। उत
रुथेत्युत। आरिथा यजेतमातम्प्रा। प्रत्वे। त्वेहवी। ँषि। त्वेऽ
तित्वे। हवी। ँषि। जुहुरे। जुरेहु। समिद्धे। समिद्धेऽइति समू। ईद्वे।
॥६९॥ प्रेद्धोऽअग्ने। प्रेद्धेऽइति प्र। ईद्वः। अग्नेहीदिहि। हीदिहि
पुरः। पुरो नः। नो जं स्रया। अजं स्रया सुमूया। सुमूया यविष्ठा
युविष्ठेति यविष्ठा। त्वा६० शम्यन्तः। शम्यन्तुऽउप। उप यन्ति। य
न्ति वाजाः। वाजाऽइति वाजाः॥७०॥ चित्रि जुहोमि। जुहोमि

क्र० ९७

॥२७२॥

५ म्

मनसा। मनसा घृतेन। घृतेन यथा। यथा देवाः। देवाः पुह। इहा
गमन। आगम। न्वीति होत्राः। आगमन्नि त्या। गमन। वीति होत्रा
ऽऽकृता वृधः। वीति होत्राः इति वाति। होत्राः। अत वृधः इत्य
तु। वृधः पत्ये विश्वस्य। विश्वस्य भूमनः। भूमनो जु होमि। जु
होमि विश्व कर्मणे। विं कर्मणे विश्वाहा। विश्व कर्मण इति
विश्व। कर्मणे। विश्वाहादा भूम। अदा भूदः हविः। हविरिति
हविः॥७॥ सप्ततै। तेऽ अग्ने। अग्ने समिधः। समिधो जिह्वाः।
समिधः इति समु। इधः जिह्वाऽ ऋषयः। ऋषयो धामा धा ॥२७२॥

मप्रियाणि। प्रियाणीति प्रियाणि। होत्राः सप्तधा। सप्तधात्वा। त्वा
बुजति। बुजतिबोनी। बोनीराट्णस्व। आट्णस्व। एणस्व
घतेन। घतेनस्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा॥७२॥ शुक्रज्योतिश्च
शुक्रज्योतिरिति शुक्रज्योतिः। चित्रज्योतिः। चित्रज्योतिः
सुसज्योतिः। चित्रज्योतिरिति चित्रज्योतिः। सुसज्योतिर्ज्योति
पान्। सुसज्योतिरिति सुसज्योतिः। ज्योतिर्पानिति ज्योतिर्पा
न। शुक्रः क्रतुपाः। क्रतुपाः अस्यहाः। क्रतुपाः इत्यतु।
पाः। अस्यहा इत्यति। अहाः॥७३॥ ईदृङ् न्यादङ्। अन्या

तिमित्रः। दुरेऽमित्रो गुणः। दुरेऽमित्रः इति दुरे। अमित्रः।
गुणः इति गुणः॥७६॥ ईदक्षासः एता दक्षासः। एता दक्षासः पु
पुणः। ईदक्षैः। सुनेनः। सुदक्षासः। सुदक्षासुः। प्रतिसदक्षासः।
सुदक्षासुः इति सु। दक्षासः। प्रतिसदक्षासुः एतेन। प्रतिसद
क्षासुः इति प्रति। सदक्षासः। एतेन। इतनेतीतन। मितासुः।
समितासः। समितासोनः। समितासुः इति सम्र। मितासः।
नोऽद्य। अद्यसम्रसः। सम्रसोमरुतः। सम्रसुः इति स।
त्ररसः। मरुतो यज्ञे। यज्ञेऽस्मिन्। अस्मिन्नि सुस्मिन्॥७७॥

क्र० १७

॥२७४॥

स्वतवान्प्रधासी। स्वतवानि। त्रिस्व। त्वान्। प्रधासी। सान्नपुनः।
प्रधासीति प्रः धासी। सान्नपुनोर्ग्रहमेधी। सान्नपुनः इति साम्।
तपुनः। ग्रहमेधीति ग्रह। मेधी। कीडीशाको। शाक्यजेषी। उ
जेषीत्युत्तर। जेषी॥७६॥ इन्द्रदेवी। भदेवी। विश्वेश्वर। विश्वेश्वर। मरुतं भमरु
तानुवत्कर्मानि। अनुवत्कर्मानो भवन्। अनुवत्कर्मानुद्
त्यनुवत्कर्मानि। अनुवत्कर्मान्मथा। यथा भवन्। अनुवत्कर्मानि सवेभे
न। एवमिमम्। इमं यजमानम्। यजमानुन्देवी। भदेवी। विश्वेश्वर।
विश्वेश्वरमानुषी। मानुषीश्च। चानुवत्कर्मानि। अनुवत्कर्मानो वेभे ॥२७५॥

नु। अनुवर्त्मानुऽइत्यनु। वत्कर्त्मानः। भवन्त्विति भवन्तु॥ ७५॥
रुमं स्तनं नमः। स्तनमूर्जं स्वत्तमः। रूर्जं स्वत्तमः। धया। धया। धया।
अपां पीनमः। प्रपीनमने। प्रपीनुमिति प्रापीनमः। अने सु
दिरस्ये। सुदिरस्य मध्ये। मध्यऽइति मध्ये। उत्सं जुषस्व। जुषस्व म
धुमन्तमः। मधुमन्तमर्बन्। मधुमन्तुमिति मधुं। मन्तमः। अर्बुत्स
मुद्रियमः। सुमुद्रियुः सदनमः। सदनं नाविशस्य। आविशस्व। वि
शस्वेति वि शस्व॥ ७६॥ घृतमिमिमिक्षे। मिमिक्षे घृतमः। घृतम
स्य। अस्य बोनिम बोनि घृते। घृते श्रितः। श्रितो घृतमः। घृतम्व

क्र० ३७

॥२७५॥

स्याहुं इत्यै। अस्य धाम। धामेति धाम। अनुषुधमा वह। अनुसु
धमित्यनु। सुधम। अंवह। ब्रह्मादयस्व। मादयस्व स्वा होलतम।
स्वा होलतं ब्रह्म। स्वा होलतु मिति स्वा हो। लतम। ब्रह्म न वेष्टि। ब्र
ह्मि हव्यम। हव्यमिति हव्यम॥ ८१॥ समुद्रादुर्मिः। उर्मिर्मधुमा
न। मधुमा रौ॥ उत्तर। मधुमानिति मधुमान। उत्तरत्। आरुदुप।
उपा ६ सुना। अ ६ सुना सम। समस्तु त्वम। अस्तु त्वमानद्। अ
स्तु त्वमित्यस्तु। त्वम। आनुडित्या नद्। घृतस्य नाम। नाम गु
त्वम। गुत्वं यत्। यदस्ति। अस्ति जिह्वा। जिह्वा देवानाम्। देवाना

॥२७५॥

मुमृतस्य। अमृतस्य नाभिः नाभिरिति नाभिः ॥ ८२ ॥ वृयन्नाम।
नामुन्न। प्रब्रवाम। ब्रवाम। दृतस्य। दृतस्यास्मिन्। अस्मिन्सुते।
बुद्धेधारयाम। धारयामानमोभिः। नमोभिरिति नमोभिः ॥ ८३ ॥
ब्रह्मा। ब्रह्माष्टगत्तं वा। षण्वल्लुस्यमानम्। शस्यमानं चतुः
ष्टङ्गं। चतुःष्टङ्गोवसीत्। चतुःष्टङ्ग इति चतुःष्टङ्गं। अव
सीत्। गौरः। गौर एतत्। एतदित्येतत् ॥ ८४ ॥ चत्वारिष्टङ्गा।
ष्टङ्गानयमत्रयोऽस्या। अस्य पादाः। पादाद्वे। द्वे शीर्षे। द्वे इ
ति द्वे। शीर्षे सप्त। शीर्षे इति शीर्षे। सप्तहस्तासः। उहस्ता सो

क्र० १७

॥२७६॥

ॐ अस्या अस्त्यस्य निधा बुद्धः बुद्धो वृषभः वृषभो रोरवीति। रोरवीतिमहः। महो देवः। देवो मर्त्यान्। मर्त्याश्च आर्विवेश। आर्विवेश
। विवेशेति विवेश ॥ ८६ ॥ निधा हितम्। हितम्पुणिभिः। पुणिभिर्गु
ह्यमानम्। पुणिभिरिति पाणिभिः। गुह्यमानुङ्गवि। गर्वि देवास्त
देवा सो घृतम्। घृतमनु। अन्वविन्दन्। अविन्दनित्यविन्द
न्। इन्द्रः एकम्। एकं सूर्यम्। सूर्यः एकम्। एकं ज्ञानम्। ज्ञान
नुवेनात्। वेनादकम्। एकं स्वधया। स्वधयानि। निधंत ॥२७६॥
सुतत सुरितितत सुः ॥ ८५ ॥ एताः अर्षन्ति। अर्षन्ति हवा

त॥ हृद्यात्समुद्रात्समुद्राच्छतव्रजः॥ शतव्रजारिपुण्या॥ शत
व्रजाः इति शत॥ व्रजाः॥ रिपुणान॥ नावचक्षे॥ अवचक्षे इत्यंबु
चक्षे॥ मध्ये॥ आसाम्॥ आसामित्यासाम्॥ ६॥ एते॥ अर्षन्ति॥
अर्षं सुर्मयः॥ सुर्मयो घृतस्य॥ घृतस्य मृगाः इव॥ मृगाः
इव सिपुणोः॥ मृगाः इवेति मृगाः॥ इव॥ सिपुणो रीषमाणाः॥
इषमाणाः इतीषमाणाः॥ ७॥ सिन्धोरिव प्रादुने॥ सिन्धोरि
वेति सिन्धोः॥ इव॥ प्रादुने मधुना समप्राध्वन इति प्राध्व
नो॥ मधुना सोऽवातं प्रमियः॥ वातं प्रमियः पतयन्ति॥ वा

和 36

॥२७७॥

तप्रमियुऽइतिवाताप्रमियः।पुतयुत्तिषुद्धो॥पुद्धाऽइतिपुद्धो॥
अरुषोन।नवाजी॥वाजीकाष्टा॥काष्टाष्टिन्ना॥पिन्दन्नुर्मिर्भिन्न
पुर्मिभिःपिन्दमानः।दुर्मिद्विरिदुर्मि।भिन्नपिन्दमानः॥इति
पिन्दमानः॥६८॥अभिप्रवन्त।प्रवन्तसमनेव।समनेवबोधाः
।समनेवेतिसमना॥इव।बोधाःकल्मस्युभकुल्लुप।एयःस्मय
मानासः।स्मयमानासोऽअदिमू।अग्निमित्यग्निमू।पुमि
धौनसन्त।सुमिधुऽइतिसुमू।इधमनुसन्तताः।ताजुषा॥२७७॥
णः।जुषाणोहर्षति।हर्षतिजातवेदाः।जातवेदाऽइतिजा

तावेदाः॥६॥ कन्माऽइववहतुमू। कन्माऽइवेतिकन्माऽइव। वृ
हतुमेतवै। एतवाऽउऽ अज्जि। ऊऽ इत्यै। अ ऊ ज्ञानाः। अ ऊ
नाऽ अणि। अणि चाकशीमि। चाकशीमीति चाकशीमि। यत्र
सोमः सोमः सुयते। सुयते यत्र। यत्र यज्ञः। यज्ञो मि। अभिततू
तस्य वन्ते। पवन्तुऽ इति पवन्ते॥९०॥ अङ्गु र्वेऽत। अर्षतु
सुष्टुतिमू। सुष्टुतिङ्गव्यमू। सुस्तुतिमिति सु। स्तुतिमू। गव्यमा
जिमू। आजिस्मामे सु। अस्मा सुभद्रा। भद्रद्विणानि। द्विणा
निधत्ता। धत्तेति धत्ता। इमं यज्ञमू। यज्ञन्तयत। नयत देवता।

ध्यायः॥३७॥ ॥ द्वाजंश्च। चमे। मे प्र स व मे प्र सः प्र य ति। प्र स
व इति प्रा। स व मे प्र य ति। प्र सि ति। प्र य ति रि ति प्रा। र ति। प्र सि
ति र्नि ति मे प्र सि ति रि ति प्रा। सि ति। म धी तिः क तु म क तु स्व र म
स्वरः श्लोक म श्लोक शुक्ल शुक्ल शुक्ति म शुक्ति ज्योति म ज्यो
ति स्व म स्व श्व। सुर ति स्व म च मे। मे बुद्धे न। बुद्धे न कल्प ना
म। कुलुत्ता मि ति क ल ता म ॥१॥ प्रा णो पु ण म अ पा नो व्या
आ न मे अ पा न इत्य पान म आ ने स्म ह्यन इति वि। आ न म अ
सु श्रित म। चित्त मा धी त म। आ धी तुं वा क। आ धी तु मि

त्यंश्च॥ शुद्धाजगत्। जगद्धानम॥ धनुं विश्वम्। विश्वम् ह॥
 मह॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥
 जगत्। जगत्। जगत्। जगत्। जगत्। जगत्। जगत्। जगत्। जगत्। जगत्।
 उक्तम्। सुकृतमिति सु॥ सुकृतम्॥ ५॥ कृतम्। कृतम्। कृतम्।
 मयुष्मम्। अयुष्मन्मनामयत्। अनामयत्। अनामयत्। अनामयत्।
 तुर्द्दिग्या युत्वं। तुर्द्दिग्या युत्वं। तुर्द्दिग्या युत्वं। तुर्द्दिग्या युत्वं।
 ग्या युत्वं। अनुमित्रम्। अनुमित्रम्। अनुमित्रम्। अनुमित्रम्।
 शयनम्। सुखमिति सु॥ सुखम्। सुखम्। सुखम्। सुखम्। सुखम्।

क्र०३८

॥२८०॥

मू। सुषाऽइति सु। उषा मे सुदिनमिति सुदिन मू॥ ६॥ पुत्ता धृती
धर्ता क्षेमः। क्षेमो धर्ति मध्यति विष्वक् मू। विश्वमर्ह मर्ह संवि
त। संविद्वान्न मू। संविदिति सुमू। वित्। ज्ञानं स मे सु प्रसू मे
प्रसू सार मू। प्रसूरिति प्र। स मे सारुन्नु य म ल य इति ल य
॥ ७॥ शर्म य म म य म प्रिय मू। प्रिय म नु काम मे। अनु काम का
म म अनु काम इत्यनु। कामः। काम म सो म नु स मे सो म नु सो
भग म भगो द्र विण मू। द्र विण मू द्र मू। भुद्रं श्रे य म श्रे यो व
सी य म व सी यो य जूं। य शू इति य रं ॥ ८॥ उक्त्वा नृता सु

नत्तापर्यभपथोरसंभरसौ दृतम्। दृतम्मुद्यु। मधुसाधिः।
सग्धिः सपीतिह सपीतिहृषिः। सपीतिरितिस। पीतिह
हृषिर्वृष्टिहृष्टिर्जेत्रम्। जेत्रुमोद्विद्यम्। ओद्विद्यमित्यो
त्र। निद्यम्॥१॥ रयीरायभरायभपुष्टम्। पुष्टम्पुष्टिम्पुष्टि
विभु। विभुप्रभु। विनितिवि। भु। प्रभुपुष्पम्। प्रनितिप्र। भु।
पुष्पपुष्पतरम्। पुष्पतरुः। यवम्। पुष्पतरमितिपुष्प। तर
म्। कुर्यवमक्षितम्। अक्षितमक्षितम्। अक्षितमक्षितम्। अक्षुदि
त्यक्षितम्॥१०॥ वितवेद्यम्। वेद्यम्भुतम्। भुतम्भुतिर्यत्र। भु

क्र० १८

॥२८१॥ विख्यत्सुगम्। सुगम्। सुपथ्यम्। सुगमिति सु। गम्। सुपथ्यम्।
इम्। सुपथ्यमिति सु। पथ्यम्। रुद्धमदिभः रुद्धः कृत्पम्। कृत्प
कृत्पिभः कृत्पिर्मुतिः। मुतिः सुमुतिः। सुमुतिरिति सु। मुतिः॥३॥
ब्राह्मयो बवाभः बवामाषाः। माषास्तिलाः। तिला मुद्गाः। मुद्गाः
खल्वोः। खल्वोः प्रियङ्गवः। प्रियङ्गवोः अप्रावः। रयामा
काः। रयामाका नीवाराः। नीवारा गोधूमाः। गोधूमा मुसुराः।
मुसुरा इति मुसुराः॥३२॥ अरमा मत्तिका। मत्तिका गिरयम्। गिरयः॥२८३॥
पर्वताः। पर्वताः सिकताः। सिकता वनस्पतयः। वनस्पतयो हिरण्य

मू। हिरण्यमयः। अयः श्यामम्। श्यामन्लोहम्। लोहः सीसम्।
सीसं त्रपु। त्रपुति त्रपु॥ ३३॥ अग्निरायं। आपो वीरुधः। वीरु
धः ३३३ यधेः। अयधयः हस्वपुच्याः। हस्वपुच्याः अह
स्वपुच्याः। हस्वपुच्याः इति हस्वपुच्याः। अहस्वपुच्याः।
म्याः। अहस्वपुच्याः इत्यहस्वपुच्याः। ग्राम्याः पुरावैः। प
रावैः आरण्याः। आरण्यावित्तम्। वित्तं वित्तिः। वित्तिर्भूतम्
भूतं भूतिः। भूतिरिति भूतिः। ३४॥ अवसुवसतिः। वसतिः कर्म।
कर्म शक्तिः। शक्तिरर्थः। अर्थः एमः। एमः इत्या। इत्या गतिः।

क्र० १८

॥२८२॥ गतिरिति गतिः ॥ १५ ॥ अग्निरिन्द्रं इन्द्रः सोमः ॥ सोमः सविता ॥ स
विता सरस्वती ॥ सरस्वती पूषा ॥ पूषा बृहस्पतिः ॥ बृहस्पतिरिति
बृहस्पतिः ॥ १६ ॥ मित्रो वरुणः ॥ वरुणो धाता ॥ धाता त्वष्टा ॥ त्वष्टा
मरुतः ॥ मरुतो विश्वे ॥ विश्वे देवाः ॥ देवा इति देवाः ॥ १७ ॥ पृथिव्यु
त्तरिक्षम् ॥ अन्तरिक्षन्द्यौ ॥ द्यौः समाः ॥ समानस्तत्राणि ॥ तस्य
त्राणि दिशः ॥ दिश इति दिशः ॥ १८ ॥ अहं शुक्रमिन्द्रः ॥ इन्द्रमहीरे
भ्यम् ॥ अहं भ्योधिपतिम् ॥ अधिपतिरुपां ॥ उपाम अधिपतिरित्य
धिपतिः ॥ उपां ॥ उपामिन्द्रः ॥ उपामिन्द्र इत्युपां ॥ अहं शुक्रः ॥ २८२ ॥

अन्तर्मीमः ऐन्द्रवावः॥ अन्तर्मीमः इत्यन्तः॥ आमः॥ ऐन्द्रवा
युवो मे न्नावरुणः॥ मे न्नावरुणः॥ ओम्बिनभ आम्बिनः॥ प्रतिप्र
स्थानः॥ प्रतिप्रस्थानः॥ शुक्रः॥ प्रतिप्रस्थानः॥ इति प्रतिप्र
स्थानः॥ शुक्रो मुन्यो॥ मुन्योति॥ मुन्यो॥ ३५॥ आमुयुणो वैश्वदे
वः॥ वैश्वदेवो ध्रुवः॥ वैश्वदेवः॥ इति वैश्वदेवः॥ ध्रुवो वैश्वानरः॥
वैश्वानरः॥ ऐन्द्राग्नः॥ ऐन्द्राग्नो मुहा वैश्वदेवः॥ मुहा वैश्वदेवो
मरुत्वतीतीः॥ मुहा वैश्वदेवः॥ इति मुहा वैश्वदेवः॥ मरुत्वतीया
निर्देवह्मः॥ निर्देवह्मः॥ सावित्रः॥ निर्देवह्मः॥ इति निर्देवह्मः॥

क्र० १८
॥ २८३ ॥

कवच्छः सावित्रः सारस्वतः सारस्वतः पालीवतः पालीव
तो हारि योजनः पालीवतः इति पालीवतः हारि योजनः
इति हारि योजनः ॥ २० ॥ स्त्रुचं श्वमुसाभं चुमसा बोयुमानि।
वायुमानि द्रोणकलशः द्रोणकलशो ग्रावाणां द्रोणकल
इति द्रोणकलशः ग्रावाणोधिषवणे। अधिषवणे पुतु
त्त। अधिषवन् इति अधिषवने। पुतुत्त दधि वनीयं पुतु
दिति पुतुत्त। आधवनीयो वेदिः अधि वनीयुः इति ॥ २८३ ॥
धुवनीयं वेदिर्बुहिः बुहिरवन्त्यः अवन्त्यः स्वगा

कारः। अवन्तः। यः इत्येव। न्तः। स्वगाकारः इति स्वगाका
रः॥२१॥ अग्निर्धुर्मन्त्रधुर्मोर्कः। अर्कः। सूर्यः। सूर्यः। प्राणः।
प्राणोऽश्वमेधः। अश्वमेधः। पृथिवी। अश्वमेधः इत्यश्वमे
धः। पृथिव्यदितिः। अदितिर्दितिः। दितिर्द्यौः। द्यौरुल्लयस्य
अल्लयस्यः। शर्करयः। शर्करयोर्दिशः। दिशः इति दिशः।
॥२२॥ वृत्तमृतवन्मन्त्रवस्तपः। तपः। संवत्सुरः। संवत्सरो
होरात्रे। अहोरात्रेऽर्धवर्षीवे। अहोरात्रे इत्यहोरात्रेऽर्ध
वर्षीवे बृहद्रथनुरे। अर्धवर्षीवे इत्यर्धवर्षीवे। बृहद्रथनुरे

क्र०३८

॥२८४॥

रेऽति बृहत्तरयन्तरे ॥२३॥ एकातिस्त्रयतिस्त्रः पञ्च । पञ्चसु
प्त । सप्तनव । नवैकोदश । एकोदशत्रयोदश । त्रयोदशपञ्चदश
त्रयोदशेति त्रयैकदश । पञ्चदशसप्तदश । पञ्चदशेति पञ्चद
श । सप्तदशानवदश । सप्तदशेति सप्तदश । नवदशेति नवदश
शतिका नवदशेति नवदश । एकविंशतिस्त्रयोविंशतिः
एकविंशतिरित्येक । विंशतिस्त्रयोविंशतिः पञ्चविं
शतिस्त्रयोविंशतिरिति त्रयैकविंशतिः । पञ्चविंशतिः ॥२८५॥
शतिका सप्तविंशतिः । पञ्चविंशतिरिति पञ्चविंशतिः शतिका

६ सप्तविंशतिर्नवविंशतिः। सप्तविंशतिरिति सप्त। विंश-
तिश्च नवविंशतिरेकत्रिंशत्। नवविंशतिरिति नव।
विंशतिश्च एकत्रिंशत्। अत्रयस्त्रिंशत्। एकत्रिंशत्। अदिसेकं।
त्रिंशत्। अत्रयस्त्रिंशत्। अदितिर्यत्रेभ्यस्त्रिंशत्। अत्रयस्त्रिंशत्।
अष्टौ द्वादशा द्वादशषोडशा षोडशविंशतिर्भवति। अ-
तिथ्यनुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिरष्टाविंशतिश्चतु-
र्विंशतिरिति चतुर्भ्यस्त्रिंशत्। अष्टाविंशतिर्द्वात्रिंशत्।
अष्टाविंशतिरित्यष्टाविंशतिश्चान्विंशत्। द्वित्रिंशत्। अत्यन्तं

ॐ०३८

॥२८५॥

त॥ प॥ रि० श० च॥ त्वारि० श० त॥ प॥ रि० श० दिति ष० त्रि० श० त॥ च॥ त्वारि०
रि० श० च॥ त्वारि० श० त॥ च॥ त्वारि० श० द० च॥ त्वारि०
रि० श० च॥ त्वारि० श० दिति च॥ त्वारि० श० त॥ अ० द०
च॥ त्वारि० श० दित्य० च॥ त्वारि० श० त॥ ॥२८५॥ अ० वि० स्तु० वी॥
अ० वि० रि० ति० त्रि॥ अ० वि० स्तु० वी० दित्य० वा० द० अ० वि० ति० त्रि॥ अ० वि०
दित्य० वा० दित्यो० ही॥ दित्य० वा० दित्यो० ही॥ दित्यो० ही० प॥
अ० वि० ति० त्रि॥ प॥ च० वि० ति० त्रि॥ प॥ च० वि० ति० त्रि॥ प॥ च० वि० ति० त्रि॥ ॥२८५॥
प॥ च० वि० ति० त्रि॥ प॥ च० वि० ति० त्रि॥ प॥ च० वि० ति० त्रि॥ प॥ च० वि० ति० त्रि॥

त्सा। त्रिवृत्सः इति त्रि। वृत्सः त्रिवृत्सा तु र्णवाद्। त्रिवृत्सेति त्रि। वृ
त्सा। तु र्णवाद् र्णो हि। तु वो र्ण इति तु र्णो वाद्। तु र्णो हीति तु
र्णो ही॥ २६॥ पुष्टुवाद् ष्टो ही। पुष्टुवाडिति पुष्टुवाद्। पुष्टो सु
क्षा। उक्षा वृशा। वृशाः ऋषभः ऋषभो वेहत्। वेहदनुज्ञान्।
अनुज्ञान्धेनुः। धेनुरिति धेनुः॥ २७॥ वाजा यस्वा हो। स्वा
हो प्रसवाय। प्रसवाय प्रजापतये। प्रसवायेति प्र। सुवाय।
प्रजापतयः इति प्रजा। पतये। इयत्तै। तैराद्। राडिमित्राय।
मित्राय मन्ता। मुन्तासि। असि यमनः। यमनः दुर्जो। दुर्जो वा।

क्र०१८

॥२८६॥

त्वावधेयौ वधेयौ प्रजानाम् प्रजानामाधिपत्याय प्रजानामिति
प्रजानाम् आधिपत्याय साधिपत्याय ॥२८६॥ वाय्वनेभमने
आत्मा आत्मा ब्रह्मा ब्रह्मा ज्योतिः ज्योतिः स्वः स्वस्तो मेभस्तो
मोषजुं मजुर्मेव ऋक्सां मसामं बृहत् बृहद् रथन्तरम् रथ
न्तरे वेद रथन्तरमिति रथम् तन्तरम् वेद्या हो स्वाहेति स्वाहा
॥२८७॥ विश्वे अद्य अद्य मरुतः मरुतो विश्वे विश्वे दुती दुती
विश्वे विश्वे भवन्तु भवन्त्वग्नयेम अग्नयः समिद्धाः समिद्धाः ॥२८८॥
इति समं रक्षाः विश्वेन नो देवाः देवाः अवसाः अवसागं मन्त्रा आ

ममन्तु। गमन्तु विष्मम्। विष्ममस्तु। अस्तु द्रविणम्। द्रविणं चाजं वाजोऽ
अस्मे। अस्मेऽ इत्यस्मे॥ ३०॥ वाजोनः। नः सप्त। सप्तप्रदिशोऽप्र
दिशश्चतस्रः। प्रदिशः इति प्र। दिशः चतस्रो वा। वापरावतः। पु
रावतः इति परावतः वाजोनः। नो विष्मैः। विष्मैर्देवैः। देवैर्द्धनसा
तौ। धनसा ताविह। धनसाताविति धनसातो। इहावतु। अव
त्वि। त्यवतु॥ ३१॥ वाजोनः। नोऽ अद्या। अद्य प्र। प्रसृवाति। सुवाति
दानम्। दानं वाजं वाजो देवान्। देवा रे॥ ३२॥ ऋतुभिः। ऋतुभिः क
ल्ययाति। ऋतुभिरित्यतु। भिः कल्ययातीति कल्ययाति। वाजो

क्र० १८

॥२८६॥ हि। हिमा। मा सर्ववीरम्। सर्ववीरञ्जाने। सर्ववीरमिति सर्व। वी
रम्। ज्ञाने विष्वा। विष्वाऽआशाः। आशावाजपतिः। वाजप
यतिर्जयेम्। वाजपतिरिति वाज। पतिः। जयेयमिति जयेयम्।
॥३२॥ वाजम्पुस्तोत्रम्। पुस्तोदुत। उत मध्यतो मध्यतो नमो
वाजम्पुस्तो देवान्। देवान् विष्वा। हविषा वर्द्धयाति। वर्द्धयाती
ति वर्द्धयाति। वाजो हि। हिमा। मा सर्ववीरम्। सर्ववीरञ्चकारे। स
र्ववीरमिति सर्व। वीरम्। चकार सर्वम्। सर्वऽआशाः। आशाः ॥२८६॥
वाजपतिः। वाजपतिर्जयेयम्। वाजपतिरिति वाज। पतिः। नव

युमिति न वे यम् ॥ ३३ ॥ सम्मा ॥ मा जौरे मि ॥ स्तुर्ज मि पयसा ॥ पयसा
एधिव्या ॥ एधिव्या स म् ॥ सम्मा ॥ मा स्तजामि ॥ स्तजाम्पदि ॥ अदि
रोषधीभिः ॥ अद्विरित्यत्र ॥ मि ॥ अर्षधीरिति त्योषधीभिः ॥ सो
हम् ॥ अहं वा जेम् ॥ वा जे ॥ सने यम् ॥ सने युमने ॥ अग्न इत्यने
॥ ३४ ॥ पयः ॥ एधिव्याम् ॥ एधिव्याम्पयम् ॥ पयः ॥ अर्षधीषु ॥ अर्ष
धीषु पयम् ॥ पयोदिवे ॥ दिव्यन्तरिक्षे ॥ अन्तरिक्षे पयम् ॥ पयोधा
॥ धा इति धा ॥ पयस्वती ॥ प्रदिशम् ॥ प्रदिशम् सन्तु ॥ प्रदिशम् इ
ति प्र ॥ दिशम् सन्तु सन्तुम् ॥ सन्तुमिति सन्तुम् ॥ बुन्नेणाग्ने ॥ अ

ॐ १८
॥२८८॥

नेरित्युनेमे ३५॥ ऋतापाङ्कतधामा। ऋतधामाग्निः ऋत
धामे हतधामा। अग्निर्गन्धर्वगन्धर्वस्तस्यातस्योषधय
। ओषधयोऽसुरसंभजसुरसोमुदभमुदोनार्म। नामेतिनाम
। सनभनः इदमू। इदम्रत्ये। ब्रह्मसुत्रमू। सुत्रम्यातुपातुत
सं। तस्मै स्वाहा। स्वाहा वाङ्। वाङ्। सनभताभ्युः स्वाहा। स्वाहेति
स्वाहा॥ ३६॥ सहितो विष्णुसोमा। सहित इति सम। हितः
विष्णुसोमासूयः। विष्णुसोमेति विष्णुसोमा। सूयमरीचयः
मरीचयः आयुर्वन आयुर्व इत्योपुर्वमा ३७॥ सुषुम्णाः सूयः

रश्मिः सुसुम्नः इति सु। मन्ते सु। सुर्ध्वं रश्मिश्चन्द्रमाह सुर्ध्वं
रश्मिरिति सुर्ध्वं। रश्मिः चन्द्रमानसि त्राणि। नक्षत्राणि नेकु
रं यः नेकु रं यः इति नेकु रं यः ३८॥ इषिरो विष्वव्यं चाह वि
ष्वव्यं चाह वार्तन विष्वव्यं चाह इति विष्व। ने चाह वार्तः आर्पण
आपः पूज्यं पूज्यं इत्युज्यः ३९॥ मुज्यः सुपुर्णं सुपुर्णं
इति सुपुर्णः इति सु। पुर्णः। वज्रो दक्षिणाह दक्षिणा स्ता वाह स्ता
वा इति स्ता वाह ४०॥ प्रजापतिर्विष्वक् कर्मा। प्रजापतिरिति प्र
जा। पतिः विष्वक् कर्मा मनेन विष्वक् कर्मेति विष्व। कर्मा मनेन

क्र० १८

॥२८९॥

क्र० क० सामानि। क्र० क० सामान्येष्टय॥ क्र० क० सामानीत्क० सामानि
। एष्टयुऽइत्या। ईष्टय॥ ४१॥ सन० नो भुवनस्य। भुवने स्पपते।
पते प्रजापते। प्रजापते च स्प॥ प्र० जापतेऽइति प्रजापते च
स्पते। तं उ० परि० उपरिगृह्णते गृह्णते च स्प॥ च स्प॥ वा। वेह। इहेती
ह। अस्मै ब्रह्मणे। ब्रह्मणे सत्राय। सत्राय महि। महि शर्म
। शर्म च छ। च छ स्वाहो। स्वाहेति स्वाहो॥ ४२॥ समुद्रोसि। अ
सि न प्रस्वान्। न प्रस्वान् आर्द्रो नु॥ आर्द्रो नु॥ शर्म न आर्द्र॥ २८९॥
हो नुरित्यार्द्रो नु॥ शर्म नु॥ शर्म नु॥ शर्म नु॥ शर्म नु॥ शर्म नु॥

भूरभि। म॒यो भूरि॒ति म॒यः॑ नः॑। अ॒भि मा॑। मा॒वा॒हि। वा॒हि स्वा॒हा
। स्वा॒हा मा॒रु॒तः॑। मा॒रु॒तो म॒रु॒ता म॑। म॒रु॒तो ऊ॒ णः॑। गु॒णो वे॒ स्युः॑
अ॒व॒स्यु॒र्दु॒र्व॒स्वा॒न॒। दु॒र्व॒स्वा॒नि॒ति दु॒र्व॒स्वा॒न॒॥४३॥ क॒ च॒न्न॒श॒नो
धे॒हि। धे॒हि ब्रा॒ह्म॒णे॒षु। ब्रा॒ह्म॒णे॒षु जै॑रा॒सु। रा॒ज॒सु नः॑। रा॒ज
स्वि॒ति रा॒ज॑। सु॒न॒स्त्व॒धि। लु॒धी॒ति ल॒धि। वि॒त्रे॒षु श्रु॒द्रे॒षु।
श्रु॒द्रे॒षु म॒यि। म॒यि धे॒हि। धे॒हि रु॒चा। रु॒चा रु॒च॒म॒। चै॒रे॒मि॒ति रु॒
च॒म॒॥४४॥ त॒त्वा। त्वा॒यामि॑। यामि॑ ब्र॒ह्म॒णा। ब्र॒ह्म॒णा च॒न्द॒मा
न॒। च॒न्द॒मा न॒स्त॒त्। त॒दा श॒स्ते। आ॒श॒स्ते। श॒स्ते य॒ज॒मा॒न॒॥

क्र० १८

॥२६०॥

यजेमानो हविर्भिभूविभिरिति हविः॥ भिः॥ अहं उमानोच्चरुणा।
वुरुणेह। इह वौधि। वौदुरुशः॥ सा। उरुशः॥ समा। उरुशः॥ सलु
रु। शः॥ सा। मानेभनु॥ आयुः॥ प्र। प्रमोषी॥ मोषीरिति मो
षी॥ ४५॥ स्वर्ण। नघुमने घुर्मः॥ स्वाहा॥ स्वाहा॥ अर्कः॥ शुक्रः
। शुक्रो ज्योतिर्भज्योतिर्हसुर्भसुर्भः॥ इति सुर्भः॥ ४६॥ अग्निर्भु
नज्मि। पुनज्मि शर्वसा। शर्वसा हृते न। हृते न द्विषम्। द्विषः॥ सु
पुर्णम्। सुपुर्णं वयसा। सुपुर्णमिति सु। पुर्णम्। वयसा बृहन्तम्॥ २९०॥
बृहन्तमिति बृहन्तम्। तेन वयम्। वयं ऊमेम। गमेम ब्रध्मस्य।

बुधस्यविष्टपम्। विष्टपुमिति विष्टपम्॥ ४७॥ इमौत्रे। तेष लो।
पक्षावजरो। अजरोपतुत्रिणौ। पतुत्रिणो बार्म्यम्। बार्म्यं० र
क्षो० सि। रक्षो० स्यपह० सि। अपह० स्यमे। अपह० सीत्य
पाह० सि। अगु० इत्यने। तार्म्यपतेम। पतेम सुकृताम्। सुक
तामुल्लोकम्। सुद्यतामिति सु। कृताम्। दु० इत्ये। लोकं मन्त्रा। म
त्रः ऋषयः॥ ऋषयो जुमुः। जुमुः प्रथमजाः॥ प्रथमजापुंरा
णामे प्रथमजा इति प्रथमम्। जमे पुराणा इति पुराणाः॥ ४८॥ इ
न्दुर्दक्षिणदक्षिणः। श्येनः॥ श्येनः ऋतावा। ऋतावाहिरापपक्ष

क्र०१८

॥२९१॥

ऋतवेत्तुतावा। हिरण्यपक्षरा कुतमे हिरण्यपक्षरा इति हिरण्य।
पक्षराः शुक्रनो भुरण्युभे भुरण्युरिति भुरण्युभे महान्सधस्ये। स
धस्ये ध्रुवः सधस्युः इति सधस्ये। ध्रुवः आनिषत्तु आनिष
त्तु निसत्तु इति निसत्तु। ४९॥ दिवो मुद्गा मुद्गसि। असि एषि
व्याभेष्टुव्याना निभना निरुक्। ऊर्गुपोम। अपामोषधीनाम्।
ओषधीनामित्योषधीनाम्। विश्वायुरेशम्। विश्वायुरिति विश्वा।
आयुः॥ शम्भुसप्रथामसप्रथानमसप्रथामसप्रथा इति स। प्रथामनम ॥२९१॥
स्यथे। पृथ इति पृथे ॥ ५०॥ विश्वस्य मुद्गन्। मुद्गन्नाधि। अधिति

इसि। निष्टुसिश्चित्तमेश्चितः आयुः आयुरपे। अयोदंत्त। इतो दधि
म। उदधिमित्र। उदधिमित्युदधिम। मित्रेति मित्रा। दिवस्यन्मात्र। पु ज्ज २
जन्मादुन्नरिष्यत्। अन्नरिष्यात्। धिव्यामे। धिव्यास्तन्मत्ततो नह
नोव ध्या। व ध्याव। अवेस्यव॥ ५२॥ इ हो वृत्तमे। वृत्तो भर्गुभिः। भर्गु
भिराशीर्दमे। भर्गुभिरिति भर्गुभिः। आ शीर्दवसुभिः। आ शीर्दः
इत्यो शीः। दमे वसुभिरिति वसुभिः। तस्य नः। नः इत्यस्य। इत्यस्य श्री
तस्य। श्रीतस्य द्रविण। द्रविणेह। इहागमेः। आगमेह। गमेरिति गमेह।
॥ ५२॥ इ हो अग्निमे। अग्निराहुतेह। आहुतः पिपत्तु। आहुत इत्यो।

न०३६

॥२९२॥

हुतमेपिपुनरु। नुःइष्टम्। इष्टं हविः हविरिति हविः। स्वगेदम्। स्व
गेति सु। गा। इदं देवेभ्यः न देवेभ्यो न मम न मुः इति न मम॥ ५३॥ अहो क
तात्। आकृतात्समसुस्रोत्। आकृतादित्या। कृतात्। समसुस्रो
धृदम्। समसुस्रोदिति समु। असुस्रोत्। हृदो वा। वामने स। मने सो वा
तु५। वासस्तम्। सस्तं च सुषुप्तं सस्तं तमिति समु। न्तम्। च सुषुप्तो वा। वे
ति वा। तदनुप्रेतम्। अनुप्रेते सन्। प्रेतम्॥ ५४॥ एतद् संधस्य। संधस्य
परि। संधस्येति संधस्य। परिते। ते दृष्टमि। दृष्टमि चम्। अमावदात्
आवहाच्छेवधिम्। आवहादित्या। वहात्। शेवधि आतवेदात्। शेवधि मि॥ २९२॥

तिशेवुधिम। जातवेदाः इति जात। वेदाः। अन्वागन्ता वृत्तपतिः अ
न्वागन्तेत्यनु। आगन्ता। वृत्तपतिर्वि। वृत्तपतिरित्युत्त। प्रतिधो
५ अत्रे। अत्रुतमा तं स्म। स्मजानोत। जानीत परमे। परमे व्योम
न। व्योमन्निति वि। ओम नः॥ ५५॥ एतं जानाथ। जानाथ परमे। प
रमे व्योम नः। व्योम देवाः। व्योमन्निति वि। ओम नः। देवाः सधस्याः।
सधस्या विद। सधस्या इति सध। स्याः। विद रूपम। रूपमस्य। अ
स्ये सस्य। बह्वगच्छात्। आगच्छात्पथिभिः। आगच्छादित्या। गच्छा
त्। पथिभिर्देवयानैः। पथिभिरिति पथिभिः। देवयानैरिष्टा पुत्रैः।

ॐ०१८

॥२९३

देवयानैरिति देव। चानैः। इष्टा पुर्तैः लणवाथ। इष्टा पुर्तैः इतीष्टा। पु
र्तैः। लणवाथाविः। आविरस्मै। अस्मा इत्यस्मै॥५॥ प्रस्तरेण परि
धिना। प्रस्तरेणेति प्र। स्तरेण। परिधिना स्तुचा। परिधिनेति परि
धिना। स्तुचा वेद्या। वेद्या च। च बहिषा। बहिषेति बहिषा। ऋचेम
म्। इममितीमम्॥५॥ षट्त्तम्। दत्तं यत्। यत्परादानम्। परा
दानं यत्। परादानमिति परा। दानम्। यत्पुर्तम्। पुर्तं वा। याश्च
। च दक्षिणाः। दक्षिणा इति दक्षिः। दत्तेनिः। अग्निर्वैश्वकर्मणः
वैश्वकर्मणः स्वः। वैश्वकर्मण इति वैश्व। कर्मणः। स्वर्देवेषु देवे ॥२९३॥

पुनः॥ नोदधत्॥ दधदिति दधत्॥ ५६॥ यत्रुधारोम धारुः॥ अनेपेताः॥
अनेपेतामधोम अनेपेताः॥ इत्यनेपाः॥ इताः॥ मधोर्दत्तस्य॥ द्युतस्य
चा॥ चुषोः॥ माः॥ इति योः॥ ५७॥ अग्नि रस्मि॥ अस्मि जन्मना॥ जन्म
ना जातवैदाः॥ जातवैदा द्युतमा॥ जातवैदाः॥ इति जात॥ वैदाः॥ द्युत
मो॥ मेचक्षुः॥ चक्षुरमृतम्॥ अमृतं मे॥ मुः॥ आसन्॥ आसन्नित्सा
सन्॥ अर्कस्त्रिधातुः॥ त्रिधातुरजसः॥ त्रिधातुरिति त्रि॥ धातुं भर्
जसो विमानं॥ विमानो जसः॥ विमानुः॥ इति विमानं॥ अजस्रो धुर्मः॥
॥ धुर्मो हविः॥ हविरस्मि॥ अस्मि नाम॥ नामेति नाम॥ ५८॥ ऋचोः

वर्त्तयामसि॥६२॥सहस्रानुसुरुहुत।सहस्रानुमितिंसह।सहस्रानुसुर
।पुरुहुतस्यि यत्तम।पुरुहुतेतिपुरुहुत।स्यि यत्तमहस्तम।मह
स्तमिन्द्र।इन्द्रसम।समिणकु।पिणकुणारुम।कुणारुमितिकु
णारुम।अभिद्वन्म।द्वन्बर्द्धमानम।बर्द्धमानमपियारुम।पिया
रुमपादम।अपादमिन्द्र।इन्द्रतवसा।तवसाज घन्य।जघथे
तिजघथ॥६३॥परावत।आजगथा।परावत।इतिपरावत
आजगथा।जगथापरस्या।परस्या।इतिपरस्या।सकः।सकः
या।सकः।शायपविम।सकः।शायेतिम।शाय।पविमिन्द्र।इन्द्रति

ॐ ०३८

॥२९५॥ गममतिगंवि। विशन्नेन। शन्नेनादि। तादिवि। विमधममधोन
दस्व। नुदस्वेतिनुदस्व॥६४॥ वैश्वानरोनः। नः। नुतये। नुतये। आ
प्र। ओप्र। प्रयातु। मातुपरावते। परावतु। इतिपरा। वृतेम। अग्नि
नमनः। सुदुती। सुदुतीरूप। सुदुती। रतिसु। स्तुती। उपेसुपे।
॥६५॥ एषोदिवि। दिविदृष्टे। एषोदुः। अग्निः। अग्निः। दधिव्या
म। दधिव्यामृष्टे। एषोविश्वामविश्वामृष्टे। अर्षधीः। ओषधीरा
विवेश। आविवेश। विवेशेतिविवेश। विश्वानुरः। सहसा। सहसा॥२९५॥
दृष्टे। एषोः। अग्निः। अग्निः। सः। सनः। नोदिव। दिवासः। सदिषे।

विषयात्। पातु नक्तम्। नक्तमिति नक्तम्॥६॥ अश्यामतम्।
तद्गमम्। कामेमेमे। अग्नेतवोतवोती। इतीः अश्यामे। अ
श्यामेरयिम्। रयिः रयिवः। रयिवः सुवीरम्। रयिवः इतिरयि
वः। सुवीरमिति सु। वीरम्। अश्यामघाजम्। घाजमेभि। अग्नि
घाजयेत्तः। घाजमेभि। अश्यामे। अश्यामे धुम्नम्। धुम्नमेजरा। अ
जराजम्। अजरात्तु इति ते॥६॥ धुयन्ते। तेः अद्या। अद्य
ररिम्। ररिमाहि। हिकामम्। काममुत्तानहस्ताः। उत्तानहस्ता
नमेसा। उत्तानहस्ताः इत्युत्तान। हस्ताः। नमेसापुसद्या। उप

क्र०३८
॥२९६॥

सचेत्युप। सद्यः। अजिह्वेन मर्त्सा। मर्त्सा बलि। बलिदेवान्। देवानस्त्रै
धता। अस्त्रैधतामर्म्ना। मर्म्ना विप्रं विप्रोऽग्ने। अग्निरन्ते
मे॥६८॥ धामृच्छदग्निः। धामृच्छदिति धाम। छत। अग्निरन्ते
द्रौब्रह्मा। ब्रह्मा देवः। देवो बृहस्पतिः। बृहस्पतिरिति बृहस्पतिः
। सचेतसो विश्वे। सचेतसुऽशतिस। चेतसः। विश्वे देवाः। देवा वृत्त
म्। वृत्तम् प्रावेत्तु। अवत्तु नः। नः शुभे। शुभेऽशति शुभे॥६९॥ ॥
इति वाजसनेहि संतापोऽक्रम अष्टदशो मोध्यायः॥७०॥ ॥ ॥ ॥ २९६॥
त्वाद्दीन्वा। त्वा स्वा दुनी। स्वा दुनी तीव्रा मूतीव्रा नीव्रेण। तीव्रेणा

मतीम्। अमतीम्। मरतेन। अमतेने। सुमतेन। मधुमतीम्। मधुमता।
मधुमतीमिति मधु। मतीम्। मधुमता। सुजामि। मधुमतेति मधु। म
ता। सुजामि। सम। स६ सोमैः। सोमेनेति सोमैः। सोमोमि। असीत्य
सि॥३॥ परीतः। इतोषिचत। सिचुता। सुतम्। सुत६ सोमन सोमो
बः। य७ तुमम्। तुत६ म६ हविः। तुत६ ममि सुत६ त६ मम्। हविरिति हविः
। इधन्वावः। योनं यमनं यो७ अक्षु। अक्षुत्तः। अक्षि सुपू। सुअ
त्तरा सुषावा। आ सुषावा। सुषाव सोमम्। सुसावेति सु। साव। सोमद्रि
मेभिः। अद्रिभिरित्यद्रि। निः। वा योरतिद्वुतः। अतिद्वुत७ इत्यति। दु

क्र० ५९

॥२९७॥

म

तत्तन्नामोर्मः सोमः इति सोमः ॥२॥ पुनर्नाति ते। ते पुरिस्तुतं म॥ पुरि
स्तुतं सोम॥ पुरिस्तुतमिति पुरिस्तुतं म॥ सोमः सुर्मस्य। सुर्मस्य
दुहिता। दुहितेति दुहिता। वारं ण शम्बता। शम्बता तना। तनेति
ना ॥३॥ ब्रह्मस्तत्र म॥ स्तत्र म्यवते। पवते तेजः तेजः इन्द्रियम्
इन्द्रियं सुरया। सुरया सोमः सोमः सुतः। सुतः आसुतः। आसु
तो मर्दाय। आसुतः स। सुतः। मर्दायति मर्दाय। शुक्ले ण देवा। देवदे
वताः। देवताः। पिष्टग्धि। पिष्टग्धि रसेना न्नम्। अन्नमर्जमा ॥२९७॥
नाय। मर्जमानाय धेहि। धेहीति धेहि। तेजसेत्वा। त्वावीष्मि। वी

सुयुवलाय। बलायेति बलाय॥४॥ नानाहि। हिवांमू। धानेपहि
तमू। देवहित६ स६ देवहितुमिति देवहितमू। स६ स्तुतमू। व
तमा॥ मासमू। स६ स६ साधामू। स६ साधाम्पुरमे। परमेवोमनू।
ओमुन्निति वि। ओमनू। सुरात्वमू। त्वमसि। असि शुभिणी। शु
भिणी सोमन सोमः एषः। एषमा॥ मा॥ मा॥ माहि६ सी॥ हि६ सी॥
स्वामू। स्वां बोनिमू। बोनिमाविश ती॥ आविशन्तीत्या॥ विशन्ती
॥५॥ आश्विन तेजः तेजः सार स्वतमू। सार स्वतं वीर्यमू। वी
र्यमैत्रमू। ऐत्रम्वलमू। बलमिति बलमू। मोहायत्या॥ त्वानुदा

क्र० १११॥

॥२९६॥ यो आन्दोनेयुमहसे। आनन्दायेसा नुदाय। महसुः शतिमहसे।
॥ धातेजोसि। असितेजमतेजोमयि। मयिधेहि। धेहिबीष्यम्।
बीष्यम्बलम्। बलमोजनं। अजोमन्युः। मुन्युर्मन्युम्। मुन्युः स
हमसहः शतिसहम्। वाव्या प्रम्। आ प्रं विष् चिका। विष् चि
कोभो। उभो वृक्म्। वृक् च। चुरक्षति। रक्षति। रक्षति। रपे
नम्पतत्रिणम्। पतत्रिः। सिः हम्। सिः हम्। सा। सेमम्। रम्
म्पातुपात्वः हम्। अहम्सुः रसः हम्। ॥२९६॥ चदापिपेपे।
आपिपेपेमातमुरे। आपिपेपेसापिपेपे। मातरं पुत्रः। पुत्रः प्रम्

दितः। प्रमुदितो धर्यन्। प्रमुदितः इति प्र। मुदितः। धयुनिति धयन्।
एतत्तत्। तदग्ने। अग्नेः अन्तर्णः। अन्तर्णो भवामि। भवाम्यहं तो।
अहं तो पितरो। पितरो मयो। मयेति मयो। सम्यचस्थ। सम्यच इति
सम। एचमस्य सम। सम्मा। मा नद्रेण। नद्रेण एङ्। एङ् विटचमवि
टचस्थ। विटच इति वि। टचमस्य वि। विमा। मा पाप्मना।
पाप्मना एङ्। एङ् इति एङ्॥ १॥ देवा युजम्। युजमन्तन्वता। अतन्व
ते भेषजम्। भेषजमिषजा। मिषजाम्बिना। अम्बिनेत्यम्बिना। वा
चा सरस्वती। सरस्वती मिषक्। मिषगिन्द्राय। इन्द्रायैन्द्रियाणि। इन्द्रि

तुष्टु। सहाम्। एतत्तिस्रोः। तिस्रो रात्रीः। रात्रीः सुरा। सुरासुता। आ
सुतेत्यासुता॥ १२॥ सोमस्य रूपम्। रूपं क्रीतस्य। क्रीतस्य परिस्फु
त्तम्। परिस्फुत्तम्। परिस्फुत्तम्। परिस्फुत्तम्। परिस्फुत्तम्। परिस्फुत्तम्।
तिसिच्यते। अश्विभ्यां दुग्धम्। आश्विभ्यामित्यश्विभ्याम्। दुग्ध
मेषुजम्। मेषुजमिन्द्रायैन्द्रायैन्द्रम्। ऐन्द्रम्। सरस्वत्या। सरस्वत्ये
तिसरस्वत्या॥ १३॥ आसन्दीरूपम्। आसन्दीरूपम्। सन्दीरूपम्।
राजासन्धे। राजासन्धे। राजासन्धे। राजासन्धे। राजासन्धे। राजासन्धे।
धैकुम्भी। कुम्भीसुराधानी। सुराधानीति सुराधानी। अन्तरऽत

क्र० १९

॥ १४३० ॥ रवेद्याः। उत्तरवेद्यारूपम्। उत्तरवेद्याः इत्युत्तर। द्यौर्वेद्यैः रूपं करोतु
रः। कारोतुरोऽभिषक्। अभिषगितिभिषक्॥ १४॥ वेद्यावेदिः। वेदिः स
मू। समोच्यते। आप्यते बर्हिषा। बर्हिषेर्षादिः। बर्हिरिन्द्रियम्। इ
४ न्द्रियमितीन्द्रियम्। यूपैर्यूपैश्च यूपैः। आप्यते। आप्यते प्रणीतः।
प्रणीतोऽग्निः। प्रणीतुः इति प्रणीतः। अग्निरग्निनो। अग्नि
नेत्यग्निनो॥ १५॥ हविर्दानं यत्। हविर्दानमिति हविः। दानम्।
यदृषिना। अग्निना गीधम्। आग्नीध्रं यत्। यत्सरस्वती। सरस्व
तीति सरस्वती। इन्द्रायेन्द्रम्। ऐन्द्रं सद्। सद् स्तुतम्। स्तुतम् ॥ ३००

पत्नीशालम्। पत्नीशालुङ्गाहपत्यः। पत्नीशालुमिति पत्नी। शा
पत्नीशालुङ्गाहपत्यः। पत्नीशालुङ्गाहपत्यः। ३६। प्रेषेति प्रेषान्। प्रेषेति रि
ति प्र। एषेति प्रेषानो मोति। प्रेषानि निप्र। एषान्। आ मोत्या प्री
तिः। आ प्रीतिरा प्रीः। आ प्रीतिरित्या। प्रीतिः। आ प्रीत्युत्सयः।
आ प्रीरित्या। प्रीः। पुलस्येति पुलस्यः। प्रयाजेति र नुयाजान्। प्र
याजेति रि ति शो प्रे। जेतिः। अनुयाजान्त्वय द्वा रेतिः। अनुयाजा
नित्यनु। याजान्। बुद्धोषेरे निराहुतीः। वषु द्वारेति रि ति वष
द्वारेतिः। आहुतीरित्या। हुतीः। ३७। पशुभिः पशून्। पशुनि

क्र० ४९

५६९॥

रिति पशुभिः। पशूनां मोति। आ मोति पुरोऽग्नेः। पुरोऽग्नेः हवी
ॐ षि। हवी ॐ ष्या। एत्या। छन्दोभिः। समिधेनीः। छन्दोभिरिति छन्द
।भिः। सामिधेनीः। अर्ज्यभिः। सामिधेनीरिति साम्। इधेनीः। बाज्जा
भिर्वषट्कारान्। वषट्कानिति वषट्। कारान्॥ ३६॥ धानाः। करम्भः। कु
रम्भः। सक्तैवः। सक्तैवः। परीवापः। परीवापः। पयः। परिवापः इति
परि। वापः। पयोदधि। दधीति दधि। सोमस्य रूपम्। रूपः। हवि
षम्। हविषः। आमिक्षा। आमिक्षावाजिनम्। वाजिनम्। मधु। मध्विति
मधु॥ ३७॥ धानानां ॐ रूपम्। रूपम्। कुवल्। मयरीवापस्या॥ ३८॥

पु॒रीवा॒पस्य॑ गो॒धूमाः॑ पु॒रिवा॒पस्येति॑ परि॒वा॒पस्य॑ गो॒धूमाः॑ इति॒
गो॒धूमाः॑ स॒क्तं ना॒थं रु॒पम्। रु॒पम्ब॒र्त॒रम्। ब॒र्त॒रमु॒पवा॒कैः॑ उप॒वा॒
काः॑ के॒रु॒मस्य॑। उप॒वा॒काः॑ इत्यु॒प॒वा॒काः॑ के॒रु॒मस्येति॑ क॒र्म॒रस्य॑॥२॥
प॒य॒सो रु॒पम्। रु॒पं स॒त॒। ब॒धु॒वो॒ह॒। अ॒वा॒ह॒ध॒ः॑। द॒धो॒ रु॒पम्। रु॒पं
कु॒र्क॒ध॒नि॒। क॒र्क॒ध॒नीति॑ क॒र्क॒ध॒नि॒। सो॒म॒स्य रु॒पम्। रु॒पं धा॒जि
न॒म्। धा॒जि॒न॒ः सो॒म॒स्य॑। सो॒म॒स्य रु॒पम्। रु॒पमा॒मि॒क्ष्ण॑। आ॒मि
क्षे॒त्यामि॒क्ष्ण॑॥२३॥ आ॒श्र॒व॒ये॒। आ॒व॒येति॑। इति॒ स्तो॒त्रि॒याः॑। स्तो॒त्रि
याः॑ प्र॒त्याश्रा॒वः॑। प्र॒त्याश्रा॒वो॒ऽअ॒नु॒रु॒पः॑। प्र॒त्याश्रा॒व॒इति॑ प्र॒ति॒।

ॐ११

॥३०२॥

आश्नावोऽनुरुपुऽइत्यनु। रूपऽ। अजेति। इति धाव्या रूपम्। धाव्या
रूपम्। गाथाऽ। धाव्या रूपमिति धाव्या। रूपम्। प्रगाथाऽ। ये यजाम
हाऽ। प्रगाथाऽइति प्र। गाथाऽ। ये यजामहाऽइति ये। जो ये महाऽ।
॥२३॥ अर्द्धऽ। ऋचैरुक्तानाम्। अर्द्धऽ। ऋचैरित्यर्द्धऽ। ऋचैऽ। उक्ता
नां रूपम्। रूपम्यदेऽ। पुदेरां मोति। आ मोति निविदं। निविदऽ
इति नि। विदं। प्रणवेऽ। शुस्त्राणाम्। प्रणुवैरिति प्र। नुवैऽ। शुस्त्रा
णां रूपम्। रूपम्ययेसा। पयसा सोमं। सोमं। आ प्यते। आ
प्य तऽ। इ मा प्य ते॥२३॥ अश्विज्याम्नातऽ। सवनम्। अश्वि न्या

॥३०२॥

मित्यपि। न्याम्। प्रातःसवनमित्रेण। प्रातःसवनमिति प्रातःसव
नम्। इद्रेणैन्द्रम्। ऐन्द्रमाध्यन्दिनम्। माध्यन्दिनमिति माध्यन्दिनम्
। वैश्व देवदः सरस्वत्या। वैश्वदेवमिति वैश्व। देवम्। सरस्वत्यातृती
यम्। तृतीयमाप्तम्। आपदः सर्वनम्। सर्वनमिति सर्वनम्॥२४॥
वायुर्वायुमानि। वायुमान्माप्नोति। आप्नोति सतेन। सतेन द्रो
णकलशम्। द्रोणकलशमिति द्रोण। कलशम्। कुम्भीभ्याममृणो
। अमृणो मुते। मुते स्थलीभिः स्थालीभिः स्थालीः। स्थाली रप्नोति
। आप्नोतीत्यप्नोति॥२५॥ यजुर्विराज्यन्ते। यजुर्निरिति यजुर्भभिः।

ॐ ११

॥ ३०३ ॥

आप्युत्तेग होः। ग हा ग हेंः। ग हें स्तोमाः। स्तोमाश्च। च विष्टीः
विस्तुतीरिति वि। स्तुतीः। ह नो। मिरुका। शस्त्राणि। छ नो। निरिति
छ नो। मिरुका। शस्त्राणि। साम्ना। उ च्छ। शस्त्राणि। तु च्छ। श
स्त्राणि। साम्ना। व नृथः। अ व नृथः। आप्युत्ते। अ व नृथः। इत्य
व। नृथः। आप्युत्ते। इत्युत्ते। ॥ ३०३ ॥ इति। मिरुका। शस्त्राणि।
प्रोति। आप्युत्ते। सुत्तु वा केन। सुत्तु वा केन। शिष्यं सुत्तु वा के
नेति सुत्तु। वा केन। आशिष्यः। इत्युत्ते। शिष्यं शंभुना पत्नी संख्या
जान्। शंभुनेति शम्भुना। पत्नी संख्या जान्तेति पत्नी ॥ ३०३ ॥

पुत्री संष्ठाजा निति पत्नी ॥ संष्ठा जान ॥ समिष्ट युजुषा सुं स्या
म ॥ समिष्ट युजुषेति समिष्ट ॥ युजुषा ॥ सुं स्यामिति सम ॥ स्याम ॥
॥ २७ ॥ ब्रूते नदी क्षाम ॥ दीक्षामाप्नोति ॥ आप्नोति दीक्षया ॥ दीक्ष
याप्नोति ॥ आप्नोति दक्षिणाम ॥ दक्षिणामिति दक्षिणाम ॥ दक्षिणा
श्रद्धाम ॥ श्रद्धामाप्नोति ॥ आप्नोति श्रद्धया ॥ श्रद्धया सुसम ॥ सुस
मायने ॥ आय्यत ॥ इत्याय्य ने ॥ २८ ॥ एतावद्गुपम ॥ रूपयुतस्य ॥
युतस्य यत ॥ यदेवे ॥ देवे ब्रह्मणा ॥ ब्रह्मणा हतम् ॥ हतमिति हत
म् ॥ तदेतत् ॥ एतत्सर्वम् ॥ सर्वमाप्नोति ॥ आप्नोति यज्ञे ॥ युज्ञे सोत्रा

ॐ १९

॥ ३०४ ॥

मणी। सोत्राणीमु सुते। सुतः श्रुति सुते ॥ २९ ॥ सुरा वत्तम्बहिषदम्।
सुरा वत्तमिति सुरा वत्तम्। बुहिषदम्। सुवीरम्। बुहिषदमिति व
हि। सदेम्। सुवीरम्। सुवीरमिति सुरा वीरम्। बुद्धम्। हित्वन्ति।
हित्वन्ति मुहिषाः। मुहिषानमोहि। नमो नित्तिनम्। मि। दधा
नाः सोमम्। सोमं दिवि। दिवि देवता सु। देवता सुमदेम्। मदे मे नम्
। इन्द्रं यजमानाः। यजमानाः स्वर्काः। स्वर्काः श्रुति सु। अकारि ॥ ३० ॥
२ सु। यस्ते। ते रसम्। रसं तं। सस्ते तु। अर्षधीषु। सस्ते तं श्रुति सम्। नतः ॥ ३०४ ॥
। अर्षधीषु सोमस्य। सोमस्य सुष्मम्। सुष्मः सुर्या। सुर्या सुतस्य।

सुतस्येति सुतस्य। तेन जित्वा। जित्वा यजमानम्। यजमानं देवेभ्यः। म
रुतैर्नुसस्वतीम्। सरस्वतीम् अश्विनौ। अश्विना विन्देन्। इन्द्रेण मुनिम्। अ
निमिसुनिम्॥ ३१॥ यमश्चिना। अश्विनानमुचे। नमुचेरासुरात्।
आसुरादधि। अधिसरस्वती। सरस्वत्यसुनोत्। असुनोदिन्द्रियायां।
इन्द्रियायैर्तान्द्रियायां। इमन्तम्। तन्सुक्रम्। सुक्रमधुमन्तम्। मधु
मन्तमिन्दुम्। मधुमन्तमिति मधुम्। मन्तम्। इन्दुः सोमम्। सोमस्य
जानम्। राजानमिह। इह भक्षयामि। भक्षयामितीति भक्षयामि॥ ३२॥
यदने। अत्रेति मन्तम्। रिते। रसिने। रसिने सुतस्य। सुतस्य यत्। य

क्र० १९१॥

॥३०५॥ दिङ्म इन्द्रोऽपि बत। अपि बत चोभिः। राची भिरिति राचीभिः
॥ अहन्तत। तदस्य। अस्य मनेसा। मनसा शिवेने। शिवेनेति शि
वेने॥ ३३॥ पितृभ्यः स्वधायिभ्यः पितृभ्यः इति पितृभ्यः। स्वधा
यिभ्यः स्वधा। स्वधायिभ्यः इति स्वधायिभ्यः। स्वधानमभन
मभितामहेभ्यः। पितृमहेभ्यः प्रपितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्य
इति प्रपितामहेभ्यः। अस्त्यितरं पितरोमीमहन्त। अमी
महन्तातीतपन्त। अतीतपन्तपितरः पितरः पितरः॥ ३०५॥
सुभ्यद्वम। सुभ्यद्वमिति सुभ्यद्वम॥ ३४॥ पुनर्बुमा। मापितरं

पितरं सोम्यासं सोम्यासं पितामहाः। पितामहाः प्रपिताम
हाः प्रपितामहाः इति प्रपितामहाः पुत्रिण्यज्ञाता युषाः। ज्ञाता
युषेति ज्ञाता। ओ युषाः। द्विष्मामयं आयेवि। अश्ववे। अश्ववे।
त्यश्ववे॥ ३५॥ अग्नः आये० वि। आये० विपदसे। पुवसुः आसुच।
आसुच। सुवोर्जम। ऊर्जमिषम। इषम। चनुः। नः इति नः। आरेवा
धस्व। वाधुस्वदुनुनाम। दुनुनामिति दुनुनाम॥ ३६॥ देवजनाम
नसा। देवजनाः इति देवाः। जनाः। मनसाधिर्यमधियुः इति धिर्यं
। द्विष्मानुतानि। नुतानि जातवेदः। जातवेदः पुनीहि। जातवेदः

ॐ०११

॥३०६॥

इति जातं। वेदः। पुनीहि मा। मेति मा॥ ३०॥ पुवित्रेण पुनीहि। पुनीहि
मा। मासु क्रैण। सुक्रैण देव। देवदीर्घतू। दीर्घदिति दीर्घतू। अग्ने क्रत्वा
। क्रत्वा क्रतून्। क्रतूँ॥ ३१॥ रतू। अन्वित्यनु॥ ३२॥ यत्रैते पुवित्रम्। पु
वित्रम् द्विषि। अर्ध्विष्यन्ते। अये विततम्। विततमन्तरा। विततमि
ति विततम्। अन्तरेत्यन्तरा। ब्रह्म तेन। तेन पुनातु। पुनातु मा।
मेति मा॥ ३३॥ पर्वमानः सः। सोऽयम्। अयनं ननु। पुवित्रेण। पुवित्रे
ण विचर्षणिः। विचर्षणिरिति विचर्षणिः। यः पोता। पोता सः। स
पुनातु। पुनातु मा। मेति मा॥ ३४॥ उभा श्या देव। देव सवितः। सवि ॥३०६॥

तुःपुवित्रेण।सवितुरिति सवितः।पुवित्रेण वैसेना।सुवेन च।चेति च।
माम्पुनीहि।पुनीहि विष्वतः।विष्वतः इति विष्वतः॥४१॥ वैश्वदेवी
पुनती॥वैश्वदेवी।तिवैश्वदेवी।पुनती देवी।देव्या गात्र।आगात्र।अ
गाद्यस्याम्।यस्यामि माः।इमा ब्रह्म ब्रह्मस्तन्व ब्रह्म तन्वो वीत
एहाः।वीत एहा इति वीत।एहाः तयामर्दन्तः।मर्दन्तः सधु
मर्देषु।सधु मा देविति सधु।मर्देषु॥४२॥ ये समानाः।समानाः
समनसः।समनसः पितरं समनसु इति स।मनसः पितरं यमु
राज्ये।यमुज्ये रो इति यमु।राज्ये।तेषां लोकः।लोकः स्वधा।स्वधा

क०३९

॥३०७॥

नमः॥ नमो ब्रह्मः॥ ब्रह्मो देवेषु॥ देवेषु कल्पताम्॥ कल्पतामिति कल्प
ताम्॥ ४३॥ जीवा जीवेषु॥ जीवेषु मामुकाः॥ मामुका इति मामुकाः॥
आर्मायि॥ मयि कल्पताम्॥ कल्पतामुस्मिन्॥ अस्मिन् लोके॥
लोकेशुतम्॥ शतम्॥ समाः॥ समा इति समाः॥ ४४॥ देवस्तुती॥ दे
व इति दे॥ स्तुती॥ अष्टणवम्॥ स्तुती इति स्तुती॥ अष्टणवमि
तृणाम्॥ पितृणामुहम्॥ अहं देवानाम्॥ देवानामुत॥ उत मर्त्या
नाम्॥ मर्त्यानामिति मर्त्यानाम्॥ ता अमिदम्॥ इदं विश्वम्॥ चि ॥३०७॥
श्वमेजत्॥ एजत्सम्॥ समेति॥ एति यत्॥ यदन्तरा॥ अन्तरापितर

मू। पितरं मातरं मू। मातरं च। देति च॥४५॥ इदं हविः। हविः
 प्रजननं मू। प्रजननं मू। प्रजननमिति प्र। जननं मू। मू० अस्तु।
 अस्तु दशवीरं मू। दशवीरं स सर्वगणं मू। दशवीरमिति दशवी
 रं मू। सर्वगणं स्वस्तये। सर्वगणमिति सर्वगणं मू। स्वस्तये
 ५ इति स्वस्तये। आत्स सनि प्रजासनि। आत्स सनीत्येत्स। स
 नि। प्रजासनि पृथुसनि। प्रजासनीति प्रजासनि। पृथुसनि
 लोकसनि। पृथुसनीति पृथुसनि। लोकसन्मभयसनि। लो
 कसनीति लोकसनि। अनुसनीत्यनयासनि। अग्निः प्रजा
 य

ॐ०१९

॥३०८॥ म॥ प्रजाम्बुहलाम्। प्रजामिति प्र॥ जाम्बुहलामे॥ मेकरोतु॥ करोत्वं नम॥
अनेम्यमपयोरेतेः॥ रेतोः॥ अस्मासु॥ अस्मासुधत्ता॥ धत्तेति धत्ते॥ ॥४६॥
उदीरताम्। ईरतामवरे॥ अवरे॥ उत्तरासः॥ परासु॥ उत्तर॥ उत्तमधु
त॥ माः॥ मधुमाः॥ पितरः॥ पितरः॥ सोम्यासः॥ सोम्यासु॥ इति सोम्यासः॥ अ
सु॥ यः॥ इयुः॥ इयुरेवकोः॥ अवेर्कः॥ ऋतज्ञाः॥ ऋतज्ञास्ते॥ ऋतज्ञाः॥ इ
हृताज्ञाः॥ तेनेभनोवृत्ता॥ अवृत्तापितरः॥ पितरोहवेपु॥ हवेपितिहवेपु
॥४७॥ अङ्गिरसोनः॥ नः॥ पितरः॥ पितरोनवग्वाः॥ नवग्वाः॥ अथर्वाणि॥
नवग्वाः॥ इति नव॥ ग्वाः॥ अथर्वाणि॥ नवग्वाः॥ नवग्वाः॥ सोम्यासः॥ सोम्या

सः इति सोम्यासः। तेषां वयम्। वयम् सुमतौ। सुमतौ बलियो नाम। सुम
ताविति सुमतौ। बलियो नाम पि। अपि नृदे। नृदे सोमनसे। सोमनसे स्य
मा। स्पामेति स्याम॥४६॥ वेनः। नुः पूर्वो। पूर्व पितरः। पितरः सोम्यासः
सोम्यासो नृहिरे। अनुहिरे सोमपीथम्। अनुहिरः इत्यनु। नृहिरे। सो
मुपीथं वसिष्ठाः। सोपीथमिति सोम। पीथम्। वसिष्ठाः इति वसिष्ठाः ते
भिर्जमने जमः संहरणः। सुहरणो हवींषि। सुहरणः इति स
म। हरणः। हवींष्युग्रान्। उग्रान्। उग्रादिः। उग्रादिः प्रतिकामम्। उग्रा
द्विर। सुतः। भिः। प्रतिकामत्वेन। प्रतिकाम मिति प्रति। कामम्।

क्र० ११

॥३०९॥

अतिसंस्तु ॥४९॥ त्वं सोम सोम प्र प्रचिकित्स चिकितो मनीषा म
नीषामैत्वं त्वं रजिष्ठम् रजिष्ठमर्तु अनुनेषि नृषिपत्याम् पश्या
दिति पश्याम् तव प्रणीती प्रणीती पितरं म प्रनीतीति प्रानीती
पितरो नः नु इन्द्रो इन्द्रो देवेषु इन्द्रो इतीन्द्रो देवेषु रत्नम् रत्न
मभजन्त अभजन्त धीरा धीरा इति धीराः ॥५०॥ त्वया हि हिर्नम
नः पितरेः पितरं सोम सोम पूर्व पूर्व कर्माणि कर्माणि नुक्तुः
चुक्तुः पवमान पवमान धीरा धीरा इति धीराः बुन्वन्त वीतय
अवीत परिधीन् परिधीन् रषा परिधीमीति परिधीन् अपो ॥३०९॥

ॐ पुण्यवीरे निः। वीरे निरर्थेः। अर्थेः स्मिधवा। मधवा भवा। मध
वेति मधवा। भवानुः। नः इति नः॥ ५१॥ त्वेः सोम। सोमपितृभिः
पितृभिः संविद्वानः। पितृभिरिति पितृभिः संविद्वानो नु। संविद्वान
इति सम। विद्वानः। अनुद्यावा पृथिवी। द्यावा पृथिवीः आतत
न्या। द्यावा पृथिवी इति द्यावा पृथिवी। आततन्या ततमेति त
तमे। तस्मै ते। तः इन्द्रो। इन्द्रो हविषा। इन्द्रो इतीन्द्रो। हविषा विधे
म। विधे मेति विधेम॥ ५२॥ बर्हिषदः पितरः। बर्हिषदः इति बर्हि
षदः। पितरः इती। इत्यर्वाक। अर्वागिमा। इमावः। द्यौ हव्या। हव्या

जन्तु। न जन्तु पितृः। पितृस्ते। तः इह। होइ गमिष्ठाः। आगमिष्ठाः
इत्यागमिष्ठाः॥ ५४॥ उपेहताः पितरं भूतपूताः इत्युपेहताः।
पितरं सोम्या संः। सोम्या सो बहिष्तेषु। बहिष्तेषु निधिषु। निधि
षु त्रियेषु। निधिष्विति निधिषु। त्रियेष्विति त्रियेषु। तः आगम
त्तु। आगमत्तु। गमत्तुते। तः इह। इह भूवंतु। भूवन्त्वधि। अधि
भूवंतु। भूवन्तुते। तैवत्तु। अ वन्त्वस्मान्। अस्मानितुस्मान्॥ ५५॥
आयन्ता वन्तु नु। नुः पितरं। पितरं सोम्या संः। सोम्या सो नि
ष्वात्ताः। अग्निष्वात्ताः पुषिभिः। अग्निस्वात्ताः इत्यग्निः। स्वात्ताः।

क० १९

॥३३३॥

पुथिनिर्देयोवेनेः पुथिनिरिति पुथिनिः देवयानेरिति देवयाने
नेः अस्मिन्सुते। बुद्धेस्वधया। स्वधयामन्देनः। मन्देनः इति
मन्देनः॥ ५६॥ अग्निष्वात्ताः पितरस्व अग्निष्वात्ताः इत्यग्निः।
स्वात्ताः पितरः एतः एह। इह गच्छतः। गच्छतः सदेः सदेः सदेः
देः सदेः। सदेः सदेः इति सदेः सदेः। सुदृत्तः सुप्रणीतः पुं सु
प्रणीतः पुं इति सु। प्रमीतयः। अन्ताह्वीं षि। ह्वीं षि
प्रयत्नानि। प्रयत्नानि बुद्धिं षि। बुद्धिं षि। अथारुयि मू। रुयि
६ सर्ववीरम्। सर्ववीरदधातनः। सर्ववीरुमिति सर्वः वीरम्॥३३३॥

प्रयत्नानि ति प्र। यत्नानि। २

दधुतुनेति दधातन ॥ ५७ ॥ वेऽअग्निष्वात्ताः। अग्निष्वात्तावे।
अग्निष्वात्ताऽइत्यग्निः। स्वात्ताः। वेऽअग्निष्वात्ताः। अग्निर्नेष्वात्ता न
न मध्ये। अर्नग्निष्वात्ताऽइत्यग्निः। स्वात्ताः। मध्येदिवः। दिवःस्वध
या। स्वधया मादयन्ते। मादयन्तऽइति मादयन्ते। तेभ्यः सुराद्
सुराडसुनीतिम्। सुराडिति स्वरः। असुनीतिमेताम्। असु
नीतिमित्यसु। नीतिम्। एतां थोव्यवृशम्। वृथावृशन्त्वम्।
वृथावृशमिति यथा। वृशम्। तन्वुङ्कल्पयाति। कल्पयाती
ति कल्प याति ॥ ५८ ॥ अग्निष्वात्ताऽअनुमतः। अग्निष्वात्ता

ॐ०११

॥३१२॥

नित्यग्निः। स्वात्तान्। ऋतुमनो हवामहे। ऋतुमनुः इत्येतु। मते भवत्वा
महे नारा राहः से। नारा राहः से सोमपीथम्। सोमपीथं मे। सोमपी
थमिति सोम। पीथम्। ७५ आशुः। आशुरित्याशुः। ते नम नो विप्रो
मः। विप्रो सः सुहवो न सुहवो भवन्तु। सुहवा इति सु। हवो नम
स्विति भवन्तु॥ ५९॥ आभ्याजानु। आव्येत्सा। अर्चाना नुद
क्षिणतः। दक्षिणतो निषद्ये। निषद्ये मम। निसद्येति निसद्ये।
मंदु श्रुतम्। युक्तमुनि। अभिर्गणीत। गणीतु विष्वे। विष्वे इ॥ ३१२॥
तिविष्वे। माहिहः सिष्ट। हिहः सिष्टपितरुः। पितरुः केन। केनचि

तु। चिन्तः। नो बत। यद्भवः। आगः। आगः पुरुषता। पुरुषता क
रात। क रा मे ति क रा म॥ ६०॥ आसीना सोऽ अरुणी नाम। अरुणी
नामुपस्थे। उपस्थे रयिम्। उपस्थे इत्युप। स्थे। रयिन्धत्त। धत्त हा
शुषे। हा शुष मर्त्याये। मर्त्यायेति मर्त्याय। पुत्रे म्यपितरः। पितुर
स्तस्य। तस्य वत्स्वम् वस्वः प्र। प्रयच्छत। यच्छतते। तद्गृह। इहो जनि।
इहो जन्तु। दधात। दधातेति दधात॥ ६१॥ अग्ने कव्यवाहन।
२ वा कव्यवाहनत्वम्। कव्युहनेति कव्य। वाहन। त्वंचित्। चिन्तन्त्यसे।
मन्त्यसे रयिम्। रयिमिति रयिम्। तन्त्यसे नो गीर्जिः। गीर्जिः श्रुवा

क्र०१९

॥३९३॥

अमृगीभिरितिगीः। भिः। अवा अनेवुवा। देवत्रापनय। देवत्रेति
देव। त्रा। पुनया भुजेम। भुजमिति भुजम। ॥३९३॥ अग्निः। अग्निः
कव्यवाहनः। कव्यवाहनः पितृन्। कव्यवाहनः शक्ति कव्य। वाह
नः पितृन्मर्त्यन्। वृक्ष हता वृधः। कृतवृधः इत्यतः। वृधधने
तः इदुहव्यानि। ऊँ इत्येहव्यानिबोचति। बोचतिदेवेभ्यः देवे
भ्यश्च। चपितृभ्यः पितृभ्यः आ। पितृभ्यः इति पितृ। भ्यः। ए
त्या॥३९॥ त्वमने। अग्नः इदितः। इदितः कव्यवाहन। कव्य ॥३९३॥
वाहनावाह। कव्यवाहनेति कव्य। वाहन। अवाठव्यानि। हव्या

पितृभ्यः इति पितृभ्यः २

निसुरभीणि। सुरभीणि हृत्वी। हृत्वीति हृत्वी। प्रादाः। अदाः। पितृ
भ्यः। पितृभ्यः स्वधया। स्वधयाते। तेऽ अस्मिन्। अस्मिन्नदि। अ
दित्वमात्वं देव। देव प्रयेता। प्रयेता हवीं धि। प्रयेतेति प्रा
यता। हवीं धिति हवीं धि॥ ६४॥ येच। चेह। इह पितरः। पि
तरौ ये। येच। चुन। नेह। इह यान्। याश्च। च विष्म। विष्म यान्
२॥ याश्च। चुन। न प्रविष्म। प्रविष्मेति प्राविष्म। त्वं वै
सावे स भति। भतिते। ते जातवेदः। जातवेदः स्वधाभिः। जातवे
दः इति जातवेदः। स्वधाभिर्भक्षम्। यज्ञः सुकृतम्। सुकृत

ॐ०१९

॥३३७॥

ॐ०१९

अपस्व। सुकृतमिति सु। कृतम्। अपस्वेति जुषस्व॥६५॥ इह पितृभ्यः।
पितृभ्यो नमः। पितृभ्यः इति पितृभ्यः। नमोऽस्तु। अस्व घ। अंघ
वे। ये पूर्वसः। पूर्वो सो वे। यऽउपरासः। उपरासऽइयुः। इयुरिति
युः। ये पार्थिवे। पार्थिवे रजसि। रजस्यानिषत्ताः। निषत्ताये। निस
त्ता इति नि। सत्ताः। ये वा। वानुनम्। नूनः। सुवजना सु। सुवजना
सुविशु। सुवजना स्विति सु। वजना सु। विस्विति विशु॥६६॥ अ
धायथा। यथानः। नः पितरं पितरः परासः। परासः प्रत्नासः॥३३४॥
प्रत्नासोऽग्ने। अग्नेः कृतम्। कृतमा शुषाणाः। आशुषाणा

इत्था शुषाणाः। सुचीत्। इदं यन्। अयुर्दधिधितिम्। दीधितिमुक्त्वा
शासंभउक्त्वासुः। सामउक्त्वासुः। इत्युक्त्वा। शासंभ। सामानिद
त्तं। निदन्तौ। अरुणीः। अरुणीरप। अपव्रन। वृन्तिर्तिव्रन॥६॥
उशन्तस्त्वा। त्वानि। निधीमहि। धीमुत्तुशन्तः। उशन्तःसम। स
मिधीमहि। इधीमुदी तीधीमहि। उशन्तुशतः। उशतःआ
वह। आवह। वहपितृन्। पितृन्हुविषे। हुविषेऽतैवे। अतैव
इत्यतैवे॥६॥ अपाम्पेनेन। फेनेननमुचेः। नमुचेःशिरः। शि
रःइन्द्र। इन्द्रोत्। उद्वर्तय। अवर्तय। इत्यवर्तयः। विश्वावत्।

ॐ०१९

॥३१५॥

बहजयः। अजयस्यधः। स्थधः। इतिस्थधः॥६९॥ सोमोराजा।

२ अ राजामृतम्। मृतं सुतः। सुतः कर्ज। षेण। मजीषेण जहातु।

अजहान्मृत्युम्। मृत्युमिति मृत्युम्। कृतेन सत्यम्। सत्यमिदं

यम्। इन्द्रियं विपानम्। विपानं शुक्रम्। विपानमिति विपा

नम्। शुक्रमन्धसः। अन्धसः इन्द्रस्य। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इन्द्रियमि

दम्। इदं मयः। पयो मृतम्। अमृतमधु। मध्विति मधु॥७०॥

अज्यः क्षीरम्। अज्यः इत्यतः। न्यः। क्षीरं वि। व्यपिवत्। अपि॥३१५॥

बल्लुङ्। कुङ्गो जिः रसः। आङ्गिरसो धिया। धियेति धिया॥७१॥

सोममुज्येः। अज्योवि। अज्यः इत्यत्र। अज्यः अपिबत्। अपिबु
 च्छेदसा। छेदसाहः सोः। हः सः शुचिषत्। शुचिसदिति शुचि।
 सत्॥७२॥ अन्तात्परिस्तुतः परिस्तुतो रसम्। परिस्तुत इति प
 रिस्तुतः। रसं ब्रह्मणा। ब्रह्मणा वि। अपिबत्। अपिबुस्तुतम्।
 स्तुतम् यः। पयः सोमम्। सोमं प्रजापतिः। प्रजापतिरिति प्रजा।
 पतिः॥७३॥ रेतो मूत्रम्। मूत्रं वि। विजहाति। जहाति योनिम्। योनि
 म्प्रविशत्। प्रविशदिति द्वियम्। प्रविशदिति प्रविशत्। गर्भोज
 रायुणा। जरायुणा वृतः। आवृत उल्बम्। आवृत इत्यत्र साह

इन्द्रियमिन्द्रियम्

क्र० १७
॥ ३९६ ॥

तः। उल्वञ्जहाति। जहाति जन्मना। जन्मनेति जन्मना ॥ ७४ ॥
दृष्टारूपे। रूपे वि। रूपे इति रूपे। आकरोत्। आकरोत्। अकरो
सत्यानृते। सत्यानृते प्रजापतिः। सत्यानृते इति सत्यानृते।
प्रजापतिरिति प्रजा। पतिः। अश्रद्धामनृते। अनृते दधात्। अ
दधाच्छ्रद्धाम्। अश्रद्धा सत्ये। सत्ये प्रजापतिः। प्रजापतिरिति प्र
जा। पतिः ॥ ७५ ॥ विद्वेदं न रूपे। रूपे वि। रूपे इति रूपे। अपिबत्।
अपिबत्सुता सुतो। सुता सुतो प्रजापतिः। प्रजापतिरिति प्रजा।
पतिः ॥ ७६ ॥ दृष्टापरिस्मृतः। परिस्मृतो रसम्। परिस्मृतमिति प
७६

रि। सुतेनरसः सुतेण। सुतेण सुक्रम। सुक्रमिति सुक्रम॥७७॥
सीमेनतन्त्रम। तन्त्रमनसा। मनसामनीषिणः। मनीषिणः ऊ
णीसुत्रेण। ऊणीसुत्रेण कवयः। ऊणीसुत्रेणेत्युणी। सुत्रेण। कुव
योवयन्ति। वयन्तीति वयन्ति। अस्मिन्नायत्तम्। यत्तः सविता।
सविता सरस्वती। सरस्वती द्रव्य। द्रव्यस्य रूपम्। रूपं वर्कणः। वर्क
णो भिषज्यन्। भिषज्यन्निति भिषज्यन्॥७८॥ तदस्य। अस्य रूप
म्। रूपम् मृतम्। अमृतं शचीभिः। शचीभिस्तिस्रः। तिस्रो दधुः।
दधुर्देवता। देवताः सहस्रराणाः। सहस्रराणा इति समसं राणाः।

क्र० १९

॥३१७॥

लोमानिशर्षेः। शर्षेबुद्ध्या। बुद्ध्या न। न तो कर्मभिः। तो कर्मनि
स्त्व क। तो कर्मनिरिति तो कर्म। निः। त्वगस्य। अस्य मा० समू।
मा० समू भवतु। अ भवन्। न लाजाः। लाजाः इति लाजाः
॥३१८॥ हेतुश्चिना। अश्चिनाभिषजा। भिषजा रुद्रवर्तनी। रु
द्रवर्तनी सरस्वती। रुद्रवर्तनीति रुद्रवर्तनी। सरस्वती व
यति। वयतिपेशः। पेशोऽ अन्तरमा। अन्तरमित्यन्तरमा। अ
स्थिमज्जानम्। मज्जानम्मासरेः। मासरेः कारोतरेण। करो ॥३१९॥
तरेण दधतः। दधतो गवाम्। गवान्त्वचि। त्वचाति त्वचि॥ ३२०॥

ना

सरस्वतीमनसा। मनसापेशलम्। पेशलं वसुं। वसुना संसा
भ्याम्। संसाभ्यां वयति। वयति दृशतिम्। दृशितं वपुः॥ वपु
रिति वपुः॥ रसं मयिरिस्तुता। पुरिस्तुतान। पुरिस्तुतेति पुरि। स्तुता
नरोहितम्। रोहितन्नगदुः॥ नगदुर्द्विर्ः॥ धीरस्त्रसरम्। तसर
न्। नवेम। वेमेति वेम॥ ८९॥ पयसा शुकम्। शुकम् मृतम्।
अमृतञ्जनित्रम्। जनित्रं सुरया। सुरयो मूत्रात्। मूत्राज्ज
नयन्। जनेयन्तरेतं॥ रेतं॥ इतिरेतं॥ अपामितिम्। अमितिदु
म्भितिम्। दुम्भेति स्वाधमानाः॥ दुम्भेतिमितिदुः॥ मृतिम्। बाध

क्र १९

॥३९८॥

मानाः ऊर्वधम्। ऊर्वधुं वातम्। वातं सुबुम्। सुबुन्तत्। तद्वा रात्रि।
आरादित्यारात्रि॥८२॥ इन्द्रः सुत्रामा। सुत्रामा हृदं येन। सुत्रामेति
सुत्रामा। हृदं येन सुत्रम्। सत्यम्पुरोडाशेन। पुरोडाशेन सविता।
सविता जजान। जजानेति जजान। यत्कृत्वा मानम्। कृत्वा मानं व
रुणः। वरुणो मिषज्यम्। मिषज्यम् तस्मै। तस्मै वायुं दधे। मत्त
स्मै इति तस्मै। वायुं दधे न। न मिनाति। मिनाति पितृम्। पितृ
मिति पितृम्॥८३॥ आन्त्राणि स्थालीः। स्थाली मधुम्। मधुपि ॥३९८॥
न्वमानाः। पितृन्वमाना उदाः। गुहाः पात्राणि। पात्राणि सुदुघा।

सुदुधान। सुदुधेति सु। धौ दु। न धेनुः। धेनु रिति धेनुः। रयेन स्य पत्र
म। पत्रं न। न प्लीहा। प्लीहा शची मिः। शची मि रासुन्दी। आसुन्दी ना
मिः। आसुन्दी सासुन्दी। ना मिः रुदरं म। उदरं न। न माता। मातेति मा
ता॥ ८४॥ कुस्रो वनिष्ठः। वनिष्ठुर्जनिता। जनिता शची मिः। शची
मिः मिः मिः। वस्मिन् नग्ने। अग्ने यो न्याम। यो न्यामः। अग्नेः। अग्नेः
अन्तः। अन्तरितुन्तः। पुरा शिर्षकः। अन्तः शतधारः। अन्तः इति
वि। अन्तः। शतधारः। उत्सम शतधारः इति शत। धारः। उत्सो दु
हे। दुहे न। न कुम्भी। कुम्भी स्वधाम्। स्वधाम्पितृभ्यः। पितृभ्यः

क०१९

॥३३९॥

तिपितृ। त्वमार्त्त॥ सुखे सत्। सहस्य। अस्य शिरः। शिरः इत्।
इत्सतेन। सतेन जिह्वा। जिह्वा पवित्रम्। पवित्रम् अश्विना। अश्वि
ना सन्। आसन्त्स रस्वती। सरस्वती तिसरस्वती। च पुन्त। न पा
युः। पायुर्भिषक्। भिषगस्य। अस्य बालौ। बालौ वृत्तिः। वृत्तिर्जी
नशो यमः। शो यो हरसा। हरसा तरस्वी। तरस्वी तितरस्वी॥ ८६॥
अश्विभ्या चक्षुः। अश्विभ्यामित्यश्विभ्याम्। चक्षुरमृतम्। अ
मृतं ह्यहो भ्याम्। ग्रहाभ्यान्छाग्रेन। छाग्रेन तेजः। तेजो हवि
षा। हविषा मृतेन। मृतेन तेति मृतेन। पक्ष्माणि गोधुमेः। गोधु

॥३३९॥

मेः कुर्वलेः। कुर्वले कृतानि। उतानि पेशेः पेशेन। नमुक्तम्। शु
क्रमसितम्। असितं वसाते। वसाते इति वसाते॥ ६७॥ अवि
र्न। नमेषः। मेघो नुसि। नुसि वीर्णिया। वीर्णिया प्राणस्य। प्राण
स्य पश्चाः। पश्चाः अमर्तः। अमर्तो गृहो भ्याम्। गृहो भ्यामिति
गृहो भ्याम्। सरस्वत्युपवाकैः। उपवाकैर्मानम्। उपवाकैरिह
पा। वाकैः। ध्यानन्तस्यानि। ध्यानमिति वि। आनम्। नस्यानि बु
हिः। बुहिर्बुद्धिरे। बुद्धिरे ज्ञाने। ज्ञानेति ज्ञाने॥ ६८॥ इन्द्र
स्य रूपम्। रूपमृषुभः। ऋषुभोः बलाय। बलाय कर्णो भ्याम्।

क्र० ११

॥ ३२० ॥

हो

कर्णभ्यां श्रोत्रम्। श्रोत्रममृतम्। अमृतं ब्रह्म। ब्रह्म सौमि
तिग्रहो ब्रह्म। यवान। न बृहिः। बृहिर्ब्रुवि। ब्रुवै संराणि। वै संरा
णिकर्कं धु। कर्कस्युजले। जले मधु। मधुसारं घम। सारं घमुरा
त्। मुखेति मुखान्॥ ६९॥ आत्मन्नुपस्थे। उपस्थेन। उपस्थे
रस्युपस्थे। न बृकस्य। बृकस्य लोम। लोमं मुखे। मुखे रमश्रुणि।
रमश्रुणि न। न बृघ्र। लोम। बृघ्रमे लोति बृघ्रा। लोम। वै
शान। न शीर्षन्। शीर्षन् रसे। रसे श्रिये। श्रिये शिखा॥ ३२०॥
शिखा सिद्धे हस्ये। हस्ये लोम। लोमं त्विषिः। त्विषिरिन्द्रियाणि।
रवा

दुद्रियाणीतीन्द्रियाणि॥९०॥ अङ्गान्मात्मनः॥ अत्मेभिषजा।
भिषजाततः॥ तद्विना॥ अविनात्मानम्॥ आत्मानमङ्गैः॥
अङ्गैः॥ समः॥ समधातुः॥ अधात्सरस्वती॥ सरस्वतीति सरस्व
ती॥ इन्द्रस्य रूपम्॥ रूपं॥ शतमानम्॥ शतमानमायुः॥ श
तमानमिति शत॥ मानम्॥ आयुश्चन्द्रेण॥ चन्द्रेण ज्योतिः॥
ज्योतिरमृतम्॥ अमृतं दधानाः॥ दधाना इति दधानाः॥९१॥
सरस्वती योन्मा॥ योन्मा इन्द्रम॥ गङ्गामन्तः॥ अन्तरुधि
भ्याम्॥ अविभ्यां पत्नी॥ अविभ्यामित्यवि॥ भ्याम्॥ पत्नीसु

क्र० १९

॥३२९॥

लंतम। सुलंतम्विभक्ति। सुलंतमिति सु। लंतम। विभुतीति वि
भक्ति। अथां रसेन। सैरेनु वरुणः। वरुणेन। न सामन्ता। सा
मन्तेन म। इन्द्रं श्रिये। श्रियेजु नयन। जुनयन पसु। असु
राजा। अश्वितुपु। सु॥ राजेति राजा॥ १२॥ तेजः पशुना म। प
शुनां हविः। हविरिन्द्रियावत। इन्द्रियावत्परिस्तुतो। इन्द्रि
यवदित। इन्द्रियावत। परिस्तुता पर्यसा। परिस्तुतेति परि। स्तु
ता। पर्यसा सारधम। सारधमधु। मद्धिति मधु। अश्विभ्या॥ ३२९॥
दुग्धम। अश्विभ्यामित्यश्वि। भ्याम। दुग्धमिषजो। मिषमा

सरस्वत्या॥ सरस्वत्या सुता सुताभ्याम्। सुता सुताभ्याम् मृतः॥
अमृतः सोमः सोमः इन्द्रमन्द्रिरीतीन्द्रम॥ इति वाजस
नेरसंहितायदक्रमेकनविंशसोऽध्यायः॥ १९॥ क्षत्रस्य बौर्निभ
बोर्निरसि। असि क्षत्रस्य। क्षत्रस्य नाभिः नाभि रसि। असीत्य
सि। माता। त्राहिः सी। हिः सीन्मा। मा मा। माहिः सी। हिः
सीरिति हिः सी। मृ सोः पाहि। पाहि विद्योत्। विद्योत् पाहि। वि
द्योदिति वि। द्योत्। पाहीति पाहि॥ २॥ अश्विनोर्बे षज्जेन। ने
षज्जेन तेजसे। तेजसे ब्रह्मवर्चसाय। ब्रह्मवर्चसायानि।

ब्रह्मवर्चसायेति ब्रह्म। वर्चसाय। अभिषिञ्चामि। सिञ्चामि स
रस्वते। सरस्वते नैषज्येन। नैषज्येन वीष्मिय। वीष्मियान्ना
द्याय। अन्नाद्यायेन्द्रस्य। अन्नाद्यायेतन्त। अद्याय। इन्द्र
स्येन्द्रियेण। इन्द्रियेण वलाय। वलायश्चिये। श्रिये शंकेसे। व
शं सन्दति यशसे॥३॥ कस्मैत्वा। त्वाकाय। कायत्वा। त्वेति त्वा।
सुसु। सुसुमङ्गल। सु॥ त्वेति सुमङ्गल॥ सुकेति सुसु।
क। सुमङ्गलसत्यराजन। सुमङ्गलेति सुमङ्गल। सत्यराजनि
निति सत्यराजन॥३॥ शिरामे। मे श्रीः। श्रीः श्रीः। श्रीः श्रीः। श्रीः श्रीः॥३२२॥

म।मु।खु।न्वि।षि।भ।वि।षि।के।शा।ह।के।शा।श्व।च।श्म।श्रू।णि।श्म।श्रू।णी
ति।श्म।श्रू।णि।रा।जा।मे।मे।प्रा।ण।ने।प्रा।णो।अ।मृ।ते।म।अ।मृ।ते।ह।सं
म्मा।ह।सु।म्मा।अ।ह।भु।मं।सु।म्मा।डि।ति।सु।मु।रा।ह।च।सु।र्वि।रा।ह।
वि।रा।हो।त्रे।म।वि।रा।डि।ति।वि।रा।ह।श्रो।त्रु।मि।ति।श्रो।त्रे।म॥४॥जि
मने॥हो।मे।मे।नृ।ह।म।भे।दं।वा।कू।वा।अ।हं।म।नो।मुं।न्यु।मे।मुं।न्यु।स्व
रा।ह।स्वरा।आ।मे।भ।स्वरा।डि।ति।स्व।रा।ह।भा।मु।इति।भा।मे।भ।मो
दा।प्र।मो।दा।मे।प्र।मो।दा।अ।हुं।ली।प्र।मो।दा।इति।प्र।मो।दा।अ।हुं
ली।र।ज्ञा।नि।अ।ज्ञा।नि।मि।त्र।म।मि।त्र।मो।मे।हं।से।भ।स।ह।इति।सहं॥५॥

ॐ०२०

॥३२३॥

बाहू मे। बाहूऽतिबाहू। मेवलम्। वलमिद्विपम्। इद्विपः हस्तौ।
हस्तौ मे। मेकर्म। कर्मवीर्यम्। वीर्यमिति वीर्यम्। आत्मा सुत्र
म्। सुत्रमुरम्। उरोमम्। ममेति मम्॥ ६॥ एहीर्म। मेरा इमम्। रा
इमुदरम्। उदरमः सौ। अः सौ ग्रीवाः। ग्रीवाश्च। चश्रोणी।
श्रोणीऽइति श्रोणी। ऊरुऽअरत्नी। ऊरुऽइत्युरु। अरत्नीजा
नुनी। अरत्नीऽइत्यरत्नी। जानुनी। विशम्। जानुनीऽइति जा
नुनी। विशौ मे। मेङ्गानि। अङ्गानि सर्वतम्। सर्वतऽइति सर्वम्॥ ३२३॥
तम्॥ नाभिर्म। मेचित्रम्। चित्रं विज्ञानम्। विज्ञानं म्यायुः।

विज्ञानमिति विज्ञाने म् पापुर्मै। मेपंचितिः। अपंचितिर्भुस
सत्। अपंचितिर्भुसपे। चितिः। भुसदिति भुसत्। आनुद
नुदोवाप्ये। आउडे मे। मेभगं भगुः सो भाग्यम्। सो नाग्य
म्यसंभपसु इति पुसंभजद्या। न्यामुड्याम्। पुड्याधर्मः। पुड्या
मिति पुत्। न्याम्। धर्मोऽस्य। अस्मि विशि। विशिराजो राजा प्रति
ष्ठितः। प्रतिस्थितु इति मति। स्थितः। ६॥ प्रतिस्थिते। स्थिते प्रति।
प्रतिष्ठोति मि। तिष्ठामिराष्टे। राष्ट्रेष्वेषु। अष्टेषु गोषु। गोष्विति
गोषु। अङ्गैः घातैर्न। आत्मन्त्राणेषु। श्राणेषु पुष्टे। पुष्टे घावाप्ये

न० २०

॥३२४॥

योः घावा एषि यो यज्ञे। यज्ञ इति युक्ते ॥ ९॥ नृया देवा मे देवाः ए
कादश। एकादश नृयस्त्रिंशः। नृयस्त्रिंशः। नृयस्त्रिंशः। नृयस्त्रिंशः।
यस्त्रिंशः। नृयस्त्रिंशः। नृयस्त्रिंशः। नृयस्त्रिंशः। नृयस्त्रिंशः।
वृहस्पतिं पुरोहिता देवस्य। वृहस्पतिं पुरोहिता इति वृहस्पतिं।
पुरोहिताः देवस्य विसेतुः। सवितुः सवे। सवितुः सवे। देवा देवैः।
देवैरवन्तु। अवन्तु मा। मेति मा ॥ १०॥ प्रथमा द्वितीयैः। द्वितीयैर्द्वि
तीयाः। द्वितीयास्तृतीयाः। तृतीयास्तृतीयाः। तृतीयास्तृतीयाः।
सत्येन सत्यम्। सत्यं युक्तेन। युक्तेन यज्ञे। यज्ञे यज्ञे। यज्ञे ॥ ३२४॥

त्रिर्जुं० पि। वज्रुर्निरिति यजुं० मनिः। वज्रुं० पि सामंभिः। सामंभिः
सामाभिः। सामंभिरिति सामंभिः। सामान्भिरिति॥ ऋग्भिः ऋचं० ऋ
ग्भिरित्कु। भिः॥ ऋचं० पुरोनुवाक्याभिः। पुरोनुवाक्याभिः पुरोनुवा
क्याभिः पुरोनुवाक्याभिरिति पुरः। अनुवाक्याभिः। पुरोनुवाक्याभिः
पुरोनुवाक्याभिः पुरोनुवाक्याभिः इति पुरः। अनुवाक्याभिः याज्याभिः याज्याभिः
याज्यावर्षद्वारे न वर्षद्वारे वर्षद्वारा न वर्षद्वारे रिति वर्षद्वारे। का
रा० वर्षद्वारे आहुतिभिः। वर्षद्वारा इति वर्षद्वारे। कारा० आहुति
राभिर्हतयः। आहुतिभिरित्याहुतिभिः। आहुतयोमे। आहुतयः

ॐ०२०

॥३२५॥

इत्याहुतयः। मे कामान्। कामान्सम। समर्द्धयन्तु। अर्द्धयन्तु।
भूः स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥३१॥ लोमानि प्रयतिः। प्रयतिर्मम।
प्रयतिरिति प्र। यतिः। ममत्वक्। त्वङ्गो। मुः। आनतिः। आनतिरा
गतिः। आनतिरित्या। नतिः। आगतिरित्या। गतिः। मां स मम। मुः
उपनतिः। उपनतिर्वसु। उपनतिरित्युप। नतिः। वस्वस्ति। अस्ति
मुज्जा। मुज्जामे। मुः। आनतिः। आनतिरित्या। नतिः॥३२॥ यदेवाह
नं देवा देवहेतुम्। देवहेतुं देवासः। देवहेतुं नमिति देव। हेतुं नम॥३२५॥
देवो सश्चक्षुम। चक्षुमा वयम्। वयमिति वयम्। अग्निर्मा। माते

२ न

स्मात्। तस्मादेन सः। एन सो विष्वात्। विष्वा न्मु चतु। मु चतु र्द ह
सः। अर्द ह सः इत्यर्द ह सः॥३३॥ अदि दिवा। दिवा यदि। यदि नक्त
म। नक्त मे नो ंसि। एनो ंसि चकु म। चुकु मा वयमू। वयमिति
वयमू। धा युज्जा गत। जागु त्व नै। स्व मे सूर्य म। सूर्य म्पु दे। पु
दे र्भ्ये। अर्यः एकस्य। एकस्यार्थि। अधि धर्मणि। धर्मणि तस्य। त
स्यावयवर्जनम्। अवयवर्जनमसि। अवर्जनमित्यव। वर्जनम्। असी
त्यसि। आपो यस्मि। अयस्यात्यसि॥३४॥ दुपु हा दिव मुमु चानः। दु
पु हा दिवेति दुपु हा। इव। मुमु चानः स्विन्नः। स्विन्नः स्नातः। स्नातो

क्र० २०

॥ ३२६ ॥

मलादिव। मलादिवेति मलात्। इव। पुनस्पुवित्रेणे व। पुवित्रेणे वा
ज्जम्। पुवित्रेणे वेति पुवित्रेण। इव। आज्जुमापं। आर्पः शुभ
नु। शुभनुमाभेन स एन स इत्येन सः॥ ३५॥ उदयम्। वयन्
मस एतमसं स्पृति। परितुः स्वः परपत्तः। स्वरिति सुभ परपत्तः
उत्तरम्। उत्तरमितुत्तरम्। देवदेवता। देवता सुभम्। देवनेति
देवता। सुभम्। अगन्मज्योतिः। ज्योतिरुत्तमम्। उत्तममि
त्युत्तमम्॥ ३६॥ अघो अघा। अघानु। अन्वचारिषम्। अचा
रिषः रसेन। रसेन सम्। समसृष्टमहि। असृष्टमहीत्यसृष्टमहि।

॥ ३२६ ॥

पर्यखानने। अगुः आगमम्। आगमम्। अगुमन्तम्। तम्मा। मा
सम्। सः सज। सजवर्षसा। वर्षसाप्रजयो। प्रजयोच। प्रजयेतिप्र
। जयो। चुधनेन। धनेनच। चेतिच॥ ३७॥ एधोसि। अस्येधिषीमहि
एधिषीमहिसमित्। समिदसि। समिदितिसम्। इत्। असितेजः मत
जोसि। असितेजः मतजोमयि। मयिधेहि। धेहीतिधेहि। समाववति
एथिवी। समाववती। तिसम्। आववति। एथिवीसम्। समुरवाः ७
रवाः सम्। समुसुम् ७ इत्तु। सुम् ७ इतिसुम् ७ समुविश्वम्। ७
इत्तु। विश्वमिदम्। इदं अगत्। जगदितिजगत् त्रैविश्वानुरज्जोतिर्ज्ञेया

क्र० २०

॥३२०॥

समू। वैश्वानुरज्योतिरिति वैश्वानुरज्योतिः। भूयासं विभूतं। वि
भूक्तं। मानं। विभूतिरिति विभूतं। कामान्वि। व्यंश्नवे। अश्नवे भूत्वा । अर्
हा। स्वाहेति स्वाहा ॥३८॥ अज्या दधामि। आदधामि। दधामि सु
मिधम्। समिधुमग्ने। समिमिधेति समू। इधम्। अग्ने व्रतपते।
व्रतपते त्वं वि। व्रतपतु इति व्रत। पते। त्वया त्वयि। व्रतञ्च। च
श्रद्धाम्। श्रद्धाञ्च। चोपा। उपैमि। एसीन्धे। इन्धेत्वा। त्वादीक्षितः।
दीक्षितोऽहम्। अहमित्यहम् ॥३९॥ यत्र ब्रह्म। ब्रह्म च। चक्षु
नम्। क्षत्रञ्च। च सम्यञ्चो। सम्यञ्चो रचेतः। चरतः सु हा ॥३२०॥

सुहेति सह। तल्लोकम्। लोकस्युप्यम्। पुण्यं प्र। प्रक्षेपम्। क्षेपं
अत्र। अत्र देवाः। देवाः सुह। सुहाग्निना। अग्निनेत्यग्निना। इन्द्रो
वायुः। वायुरिति वायुः। सैदिन्म। न विद्यते। विद्यतु इति विद्यते
॥२०॥ अहं शुनाते। ते अहं शुः। अहं शुः। अहं शुः। अहं शुः। अहं शुः।
रुषा। परुषा परुषं परुरिति परुषं गन्धस्ते। ते सोमम्। सोमं मवतु
अवतु मदीय। मदीयुरसं मरसोऽअर्चुतः। अर्चुतः इत्यर्चुतः।
॥२१॥ सिञ्चन्ति परि। परिषिञ्चन्ति। सिञ्चन्त्युत। उत्तिञ्चन्ति।
सिञ्चन्ति पुनन्ति। पुनन्ति च। चेति च। सुरायै ब्रह्मे। ब्रह्मे मदे।

क्र० २०
॥ ३२८

महं कित्त्वः। कित्त्वो बहति। बहति कित्त्वः। कित्त्व इति कित्त्वः॥ २२॥
धाना वन्त ऊरुमिणम्। धाना वन्तु मिति धाना। वन्तम्। करमि
णपुंमेप वन्तम्। अपुप वन्त मुक्किनम्। अपुप वन्तु मित्सेपुप।
वन्तम्। उक्किनु मित्युक्किनम्। इन्द्रं प्रातः। प्रातर्जुषस्व। जुषस्व
नृ। नृ इति नृ॥ २३॥ बृहदिन्द्राय। इन्द्राय गत। गायत मरुतः।
मरुतो बृहन्त मम्। बृहन्त म् मिति बृहन्त मम्। त मम्। वनज्यो
तिभ्यो विरजनयन्। अजनयन्त ता वृधं भक्त ता वृधो देवम्॥ २४॥
ॐ त वृध इत्त त। वृधं भदेव देवाय। देवाय जा गे वि। जा गृवी

तिजागृवि॥२४॥ अर्द्धं योऽर्द्धं मिः॥ अर्द्धं योऽर्द्धं योऽर्द्धं योऽर्द्धं
मिः सुतम्॥ अर्द्धं मिः सुतम्॥ मिः सुतम्॥ सोमम्॥ सोमम् वित्रे॥ पुवि
त्रे॥ आनय॥ आनय॥ नयेति नय॥ पुनाही द्राय॥ इन्द्राय पातवे॥ पा-
तवे॥ इति पातवे॥२५॥ बोधुतानाम्॥ भुतानामधिपतिः॥ अधि-
पतिश्च स्मिन्॥ अधिपतिरित्यधि॥ पतिः॥ बस्मिन्लोकां॥ लोका-
ऽअधि॥ अधिश्चिताश्चिता॥ इतिश्चिताश्चिता॥ इति॥ इति॥ महतमे
महतो महान्॥ महो॥ तेन॥ तेन गृह्णामि॥ गृह्णामि त्वाम्॥ त्वामु-
हम्॥ अहमयि॥ मयि गृह्णामि॥ गृह्णामि त्वाम्॥ त्वामुहम्॥ अह-

क्र० २०

॥३२९॥

पार

मिसुहसू॥२६॥ प्राणपामे। प्राणपाऽइति प्राण। पानेमेऽनु
पानपामे। अपानपाश्चसुष्यामे। अपानऽइत्यपान। पामेचुल्लु
ष्यामे। श्रोत्रपामेचुल्लुः पाऽइति च लुः पामे श्रोत्रपाश्च। श्रोत्रपाऽ
इति श्रोत्रे। पामेचुमे। मुऽइति मे। वाचोमे। मेविश्वमे। षजऽविश्व
मे। षजोमनेसऽ। विश्वमे। षजुऽइति विश्व। मे। षजऽ। मनसोसि।
असिबिलायकऽ। विलायकऽइति विलायकऽ॥२७॥ अश्वि
नेल्लतस्यते। अश्विल्लतस्ये। सश्विने। ल्लतस्य। तेसरस्वतिल्ल॥३२९॥
तस्य। सरस्वतिल्लतस्ये। ते। सरस्वतिल्लतस्येति सरस्वति।

६। पुरोरुचेति पुरुरा रुचा। ६

हृतस्य। इन्द्रेण सुत्राम्णा। सुत्राम्णा हृतस्य। सुत्राम्णेति
सुत्राम्णा। हृतस्येति हृतस्य। उपहृत उपहृतस्य। उपहृत
इत्युप। हृत उपहृतस्य भक्षयामि। उपेतस्य सुप। हृत कृ
स्य। भक्षयामिति भक्षयामि॥ २८॥ समिद्ध इन्द्रं समिद्ध
इति समू। इन्द्र उपसाम उपसामनीके। अनीके पु
रोरुचा। पुरोरुचा पूर्वलत्र पूर्वलदा वधानः। पूर्वलदि
ति पूर्वलत्र वधान इति वधानः। त्रिभिर्देवैः त्रिभि
रिति त्रिभिः देवैस्त्रिंशता। त्रिंशता वर्जबाहुः। वर्जबा

क०२०

॥३३०॥

हृज्जघानं। वज्र बाहु रिति वज्रं। बाहुः। जघानं वृत्रम्। वृत्रं वि। वि
दुर्म्भः। दुरो ववारो ववारैति ववारः॥३२९॥ नरा राहः सुः प्रति।
प्रतिश्वस्मश्वरो मिमोनः। मिमानुस्तनूनपात्। तनूनपात्प्रति।
तनूनपादितितनू। नपात्। प्रतिगुप्तस्ये। गुप्तस्य धामे। धामे
ति धामे। गोभिर्वपावान्। वपावान्मधुना। वपावानिति वपा।
वान्। मधुना समञ्जनः। समञ्जहिरण्ये। समञ्जन्निति समः।
अञ्जनः। हिरण्ये श्वन्नी। चन्नी वज्रति। वज्रति प्रचैताः। प्रचैताः
इति प्रचैताः॥३३०॥ इति नो देवैर्देवैर्हरि वान्। हरि वान्॥ अमि

॥३३०॥

ष्टिः। हरिवा निति हरि। वान्। अभिष्टिरा जुहान। आजुहानो हविषा।
(आजुहानुः इत्यो जुहान। हविषा शर्द्धमानः। शर्द्धमानुः इति शर्द्ध
र मानः। पुरन्दुरोगोत्रमित्र। पुरन्दुरः इति पुंस्। दुरः। गोत्रमिद्वज्रं बाहु
गोत्रमिदिति गोत्रमित्र। ध्वजं बाहुरायातु। वज्रं बाहुरिति वज्रं। बा
हुः। आयातु। बातु यज्ञम्। यज्ञमुप। उपेन। नो जुषाणः। जुषाणः
इति जुषाणः॥ ३९॥ जुषाणो बृहिः। तं षां षौ। बृहि हरि वान्। हरि वान्।
हरि वानिति हरि वान्। नुः इन्द्रं इन्द्रं प्राचीनम्। प्राचीनं। सीदत्। सी
दत्प्रदिशा। प्रदिशा दधि व्याः। प्रदिशेति प्रदिशा। दधि व्याः इति दधि

5020

॥३३९॥

वाग्भूतप्रथाप्रथमानम्। उरुप्रथाप्रथमानम्। प्रथाप्रथमानम्।
 स्योन्म। स्योन्मादित्येभ। आदित्येभ। अक्तं वसुभिः वसुभिः
 सजोषा। वसुभिरिति वसुभिः। सजोषाप्रति सजोषा। ३२॥
 इन्द्रेन्द्रेन्द्र। इन्द्रं कुवृष्टं न कवृष्टो धावमाना। धावमाना वृष्टा
 णम्। वृष्टाणं वृष्टा। वृष्टा जने यज्ञे जने यज्ञे सुप्रती। सुप्रतीरिति
 सुप्रती। दारो देवी गे देवी रभितम्। अमितो विविश्रुताम्। ३३॥
 यन्तां सुवीरासं सुवीरासं इति सुवीरासं वीरम् प्रथमाना। ३३॥
 थं मानो मे हो निधम हो भिरिति महं निधम। ३३॥ उषासान्ता व
 । सुवीरा वीरम्। २

१। बृहती इति बृहती ॥ ५

हती। उपसानके सुपसानका। बृहती बृहत्तमो बृहन्मयस
ती। ययस्वती सुदुघो। ययस्वती इति ययस्वती। सुदुघे मरु
सुदुघे इति सुदुघो। मरुमिदं मरु इदमिति मरु। तनुत्ततम। त
तम्ये रसा। पेरसा संवयन्ती। संवयन्ती देवानाम्। संवयन्तीति इ
समू। वयन्ती। देवानां देवम्। देवं जनतं जनतु सुतुक्मे। सुतुक्मे
इति सुतुक्मे ॥ ४॥ देव्यामिमाना। मिमानामनुषं मनुषं पुरुत्रा।
पुरुत्रा हो तीरो। पुरुत्रेति पुरुत्रा। होतारादि मरु। इदं मरुमा।
मरुमा सुवाचा। सुवाचेति सुवाचा। सुवन्मरुतस्य। वृत्तस्य मधुना।

क०२०

॥३३२॥

न०

न०

मधुना दधाना । दधाना प्राचीम् । प्राचीं ज्योतिभ्यो तिह विषा ।
हविषा दधातु । दधुर्धोऽति दधातु ॥ ३५ ॥ तिस्त्रो वी देः देवी
हविषा । उविषा वृद्धमाना । वृद्धमानाऽर्द्धम् । इन्द्रं शुषाणां जु
षाणां जने यद्य जनयो न । न पत्नीम् पत्नीरिति पत्नीम् । अछिन्न न
नु । तम्पयसा । पयसा सरस्वती । सरस्वती उ । इ उ देवी । दे
वी भारती । भारती विश्व तूर्तिः । विश्व तूर्तिरिति विश्व तूर्तिः ।
॥ ३६ ॥ त्वष्टा दधत् । दधुर्धुम् । शुभमिन्द्राय । इन्द्राय वृष्टे ॥ ३३२ ॥
वृष्टे पाकः । अपाको चिपुः । अ चिपुः शसे । शसे पुरु

णि। पुरुणीति पुरुणि। वृषार्जवेन। वज्रचषणम्। वृषणम्।
रेता। भूरिरेता सुर्धन। भूरिरेता इति भूरिरेता। सुर्धनम्।
वृषस्य सम। समेन कु। अनु कु देवान्। देवानिति देवान्॥३॥
वेनुस्यतिरव एरे। अवसर एन। अवसर ए इत्यव।
एह न पारो। पारो स्मन्म। स्मन्म समञ्जन। समञ्जं मि
ता। समञ्ज निति सम। अञ्जन। समितान। न देव भ देव इति
देव भ देव इत्यहवै। हवैर्जठरम्। जठरम् एणान्। एणान्
स्व हीति। स्व हीति वृषम्। वृषम् मधुना। मधुना घृतेन। घृतेन

क्र० २०

॥३३३॥

तिद्युतेन ॥ ३६ ॥ स्तो कानामिन्दुम् । इन्दुम्यति । प्रतिष्पूरं । मरु
इन्द्रं इन्द्रो वृषा यमांणः । वृषा यमांणो वृषभः । वृष यमांणः
इति वृषा यमांणः । वृषा नस्तुराषाद् । तुराषाडिति । तुराषा
द् । घृतप्रुषा मनसा । घृतप्रुषेति घृतप्रुषा । मनसा मोद
मानः । मोदमानाः स्वाहा । स्वाहा देवाः । देवाः अमृताः । अमृता
मादयन्ताम् । मादयन्तामिति मादयन्ताम् ॥ ३९ ॥ आयतु ।
वात्सिन्द्रं इन्द्रो वसो अवसुः । उप । उपेन ननु इह । इहस्तु
तेशस्तुतः सधुमात्र । सधुमादस्तु । सधुमादिति सधु । मात्र ।

॥३३३॥

अस्तु शूरः शूर इति शूरः वा वृधानस्तवि वीं वृधान इति
वृधान मत विषी ज्ञेयः। यस्य पुत्रीः॥ पुत्रश्चोः॥ चोर्नान स्रु
भ्रास्रुत्रमुभिभूति। अभिभूतिपुष्यात्। अभिभूतीत्यभिभू
ति। पुष्यादिति पुष्यात्॥ ४०॥ आनमन इन्द्र नद्रो दुरात्।
दुराहानम्। आनमन आसात्। आसादभिष्टित्। अभि
ष्टित्वसे। अभिष्टित्समित्तिलत्। अ वसे वासत्।
वासुदन्तः उग्र इत्युग्रः ओजिष्ठे मिन्दपतिः नृपतिर्वज्र
बाहुधनपतिरिति नृपतिः वज्र बाहुः संज्ञे। वज्र बाहुरिति

॥ क्र० २० ॥

॥ ३३४ ॥ वज्र। बाहुर। सुजे समत्सु। सुजः इति समू। मे। समत्सु नुर्वर्णिमसु
मत्सिति सत्सु। सु। तु। वणिः। एतन्म्युन। एतन्म्युन्निति एतन्म्यु
नू॥ ४१॥ हरिभि वातु। हरिभिरिति। मि। वात्तु। अष्टावीची
नः। अष्टावीचीनोवसे। अवेसे राधसे। राधसे च। चेति च। तिष्ठ
तिज्जीवु। वृज्जीमुघवा। मुघवा विरुषी। मुघवेति मुघ। वा। विरुषी
समू। विरुषीति वि। रूषी। इम अ। इमू। जमैते नु। अनूनं नोवा
जसातो। वाजसाता विति वाज। सातो॥ ४२॥ वातार मिन्द्रम। इन्द्र
मवितारम। अवितारमिन्द्रम। इन्द्रः हृदे वैवे। हवे हवे सुहवे म॥ ३३४ ॥

शु२

हवैहवुऽइतिहवैहवे। सुहवुऽश्रम। सुहवुमिति सु। हवम। श्रम
मिदम। इदमितीदम। क यामिश्रम। श्रममुरुहतम। पु
रुहतमिदम। पुरुहतमिति पुरुहतम। इदं६ स्वस्ति। स्वस्ति
१वे नमनोमुघवा। मुघवाधातु। मुघातिमुघावा। धात्विकं३ इ
दं३ इतीदं३॥४३॥ इदं सुत्रामा। सुत्रामास्ववान्। सुत्रामे
तिसुत्रामा। स्ववा३॥५॥ अवाभिः। स्ववानिति स्व। वान्। अवा
भिः सुमृडीकः। अवाभिरित्येवंभिः सुमृडीको भवतु। सु
मृडीकऽइति सु। मृडीकः। नुवतुविश्ववेदाः। विश्ववेदाऽइ

क्र० २०
॥ ३३५ ॥

तिविश्व। वैराह। बाधतान्देवमदेवोऽअभयम्। अभयकृणो
तु। कृणोतु सुवीर्षस्य। सुवीर्षस्यपतेयः। सुवीर्षस्येति सु। वी
र्षस्य। पतेयः स्याम। स्यामेति स्याम॥ ४४॥ तस्यैव यम्। वृष
सुमत्तौ। सुमत्तौ बुद्धियस्य। सुमत्ताविति सु। मत्तौ। बुद्धिय
स्येति यद्विद्येस्य। स सुत्रामौ। सुत्रामास्ववान्। सुत्रामेति
सु। त्रामौ। स्ववान्॥ इन्द्रः स्ववानिति स्व। वान्। इन्द्रोऽअ
स्मै। अस्मै॥ आरात्। अस्मै॥ इत्यस्मै। आरात्विन्। चिद्वैषम॥ ३३५॥
द्विषः सनुतः। सनुते च यो। वृ। वृयोद्विति यो योतु॥ ४५॥ आ

मुञ्चैः मुञ्चैर्विच। इन्द्रहरिनिः। हरिभिश्चोहि। हरिभिरिति हरिः।
भिः। बाहिमयूररोमभिः। मयूररोमभिरिति मयूररोमभिः।
मात्वा। त्वाक्। केचित्। चिन्ति। नियमन्। समुन्विम। विन्त। नपाशि
नमपाशिनोति। अतिधन्वेव। धन्वेवतान्। धन्वेवेति धन्व। इव।
ताश्॥ इति। इहीतीहि॥ ४६॥ एवेत्। इति नम। इन्द्रं वृषणम्। वृष
णं वज्रं बाहुम्। वज्रं बाहुं वृषिष्ठासः। वज्रं बाहुमिति वज्र।
बाहुम्। वृषिष्ठासोऽभि। अह्युच्यन्ति। अच्यन्त्यर्केः। अर्केरि
त्यर्केः। सनम। नस्तुतः। स्तुतो वीरवत्। वीरवद्वातु। वीरवदिति वी

क० २०
॥३३६॥

रावेत्। धातु गोमंत्र। गोमं धुयम्। गोमृदिति गोमंत्र। धुयम्प्रात। ए
तस्वस्तिभिः। स्वस्तिभिः स हो। स्वस्तिभिरिति स्वस्ति। भिः। स हो।
नेऽइति नः॥४७॥ समिद्धोऽग्निः। समिद्धोऽइति समू। इष्टः। अग्नि
रेष्विना। अष्विना तसः। तसो घर्मः। घर्मो विराट्। विराट् सुतः। वि
राडिति वि। राट्। सुतऽइति सुतः। दुहे धेनुः। धेनुं सरस्वती। सर
स्वती सोमम्। सोमं सुक्रमम्। सुक्रमिह। इहे द्वियम्। इद्वियमि
तीद्वियम्॥४८॥ तनुया मिषजो। तनुपेति तनुया। मिषजो सुते॥३३६॥
सुतेष्विना। अष्विनो ना। उभा सरस्वती। सरस्वतीति सरस्वती

महुरजां०सि।रजां०सि।द्वियम्।इन्द्रियमिन्द्रोय।इन्द्रोयपुथिभिः
पुथिभिर्वहान्।पुथिनिरितिपुथिभिःवहानितिवहान्॥४९॥इन्द्रोये
नुम्।इन्द्रोःसरस्वती।सरस्वतीनराशोःसेन।नराशोःसेननुम्
हुम्।नुम्हुमितिनुम्हुम्।अधातामुष्विना।अुष्विनामधुमधु
मेषुजम्।मेषुजमिषजा।मिषजासुते।सुतःइतिसुते॥५०॥आजु
कानासरस्वती।आजुकानेःसुतः।जुकाना।सरस्वतीन्द्रोय।इ
न्द्रोयेन्द्रियाणि।इन्द्रियाणिवीर्यम्।वीर्यमिति।वीर्यम्।इन्द्रो
रुष्विना।अुष्विनाविषम्।इषुःसम्।सम्जम्।उज्जुःसम्।सः

क्र० २०

वि

॥ ३३७ ॥

रयिम्। रदधुः। दधुरिति दधुः॥ ५१ ॥ अम्बिनानमृचेः। नमृचेः। दत
मू। सुतेः। सोमम्। सोमेः। सुक्रम्। सुक्रमरिसुता। पुरिसुतेतिपति।
३२। सुता। सरस्वतीतम्। तमाम्। तम्। ओम्। रत्नम्। अम्। दधिषा। वहि र ३
षेन्द्राय। इन्द्रायुपातवे। पातवुः इति पातवे॥ ५२ ॥ कवेष्यान्। नम
चेस्वतीः। ह्यचेस्वतीरम्बि न्याम्। अम्बिन्यान्। अम्बिन्यामित्य
म्बि। न्याम्। नदुरं नदुरोदिशं नदुरा इतिदिशः। इन्द्रो न। नरोद
सी। रोदसी उने। रोदसी इति रोसी॥ उने दुहे। उने इत्युने। दुहे
कामान्। कामान्त्सरस्वती। सरस्वतीति सरस्वती॥ ५३ ॥ उर्वसा ॥ ३३७ ॥

नक्तं मू। ७५ से युषसा। नक्तं मृषिना। अश्विनादिवा। दिवे नक्तं मू।
इन्द्रेऽसाय मू। सायमिन्द्रियैः। इन्द्रियैरितीन्द्रियैः। सज्जानाने सु
पेशसा। सज्जानानेति स मू। जानाने। सुपेशसा स मू। सुपेशसेति
सुपेशसा। समज्जाते। अज्जाते सरस्वत्या। अज्जाते इत्यज्जा
ते। सरस्वत्येति सरस्वत्या॥ ५४॥ पातनैः। नोऽअश्विना। अश्वि
नादिवा। दिवा पाहि। पाहिनक्तं मू। नक्तं इ सरस्वति। सरस्वतीति स
रस्वति दिवा होतारा। होतारा भिषजा। भिषजा पातन मू। पातमि
न्द्र मू। इन्द्रे सचो। सचो सुते। सुत इति सुते॥ ५५॥ तिस्रस्त्रेधा।

क्र० २०

॥ ३३८ ॥

त्रेधा सरस्वती । सरस्वत्यम्बिना । अम्बिना नारती । नारती उ । इडे
ती उ । तीव्रम्परिस्तुता । परिस्तुता सोमम् । परिस्तुतेति परि । स्तुता ।
सोममिन्द्राय । इन्द्राय सुषुवु । सुषुवु मे दम् । सुषुवुरिति सुषुवु ।
सुदसिति स दम् ॥ ५६ ॥ अम्बिना भेषजम् । भेषजम् मधु । मधु मे
जषम् । भेषजने नः सरस्वती । सरस्वतीति सरस्वती । इडेत्वष्टा ।
त्वष्टा यज्ञेन वशुः श्रियम् । श्रियं रूपं । रूपम् । रूपं रूपमधु ।
रूपं रूपमिति रूपम् । रूपम् । अधुः सुते । सुत इति सुते ॥ ५७ ॥
ऋतुधेनः । ऋतुधेनः । इन्द्रो वनस्पतिः । वनस्पतिः शशमा

॥ ३३८ ॥

नः॥ शुश्रूषा नः परितुतो। परितुतेति परितुतो। कीला लमुषिभ्यो
मू। अश्विभ्यामधु। अश्विभ्यामित्यश्विभ्यामू। मधुदुहे। दुहे धेनुः।
धेनुः सरस्वती। सरस्वतीति सरस्वती॥ ५८॥ गोभिर्न। न सोममू।
सोममश्विना। अश्विनामासरेण। मासरेण परितुतो। परितुतेति प
रितुतो। समधातमू। अधातुः सरस्वसा। सरस्वत्या हो स्वा। स्वाहे
त्रै। इन्द्रै सुतमू। सुतमधु। मधिति मधु॥ ५९॥ अश्विना हविः ह
विरिन्द्रियमू। इन्द्रियं नमूचे। नमूचेदिया। धिया सरस्वती। सरस्व
तीति सरस्वती। आसुक्रमू। सुक्रमासुरात्। आसुरा इसु। वसुपु

क्र० २०

॥३३९॥

म॥ मुघमिन्द्रोय॥ इन्द्रोय॥ जन्निरे॥ जन्निरे॥ इति जन्निरे॥ ६०॥ वज्र
म्विना॥ अश्विना सरस्वती॥ सरस्वती॥ हविषा॥ हविषेन्द्रम॥ इन्द्र
मवेदं यन्॥ अवेदं यन्नि सवदं यन्॥ सविनेद॥ विनेदवद
म॥ बलमघम॥ मुघन्नमुचो॥ नमुचावामुरे॥ आसुरे सचा॥
सचेतिसचा॥ ६१॥ तमिन्द्रम॥ इन्द्रमपरावमपरावः सचा॥ सचा
म्विना॥ अश्विनोभा॥ उभा सरस्वती॥ सरस्वतीति सरस्वती॥ ह
धाना॥ अमि॥ अनुषुत॥ अनुषुतु हविषा॥ हविषा वृते॥ वृते
इन्द्रियैः॥ इन्द्रियैरितिन्द्रियैः॥ ६२॥ वज्र॥ इन्द्र॥ इन्द्रियम॥ ॥३३९॥

इन्द्रियन्धुरे। दधः सेविता। सविता वरुणः। वरुणो भर्गः। भर्गः
इति भर्गमसुत्रामा। सुत्रामा हविष्यति। सुत्रामेति सु। त्रामा।
हविष्यति च जमानाय। हविः प्रतिरिति हविः। पतिरा च जमा
नाय सश्रुत। सश्रुतेति सश्रुतः। ६३॥ सविता वरुणः। वरुणो
दधेत्। दधु च जमानाय। च जमानाय दधुषु। दधुषु इति
दधुषु। ओ दत्त। अ दत्त नमुचे। नमुचे वसु। वसु सुत्रामा। सुत्रा
मा बलम्। सुत्रामेति सु। त्रामा। बलमिन्द्रियम्। इन्द्रियमिति इन्द्रि
यम्॥ ६४॥ वरुणः सुत्रम्। सुत्रमिन्द्रियम्। इन्द्रियमिति भर्गः। भर्गः

क्र० २०

॥३६०॥

विता॥ सुविताश्चियम्॥ श्रियुमिति श्रियम्॥ सुत्रामा वरासाः सु
त्रामेति सुत्रामा॥ वरासा बलम्॥ बलन्दधो नः॥ दधो ना वरासा
वरासा शत॥ आशतेत्योशत॥ ६५॥ अश्विना गो निम गो निरि
त्रियम्॥ इन्द्रियमश्व निः॥ अश्व निर्वीर्यम्॥ वीर्यम्वलम्॥
बलमिति बलम्॥ हविषे नमः॥ इन्द्रः सरस्वती॥ सरस्वती वज्रमा
नम्॥ वज्रमानवर्द्धयन्॥ अवर्द्धयन्नित्यवर्द्धयन्॥ ६६॥ ताना
सेसा॥ नासेत्यासुपे शसा॥ सुपेशसा हिरण्यवर्तनी॥ सुपेशसेति
सुपेशसा॥ हिरण्यवर्तनी नरो॥ हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यव

तनी। नेरेति नरा। सरस्वती हविषेति। हविष्यती चे। इन्द्रकर्मसु। कर्म
सुन। कर्मस्वितिकर्म। सु। नोवता। अवतेत्येवता॥ देण। तामिषजा।
मिषजा सुकर्मणा। सुकर्मणा सा। सुकर्मणेति सु। कर्मणा। सा सुदु
घा। सुदुघा सरस्वती। सुदुघेति सु। दुघा। सरस्वतीति सरस्वती। स
वेत्तहा। वृत्तहा शत ऋतुः। वृत्तहेति वृत्त। हा। शत ऋतुरिन्द्रोय। शत
ऋतुरिति शत। ऋतुः। इन्द्रोय दधुः। दधुरिन्द्रियम्। इन्द्रियमिती
न्द्रियम्। विपियानाः सरस्वती। विपियाना इति वि। पियानाः। स
रस्वती चेम्। इन्द्रकर्मसु। कर्मस्वावता। कर्मस्वितिकर्म। सु। आ३

क्र०२०

॥३४९॥

तेसावत॥६॥ बस्मिन्न श्वासाः॥ अश्वासाः ऋषभासः॥ ऋषभासः
उक्ष गैः॥ उक्ष गौ वृशाः॥ वृशामेषाः॥ मेषाः॥ अवस्तेष्टासंभे अवस्तेष्टा
सं॥ आहुताः॥ अवस्तेष्टासं॥ इत्येवास्तेष्टासंभे आहुताः॥ इत्येवाहु
ताः॥ कीलालपेसोमं दृष्टाय॥ कीलालपः इति कीलालपेसोमं
दृष्टाय वेधसे॥ सोमं दृष्टायेति सोमं॥ दृष्टाय वेधसे हृदा॥ हृदा
मतिम्॥ मतिञ्जनय॥ जनय चाक्षम्॥ चाक्षं मुनये॥ अग्नय इत्य
ग्नेये॥६॥ अहाव्यमे॥ अग्ने हविः॥ हविरास्ये॥ आस्येते॥ ते सुचीवा
सुचीव द्यतम्॥ सुचीवेति सुचि॥ इव॥ द्यतश्चम्बोव॥ चम्बोवुसो॥३४९॥

मन्त्रं च मन्वी वेति चुम्बि । इव । सोमः इति सोमः वाजसनिः । रयि
वाजसनिमिति वाजे । सनिम् । रयिमस्मे । अस्मे सुवीरम् । अस्मे
इत्यस्मे । सुवीरम् प्रशस्तम् । सुवीरमिति सु । वीरम् । प्रशस्तं धेहि ।
प्रशस्तमिति प्रशस्तम् । धेहि प्रशस्तम् । वज्रासम्बहन्तम् । बृह
न्तमिति बृहन्तम् ॥ ७० ॥ ओम्बिना तेजसा । तेजसा चक्षुः । चक्षुः प्रा
णेन । प्राणेन सरस्वती । सरस्वती वीर्यम् । वीर्यमिति वीर्यम् । वा
चेन्द्रम इन्द्रो बलेन । बलेनेन्द्राय । इन्द्रो यदधु । दधुरिन्द्रियम् । इ
न्द्रियमितिन्द्रियम् ॥ ७१ ॥ गोमदुबुणा ससा । गोमदिति गो । मत्सु

ॐ०२०

॥३४२॥

इत्थैः सुना सत्या। ना सत्या शो वत्। अश्वो वद्या तम्। अश्ववदित्यश्वः।
तम्। वातमश्विना। अश्विने सश्विना। वतश्चन्द्रा। रुद्रानृपा यमनृपा
यमिति नृपा यमम्॥ ७॥ नयत्। वत्यरः। परो नो नो नैरः। अतैर
आदधर्षत्। आदधर्षद्दृष एवम्। आदधर्षदित्यो। दधर्षत्। दृष
एवम्। इति दृषण्। दृषत्। दुःशः। सोमस्ये। दुःशः। स इति दुः। शः
सः। मस्ये रिपुः। रिपुरिति रिपुः॥ ७३॥ तान्। न आ वो ठम्। आवो
ठम्। वो ठम् अश्विना। अश्विनो रयिमा रयि म्पि शो ज्ञे स नृशम्। पिश
ज्ञे स नृशमिति पिश ज्ञे। स नृशम्। धिष्ठ्या वरिवो विदम्। वरिवो॥ ३४२॥

विदमिति वरिवुध विदमू॥ ७४॥ पावकानेन नः सरस्वती। सरस्वती वा
जैभिः वा जैभिर्वा जिनीवति। वाजिनीवती ति वा जिनी। वति। यज्ञं वेष्टु।
बहुधिया वसुध धिया वसुरिति धिया वै सु॥ ७५॥ चोदयन्त्रो सुन
तो नाम्। सुनतो नाश्चेतनी। चेत्तेनी सुमतीनाम्। सुमतीनामिति
सु। मतीनाम्। यज्ञं धेने। दधे सरस्वती। सरस्वती तिसरस्वती॥ ७६॥
मुहो अर्षेभ्यो अर्षेभ्यः सरस्वती। सरस्वती प्राप्रचैतयति। चेतयती के
तुनी। केतुनेति केतुनी। धियो विश्वान् विश्वा वि। विराजति। राजती
तिराजति॥ ७७॥ इन्द्राया हि। आयाहि। बाहि चित्रमानो। चित्रमानो

॥०२०

॥३४३॥

सुताग्नेचित्रभानोऽशतिचित्र। भानो। सुताग्ने। इमेत्वायवमत्वायवः
इति। वा। वर्वम। अण्वी। भिस्तना। तनी। पुता। सन। पुता। सः। इति। पुता। सन।
॥७८॥ धियेपितमे। इषितो। विप्रजतः। विप्रजतः। सुतावतः। विप्रज
तः। इति। विप्र। जतः। सुतवतः। इति। सुत। वतः। उपब्रह्माणि। ब्रह्मा
णि। वा। घतः। वा। घतः। इति। वा। घतः। ॥७९॥ तुरुजानः। उप। उपब्रह्मा
णि। ब्रह्मा। हं। गिरिवः। हरिवः। इति। हरि। वः। सुते। हं। धि। घ। हं। धि। घनः।
नश्चनं। चनः। इति। चनं। ॥८०॥ अश्विनापिबताम। पिबतामधुं। ॥३४३॥
मधुसरससा। सरससा। सजोषसा। सजोषसेतिस। जोषसा। इति।

सुत्रामा। सुत्रामा वृत्रहा। सुत्रामेति सु। त्रामा। वृत्रहा जुषन्ताम्। वृ
त्रहेति वृत्रहा। जुषन्तां सोम्यम्। सोम्यम् मधु। मध्विति मधु॥
॥६९॥ इति वाजसनेयसंहितायां क्रमविंशतिमोऽध्यायः॥ २०॥
॥ इत्यमरः॥ राके ३७९२॥ साधारणनामसंवत्सरे ज्येष्ठमासे सुक्लृप
क्षेप्तं यामगुरुवासरे॥ तदिने समाप्तम्॥ शुभं भवतु॥ श्री॥

ISBN 81-208-2540-3

9 788120 825406